ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN”

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

TOMUL 63

2012

3–4

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN"

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
În ţară revista se poate procura prin poştă, pe bază de abonament la: **EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE**, Calea 13 Septembrie, nr. 13, sector 5, 050711, Bucureşti, România, Tel. 4021-318 81 46, 4021-318 81 06; Fax: 4021-318 24 44, E-mail: edacad@ear.ro, web: www.ear.ro; **ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L.**, P.O. Box 77-19, sector 3, Tel./Fax: 4021-610 6765; 4021-210 6787; Tel.: 031 104 4668, Bucureşti, România, e-mail: office@orionpress.ro. **S.C. MANPRES DISTRIBUTION S.R.L.**, Piaţa Presei Libere, nr 1, Corp B, Etaj 3, Cam. 301–302, sector 1, Bucureşti, Tel.: 4021 314 63 39, fax: 4021 314 63 39 E-mail: abonamente@manpres.ro, office@manpres.ro, www.manpres.ro

Redactor: Călin DIMITRIU
Tehnoredactor: Luiza STAN

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite Comitetului de redacţie pe adresa: str. Henri Coandă nr. 11, 010667, Bucureşti, tel./fax: 4021-212 88 62.
E-mail: m.m.adamesteanu@gmail.com; redactie_iab@yahoo.com

Calea 13 Septembrie nr. 13, Sector 5, Bucureşti
www.ear.ro

STUDII ŞI CERCETĂRI
DE
ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

TOMUL 63 – 2012 **3–4**

SUMAR

STUDII

SCIVA, tomul 63, nr. 3–4, Bucureşti, 2012, p. 197–376

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 63 – 2012 **3–4**

SOMMAIRE

SCIVA, tomul 63, nr. 3–4, Bucureşti, 2012, p. 197–376

SCHIMBĂRI MORFOLOGICE ÎN REGIUNEA HISTRIA PRODUSE ÎNAINTE, ÎN TIMPUL ŞI DUPĂ DECLINUL CETĂŢII

LUMINIŢA PREOTEASA*
IULIAN BÎRZESCU**
DIANA HANGANU***
ALFRED VESPREMEANU-STROE*

Rezumat: Studiul propune o nouă ipoteză privind schimbările morfologice ale regiunii sudice a Deltei Dunării, care au avut loc înaintea, în timpul şi după abandonarea cetăţii Histria (cca. 2000 a.Chr. – prezent). În timpul, dar şi ulterior existenţei cetăţii se produc modificări importante ale peisajului, cele mai semnificative fiind reprezentate de schimbarea poziţiei şi formei liniei ţărmului. O nouă cronologie a vechilor linii de ţărm, obţinută prin asocierea metodelor de datare ^{14}C-AMS şi Luminiscenţă Stimulată Optic (LSO) cu informaţii stratigrafice dobândite din foraje efectuate în sedimentele lagunare şi în cadrul câmpurilor marine şi cu date privind configuraţia altitudinală transversală a câmpurilor marine Saele şi Chituc, arată că în timpul Holocenului superior (ex. ultimii 5 000 ani), în regiunea Histria linia ţărmului a evoluat de la stadiul de ţărm înalt, sinuos, reprezentat în parte de traseul actual al malurilor vestice ale lacurilor Histria şi Nuntaşi, la stadiul de ţărm jos nisipos, cu comportament transgresiv caracterizat de rate de înaintare ale liniei ţărmului diferite în timp. Potrivit noilor rezultate obţinute, cel mai probabil configuraţia actuală a fost determinată de fragmentarea tectonică a substratului geologic şi de ratele mişcărilor de subsidenţă care, în această regiune, înregistrează cele mai mari valori de pe întreg teritoriul dobrogean. Abandonarea oraşului Histria (sec. VII p.Chr.) coincide temporal cu decuplarea acestuia de mare, ca o consecinţă a progradării constante a ţărmului. Noul câmp marin (Saele Est–Chituc), format în ultimii 1 400 ani în faţa cetăţii Histria, este afectat de mişcări neotectonice intense care au dus la scufundarea părţii sale centrale şi formarea lagunei Sinoe; aceleaşi procese au afectat teritoriile ocupate în prezent de lacurile Histria şi Nuntaşi. Noua curbă a nivelului mării, obţinută pentru regiunea Histria, indică o stabilitate relativă în cadrul ultimelor cinci milenii (oscilaţii între 0–2 m faţă de nivelul actual), fapt ce contrazice conceptul unei regresiuni marine (numită phanagoreiană), care se presupune a fi avut loc pe parcursul primului mileniu a.Chr. Cu toate acestea, o serie de areale conţinând vestigii arheologice sunt în prezent sub nivelul mării datorită activităţii neotectonice locale.

Cuvinte cheie: Histria, geomorfologie, Chituc, carote, ţărmul antic.

1. INTRODUCERE

Descifrarea transformărilor pesisajului, în timpul existenţei cetăţii şi după declinul acesteia, a constituit o preocupare centrală pentru arheologii şi geografii

* Facultatea de Geografie, Universitatea din Bucureşti, Bucureşti; e-mail: luminita@geo.unibuc.ro; fredi@geo.unibuc.ro
** Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, Academia Română, Bucureşti; e-mail: iulian1@me.com
*** Institutul de Cercetări pentru Pedologie şi Agrochimie, Bucureşti; e-mail: hanganudiana@yahoo.com

SCIVA, tomul 63, nr. 3–4, Bucureşti, 2012, p. 201–223

care au desfăşurat activităţi de cercetare la Histria, numeroase ipoteze legând declinul cetății de schimbarea configurației morfologice a regiunii.

Dovezile arheologice şi geologice sugerează întemeierea cetății Histria în cadrul unui sector de țărm cu deschidere spre mare, prezentând condiții optime pentru navigație. Sursele epigrafice şi arheologice confirmă comerțul intens cu peşte, cereale şi alte bunuri[1], care nu ar fi fost posibil fără infrastructură de navigare şi porturi în proximitatea aşezării. În prezent, ruinele cetății se află la aproximativ 7 km de linia mării, în cadrul sistemului lagunar Razelm-Sinoe (fig. 1 A), o parte din aşezare aflându-se pe un aflorirnent de şisturi verzi (fostă insulă stâncoasă), în timp ce restul suprapune nisipurile marine depuse în spatele aflorimentului de şisturi verzi, spre uscat.

Elemente arheologice, ce pot fi datate cu precizie (ex. tumuli, ziduri de apărare), au fost interpretate în relație cu locația lor specifică în cadrul complexului lagunar Razelm-Sinoe pentru a oferi primele repere cronologice în încercarea de a reconstrui poziția aproximativă a vechilor linii de țărm la Histria[2]. Astfel, majoritatea scenariilor de evoluție costieră sunt limitate la intervalul de timp acoperit de datele arheologice.

Principalele întrebări referitoare la schimbările morfologiei regionale, formulate la începutul secolului trecut[3], care sunt încă nesoluționate, s-au referit la: 1) configurația sitului inițial (promontoriul de şisturi verzi), unde milesienii au întemeiat nucleul aşezării, şi dacă acesta a fost o insulă, o peninsulă sau o parte din uscat ?, 2) momentul decuplării aşezării de apele Mării Negre şi 3) natura cauzei care a determinat declinul cetății.

Primele tentative de reconstrucție a peisajului antic histrian s-au concentrat asupra oraşului şi asupra conexiunii acestuia cu uscatul. Vasile Pârvan[4] a sugerat că apoikia fusese întemeiată pe o insulă, ocupând un promontoriu stâncos, care nu avea conexiune directă nici cu uscatul, nici cu necropola. Cercetările arheologice desfăşurate în anii '50 în arealul din jurul oraşului şi în necropola tumulară au condus la descoperiri importante, care au nuanțat ipoteza lui Pârvan, astfel promontoriul stâncos ar fi putut să facă parte din uscat în momentul sosirii grecilor[5]. Bazele acestei ipoteze au fost dezvoltate de V. Canarache printr-o reevaluare a vestigiilor arheologice precum apeducte, tumuli inundați şi ruine ale zidurilor de incintă ale cetății (fig. 2 A, B)[6].

[1] Alexandrescu 1990, 56–66.

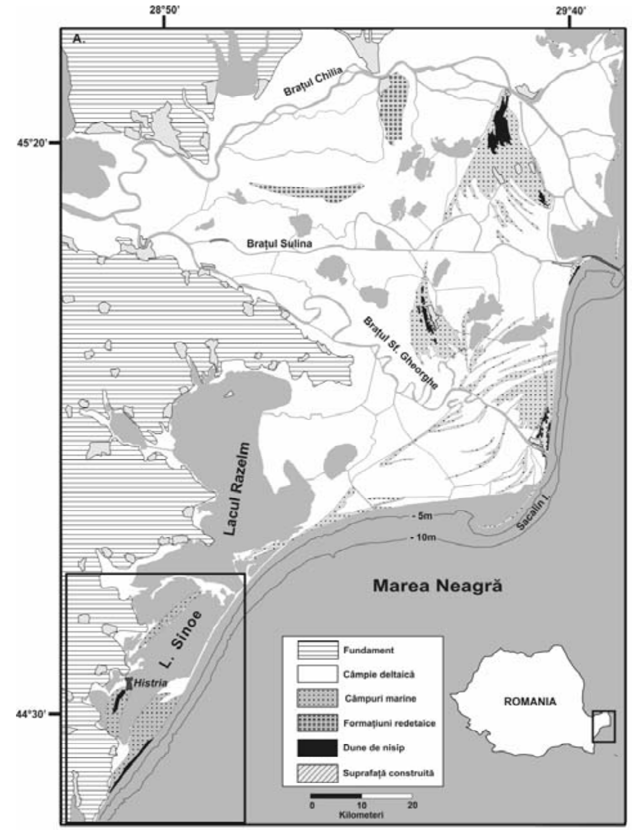
[2] Bleahu 1962; Coteț 1966; Ştefan 1987; Canarache 1956; Pippidi 1983; Alexandrescu 1978; Höckmann *et alii* 1996; Höckmann *et alii* 1998.

[3] Moisil 1909; Pârvan 1915.

[4] Pârvan 1915, col. 256–260; Pârvan 1916, 27–28. Opinie rapid acceptată până la reînceperea săpăturilor după 1949, cf. Lambrino 1938, 12.

[5] Condurachi 1954, 9; Canarache 1956, 300.

[6] Canarache 1956, 290.

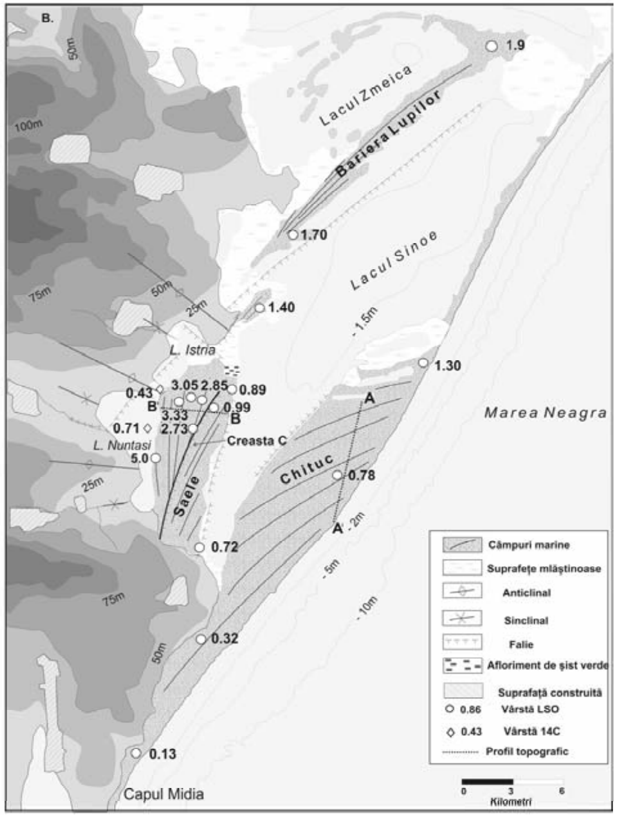

Fig. 1. A. Localizarea şi geografia zonei litorale Histria. B. Morfologia actuală a zonei Histria. Amplasarea carotelor ilustrate în Fig. 5.

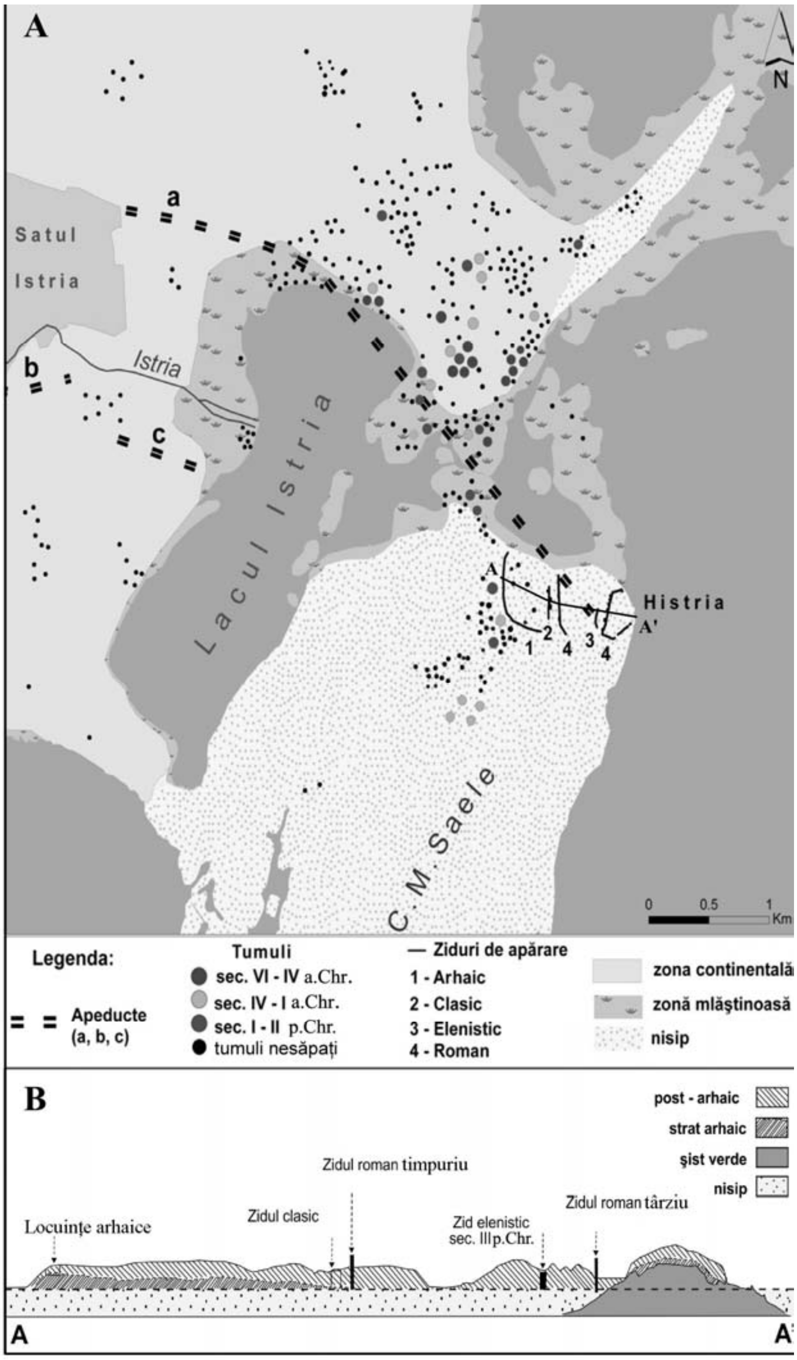

Fig. 2. A. Histria. Zidurile cetăţii şi tumuli. B. Secţiune transversală ilustrând succesiunea incintelor şi a depunerilor arheologice arhaice şi post-arhaice.

P. Coteț[7] şi M. Bleahu[8] poziționează oraşul antic la marginea dinspre mare a unei câmpii litorale conectate cu uscatul spre nord şi vest; ulterior, Coteț[9] reconsideră modelul anterior, luând în considerare conexiunea insulei cu uscatul doar către necropolă (partea de NV) printr-un *tombolo* îngust. Interpretând aerofotograme, Petre Alexandrescu[10] şi Alexandru Simion Ştefan[11] identifică noi drumuri antice ce indică o legătură terestră suplimentară spre SV, peste arealul ocupat azi de lacul Nuntaşi şi Saele Vest. Alte două studii, ce tratează geneza şi evoluția Deltei Dunării, furnizează primele vârste absolute ale regiunii[12].

Majoritatea teoriilor consideră formarea sistemului lagunar Razelm-Sinoe ca rezultat al dezvoltării sistemului de bariere litorale şi câmpuri marine, ce a închis golful marin antic; cu toate acestea, natura proceselor care au transformat vechiul golf într-un mozaic de câmpii litorale, grinduri şi lacuri este încă dezbătută. Cele mai multe ipoteze indică oscilațiile eustatice ale nivelului mării ca fiind principalul factor de influențare a schimbărilor morfologice[13], în timp ce doar câteva sugerează acțiunea corelată a activității neotectonice, eroziunii şi progradării costiere ca procese cheie ce au contribuit la conturarea configurației morfologice actuale[14].

În cadrul acestui studiu s-au obținut noi vârste absolute ale grindurilor, câmpurilor marine şi lacurilor dezvoltate în vecinătatea cetății Histria, informații stratigrafice, sedimentologice, precum şi profile altitudinale absolute ale principalelor unități morfosedimentare (câmpurile marine Saele şi Chituc). Sintetizarea acestor date a condus la elaborarea unei noi ipoteze privind succesiunea evenimentelor cheie care au determinat configurația actuală a compartimentului sudic al Deltei Dunării în Holocenul superior. Pe baza corelației vârstelor şi cotelor absolute ale formațiunilor eoliene şi marine din cadrul câmpurilor marine Saele şi Chituc a fost reconstituită o nouă curbă a nivelului local al mării înainte, în timpul şi după dispariția cetății Histria.

2. ZONA STUDIATĂ

Regiunea Histria este o câmpie costieră joasă dezvoltată la contactul dintre Dobrogea Centrală (Podişul Casimcei) şi Marea Neagră, fiind formată dintr-o asociere de câmpuri marine (Saele şi Chituc), grinduri nisipoase (bariera Lupilor) şi lacuri puțin adânci (Sinoe, Histria şi Nuntaşi), care, împreună, formează cea mai

[7] Coteț 1962, 430.
[8] Bleahu 1962, 55.
[9] Coteț 1966, 338.
[10] Alexandrescu 1978, 332–342.
[11] Ştefan 1987, 201–208, fig. 15.
[12] Panin, 1983, 184; Panin 2003, 261; Giosan *et alii* 2006, 760.
[13] Bleahu 1962, 55; Coteț 1966, 351; Alexandrescu 1978, 331–332; Pippidi 1983, 14–22; Panin 1983, 184; Panin 2003, 262.
[14] Canarache 1956, 315; Giosan *et alii* 2006, 760.

sudică unitate a Deltei Dunării (fig. 1 A, B). Acropola Histriei este situată la 7 km de la ţărmul actual al Mării Negre, pe un afloriment de şisturi verzi, care a fost ales de primii colonişti greci drept amplasament al centrului politic şi religios al oraşului. Acest promontoriu stâncos are altitudinea maximă de 7 m deasupra nivelului mării şi este localizat în prezent pe malul lacului Sinoe, care reprezintă compartimentul sudic al complexului lagunar Razelm-Sinoe, cel mai mare sistem lacustru (867 km²) format în timpul Holocenului superior în partea vestică a Mării Negre. Complexul lagunar este constituit din patru lacuri (Razelm, Goloviţa, Zmeica şi Sinoe) ce sunt delimitate de bariere nisipoase şi câmpuri marine, interconectate prin canale naturale şi artificiale. Principala sursă de apă şi sedimente provine din braţul sudic al Dunării (Sfântu Gheorghe), prin canalele Dunavăţ şi Dranov, care – înainte de regularizarea lor (1912) – erau braţe naturale secundare ale distribuitarului Sfântu Gheorghe[15].

Unitatea morfotectonică sudică a Histriei este divizată de o serie de anticlinale şi sinclinale suprapuse, care au influenţat configuraţia morfologică actuală a arealului, în sensul că aflorimentul de şisturi verzi peste care se află acropola Histriei coincide cu axa anticlinalului Histria–Saele, iar lacul Histria mulează axa sinclinalului Fântânele–Saele[16].

În aval (către sud) de promontoriul stâncos ce găzduieşte acropola s-a format bariera transgresivă (câmpul marin) Saele, constituită dintr-o succesiune de grinduri care măsoară 3 km lăţime şi 9,5 km lungime. Trăsătura morfostratigrafică distinctă a barierei Saele este reprezentată de o creastă proeminentă (Creasta C), orientată pe direcţia NE–SV, care secţionează pe diagonală unitatea morfosedimentară Saele, împărţind-o în două compartimente distincte în ceea ce priveşte cronologia şi alinierea grindurilor (fig. 1 B). Barierele de progradare reprezintă forme de relief care iau naştere în general în cadrul sectoarelor de coastă dominate de valuri, la partea superioară a unui şelf continental cu un gradient redus, extindere largă şi cu aport sedimentar abundent[17]. În prezent, câmpul marin Saele este încadrat spre est de lacul Sinoe şi bariera Chituc şi spre vest de lacurile Istria şi Nuntaşi. Aceste lacuri sunt situate la contactul dintre podişul Casimcea şi zona joasă a Histriei cu maluri lacustre în general abrupte, înalte de 2–10 m, săpate în loess care se suprapune pe alocuri peste platforme înguste de şisturi verzi. Mai departe către nord şi vest, trecând de lacurile Istria şi Nuntaşi, uscatul este constituit dintr-un fundament de şisturi verzi acoperite de un strat de loess gros de 2–15 m. O caracteristică topografică importantă a regiunii este reprezentată de o suprafaţă ce înclină uşor, dar constant, de la E către SE.

La 2–5 km înspre mare se află câmpul marin Chituc, care închide lacul Sinoe. Chitucul sudic are o morfologie similară cu cea a câmpiei Saele, cu grinduri alăturate, înalte de 0,7–0,15 m, cu dune formate pe cel mai înalt dintre ele; Chitucul nordic are aceeaşi morfologie de bază, dar la o poziţie mai joasă. Geometria

[15] Antipa 1914, 96.
[16] Dumitriu *et alii* 2004, 84.
[17] Masselink, Hughes 2003, 122.

planară a grindurilor are o formă de evantai, fiind orientate E–V şi trunchiate de ţărm în sectorul nordic, şi NE–SV, subparalele cu ţărmul actual în cel sudic, ce indică amplasamentul sectoarelor erozionale şi depoziţionale. Ţărmurile lacului Sinoe sunt semirectilinii, această caracteristică fiind mai evidentă de-a lungul celui estic. Pe latura de vest o serie de conuri de rever şi forme parabolice sunt suprapuse peste plajă şi dunele iniţiale, menţinând un ţărm mai ondulat.

Histria se află într-un climat temperat arid cu o medie anuală a precipitaţiilor de 380 mm şi amplitudini termale sezoniere de la moderate la ridicate (–0,5 ºC/ 21,8 ºC). Pe ţărmul actual (Chituc) înălţimea semnificativă a valurilor este de 1,43 m[18], iar vânturile prevalente dinspre nord impun o circulaţie a curenţilor de ţărm către sud, transportând 0.6–0.7 × 10 m^3 y^{-1} [19].

3. METODE

Studiul de faţă integrează mijloace geomorfologice, sedimentologice şi metode geocronologice în obţinerea unor date relevante privind evoluţia ţărmului în zona cetăţii. Pentru atingerea obiectivelor propuse au fost efectuate: 1) investigaţii ale stratigrafiei principalelor unităţi morfo-stratigrafice din zonă (câmpul marin Saele, Chituc, lacurile Nuntaşi, Histria şi Sinoe) şi în împrejurimile cetăţii, prin efectuarea de carote; 2) datarea acestora prin metode absolute (Luminiscenţă Stimulată Optic şi ^{14}C-AMS); 3) caracterizarea lor altitudinală prin efectuarea de profile topografice transversale, în vederea identificării unor anomalii în ritmicitatea altitudinală a grindurilor şi a depresiunilor dintre grinduri, aceste anomalii reprezentând potenţiali indicatori ai unor evenimente cu rol cheie în dezvoltarea câmpurilor marine din vecinătatea cetăţii Histria.

Carotele au fost prelevate cu un dispozitiv de carotare cu percuţie Cobra TT (sapă cu diametrul de 8 şi 5 cm) iar găurile s-au realizat cu un *auger* manual cu diametrul de 6 cm. Baza de date a carotelor este alcătuită din: 1) 14 carote cu dimensiuni între 4–7 m, din arealul cetăţii antice şi a câmpiilor mlăştinoase din împrejurimi; 2) şase carote între 1–3 m în lacurile Istria, Nuntaşi şi Sinoe; 3) 35 de sondaje de până la 3 m adâncime distribuite de-a lungul unui transect perpendicular pe lăţimea câmpului marin Saele. Pe teren, în momentul carotării, s-a făcut caracterizarea fiecărei locaţii urmărindu-se culoarea, granulometria, textura, alcătuirea mineralogică, macrofauna şi compoziţia artefactelor, iar pentru sondaje au fost investigate sedimentologia specifică fiecărui punct de prelevare precum şi relaţiile stratigrafice dintre diferitele straturi ale grindurilor. Parametrii texturali au fost determinaţi prin metoda LSDPA, în cadrul laboratorului de specialitate al Facultăţii de Geologie şi Geofizică, Universitatea din Bucureşti.

[18] Cf. Vespremeanu-Stroe, Tatui 2011, 136.
[19] Dan *et alii* 2009, 40.

Analiza mineralogică a fost efectuată pe fracția siliciclastică 0,03–0,50 mm, în cadrul laboratorului de specialitate al GeoEcoMar, Constanța.

Reconstituirea curbei nivelului marin local în timpul Holocenului superior şi evoluția liniei țărmului au fost efectuate pornind de la interpretarea integrată a elevației, arhitecturii sedimentare a grindurilor progradante şi a vârstelor absolute ale unora dintre acestea. Un total de 15 vârste LSO şi două vârste ^{14}C-AMS au fost obținute pentru a construi un cadru geocronologic al evoluției unităților sedimentare regionale şi pentru a determina poziția țărmului în ultimele cinci milenii.

Prelevarea probelor de sedimente pentru datarea prin LSO s-a realizat în lungul unor profile transversale peste bariere şi grinduri conform cu direcția de progradare, pentru a obține o imagine asupra poziției succesive a țărmului, de aici putându-se deduce un model de evoluție şi rate de migrare. Probele de nisip au fost procesate la IRCBNS (Universitatea Babeş-Bolyai din Cluj-Napoca) şi la Universitatea Gloucestershire (Marea Britanie), aplicând metoda dozei regenerative a unui singur aliquot-SAR[20] pe granule de cuarț între 125–180 μm. Probele au fost expuse unei faze inițiale de preîncălzire între 200 şi 280ºC pentru 10s. O doză test de 5 Gy, urmată de o preîncălzire la 220ºC pentru 10s, a fost folosită pentru a monitoriza şi corecta schimbări sensibile. Validitatea analitică a dozei echivalente estimate de SAR a fost mai departe evaluată prin reciclarea şi recuperarea testelor. Rata dozelor a fost determinată prin spectrometrie gamma *ex situ*, pe baza efectelor dimensiunii particulei, umidității specifice şi a adâncimii de prelevare a probei.

Probele de nisip pentru datarea prin LSO au fost prelevate din depozite marine, după determinarea prealabilă a contactului dintre depozitele eoliene şi cele maritime în locurile în care acestea existau împreună. Altitudinea forajelor şi a punctelor de prelevare ale probelor LSO a fost determinată cu stația DGPS Leica SR 530 RTK. În plus, au fost realizate cinci profile topografice transversale şi longitudinale, însumând 30 km peste câmpurile marine Saele şi Chituc pentru a obține o imagine a variabilității altitudinale a grindurilor şi distanțele dintre acestea, aceste informații stând la baza determinării ratelor de dezvoltare ale principalelor unități morfo-sedimentare din regiunea Histria. În cadrul depozitelor de plajă datate, contactul dintre depozitele puse în loc de valuri şi cele acumulate sub influența vântului a fost folosit ca indicator al nivelului mării[21].

4. EVOLUȚIE

4.1. Etapa prehistriană (cca. 2000–cca. 650 a.Chr)

Oscilațiile de nivel ale Mării Negre în timpul Holocenului constituie un subiect de actualitate în literatura de specialitate, iar numeroasele controversele cu

[20] Murray, Wintle 2000, 61; Murray, Wintle 2003, 366.
[21] van Heteren *et alii* 2000, 412; Giosan *et alii* 2006, 759.

privire la scenariile propuse se află încă în dezbatere. Este unanim acceptat faptul că Marea Neagră a fost reconectată cu Marea Mediterană acum 7 500 de ani prin strâmtoarea Bosfor[22]. Cum a fluctuat nivelul mărilor Mediterană şi Neagră în ultimii 7 500 ani este un aspect deosebit de important cu implicaţii multiple, între care se disting modificările liniei ţărmului şi consecinţele lor asupra populării acestor zone costiere[23]. Atât pentru Marea Mediterană, cât şi pentru Marea Neagră maximul transgresiunii marine postglaciare a creat un ţărm cu o morfologie sinuoasă, format din golfuri şi promontorii. Aceste golfuri au funcţionat drept capcane pentru sedimentele transportate de curenţi în lungul ţărmului, procesele fiind intense în special la marginea marilor delte[24]. Cercetările întreprinse în numeroase locaţii de pe coasta Mării Mediterane au arătat că nivelul acesteia a atins stadiul actual (nivelul 0) în jur de 4000–3500 a.Chr.[25]. După acest moment are loc expansiunea deltelor mediteraneene, iar în următoarele milenii multe din vechile golfuri marine sunt sedimentate[26].

Pentru Marea Neagră, studiile întreprinse de Pirazzoli[27] şi Giosan şi colab.[28] arată că nivelul actual a fost atins în jur de 3000 a.Chr. Din acest moment, regiunea histriană a evoluat de la un ţărm sinuos, compus dintr-o succesiune de golfuri şi promontorii stâncoase, care limitau circulaţia sedimentelor în lungul ţărmului, către o linie a ţărmului netedă şi nisipoasă conform tendinţei acestor sisteme de a atinge un profil de echilibru în lungul ţărmului[29].

Lacurile actuale Istria şi Nuntaşi, care reprezintă cele mai vestice unităţi ale regiunii Histria, au ajuns la configuraţia anterioară colonizării în două faze distincte (fig. 3): 1) faza golfului marin, care a început puţin înainte de stabilizarea nivelului postglaciar al mării (3000 a.Chr.); 2) faza formării câmpului marin, în care golful a fost ocupat gradual de bariere formate de curenţi în lungul ţărmului (*drift-aligned beach barriers*), care în timp au juxtapus lateral şi au permis formarea unui câmp marin continuu – Saele.

Succesiunea continuă a cinci vârste LSO realizate pe primii 1 800 m din vestul câmpului marin Saele se încadrează în intervalul cca. 3 000 – cca. 800/700 a.Chr. şi demonstrează preexistenţa acestuia la momentul sosirii primilor colonişti greci. Poziţia în cadrul câmpului marin şi vârsta absolută a grindurilor au permis calcularea unei rate medii de progradare de 1,3 m/an pentru partea de vest a câmpului marin Saele.

[22] Yanko-Hombach *et alii* 2007; Brückner *et alii* 2010, 160.
[23] Brückner *et alii* 2010, 161.
[24] Brückner 1997, 64; Marriner 2007, 312.
[25] Brückner 2005, 143; Kayan 1999, 547; Marriner 2007, 289.
[26] Brückner 2005, 143; Vott 2004, 52.
[27] Pirazzoli 1991, 64.
[28] Giosan *et alii* 2006, 757.
[29] Johnson 1919, 26.

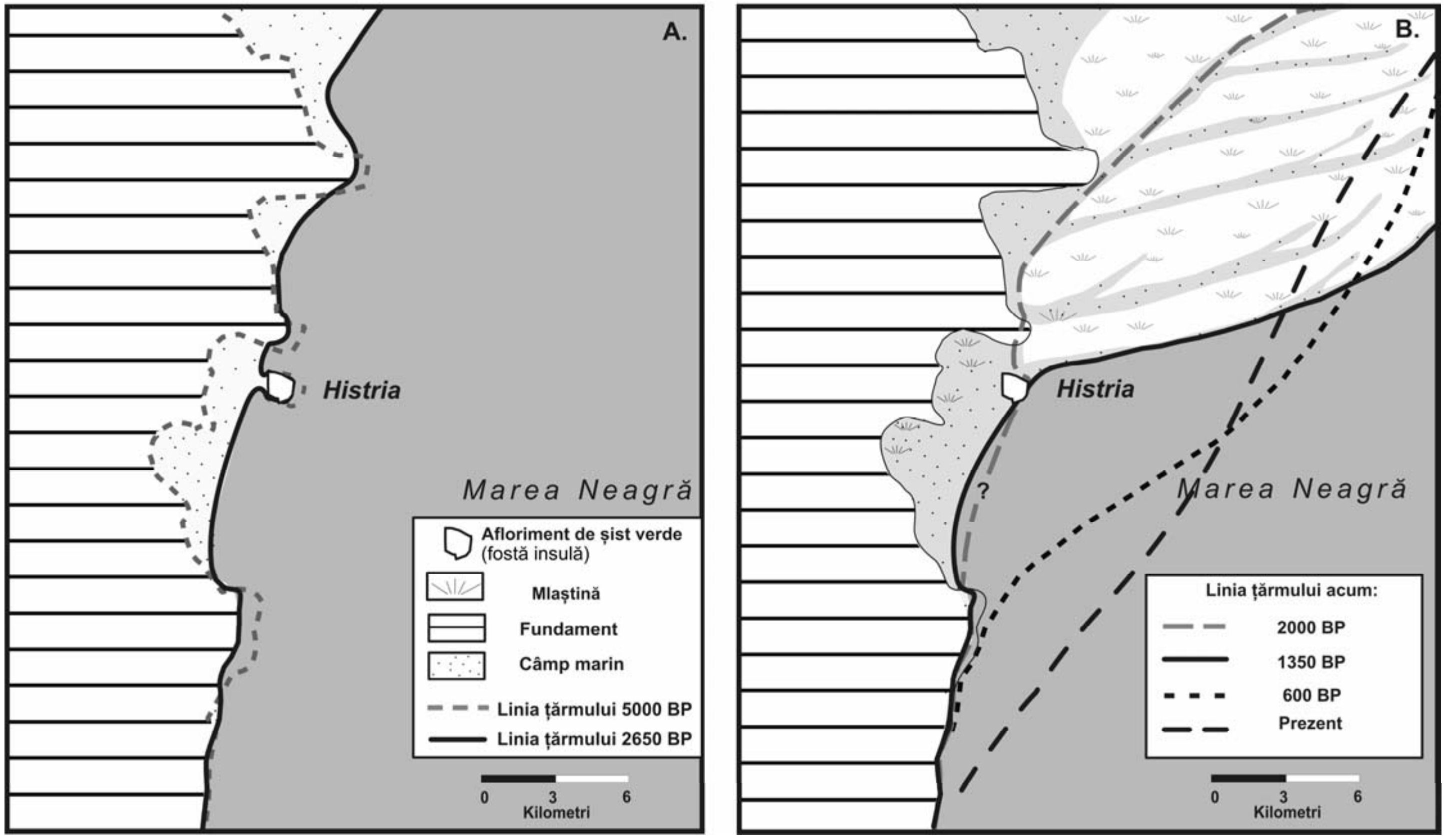

Fig. 3. Poziția liniei țărmului şi configurația acestuia în regiunea Histria (la sud de Delta Dunării) în diverse etape ale evoluției. Reconstrucția paleogeografică se bazează pe noua datare absolută şi pe interpretarea morfologiei conform cercetării noastre.

Poziția țărmului la începutul colonizării greceşti a fost calculată prin corelarea ratei medii de progradare (1,3 m/an), obținută pe baza coordonatelor geografice ce definesc grindul, cu vârsta de 840 a.Chr. ± 287 ani. Aceasta indică faptul că la acel moment linia țărmului se afla la o distanță de aproximativ 540 ± 350 m față de insulă, spre continent.

Astăzi, pe o distanță mai mare de 500 m în spatele insulei, spre continent, traseul inițial al grindurilor nu mai poate fi reconstituit vizual datorită depozitelor arheologice ce ating grosimi între 2–5 m, însă la exteriorul acestei zone modificate antropic se observă forma naturală curbată a grindurilor. Acestea sugerează că în primul mileniu a.Chr., la contactul dintre mare şi uscat (plajă), luau naştere forme de relief convexe în plan, proeminente, de tipul *salients* şi *tombolo*[30] (fig. 4) indicând, pe de o parte un aport sedimentar substanțial, iar pe de altă parte o configurație neuniformă a reliefului submers (impusă de existența unor obstacole/insule în larg, care generau un efect de adăpost în spatele lor, favorizând astfel acumularea sedimentelor sub forma unui *tombolo*, sau de producerea unor modificări rapide ale adâncimilor din proximitatea liniei apei, care rezultau în perturbarea modelului de acumulare al sedimentelor şi în generarea unei morfologii convexe a liniei apei).

4.2. Etapa histriană (cca. 650 a.Chr.–cca. 650 p.Chr.)

De la început, din a doua jumătate a secolului al VII-lea a.Chr., apoikia s-a dezvoltat atât pe aflorimentul de şist verde pe care s-a construit, printre altele, centrul religios şi probabil cel administrativ, cât şi pe unitățile nisipoase adiacente, unde au fost amplasate zonele rezidențiale şi atelierele.

Datele arheologice susțin acest scenariu, aducând informații atât pentru perioada de început a colonizării, cât şi pentru perioadele târzii. Astfel, săpăturile arheologice în afara acropolei, pe platoul de vest, au scos la iveală un sector de locuințe arhaice ce datează din sec. VII–VI a.Chr., atestând locuirea pe acest teren încă de la întemeierea cetății. Mai mult, o secțiune arheologică de la vest la est, realizată în cetate, arată prezența unui strat arheologic arhaic pe promontoriul stâncos, pe platoul de vest, între zidul arhaic şi zidul clasic, cât şi construirea zidurilor de incintă (arhaic, clasic, roman şi elenistic) direct pe nisip[31].

În ceea ce priveşte situația topografică de la nord de cetate, legătura cu continentul este susținută de numeroşi tumuli, parțial sau total submerşi, care nu puteau fi construiți decât pe uscat[32]. În această zonă mlaştinoasă au fost descoperiți tumuli ce datează din perioada cea mai veche a necropolei tumulare (sec. VI–V a.Chr.), dar şi din perioada romană, respectiv sec. I–II p.Chr.[33], ceea ce presupune

[30] Cf. Sunamura, Mizuno 1987, 65.
[31] Condurachi 1954, 163–164.
[32] Canarache 1956, 303.
[33] Alexandrescu 1966, 273–282; Alexandrescu 1978, 340–342.

faptul că acest teritoriu a fost accesibil o mare parte din perioada locuirii cetății. De asemenea, necropola tumulară se extinde şi la vest de platou, dincolo de actuala zonă submersă a lacului Istria.

Argumente arheologice, care să susțină formarea ulterioară a lacurilor Istria şi Nuntaşi, sunt aduse şi de reconstituirea traseelor drumurilor antice, sesizabile pe fotografiile aeriene cu orientare clară spre cetate[34]. Pentru perioada romană, apeductele, rămase suspendate pe malul vestic al lacului Istria, sunt un indiciu că în acestă perioadă lacul încă nu exista.

În partea de nord a acropolei, în afară de indiciile oferite de tumuli, investigațiile geofizice efectuate în anii '90 ai secolului trecut[35] şi aerofotografiile[36] arată cum zidul roman de incintă îşi continuă traseul pe o lungime de câțiva metri în zona mlăştinoasă din nord, precum şi prezența unor structuri (ziduri) submerse.

Profilele stratigrafice realizate (**H1**, **H2**, **H3**, **H4**, **H5** şi **H6**, fig. 5) întăresc argumentele arheologice şi cronologice (LSO). Prin prezența unui orizont de nisip marin în toate carotele, aceste profile arată că la vest de cetate oraşul a fost construit pe formațiuni nisipoase, peste care s-au depus straturile antropice.

Săpăturile arheologice din timpul anilor '50 au dus la descoperirea de ruine submerse, provenind de la o zonă rezidențială, în partea centrală a lacului Istria[37]. Acestea au fost interpretate ca fiind construite pe o zonă terestră similară cu cea care înconjoară acum lacul. Poziția submersă a artefactelor a fost explicată prin construirea lor în timpul unui interval în decursul căruia nivelul mării era presupus a fi cu 2–4 m mai scăzut decât cel actual – *regresiunea phanagoreiană*[38] – sau prin acțiunea combinată a ridicării recente de nivel al mării cu inundarea țărmului[39]. În acest context, apreciem faptul că insula de loess, considerată ca fiind scufundată, era de fapt material loesoid remaniat în urma eroziunii malurilor lacului.

Două orizonturi distincte de nisip au fost identificate în urma analizelor texturale şi mineralogice, ca aflându-se sub nămolul superficial din lacul Istria şi din zona mlăştinoasă, ce se extinde între acropolă şi necropolă. Aceste orizonturi au fost identificate în cea mai adâncă carotă prelevată din această zonă (**PHN**). Analiza granulometrică a fracției siliciclastice a probelor a scos în evidență compoziții texturale diferite pentru nivelele superior şi inferior. În nivelul inferior domină granulometria bine sortată, fină şi foarte fină, pe când nisipul din nivelul superior este slab sortat, înscriindu-se pe o curbă bimodală, ce indică prezența mai multor texturi între care domină nisipurile fine şi grosiere (fig. 6).

[34] Ştefan 1987, 203–204.
[35] Höckmann 1999, 42; Höckmann *et alii* 1997, 209–216.
[36] Ştefan 1987, 201.
[37] Zirra, Alexandrescu 1953, 22–31.
[38] Bleahu 1962.
[39] Canarache 1956, 305–306.

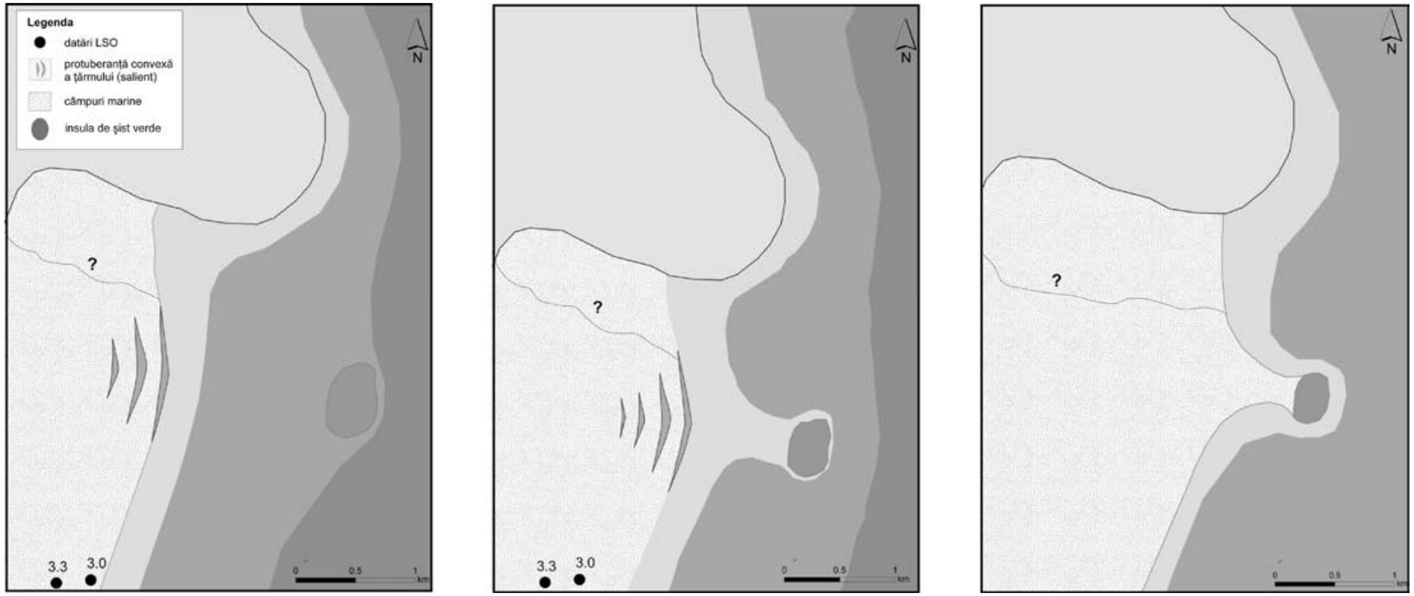

Fig. 4. Schiță reprezentând stadiile de formare ale unui *tombolo*.

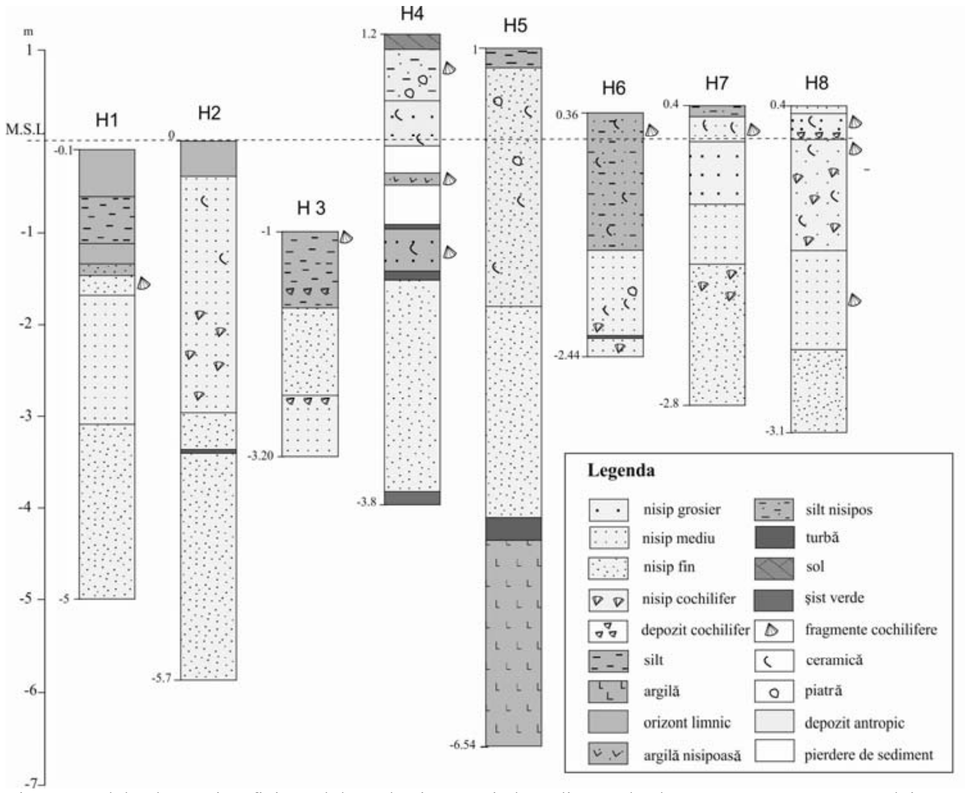

Fig. 5. Modele ale stratigrafiei arealelor mlăştinoase şi ale sedimentelor lacustre **(H1–H3)**, acropolei **(H4–H7)** şi ale câmpurilor marine **(H8)**. Poziționarea punctelor de prelevare a carotelor este indicată în fig. 1B.

Pentru analiza mineralogică, două probe de sediment au fost colectate din aceeaşi carotă (**PHN**): una din nivelul superior (1,2–1,8 m adâncime) şi una din nivelul inferior (3,2–3,5 m adâncime). Elementele mineralogice, care compun cele două niveluri sedimentare, sunt în principal reprezentate de cuarț (78% în nivelul superior şi 55% în cel inferior), mică (0,5%, respectiv 18%) şi feldspați (14%, respectiv 8%). Cele două fracții sedimentare, cu diferențe majore în textură şi mineralogie, reflectă surse diferite. În stratul superior se regăseşte, probabil, loess remaniat şi nisip danubian, în timp ce stratul inferior înglobează nisipuri mai vechi, provenind din surse locale, cum ar fi şistul verde, erodat din malurile stâncoase sau sedimente transportate de râul Istria.

Privind la scara regiunii, batimetria detaliată a complexului lagunar Razelm-Sinoe, realizată în 2002–2004 de Institutul Național de Geologie Marină, a relevat existența a cinci bare nisipoase, fosile submerse, care reprezintă prelungiri ale celor mai consolidate grinduri ale barierei Lupilor[40]. Aspectul lor curbat de la NV–SE la V–E către mare, indică faptul că actuala barieră a Lupilor este partea distală a unui

[40] Dimitriu *et alii* 2008, 72.

câmp marin, care a fost mai extins înspre est şi care forma aripa din aval *(downdrift wing)* a unui lob deltaic, ce corespundea braţului Dunavăţ. Aspectul general al barierei Lupilor, cu segmente ale grindurilor în aval, este asemănător cu cel al barierei Crasnicol care deasemenea suportă aripa din aval (*downdrift wing*) a unui lob deltaic contemporan (Sf. Gheorghe 2)[41]. Acest tip de barieră, cu multe ramificaţii în amonte, exprimă o etapă în evoluţia părţii din aval a lobilor deltaici maritimi asimetrici ai Deltei Dunării[42], unde aportul masiv de material sedimentar fluvial fin impune o expansiune a câmpiei deltaice cu acoperirea grindurilor nisipoase aeriene, ce provin din foste insule barieră sau plaje.

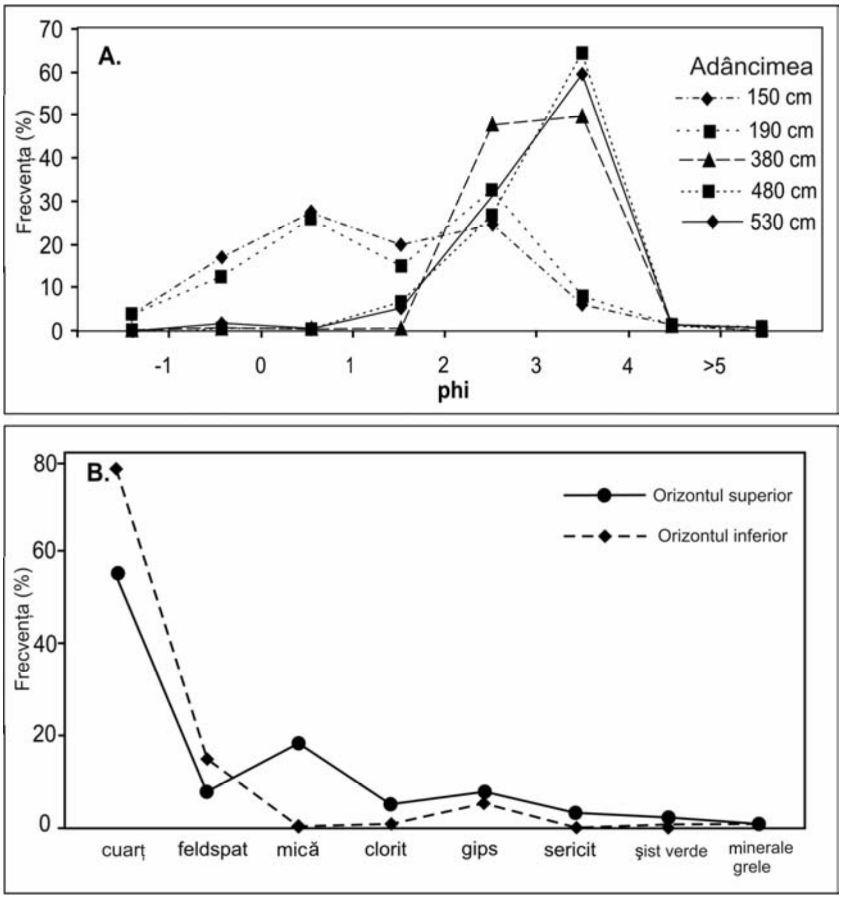

Fig. 6. A. Distribuţia granulelor de dimensiune mijlocie în carota H2, indicând populaţii diferite. B. Conţinutul mineralogic al straturilor de nisip superior şi inferior din carotele H1 şi H2. Se remarcă proporţia ridicată de mică, clorit şi lithoclaste de şist verde din stratul inferior în comparaţie cu nisipul din cel superior, care este mai bogat în cuarţ.

[41] Panin 1983, 182; Panin 2003, 249.
[42] Bhattacharya, Giosan 2003, 191.

Existenţa lobului deltaic Dunavăţ (de asemenea, delta Coşna–Sinoe) a fost prima dată propusă de Panin[43], care estima vârsta la 1500 a.Chr.–500 p.Chr. Noile vârste, obţinute în cadrul acestui studiu prin datări LSO, ce provin atât din stadii de evoluţie mai vechi (probele **L1**, **L2**), cât şi mai tinere (probele **I1**, **C1**) ale lobului Dunavăţ, plasează formarea lui între sec. I a.Chr şi sec VII p.Chr., fiind astfel mult mai tânăr şi mai activ decât s-a propus înainte.

Dacă urmărim poziţia ţărmului sudic (Saele) de la momentul fondării oraşului, menţinerea unei rate de progradare de 1–1,5m/an poate fi dedusă din succesiunea grindurilor cel puţin pentru primul secol. Această tendinţă a fost întreruptă, după cum indică poziţia grindului C, care taie setul vestic de grinduri din câmpul marin Saele, iniţial orientate N–S, pe o direcţie NNE–SSV. Întreruperea nu poate fi pusă pe seama unui factor marin local şi incizia discordantă a grindului C – care se distinge în partea nordică a câmpului Saele, între celelalte grinduri laterale cu altitudini de până la 2 m mai mari, iar în parea sudică prin îngroparea acestuia – poate reflecta o deformare tectonică semnificativă produsă între 700 a.Chr.–1100 p.Chr., ceea ce corespunde cu un hiatus în succesiunea grindurilor. Dispariţia rapidă a capătului distal al grindurilor mai vechi sub cele mai noi, formate în ultimul mileniu, sugerează că primele au fost scufundate. Totuşi, setul estic de grinduri este actualmente emers, fără o tendinţă clară de descreştere în profil transversal, această caracteristică indicând probabil încetarea subsidenţei. Lobul deltaic Dunavăţ a atins dezvoltarea sa maximă în jurul sec. VII–VIII p.Chr., când se extindea în aval până aproape de coasta nordică a Histriei.

4.3. Configuraţia morfologică posthistriană (650 p.Chr.–prezent)

Măsurătorile topografice şi analizele stratigrafice, realizate *in situ,* prin efecturea de carote cu *auger*-ul în nordul şi sudul grindului Saele, relevă poziţia dominantă a grindului C, care corespunde contactului dintre Saele Vechi (vest) şi Nou (est). Grindul C este format în majoritate din scoici şi fragmente de scoici (ex*: Mytilus sp*., *Cardium sp.)* dispuse în strate cu grade diferite de compactare. Acesta pare să urmeze aliniamentul unei falii la est de care fostele grinduri s-au scufundat, iar noul set Saele s-a dezvoltat târziu, între 1100–1300 p.Chr., în urma apariţiei bruşte a sedimentelor danubiene în această zonă, prin transport în lungul ţărmului.

Profilele transversale topografice şi stratigrafice realizate atât în partea centrală, cât şi în partea sudică a câmpului marin Saele arată o dezvoltare laterală suborizontală a grindurilor, conformă cu succesiunea vârstelor lor şi pierderea treptată în adâncime, spre sud, a contactului dintre cele două unităţi. Creşterea adâncimii depozitelor eoliene pe grindurile din extremitatea vestică a câmpului marin Saele ar putea indica o uşoară subsidenţă ($\leq$ 0,5 mm/an) a acestei zone

[43] Panin 1983, 176; Panin 2003, 248.

periferice sub influenţa modificărilor tectonice, care au generat apariţia lacurilor Nuntaşi şi Histria.

Pe baza reconstituirilor volumetrice, raportate la localizarea vârstelor LSO şi la altitudinea grindurilor şi adâncimea dinamică (*closure depht*) (–10 m), transportul de sedimente în lungul ţărmului (LST), specific unor condiţii sedimentare neîngrădite (post 1050 p.Chr.) pe ţărmul de est al câmpului marin Saele, a fost calculat la 1,0–1,2 × 106 m3/an.

Grindul tânăr Saele s-a format mai repede decât grindul mai vechi Saele, concomitent cu o schimbare a direcţiei de depunere de la V–E la NV–SE, care trebuie legată de colmatarea treptată a acestui golf din aval, ce reprezintă capătul celulei litorale. Rata de progradare a ţărmului, reflectată de vârstele LSO, a fost de zece ori mai mare decât cea a setului vestic de grinduri (Saele Vechi), măsurând 10–15 m/an, cu valori mai mari înregistrate în aval. Interpretăm această rată mare a progradării ca fiind rezultatul unei creşteri bruşte a aportului de sediment într-un mediu cu energie mică a valurilor. Noile vârste indică faptul că aportul sedimentar abundent a atins maximul în sectorul costier histian începând cu sec. VII–VIII p.Chr. (probele L3 şi C1). Ţinând cont de orientarea câmpului marin, presupunem că aceasta s-a întâmplat când lobul deltaic Dunavăţ, situat în amontele curentului (la N), a început să fie erodat, alimentând cu sediment curenţii din lungul ţărmului, care mai apoi l-au transportat şi depozitat în zone mai adăpostite ale acestuia. La 2–5 km est de Saele se află grindul Chituc, ce a început să se formeze la cca. 700 p.Chr. ca o barieră litorală. În aval, grindurile se aliniază la un unghi din ce în ce mai scăzut, devenind orientate NE–SV, urmând tendinţa naturală de a atinge un echilibru[44]. Grindul Chituc este considerat în unanimitate ca fiind cea mai tânără formaţiune marină, datorită poziţiei sale cea mai apropiată de mare, dar şi a lipsei urmelor arheologice. Formarea lui a fost estimată ca situându-se între sec. al II-lea a.Chr.[45] şi sec. al III-lea p.Chr.[46] sau al VI-lea p.Chr.[47]. În acest caz, vârsta de cca. 700 p.Chr. a celui mai vechi grind (sectorul nordic) este în acord cu cea mai tânără vârstă anterior estimată. Cercetări magnetometrice ale sedimentelor de pe fundul lacului Sinoe sugerează continuarea părţii estice a grindului Saele cu bariera Chituc[48].

Deşi mulţi autori au remarcat asemănarea dintre Saele estic şi Chituc, aceştia continuă să le considere ca având vârste diferite şi interpretează prezenta configuraţie pe seama unei faze transgresive marine, care a dus la transformarea golfului Sinoe într-o lagună, ca urmare a formării barierei Chituc[49].

[44] Hsu *et alii* 2010, 90.
[45] Pippidi 1983, 15.
[46] Bleahu 1962, 55.
[47] Coteţ 1966, 350; Panin 2003.
[48] Mihăilescu *et alii* 1983, 301; Dimitriu *et alii* 2004, 186.
[49] Bleahu 1962; Coteţ 1966, 350; Panin 1983, 183; Panin 2003, 261.

Recent, Liviu Giosan şi colaboratorii săi[50] au propus două scenarii posibile: fie ele s-au format în acelaşi timp pe laturile unui golf, fie Chituc este mai tânăr decât Saele.

Noile vârste absolute, obținute în cadrul acestui studiu, ca şi semnalul magnetometric al sedimentelor lacustre şi geometria grindului nisipos indică evoluția comună a compartimentului estic al câmpului Saele şi a Chitucului, care au format un grind continuu cel puțin între 1050 şi 1340 p.Chr.

De fapt, vârstele înregistrate pe Saele estic sunt contemporane cu cele din centrul Chitucului, în timp ce ultimul interval (1400 p.Chr.–prezent) corespunde formării Chitucului sudic. Masivul grind Chituc–Saele s-a separat în două odată cu apariția lacului Sinoe.

Cum cele mai tinere grinduri, care astăzi sunt submerse în apa lacului Sinoe, au vârste între 1280–1340 p.Chr., presupunem o vârstă maximă pentru formarea lacului în partea de sud de cca 1400 p.Chr.

În ceea ce priveşte evoluția lobului Dunavăț în ultimii 1 300 ani, cea mai puternică eroziune a avut loc în părțile centrală şi nordică, după ce brațul Dunavăț a fost abandonat[51], în timp ce subsidența activă local a scufundat partea din aval şi a dat startul formării bazinului nordic al lacului Sinoe. Astfel, cea mai mare parte a lobului a fost distrusă, singura urmă rămânând bariera Lupilor.

5. CONCLUZII

Noul context geocronologic stabilit în cadrul acestui studiu pentru regiunea costieră Histria, descrierile stratigrafiei sedimentelor lagunare şi ale câmpurilor marine şi datele topografice redând configurația în profil transversal a altitudinii unităților morfosedimentare Saele şi Chituc stau la baza formulării noului scenariu privind progresia schimbărilor mediului costier histrian pe parcursul ultimelor cinci milenii. Datele obținute furnizează noi evidențe referitoare la factorii care au controlat aceste schimbări la scară macrotemporală: fluxul sedimentar, nivelul local al mării şi tectonicitatea regională. Acest studiu propune un nou model al evoluției costiere a regiunii Histria, de la stadiul de golf marin conturat după transgresiunea postglaciară până la cel actual de sistem lagunar compus din câmpuri marine, bariere litorale şi lagune. Rezultatele acestui studiu contribuie la conturarea unei noi ipoteze privind impactul schimbărilor costiere asupra cetății Histria. Înființarea cetății în sec. al VII-lea a.Chr. indică faptul că la acea vreme existau în zonă condiții favorabile construirii unui port aşa cum este atestat în documentele arheologice şi epigrafice[52].

---

[50] Giosan *et alii* 2006, 760.
[51] Panin 2003, *passim*.
[52] Pippidi 1983, 16.

Reconstituirea poziției vechilor linii de țărm pe baza noilor vârste absolute obținute şi documentele arheologice sugerează întemeierea oraşului pe un afloriment de şist verde la adăpostul căruia s-au acumulat sedimente marine sub forma unui *tombolo*. La aproximativ 10–20 km N (în amonte), acum 1 900–1 300 de ani se dezvolta un lob deltaic sub acțiunea brațului sudic al Dunării funcțional la acea vreme: Dunavăț. Cel mai probabil, o bună parte din sedimentele transportate de curenții de țărm predominant dinspre N spre S, trecea dincolo de acesta contribuind decisiv la scăderea adâncimilor din fața oraşului. Acest lucru a dus la îngreunarea accesului vaselor maritime şi la declinul activității portuare.

În succesiunea cronologică a grindurilor din componența câmpului marin Saele a fost identificat un hiatus de aproximativ două milenii (720 a.Chr.–1030 p.Chr.) corespunzător liniei de contact dintre cele două seturi de grinduri cu orientări şi cronologii diferite (Saele Vechi/Saele Nou). Acest contact se distinge pe teren printr-o creastă alcătuită predominant din material cochilifer puternic fragmentat care secționează oblic, pe direcție NE-SV setul de grinduri vechi. Această particularitate morfologică nu reprezintă o trăsătură comună sectoarelor costiere cu dinamică progradantă, în condițiile în care nivelul marin local s-a menținut cvasistabil. Stabilitatea documentată a nivelului marin local şi contextul neotectonic activ al zonei fac ca geneza aceastei creste să fie interpretată ca o dovadă a activității neotectonice din zona Histria. Cel mai probabil la E de această creastă de contact, subsidența activă a dus a îngroparea grindurilor aparținând setului vechi concomitent cu blocarea sau încetinirea construcției unor noi grinduri pe parcursul activității oraşului. Reconstituirea configurației geografice la N de aşezare sugerează că lobul deltaic Dunavăț a atins extinderea maximă în intervalul secolelor VII–VIII p.Chr., arealul de influență a acestui centru depozițional extinzându-se în aval până aproape de țărmul N al oraşului. În consecință, în acest interval temporal este plasat şi momentul decuplării oraşului de mare. Subsecvent, părțile nordică şi centrală ale lobului Dunavăț au fost afectate de procese de eroziune după schimbarea vechiului curs al brațului şi abandonarea lobului[53]. Acum 1 300 de ani driftul de țărm caracteristic coastei histriene a crescut spre 1–1,2×$10^6$$m^3$/an, contribuind la umplerea rapidă a celulei litorale reprezentată de golful deschis din fața grindului Saele Vechi. În consecință, în intervalul cuprins între acum 1300–720 ani, ratele rapide de înaintare ale liniei apei, de aproximativ 10–15m/an, au condus la înaintarea rapidă a liniei apei şi la construcția câmpului marin Saele Nou–Chituc, în părțile sudică şi estică ale acropolei. Mai târziu, acest câmp marin a fost secționat în două unități distincte prin apariția lagunei Sinoe. Contrar opiniilor anterior formulate, care legau geneza lacului de o transgresiune marină recentă (transgresiunea histriană) sau morfodinamicii costiere[54], o serie de

[53] Panin 2003, 258.
[54] Bleahu 1962, 55; Vespremeanu 2005, 73.

evidenţe de natură geomorfologică şi arheologică, precum formarea cvasiconcomitentă în intervalul de timp cuprins între acum 1 200–600 de ani a crestei de contact dintre Saele Vechi şi Saele Nou, apariţia lacurilor Histria, Nuntaşi şi Sinoe, subsecvent formării câmpului marin Saele Nord–Chituc, aşa cum o demonstrează noile vârste absolute obţinute pentru aceste unităţi, precum şi artefactele aflate în prezent submerse în cadrul acestor lacuri, susţin activitatea neotectonică drept factorul principal care a controlat reconfigurarea regiunii costiere Histria înainte, în timpul şi după dispariţia cetăţii Histria.

LOCAL CHANGES IN THE SHORELINE MORPHOLOGY BEFORE, DURING AND AFTER THE DECLINE OF THE CITY OF HISTRIA

ABSTRACT

This study proposes a new hypothesis regarding the morphological changes of the southern part of the Danube delta, which took place before, during and after the abandonment of the ancient city of Histria (approx. 2000 B.C. – present). During and after the city's lifetime major landscape changes occurred, the most significant being related to the coastline dynamics. A new chronology of the successive beach ridges, obtained by combining the dating methods (OSL and ^{14}C-AMS) with the stratigraphic data of the lagoon area and of the beach ridge plains and with the data regarding the transversal altitudinal configuration of Saele and Chituc beach ridge plains, shows that during the Upper Holocene (e.g. the last 5000 yrs.), the coastline in the region of Histria evolved from an abrupt, sinuous coast, mainly represented by the actual route of the western banks of Istria and Nuntaşi lakes, to a low transgressive sandy coast, characterized by different progradation rates during time.

According to the new results, the actual configuration was determined most probably by the tectonic fragmentation of the geological basement and by the subsidence rates, which in this area record the highest values in the Dobrogea region. The abandonment of the city (7th c. A.D.) coincides with the time when the city lost its connection with the open sea, as a consequence of the constant progradation of the coast. The new beach ridge, built in the last 1400 yrs. in front of the city, was affected by intense neotectonic movements, which led to the sinking of its central part and the formation of the Sinoe lagoon; the same processes affected the present territories occupied by lakes Istria and Nuntaşi. The new sea level curve obtained for the Histria region shows a relative stability in the last five millennia (with oscillations of 0–2 m compared to the present level), fact that contradicts the concept of a so-called *Phanagorian* marine regression. Some archaeological areas are found today below the sea level, as a result of the local neotectonic activity.

Key words: Histria, geomorphology, Chituc, cores, ancient shore.

BIBLIOGRAFIE

Alexandrescu 1966	Alexandrescu, P., *Necropola tumulară. Săpături 1955–1961*, în Condurachi, E. (ed.), *Histria II*, Bucureşti.
Alexandrescu 1970	Alexandrescu, P., *Peisajul histrian în antichitate*, Pontica 3, 77–85.
Alexandrescu 1978	Alexandrescu, P., *Notes de topographie histrienne*, Dacia N.S. 22, 331–342.

Alexandrescu 1990 — Alexandrescu, P., *Histria in archaischer Zeit*, în Alexandrescu, P., Schuller, W. (eds.), *Histria. Eine Griechenstadt an der rumänischen Scwarzmeerküste*, Konstanz, 47–101.

Antipa 1914 — Antipa, G., *Câteva probleme ştiinţifice şi economice privitoare la Delta Dunării*, AAR Mem. Sect. St. 2 (36), 61–135.

Bhattacharya, Giosan 2003 — Bhattacharya, J.P., Giosan, L., *Wave-influenced deltas: Geomorphologic implications for facies reconstruction*, Sedimentology 50, 187–210.

Bleahu 1962 — Bleahu, M., *Observaţii asupra evoluţiei zonei Histria în ultimele trei milenii*, Probleme de geografie 9, 45–56.

Brückner 1997 — Brückner, H., *Coastal changes in Western Turkey. Rapid delta progradation in historical times*, în Briand, F. (ed.), *Transformations and evolution of the Mediterranean coastline*, Bulletin de l'Institut Océanographique, No. Spécial 18, Monaco, 63–74.

Brückner 2003 — Brückner, H., *Delta evolution and culture–aspects of geoarchaeological research in Miletos and Priene*, în Wagner, G.A., Pernicka, E., Uerpmann, H.P. (eds.), *Troia and the Troad–Scientific approaches. Springer Series: Natural Science in Archaeology*, Berlin, Heidelberg, New York, 121–144.

Brückner 2005 — Brückner, H., Vött, A., Schriever, A., Handl, M., *Holocene delta progradation in the eastern Mediterranean – case studies in their historical context*, Méditerranée, revue géographique des pays méditerranéens 1–2, 95–106.

Brückner *et alii* 2010 — Brückner, H., Kelterbaum, D., Marunchak, O., Porotov, A., Vött, A., *The Holocene sea level history since 7500 BP-lessons from the eastern Mediterranean, the Black and Azov seas*, Quaternary International 225 (2), 160–179.

Canarache 1956 — Canarache, V., *Observaţii noi cu privire la topografia Histriei*, SCIV 7, 3–4, 289–315.

Condurachi 1954 — Condurachi, E. (ed.), *Histria. Monografie arheologică 1*, Bucureşti.

Coteţ, 1962 — Coteţ, P.V., *Câteva date asupra evoluţiei paleogeografice cuaternare a regiunii Istria*, MCA 8, 424–431.

Coteţ, 1966 — Coteţ, P.V., *Ţărmul Mării Negre şi evoluţia lui în timpuri istorice (cu privire specială asupra regiunii Histria)*, în Condurachi, E., (ed.), *Histria II*, Bucureşti, 337–352.

Dan *et alii* 2009 — Dan, S., Stive, M.J., Walstra, D.J.R., Panin, N., *Wave climate, coastal sediment budget and shoreline changes for the Danube Delta*, Marine Geology 262 (1–4), 39–49.

Dimitriu *et alii* 2004 — Dimitriu, R.G., Oaie, Gh., Szobotka, Şt., Gomoiu, M.T., Sava, C.S., Secrieru, D., Fulga, C., Sosnovschi, E., Anghel, S., *Cartografierea geologică şi geofizică a sectorului Sinoe*, CERES, Scientific Report.

Dimitriu *et alii* 2008 — Dimitriu, R.G., Oaie, Gh., Gomoiu, M.J., Begun, T., Szobotka, St., Radan, S.C., Fulga, C., *O caracterizare interdisciplinară a stării geoecologice a Complexului Lagunar Razelm-Sinoe*, Geo-Eco-Marina 14, 1, 69–74.

Giosan *et alii* 2006 — Giosan, L., Donnelly, J.P., Constantinescu, Şt., Filip, F., Ovejanu, I., Vespremeanu-Stroe, A., Vespremeanu, E., Duller, G.A.T., *Young Danube delta documents stable Black*

	Sea level since the middle Holocene: Morphodynamic, paleogeographic, and archaeological implications, Geology 34, 9, 757–760.
Hsu *et alii* 2010	Hsu, J.R.C., Yu, M.-J., Lee, F.-C., Benedet, L., *Static bay beach concept for scientists and engineers: A review*, Coastal Engineering 57, 76–91.
Höckmann *et alii* 1997	Höckmann, O., Müller, U., Peschel, G., Woehl, A. *Histria an der Küste des Schwarzen Meeres. Prospektionsarbeiten im antiken Stadtgebiet*, Antike Welt 28, 3, 209–216.
Höckmann *et alii* 1998	Höckmann, O., Peschel, G., Woehl, A., *Zur Lage des Hafens von Histria. Die Prospektionskampagne von 1996*, Dacia N.S. 40–42, 55–102.
Höckmann 1999	Höckmann, O., *Der Hafen von Histria. Unterwasserprospektion zur Suche nach dem antiken Hafen von Histria (Rumänien) im Jahre 1998*, Skyllis, Zeitschrift für Unterwasserarchäologie 1, 35–45.
Jonhson 1919	Jonhson, J.W., *Shore processes and shoreline development*, New York.
Kayan 1999	Kayan, I., *Holocene stratigraphy and geomorphological evolution of the Aegean coastal plains of Anatolia*, Quarternary Science Reviews 18, 541–548.
Lambrino 1938	Lambrino, M., *Les vases archaïques d'Histria*, Bucureşti.
Marriner 2007	Marriner, N., *Geoarchaeology of Phoenicia's buried harbours: Beirut, Sidon and Tyre 5000 years of human-environment interactions, PhD thesis*, Université Aix-Marseille I UFR des sciences géographiques et de l'aménagement. École doctorale: *Espace, culture, sociétés*, 355.
Masselink, Hughes 2003	Masselink, G., Hughes, M.G., *Introduction to coastal processes and geomorphology*, Londra.
Mihăilescu *et alii* 1983	Mihăilescu, N., Rădan, S., Artin, L., Rădan, S., Rădan, M., Vanghelie, I., *Modern sedimentation in the Razelm-Sinoe Lacustrine Complex*, Anuarul Institutului de Geologie şi Geofizică 62, 297–304.
Moisil 1909	Moisil, C., *Antichităţi creştine din Istros*, BCMI 2, 165–170.
Murray, Wintle 2000	Murray, A.S., Wintle, A.G., *Luminescence dating of quartz using an improved single-aliquot regenerative-dose protocol*, Radiation Measurements 32, 57–73.
Murray, Wintle 2003	Murray, A.S., Wintle, A.G., *The single aliquot regenerative dose protocol: potential for improvements in reliability*, Radiation Measurements 37, 377–381.
Panin 1983	Panin, N., *Black Sea coast line changes in the last 10,000 years: a new attempt at identifying the Danubes mouths as described by the Ancients*, Dacia N.S. 27, 175–184.
Panin 2003	Panin, N., *The Danube Delta geomorphology and Holocene evolution: a synthesis*, Geomorphology: relief, processus, environment 4, 247–262.
Pârvan 1915	Pârvan, V., *Rumänien (Archäologische Funde im Jahre 1914)*, ArchAnz, col. 255–270.
Pârvan 1916	Pârvan, V., *Campania a II-a de săpături la Histria. Raport asupra activităţii Muzeului Naţional de Antichităţi în cursul anului 1915*, Bucureşti, 18–29.

Pippidi 1983 — Pippidi, D.M., *Inscripțiile din Scythia Minor greceşti şi latine. 1, Histria şi împrejurimile*, Bucureşti.

Pirazzoli 1991 — Pirazzoli, P., *World Atlas of Holocene Sea-Level Changes*, Elsevier Oceanography series.

Sunamura, Mizuno 1987 — Sunamura, T., Mizuno, O., *A study on depositional shoreline forms behind an island*, Annual Report Institute Geosciences, University of Tsukuba 13, 63–78.

Ştefan 1987 — Ştefan, A.S., *Évolution de la côte dans la zone des bouches du Danube durant l'Antiquité*, în *Déplacements des lignes de rivage en Méditerranée d'après les données de l'archéologie*, Editions du CNRS, Colloques Internationaux, Paris, 191–209.

van Heteren *et alii* 2000 — Van Heteren, S., Huntley, D.J., van de Plassche, O., Lubberts, R.K., *Optical dating of dune sand for the study of sea-level change*, Geology 28, 411–414.

Vespremeanu 2005 — Vespremeanu, E., *Geografia Mării Negre*, Bucureşti.

Vespremeanu-Stroe, Tatui 2011 — Vespremeanu-Stroe, A., Tatui, F., *North-Atlantic osscilations signature on coastal dynamics and climate variability of the Romanian Black Sea coast*, Carpathian Journal of Earth and Environmental Sciences 6 (1), 135–144.

Vött *et alii* 2004 — Vött, A., Brückner, H., Schriever, A., Handl, M., Besonen, M., van der Borg, K., *Holocene coastal evolution around the ancient seaport of Oiniadai, Acheloos alluvial plain, NW Greece*, în Schernewski, G., Dolch, T. (eds.), *Geographie der Meere und Küst,* Coastline Reports, 1, Rostock–Warnemünde, 43–53.

Zirra, Alexandrescu 1957 — Zirra, V., Alexandrescu, P., *Şantierul arheologic Histria: sectorul necropolei tumulare*, MCA 4, 22–31.

Yanko-Hombach *et alii* 2007 — Yanko-Hombach, V., Gilbert, A.S., Panin, N., Dolukhanov, P.M. (eds.). *The Black Sea Flood Question: Changes in Coastline, Climate, and Human Settlement*, Dordrecht.

LIST OF CAPTIONS

Fig. 1. A. Location and geography of the Histria coastal area. B. Morphology of the modern Histria region. The coring sites detailed in fig. 5 are shown.

Fig. 2. A. Histria. City walls and tumuli. B. Cross-section showing the wall succession and the archaic and post-archaic archaeo-deposits.

Fig. 3. Shoreline position and coastal configuration of the Histria region (southern Danube Delta) at different times of evolution. The paleogeographical reconstruction is based on the new absolute dating and on the morphological interpretation of the current research.

Fig. 4. Representation of a *tombolo* morphological feature development.

Fig. 5. Stratigraphy of the marshy flats and lakes (**H1 – H3**), acropolis (**H4 – H7**) and of the beach ridges (**H8**). For coring site location see Fig. 1 B.

Fig. 6. A. Mean grain size distribution along **H2** core indicating different populations. B. Mineralogical content of the upper and lower sandy layers from **H1** and **H2** cores. Note the high proportion of mica, clorit and green-schist lithoclasts in the lower layer in comparison with the upper sands which are more quarteous.

MORMINTE DE INHUMAȚIE ÎN SARCOFAG DIN *MOESIA INFERIOR*

LIANA OȚA*

Rezumat: Contribuția de față completează imaginea conturată, până acum, despre sarcofagele din *Moesia Inferior*. Rezultatelor cercetărilor anterioare, referitoare la proveniența sarcofagelor, analogiilor motivelor decorative sau comentariilor epigrafice li se adaugă o discuție asupra sarcofagelor privite ca înmormântări. Greutățile întâmpinate de un astfel de demers sunt numeroase: starea fragmentară a multor monumente de acest tip, numărul mic al sarcofagelor descoperite *in situ* (38 din 141, publicate până în prezent), numărul şi mai mic al sarcofagelor cu inventar funerar (29). Principalele aspecte asupra cărora s-a concentrat atenția mea în lucrarea de față sunt: distribuția teritorială a sarcofagelor descoperite în *Moesia Inferior*, starea lor de conservare, modul de depunere a defuncților şi inventarul funerar.

Cuvinte cheie: mormânt, inhumație, sarcofag, inventar, *Moesia Inferior*.

Despre sarcofagele din *Moesia Inferior* s-a scris cu mai multe prilejuri[1]. Contribuțiile precedente s-au concentrat asupra analizei motivelor decorative, a provenienței monumentelor sau au comentat inscripțiile, iar numărul mare de lucrări, ca şi autoritatea ştiințifică incontestabilă a autorilor ar putea pune sub semnul întrebării utilitatea demersului pe care mi-l propun. Rândurile de față au fost scrise cu un singur scop: acela de a completa substanțiala bibliografie a acestor monumente prin abordarea lor ca *înmormântări*. Datele pe care se întemeiază demersul de față provin exclusiv din literatura de specialitate publicată până în prezent.

Încep cu o precizare metodologică, poate nu inutilă, mai ales în contextul confuziei terminologice întâlnite în literatura bulgară: prin termenul de ***sarcofag*** am înțeles doar monumentul, din piatră sau marmură, cu arca realizată dintr-un singur bloc şi capacul în pantă dublă, cu acrotere, în timp ce prin ***cutii*** am înțeles construcțiile rectangulare, din piatră, cărămidă sau țiglă, cu capacul plan sau în două ape. În opinia mea, diferența între ***cutie*** şi ***sarcofag*** este dată în primul rând de forma şi decorul specifice capacelor de sarcofag (marea majoritate, cel puțin pentru *Moesia Inferior*, în două ape, cu acrotere, decorate sau nu), în timp ce

* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, Bucureşti; e-mail: loredanaota@yahoo.com

[1] Alexandrescu-Vianu 1970; Alexandrescu-Vianu 2001; Alexandrescu-Vianu 2008–2009; Gerasimov 1969; Getov 1978; Borisova-Katzarova 2005; Ştirbulescu 2007; ISM I-III, V; IGB I-II; ILBR.

SCIVA, tomul 63, nr. 3–4, Bucureşti, 2012, p. 225–268

capacul ***cutiilor*** este, fără excepție, lipsit de acrotere și nedecorat[2]. Prezența capetelor arcuite, asemenea unor acrotere stilizate, la capacele în două ape ce acopereau arcele cat. XVIII.2–4 de la Oescus a fost deci motivul hotărâtor al includerii complexelor menționate ca morminte de inhumație în sarcofag, și nu ca morminte de inhumație în cutie. Toate celelalte amenajări funerare, care nu se încadrează descrierii menționate, le-am socotit drept morminte de inhumație în cutie.

DISTRIBUȚIE TERITORIALĂ ȘI CONDIȚII DE DESCOPERIRE

Din punct de vedere numeric, inhumația în sarcofag reprezintă tipul cel mai răspândit de înmormântare în *Moesia Inferior*, după inhumația în groapă. Până în prezent, conform datelor pe care le-am avut la dispoziție din literatura publicată, numărul atestărilor se ridică la 141. Acestora li s-ar putea adăuga și alte sarcofage, pe care nu le-am luat în discuție, deocamdată, din cauza lacunelor documentării: fie au fost numai semnalate, fără a li se preciza numărul (Vadu[3]), fie au fost încorporate în alte construcții, ceea ce determină încadrarea lor într-un alt tip de morminte (Barboși – sarcofagul descoperit pe str. Lozoveni[4]; Abrittus – *necropola estică*[5], lângă Montana, villa 2, mausoleul 4[6]). Am menținut însă încadrarea în rândul mormintelor de inhumație în sarcofag a complexului de la Nicopolis ad Istrum, publicat în 1948, alcătuit din sarcofagul unui copil, fragmente dintr-o stelă funerară și o construcție pentru care Sven Conrad propune reconstituirea sa ca tipul *Aedicula distyl prostyl mit Archivolte*[7], construcție situată însă *separat*, la aproximativ trei metri de sarcofag și de stelă. Am exclus din analiza ce urmează complexe funerare insuficient de detaliat descrise, astfel încât să pot evita o confuzie cu mormintele de inhumație în cutie sau de alt tip: Tomis M. 136[8], Schitu[9], Agigea[10], descoperirea de la Ostrov[11], Noviodunum – *sarcofag de pe*

[2] Pentru o discuție detaliată asupra mormintelor de inhumație în cutie din *Moesia Inferior*, vezi Oța 2011, 139–156.

[3] Avram, Bounegru, Chiriac 1987, 329, 330.

[4] Moisil 1910 a, 85–86; Dragomir 1967, 185–186; Alexandrescu-Vianu 1970, 294–295, cat. 27; Păltănea 1972, 383–385.

[5] Radoslavova, Atanasov 2008, 188–190.

[6] Aleksandrov 1980, 48–50.

[7] Conrad 2004, 18.

[8] Barbu 1961, 210. Complexul este descris de autor ca „sarcofag”, dar numărul foarte mare de defuncți (15) îl face comparabil mai degrabă cu mormintele de inhumație în cutie.

[9] Vulpe 1934, 209. Monument descris ca „sarcofag simplu de calcar”, ceea ce ridică, iarăși, semne de întrebare dacă nu cumva este vorba de o cutie.

[10] ISM II, 319–320, cat. 363(199); monument de formă nedeterminabilă, dar cu inscripție.

[11] Burda 1979, 69, cat. 44. Conform descrierii autorului, fibula pare a sugera o datare mai târzie a complexului, la sfârșitul secolului al III-lea p.Chr. sau începutul celui următor, la fel ca pentru M. 1 de la Montana (cf. Oța 2011, 150, 155, var. 3, nr. 2, cu bibliografia anterioară). Excluderea sa din analiza de față, spre deosebire de complexul amintit de la Montana, se datorează suspiciunilor

dealul Bădila[12]. Există însă şi situaţii în care am luat în calcul câteva complexe pentru descrierea cărora autorii care le-au publicat au folosit doar termenul de „sarcofag”, fără precizări suplimentare (cat. XII.1; cat. XVII.1; cat. XXI.1; cat. VI.1; cat. XVIII.1; cat. XIX.1–2; cat. XX.2–3; cat. XVI.10, XVI.11, XVI.19; cat. XXIV.3–5[13]). Includerea lor în analiza de faţă are în vedere fie prezenţa inventarului funerar obişnuit în cazul sarcofagelor din *Moesia Inferior* (cat. XXI.1; cat. XVIII.1; cat. XVII.1), fie materialul din care au fost executate (marmură, în cazul de la Camena), fie prezenţa în aceeaşi necropolă şi a altor sarcofage (Somovit, Pavlikeni, Tropaeum Traiani, Odessos). Incertitudini legate de clasificarea în rândul sarcofagelor pot fi amintite şi pentru alte opt monumente, în stare fragmentară, luate şi acestea în considerare în analiza de faţă (cat. XXII.5, XXII.10–11, XXII.17; cat. X.5; cat. XVI.1; cat. XI.1–2). Mi s-a părut însă necesară prudenţa şi am exclus din discuţie câteva sarcofage despre care am găsit menţiuni în arhiva Muzeului Naţional de Antichităţi[14], unele fiind chiar amintite în literatura de specialitate[15], pentru a evita posibila identitate cu sarcofage aflate în lapidariile diverselor muzee, despre a căror provenienţă nu s-au mai păstrat informaţii.

Repartiţia teritorială a celor 141 de sarcofage din *Moesia Inferior*, publicate până în prezent, arată o concentrare în cimitirele oraşelor greceşti şi romane, în timp ce prezenţa lor în necropolele rurale sau în cele ale fortificaţiilor romane este redusă. Majoritatea celor 57 de sarcofage din cimitirele oraşelor greceşti se înregistrează la Tomis (24) şi Odessos (20), urmate de Callatis (şapte) şi Histria (doar şase, deşi numărul iniţial, cel puţin ţinând cont de spoliile de la Vadu, trebuie să fi fost mult mai mare). Cele 50 de sarcofage din necropolele oraşelor romane provin, în ordine numerică descrescătoare, de la Oescus (12), Noviodunum (10), Durostorum şi Nicopolis ad Istrum (câte şapte, fiecare), Marcianopolis (şase), Tropaeum Traiani (cinci) şi Troesmis (trei). 15 sarcofage au fost descoperite, cu siguranţă, în mediul rural (câte două lângă Odessos[16] şi Pavlikeni, şi câte unul la Urluchioi, Momin sbor, Štipsko, Vardim, Dulgheru[17], Camena, Valu lui Traian,

referitoare atât la o posibilă datare târzie, cât şi la tipul de mormânt, căci autorul foloseşte termenul de „sarcofag” fără un alt detaliu.

[12] Moisil 1910 b, 48; incert cronologic şi descris ca „sarcofag” cu aceeaşi lungime şi lăţime, ceea ce este complet neobişnuit pentru acest tip de morminte, cel puţin prin prisma exemplelor din *Moesia Inferior*.

[13] Pentru a nu lungi în mod inutil lucrarea, nu mai dau în text trimiterile bibliografice pentru sarcofagele luate în discuţie, ci doar la catalog. Necesitatea de a deosebi între ele fragmentele sau sarcofagele găsite în acelaşi loc, dar care nu au fost numerotate de autori, explică formulări care ar putea fi controversate, precum „sarcofag de calcar”, „sarcofag neterminat” etc. întâlnite în textul de faţă. Pentru indicarea mormintelor voi folosi abrevierea M. (mormânt).

[14] Sarcofag cu capac, găsit lângă frontiera bulgară, spre Silistra, având ca inventar urcioare. Dimensiunile sale sunt L = 2 m, lat. = 1,20 m (Dosar MNA 1888, fila 33). Îi mulţumesc încă o dată Roxanei Dobrescu, pentru permisiunea de a consulta dosarele de arhivă ale Muzeului Naţional de Antichităţi, Bucureşti.

[15] Sarcofag găsit în teritoriul cetăţii Troesmis (Ştefan 1971, 51, nota 53).

[16] Informaţii asupra unuia dintre cele două complexe găsite lângă Odessos oferite de Al. Minčev, căruia îi mulţumesc încă o dată.

[17] Capac publicat de M. Alexandrescu-Vianu (1970, 288, cat. 13) ca descoperit la Tomis, dar despre care V. Barbu (1971, 59, nota 34) afirmă că provine de la Dulgheru.

Bajkal, Butovo, Dolna Bešovica, Višovgrad, cărora li se adaugă, poate, şi Nikopol[18]) şi doar opt în cimitire ale unor fortificații romane (câte trei la Barboşi[19] şi Somovit, şi câte unul la Axiopolis şi Dimum). Un număr de 10 sarcofage au fost publicate ca provenind din Dobrogea, fără alte detalii în privința locului descoperirii.

Pentru o mai bună înțelegere a multiplelor probleme ridicate de interpretarea mormintelor de inhumație în sarcofag, dintre care doar unele au fost amintite mai sus, voi încerca să trec în revistă datele referitoare la starea de conservare a sarcofagelor, completate uneori cu condițiile de descoperire. Excluzând de la bun început şapte cazuri, pentru care mi-a fost imposibil să-mi dau seama dacă s-au păstrat sarcofage întregi sau doar părți ale lor (cat. XVI.10, XVI.11, XVI.19; cat. XVII.1; cat. VI.1; cat. XVIII.1, XVIII.10; cat. XXIX.1), situația este relativ echilibrată. Predomină numeric (48) sarcofagele păstrate în întregime, adică arcă şi capac, deşi doar 38 dintre ele au fost descoperite *in situ* fie prin cercetări arheologice, fie întâmplător (nouă sarcofage de la Noviodunum, şase de la Oescus, patru de la Tomis, câte trei de la Marcianopolis, Durostorum, Callatis şi Somovit, două de la Odessos şi doar câte unul de la Troesmis, Barboşi, Nicopolis ad Istrum, Štipsko şi Vardim). În 43 de cazuri ştim că s-a păstrat doar arca: în întregime (şase cazuri), fragmentar (35) sau neprecizat (două). Menționez, totuşi, existența unor neclarități în cazul a cinci complexe, unde nu poate fi în totalitate exclusă proveniența arcei de la ***cutii*** aparținând variantei constructive 2[20] (cat. V.3; cat. XXIV.3–5; cat. XXXI.9). Numărul cazurilor în care s-a recuperat doar capacul cu forma specifică, întreg (17), fragmentar (21) sau neprecizat (patru) este de 42. Nici în acest ultim caz nu lipsesc dubiile, căci capace de sarcofag folosite pentru acoperirea altor tipuri de morminte (complex cu groapa arsă[21] şi mormânt de inhumație în groapă[22]) se mai întâlnesc în *Moesia Inferior*, chiar dacă excepțional.

Deşi sarcofagul este un tip de monument destinat, în principal, să fie văzut de trecători, totuşi, în 18 situații s-a înregistrat acoperirea sa cu un tumul (cat. V.7; cat. XV.3–5, XV.7–10; cat. XI.3; cat. XIII.1; cat. II.1; cat. VI.1; cat. XII.1; cat. XVII.2; cat. XXI.1 şi, probabil, cat. XXVIII.1, cat. XIX.1 şi XV.6).

CARACTERISTICI CONSTRUCTIVE ŞI DE DECOR ALE SARCOFAGELOR

Disproporția numerică dintre sarcofagele lucrate din calcar şi cele din marmură este evidentă (82, respectiv 31), deşi pentru 28 de sarcofage detaliul

[18] Fragmentul de arcă a fost refolosit pentru construcția unei fântâni, în perioada modernă. Dacă fragmentul amintit provine de aici sau din altă parte (Oescus? Novae?) nu se ştie cu certitudine.

[19] Descoperirile de la Barboşi şi Galați sunt considerate ca provenind dintr-o singură necropolă, întinsă ca suprafață (Țentea, Cleşiu 2006, 52–53), punct de vedere care mi se pare şi mie întemeiat (Oța 2007, 87).

[20] Oța 2011, 143–144, pentru discuția asupra variantei respective de cutie.

[21] Callatis – M. tumular (Oța 2007, 78 şi 87, cu toată bibliografia anterioară).

[22] Tomis – *str. Răsuri* (Rădulescu, Davidescu 1959, 755–756).

referitor la materialul de construcţie lipseşte cu desăvârşire din publicaţie. Sarcofagele din marmură provin de la Tomis şi Odessos (câte nouă fiecare), Marcianopolis şi Histria (câte trei fiecare, dar cu precauţia invocată şi mai sus, în cazul Histriei, legată de prezenţa numeroaselor capace de sarcofag la Vadu, ceea ce ar schimba mult situaţia în ceea ce priveşte necropola histriană), câte unul la Callatis, Noviodunum, Barboşi, lângă Odessos şi Camena, sau din Dobrogea (două).

Etanşeizarea între capacul şi arca sarcofagelor s-a putut remarca în puţine cazuri, ca urmare a stării fragmentare a sarcofagelor sau îndepărtării sale intenţionate, în Antichitate sau recent, în scopul introducerii altor defuncţi sau al jefuirii inventarului. Ea a fost obţinută printr-unul din următoarele procedee: aplicarea unui strat de mortar, în două cazuri (cat. XI.3; cat. XVIII.6), în şase cazuri au fost alese crampoanele de fier, uneori lipite cu plumb (cat. XXII.2; cat. XXI.1 şi, judecând după urmele lăsate în arcă, cat. XXII.3; cat. V.1; cat. XX.1 şi cat. XXVIII.1), iar o combinaţie între crampoane de metal şi mortar s-a înregistrat doar în trei cazuri (cat. V.7; cat. XV.8 şi XV.10).

Dimensiunile[23] sarcofagelor din *Moesia Inferior* variază, în ceea ce priveşte arca, într-un registru cuprins, în cazul lungimii, între 291 cm (cat. XI.5 de la Marcianopolis) şi 86 cm (sarcofag presupus, după dimensiuni, ca fiind al unui copil, cat. XXXI.1 din Dobrogea); în cazul lăţimii, între 153 cm (cat. XI.5 de la Marcianopolis) şi 49 cm (sarcofagul amintit din Dobrogea); în cazul înălţimii, între 153 cm (cat. XI.5 de la Marcianopolis) şi 45 cm (cat. IX.6 de la Durostorum) sau chiar 28–32 cm (cat. XVIII.5–7 de la Oescus). Reperul maxim pentru toate cele trei dimensiuni ale capacului este oferit de acelaşi cat. XI.5 de la Marcianopolis (L = 307 cm, lat. = 163 cm, H = 120 cm), dar reperele minime provin de la două sarcofage – cel presupus al unui copil, din Dobrogea (L = 90 cm, lat. = 63 cm) şi cat. IX.6 de la Durostorum (H = 20 cm).

O trecere în revistă a repertoriului decorativ al *tuturor* sarcofagelor din *Moesia Inferior* nu a mai fost încercată până acum. Contribuţiile din literatura de specialitate au analizat, până în prezent, fie sarcofagele descoperite într-o necropolă[24] sau într-o zonă din *Moesia Inferior*[25], fie sarcofagele importate dintr-o anumită provincie a Imperiului roman (sau care trădează modele preluate din centrul respectiv)[26]. Nu îmi propun, aici, o discuţie amănunţită privind motivele decorative sau semnificaţia lor, căci scopul lucrării de faţă este o analiză a sarcofagelor ca morminte. Totuşi, chiar şi în cadrul unui astfel de demers, nu pot fi excluse în totalitate aspectele care ţin de alte discipline decât arheologia (mai precis epigrafia şi iconografia, în cazul sarcofagelor), mai cu seamă când rezultatele amintite completează o imagine ce ar fi rămas, altfel, lacunară. O încercare

[23] Dimensiunile sunt măsurate în cm, iar pentru indicarea lor am folosit următoarele prescurtări: L = lungime; lat. = lăţime; H = înălţime.

[24] Gerasimov 1969, pentru Odessos; Baumann 1984 şi Simion 2008, pentru Noviodunum.

[25] Alexandrescu-Vianu 1970, pentru Dobrogea.

[26] Alexandrescu-Vianu 2008–2009, pentru sarcofagele din Bithynia.

de clasificare a repertoriului decorativ al sarcofagelor din *Moesia Inferior,* chiar dacă nu detaliată, se vădeşte utilă din mai multe perspective: poate oferi sugestii legate de cronologia sarcofagelor, ştiut fiind faptul că decorul unor astfel de monumente ține cont şi de modă[27], poate releva analogii neaşteptate între sarcofage din necropole diferite ale provinciei, şi, nu în ultimul rând, poate va constitui un impuls pentru o viitoare cercetare a circulației modelelor decorative.

În stadiul actual al cercetărilor, numărul sarcofagelor nedecorate se ridică la 55, cu rezerva că unul dintre ele (Barboşi cat. II.1) a fost importat fără a fi terminat, poate cu intenția completării decorației într-un atelier local. Semne de întrebare se ridică şi pentru alte 20 de sarcofage, incomplete (s-au mai păstrat fie arca, fie capacul, în întregime sau fragmentar), nefiind deloc exclus ca una din părțile lipsă să fi avut un decor.

Decorul arcelor de sarcofag din *Moesia Inferior* este, la prima vedere, variat, cu toate că este posibil ca această impresie să fie, cel puțin parțial, rodul stării fragmentare a multor piese:

a. sarcofage decorate cu unelte sau embleme profesionale – trei la număr (cat. X.2, cat. XXII.1 şi cat. XI.3; fig. 1/6–9). Deşi nu se încadrează propriu-zis în această categorie, amintesc aici, pentru a nu fragmenta foarte mult clasificarea, sarcofagul de la Noviodunum (cat. XV.2), decorat cu o coroană legată cu panglică şi cu rozetă în centru, interpretat ca însemn onorific decernat de *gerousia* unui oraş grecesc[28]. O astfel de interpretare a coroanei nu poate fi însă susținută fără excepție, dovadă fiind redarea ei, cu unele deosebiri de amănunt (rozete situate nu în centru, ci lateral) pe stela funerară dedicată unui copil de doar doi ani, de la Nicopolis ad Istrum (cat. XIII.1);

b. sarcofage decorate cu ghirlande – în număr de patru. Ghirlandele sunt asociate întotdeauna altor motive decorative: Erotes şi un cap cu *kalathos* (cat. XVI.8), divinități (cat. IX.2), două personaje, unul masculin şi celălalt feminin, şi un cavaler în galop (cat. VII.1; fig. 1/1–3). Tot aici trebuie amintit şi sarcofagul, rămas neterminat, de la Odessos (cat. XVI.9);

c. sarcofage decorate cu scene mitologice sunt doar două, cel puțin deocamdată, şi provin ambele de la Odessos (cat. XVI.5 şi XVI.7);

d. sarcofagele decorate cu personaje, masculine sau feminine, şi coloane, trei în total, provin de la Tomis (cat. XXII.21–22) şi Histria (cat. X.5);

e. pe un fragment de arcă, de la Odessos (cat. XVI.3) este redată o navă;

f. singular rămâne, cel puțin deocamdată, în *Moesia Inferior*, sarcofagul publicat fără detalii de la Tomis, decorat cu piese de toaletă şi un personaj feminin (cat. XXII.24);

g. sarcofagele decorate cu Erotes/genii funerare sunt, în aparență, numeroase, dar subliniez faptul că această grupă s-a constituit nu atât pe baza similitudinilor

[27] Turcan 1978, 1720–1728.
[28] Alexandrescu-Vianu 1970, 294, cat. 26.

artistice cât, mai degrabă, a circumstanţelor legate de conservarea fragmentară a majorităţii arcelor: cat. X.4; cat. XXII.17; cat. XVI.12; cat. XVIII.12; cat. IX.1, IX.3).

h. chipul Meduzei apare pe două fragmente de arce, găsite la Histria (cat. X.1) şi Tomis (cat. XXII.23);

i. la două sarcofage *tabula ansata* era mărginită de spirale, cu o manieră de redare diferită, însă (cat. XVI.15 şi XI.4);

Decorul fragmentului pierdut de arcă de la Histria este neclar.

Trecerea în revistă a decorului capacelor de sarcofage evidenţiază aceeaşi diversitate a repertoriului iconografic ca şi în cazul arcelor:

a. grupa cel mai bine pusă în evidenţă este cea a capacelor cu pantele decorate cu imitaţii de ţigle – sigur opt capace, posibil, datorită analogiilor unora dintre motivele decorative, şi un al nouălea. Ca şi în cazul arcelor decorate cu ghirlande, atrag atenţia asupra numitorului comun, reprezentat de încercarea de redare a ţiglelor, combinate însă de fiecare dată cu alte reprezentări, cu două posibile excepţii (cat. XXII.6 şi XXII.18 – acrotere cu motive vegetale şi leu cu una dintre labe pe capul unui taur, şi capul Meduzei pe fronton). Frontonul împodobit cu capul Meduzei caracterizează şi alte capace din grupa analizată: cat. XXII.1 (acroterele decorate cu motive vegetale), cat. IX.4 (acrotere ornamentate cu motive vegetale şi Erotes), cat. XXXI.2 (acrotere decorate cu genii înaripate), XXII.4 (acrotere cu motive vegetale, şi una cu un portret masculin într-o cochilie), cat. XXXI.3 (acrotere lipsă). Pe frontonul unui capac de la Tomis (cat. XXII.15), capul Meduzei este înlocuit de reprezentarea unei rozete, iar despre proeminenţa, rămasă nefinisată, de pe frontonul unui capac de la Marcianopolis (cat. XI.5) nu se mai poate şti, cu certitudine, ce urma să reprezinte: rozetă sau capul Meduzei? O rozetă se remarcă şi pe frontonul unui capac fragmentar de la Tropaeum Traiani, iar portretul defunctului într-o cochilie este semnalat şi la Oescus, fără însă a avea certitudinea că aceste ultime două capace se încadrează în grupa discutată;

b. baza capacului ce acoperea un sarcofag de la Noviodunum (cat. XV.5) este decorată cu viţă de vie, iar acroterele cu flori şi fructe;

c. acroterele decorate cu motive vegetale se remarcă în şapte cazuri: cat. XXII.14 şi cat. XXXI.7 (în ambele cazuri s-au mai păstrat doar acroterele), cat. XXII.13, cat. XIII.2, cat. I.1, cat. XIX.1 (fig. 1/4–5), şi probabil cat. XXV.1. Pentru ultimele cinci capace menţionez asocierea dintre motivele vegetale de pe acrotere şi capul Meduzei de pe fronton. Lipsa acroterelor împiedică certitudinea în ceea ce priveşte încadrarea unui capac de sarcofag găsit în Dobrogea (cat. XXXI.3) în această grupă, aşa cum s-ar putea presupune pe baza redării asemănătoare a capului de Meduză cu cel ce împodobeşte frontonul capacului de la Axiopolis;

d. capace decorate pe fronton cu capul Meduzei şi cu figuri umane sunt în număr de două – fragmentul de la Oescus (cat. XVIII.8) şi cel de la Nicopolis ad Istrum (cat. XIII.2);

e. un capac decorat pe fronton cu capul Meduzei, iar pe acrotere cu genii funerare a fost găsit la Oescus, dar nu este exclus ca şi exemplarele de la Bajkal

(cat. III.1) şi Dobrogea (cat. XXXI.10), din care s-au mai păstrat doar acroterele decorate, să fi avut acelaşi motiv artistic pe fronton. Şi pe fragmentul de acroteră, descoperit la Odessos (cat. XVI.18), se remarcă acelaşi motiv artistic, al unui geniu funerar, asociat însă cu animale;

f. capacul ce acoperea arca decorată cu unelte de la Marcianopolis (cat. XI.3) are o singură acroteră împodobită, cu o rozetă şi o figură umană stilizată (fig. 1/8–9);

g. geniu funerar/Eros sau personaj feminin cu delfin se observă pe acroterele unui fragment de capac de la Oescus (cat. XVIII.9), al cărui fronton este decorat cu un cavaler în galop, spre dreapta, asemenea frontonului sarcofagului de la Galați (str. Lozoveni) sau arcei de la Dolna Bešovica (cat. VII.1; fig. 1/3);

h. singular rămâne, cel puțin deocamdată, capacul de la Dulgheru (cat. VIII.1), care înfăţişează un personaj feminin întins;

i. acrotera centrală a unui capac de la Histria (cat. X.6) este decorată cu palmetă ieşind dintr-un caliciu;

j. de la Odessos provine un fragment de capac de sarcofag (cat. XVI.6), decorat cu o scenă acvatică.

Analiza motivelor decorative, întreprinsă de specialişti, coroborată uneori cu analiza locului de proveniență al materialului din care au fost lucrate sarcofagele din *Moesia Inferior*, a avut drept rezultat distincția între sarcofagele lucrate local (chiar dacă în multe cazuri după modele din alte regiuni) şi cele de import. Cel puțin în actualul stadiu al cercetărilor, sarcofagele importate sunt puține la număr (şapte). Patru dintre ele provin din ateliere proconnesiene, urmând a fi definitivate în *Moesia Inferior* (Marcianopolis cat. XI.5[29]; Odessos cat. XVI.9[30]; Tomis cat. XXII.1[31]; probabil Barboşi cat. II.1[32]), două sunt originare din Phrygia (Tomis cat. XXII.21–22[33]), şi doar unul a fost lucrat într-un atelier attic (Odessos cat. XVI.5[34]). Mult mai numeroase sunt sarcofagele lucrate în ateliere locale, după modele din Bithynia (Callatis cat. V.7[35]; Histria cat. X.4.[36]; Tomis cat. XXII.2, XXII.3 şi XXII.24[37]; Durostorum cat. IX.4[38]), Phrygia (Durostorum cat. IX.2[39]) sau attice (Odessos cat. XVI.7[40]). Influența microasiatică este vădită şi în cazul altor patru sarcofage, lucrate în ateliere din Odessos (cat. XVI.13, XVI.16–17, XVI.18[41]). Tot lucrări ale meşterilor locali sunt marea majoritate a sarcofagelor descoperite până

[29] Alexandrescu-Vianu 2008–2009, 65.
[30] Getov 1978, 14–18.
[31] Alexandrescu-Vianu 1970, 280–281, cat. 1; 2008–2009, 62, 64, cat. 2.
[32] Alexandrescu-Vianu 1970, 296–297, cat. 29; 2008–2009, 62, cat. 1.
[33] Covacef 2002, 305.
[34] Gerasimov 1969, 55; Getov 1978, 18.
[35] Alexandrescu-Vianu 2008–2009, 64.
[36] Ştirbulescu 2007, 290.
[37] Pentru toate trei, vezi Alexandrescu-Vianu 2008–2009, 64 şi 64, cat. 3.
[38] Ştirbulescu 2007, 288, 296.
[39] Alexandrescu-Vianu 1970, 298–299, cat. 33.
[40] Gerasimov 1969, 59–60.
[41] Pentru toate, vezi Gerasimov 1969, 64, 66–68.

acum la Noviodunum (cat. XV.3, XV.5, XV.6–10[42]), cărora li se adaugă Marcianopolis cat. XI.3[43] sau sarcofagul din nordul Dobrogei (cat. XXXI.9)[44]. Deocamdată o excepţie, sarcofagul cat. XXXI.10 din Dobrogea[45], trădează racordarea la o modă italică.

DEPUNEREA DEFUNCŢILOR

Numărul celor înmormântaţi într-un sarcofag a rămas, în majoritatea cazurilor (101) neprecizat. Pentru restul descoperirilor este raportată existenţa unui singur defunct (cat. II.1; cat. V.7; cat. XV.7 şi XV.10; cat. XXII.1 şi XXII.2; cat. XVIII.1, XVIII.2, XVIII.4, XVIII.5, XVIII.6; cat. XXI.1; cat. IX.6–7), cărora li se adaugă, judecând după personajele menţionate în inscripţii, alte 19 înmormântări (cat. X.1; XXII.3, 5, 10 şi 24; XVI.2, 13, 14, 15, 20; V.1 şi 2; IX.3; XV.2 şi 5; XIII.1; IV.1; XIV.1; şi probabil XXVII.1). Atunci când există posibilitatea confruntării datelor furnizate de inscripţii cu numărul real al defuncţilor dintr-un sarcofag, se poate întâmpla ca numărul personajelor atestate epigrafic să nu coincidă cu cel al scheletelor descoperite. Acest fapt relevă că sarcofagele puteau fi folosite şi pentru înmormântări ulterioare, foarte probabil totuşi în cadrul aceleiaşi familii, cum o dovedesc sarcofagul cat. XV.5 de la Noviodunum (a cărui inscripţie menţionează o singură persoană, dar în interior au fost găsite două schelete, cu monede indicând posterioritatea deceselor, deşi sarcofagul nu prezenta urme de forţare pentru o a doua deschidere) şi poate Tomis cat. XXII.3 (unde inscripţia atestă un singur defunct, deşi în realitate s-au descoperit două schelete, cu precizarea că sarcofagul prezenta urme evidente de forţare). O refolosire, tot cu scop funerar, dar mult mai târzie, o dovedeşte un sarcofag de la Callatis cat. V.1 (amenajat, conform inscripţiei, pentru un singur defunct, deşi au fost descoperite trei schelete).

Mult mai rare sunt cazurile înmormântării simultane a doi defuncţi în acelaşi sarcofag (cat. XV.8; cat. XI.5 – deşi nu este exclusă o intervenţie din antichitatea târzie; cat. XX.2. Acestora li se adaugă, conform inscripţiilor, cat. XXII.4 şi XXII.19, ambele construite pentru câte un cuplu). Doar excepţional s-au descoperit sarcofage cu trei decedaţi (cat. XV.3; cat. XI.3).

Orientarea defuncţilor din mormintele de inhumaţie în sarcofag se cunoaşte în prea puţine cazuri (15), cărora li se adaugă alte nouă cazuri pentru care se cunoaşte doar orientarea sarcofagului. Predominantă numeric este orientarea pe direcţia N-S, atestată pentru şase înmormântări de acest tip (cat. XV.7, XV.5 – ambele schelete, XV.3 – toate cele trei schelete; cat. XVIII.2; cat. XVI.4; cat. XX.2 –

[42] Simion 2008, 255–257, cat. 2–4; 258–259, cat. 6–7; 259–261, cat. 8–9.
[43] Minčev 2007, 59.
[44] Simion 2008, 261–262, cat. 11.
[45] Alexandrescu-Vianu 2008–2009, 65.

ambele schelete) şi trei sarcofage (cat. XXI.1; cat. XV.2 şi cat. XV.9, ultimul orientat însă NNE–SSV). În ordine numerică descrescătoare, sunt documentate orientările pe axa E-V (patru înmormântări – cat. XV.4; cat. XXVIII.1; cat. II.1; cat. VI.1; şi două sarcofage – cat. XVIII.5, XVIII.7), NE–SV (două înmormântări – cat. XXII.2 şi cat. XX.1, şi trei sarcofage – cat. V.7, unde este posibil ca şi scheletul să fi avut aceeaşi orientare; cat. XXII.1; cat. XI.3, deşi două schelete din trei aveau capul spre sud), NV–SE (cat. XVIII.3 şi un sarcofag – cat. XXII.3, deşi probabil că şi defuncții aveau aceeaşi orientare), S–N (ambele schelete din sarcofagul XV.8 de la Noviodunum) şi V–E (o înmormântare – cat. XVIII.4, căci ultimul înhumat din sarcofagul V.1 a fost introdus ulterior). Tendința spre uniformitatea axelor de orientare, în cazul mai multor defuncți depuşi într-un sarcofag este vizibilă, măcar pentru puținele exemple avute la dispoziție.

Poziția defuncților este înregistrată în şi mai puține cazuri (zece). Cea mai des întâlnită (şapte înmormântări) este cea de decubit dorsal: cat. V.7 (cu mențiunea că poziția brațelor nu este clară în fotografie; fig. 3/1); cat. XV.7, XV.10, XV.5 (ambele schelete), XV.3 (trei defuncți, dintre care unul avea capul căzut pe stânga, conform fotografiei; fig. 2/1); cat. II.1 (fig. 2/2); cat. XVIII.4 (defunctă depusă inițial cu capul înălțat). Pentru ambele schelete din sarcofagul XV.8 de la Noviodunum şi pentru ultimul schelet, înmormântat secundar, din sarcofagul V.1 de la Callatis s-a observat aceeaşi poziție: întins pe spate, cu palmele pe abdomen. Ambii defuncți din sarcofagul XXII.3 de la Tomis aveau aceeaşi poziție: decubit dorsal, cu brațul drept îndoit, cu palma pe piept, iar brațul stâng întins pe lângă corp.

În cazul sarcofagelor cu mai mulți defuncți, dispunerea acestora nu demonstrează urme de deranjare, precum în sarcofagul XV.5 (sarcofagul nu prezenta urme de forțare, adulta înmormântată la est, iar adolescenta la vest) sau XV.8 (unde sarcofagul este, însă, forțat) din necropola de la Noviodunum. Chiar dacă, în mod cert, a fost depus ulterior, sicriul celui de-al doilea defunct din sarcofagul XXII.3 de la Tomis a suprapus primul sicriu fără a-l deranja, fiind separat de el prin intermediul traverselor de lemn. Deşi nu avem date referitoare la Marcianopolis cat. XI.5 şi Somovit cat. XX.2, totuşi, frecvente par a fi şi cazurile când introducerea ulterioară a altor defuncți a deranjat înmormântările inițiale: Noviodunum cat. XV.3 (scheletul copilului deranjat de unul dintre cei doi adulți între care s-a găsit, un schelet feminin situat la est, altul, presupus masculin, deşi inventarul nu oferă indicii clare, la vest, fără a se preciza dacă sarcofagul a fost sau nu forțat, ci doar că a fost etanşeizat după ultima înmormântare), Marcianopolis cat. XI.3 (un schelet a fost împins lângă latura de nord, prin introducerea unui sicriu de lemn ce conținea alte două defuncte; cu observația că mormântul menționat face excepție şi de la regula respectării aceleiaşi poziții, căci capul şi jumătatea superioară a unuia dintre cele două schelete din sicriu suprapuneau pieptul celuilalt schelet), Callatis cat. V.1 (ultimul defunct depus peste scheletul de copil, pe care îl răvăşeşte, la fel ca şi pe celălalt schelet de adult, pe care îl înghesuie spre peretele nordic al arcei).

Nu dispunem de detalii referitoare la prezența/absența sicriului sau a altor modalități de depunere a decedaților decât pentru 11 morminte de tipul celor discutate în rândurile de față. Au fost înmormântați în sicriu defuncții din cinci sarcofage: cat. V.7 (unde sicriul, mai lung decât sarcofagul, a fost tăiat); XV.8 (din cele două înmormântări, doar cea a adolescentei); XXII.2 (adolescent depus pe o saltea, în sicriu), XXII.3 (cei doi defuncți depuşi în sicrie separate); XI.3 (două femei, în acelaşi sicriu, şi un schelet separat). Sigur nu au avut sicriu adulta din sarcofagul XV.5 de la Noviodunum, şi, foarte probabil, un schelet din cele trei de la Marcianpolis cat. XI.3. Cele trei schelete din sarcofagul XV.3 de la Noviodunum au fost depuse pe o podea de scânduri, fixate cu cuie; la fel, probabil, şi defunctul din sarcofagul XV.9, din aceeaşi necropolă. Tot pe podină de lemn, peste care s-a aşternut un strat gros de ramuri şi frunze de dafin, a fost înmormântată decedata din sarcofagul XV.10 de la Noviodunum, iar cele două defuncte din sarcofagul XV.5 au fost depuse pe un pat de frunze de dafin.

În ceea ce priveşte vârsta, majoritatea celor înmormântați în sarcofagele din *Moesia Inferior* erau adulți: cat. XV.8 (unul din cei doi defuncți), XV.3 (doi din cei trei defuncți), XV.5 (dintre cele două defuncte, una are vârsta menționată de inscripție, 40 de ani); XXI.1; II.1; V.1 (doi defuncți din trei, dintre care unul avea, conform inscripției, vârsta de 63 de ani); XX.2 (un defunct din doi); XXII.1, 3 (unul dintre cei doi defuncți, având vârsta, atestată epigrafic, de 58 de ani). Mult mai multe informații furnizează, în acest sens, inscripțiile, conform cărora adulți au mai fost depuşi şi în sarcofagul V.2 de la Callatis (60 de ani); Durostorum cat. IX.3 (88 de ani); Tomis cat. XXII.2 (unde a fost înmormântată mama lui Damostratos), XXII.5 (23 de ani), XXII.19 (soție de 25 de ani şi soțul), XXII.4 (soț şi soție), XXII.10 (soție), XXII.24 (tot soție); Tomis cat. XXII.1 (dacă acceptăm simbolurile de pe arcă ca fiind legate nu de religia defunctului, ci de calitatea sa de agoranom); Histria cat. X.1 (comandant de trieră); Nikopol cat. XIV.1 (soție); Noviodunum cat. XV.2 (gerusiast); şi, cu grad destul de mare de probabilitate, Odessos cat. XVI.2 şi 20. Copiii sunt mult mai puțin atestați în inscripții: la Odessos cat. XVI.13, având 10 ani şi Nicopolis ad Istrum cat. XIII.1, doar 2 ani; li se adaugă sarcofagul XV.3 de la Noviodunum (un schelet din trei); Callatis cat. V.1 (tot un schelet din trei, posibil ulterior); Somovit cat. XX.2 (un schelet din două); Dimum cat. VI.1; şi, pe baza dimensiunilor sarcofagului, Dobrogea cat. XXXI.1; Oescus cat. XVIII.5–6; Durostorum cat. IX.6 şi Noviodunum cat. XV.6. Adolescenți au fost înmormântați la Noviodunum cat. XV.5 şi XV.8; Tomis cat. XXII.3 (câte un schelet din două, în toate cele trei cazuri). Dacă în acelaşi sarcofag au fost găsiți mai mulți defuncți, proporția de vârstă era adult+adolescent (Noviodunum cat. XV.5 şi XV.8, Tomis cat. XXII.3), doi adulți+copil (Noviodunum cat. XV.3), adult+copil (Somovit cat. XX.2), sau doar adulți (Marcianopolis cat. XI.3 şi XI.5; Tomis cat. XXII.4 şi XXII.19).

Informațiilor deduse din inventarul funerar despre sexul celor înhumați în sarcofage li se adaugă datele din inscripții. Decedați de sex masculin au fost depuşi

în patru sarcofage (Barboşi cat. II.1; Noviodunum cat. XV.3 – presupus un schelet din trei, deşi inventarul funerar este neconcludent; Somovit cat. XX.2 – un schelet din două; Durostorum cat. IX.6 – dacă admitem că numele incizat pe inel era cel al defunctului; fig. 6/1), dar datele din inscripții completează seria cu defuncții din sarcofagele XV.2 de la Noviodunum; XXII.3–5, XXII.19 de la Tomis; V.1–2 de la Callatis; X.1 de la Histria; XVI.13, XVI.14, XVI.15, XVI.20 de la Odessos; IX.3 de la Durostorum; XIII.1 de la Nicopolis ad Istrum; IV.1 de la Butovo; XXVII.1 de la Valu lui Traian; şi, dacă acceptăm interpretarea simbolurilor de pe arcă, sarcofagul XXII.1 de la Tomis.

Pe baza inventarului funerar, persoane de sex feminin au fost îngropate în sarcofagele XV.8 de la Noviodunum (ambele defuncte), XV.3 (o defunctă, sau poate chiar două, din trei), XV.5 (ambele decedate, dintre care una menționată în inscripție), XV.7 şi XV.10*,* din aceeaşi necropolă; XI.3 de la Marcianopolis (două defuncte din trei); V.7 de la Callatis; XVII.1 de lângă Odessos; XVIII.1 şi XVIII.4 de la Oescus; XXI.1 de la Štipsko; XX.1 de la Somovit, posibil şi XX.2 (o defunctă, copil, din doi); IX.7 de la Durostorum. Conform datelor epigrafice, seria sarcofagelor în care au fost depuse femei poate fi completată cu Tomis cat. XXII.2, XXII.4 (o defunctă din doi), XXII.19 (la fel), şi XXII.24; Odessos cat. XVI.2; şi Nikopol. În două sarcofage au fost înmormântate cupluri (Tomis cat. XXII.4 şi 19), în trei sarcofage câte două femei (Noviodunum cat. XV. 5 şi 8, în ambele cazuri adultă şi adolescentă; şi Marcianopolis cat. XI.5, cu întrebarea dacă nu cumva decedatele au fost introduse ulterior, căci crucile zgâriate pe capac şi orificiul din arcă arată o refolosire a monumentului). Singulare sunt, deocamdată, înmormântarea a două persoane de sex masculin (Tomis cat. XXII.3, adult şi adolescent), a unui bărbat şi a unui copil de sex feminin (Somovit cat. XX.2), a două femei, adulte, depuse ulterior unui defunct al cărui sex nu poate fi determinat (Marcianopolis cat. XI.3), a unui copil, împreună cu o persoană de sex feminin şi încă una, posibil de sex masculin (Noviodunum cat. XV.3).

INVENTARUL

Despre inventarul marii majorități a înmormântărilor de acest tip ori nu se mai ştie nimic (111), ori au fost păstrate piese absolut nesemnificative (de exemplu, în sarcofagul descoperit în 1931 la Tomis s-a mai găsit doar un mic ornament de bronz). Cauzele se datorează jefuirii, în antichitate sau ulterior, sau faptului că multe dintre sarcofage au fost refolosite ca material de construcție.

În ciuda marii marje de nesiguranță[46] indusă de observația de mai sus, voi încerca o analiză a inventarului restului de 29 de sarcofage, căci unele reguli de depunere pot fi, totuşi, conturate.

[46] Despre greutățile întâmpinate de cei care vor să studieze sarcofagele, vezi şi Herdejürgen 2000, 209, care dă câteva exemple de analiză a contextului descoperirii (este drept că tot pe bază

Tabloul general al frecvenţei categoriilor de inventar arată astfel: podoabe (14 cazuri), monede (14 cazuri), vase ceramice (12 cazuri), vase de sticlă (11 cazuri), piese de port şi obiecte de toaletă (câte şapte cazuri, fiecare), opaiţe (şase cazuri), obiecte casnice (trei cazuri), instrumente de scris/citit (două cazuri). Singulare sunt, cel puţin în actualul stadiu al cercetării, depunerile de arme (lance şi spadă, ambele la Barboşi cat. II.1), vase de metal (fragmente dintr-un vas de plumb, la Callatis cat. V.7), piese posibil cu funcţii apotropaice (aplica–*phallus* şi mânerul de cheie de la Durostorum cat. IX.6; fig. 6/5–6 şi două discuri de argint, presupuse ca fiind capace pentru amulete, din sarcofagul XV.3 de la Noviodunum; fig. 2/1), foiţa de aur depusă pe gura adultului din sarcofagul XXI.3 de la Tomis; fig. 4/6). Dacă prezenţa cuielor în inventarul a trei morminte poate fi pusă în legătură cu sicriul sau targa funerară, rămân deocamdată de semnalat două morminte, ambele de la Oescus cat. XVIII.2 (cu două cuie) şi XVIII.4 (trei cuie, găsite la cap şi la picioare), pentru care o atare explicaţie este mai greu de acceptat.

Varietatea tipologică a celei mai frecvent întâlnite categorii de obiecte din inventarul sarcofagelor – piesele de podoabă – este mare. Prezenţa cea mai marcantă numeric este cea a cerceilor (13 exemplare, în 12 morminte, în condiţiile în care ambele defuncte de la Marcianopolis cat. XI.3 aveau cercei; fig. 8/2–3). Defunctele din sarcofagele XV.7 şi XX.1 aveau doar un cercel ca inventar, în timp ce doi cercei au fost observaţi în cazurile V.7, IX.7, XV.3, XV.5 şi XV.8, XX.2, XVII.1, XXI.1 şi posibil XVIII.1. În ceea ce priveşte situaţia înregistrată în sarcofagul XI.3 de la Marcianopolis, una dintre defuncte avea ca inventar un cercel, iar alta doi cercei. Cele 12 inele au fost descoperite în şapte morminte, după cum urmează: câte unul (în patru morminte, cat. XI.3, XV.5, XV.7, XV.8; dintre aceste patru morminte, trei conţineau câte doi şi trei defuncţi, dar fără excepţie doar un decedat purta inel), două (Callatis cat. V.7 şi Durostorum cat. IX.7; fig. 3/12 şi 6/7–8) sau patru (Durostorum cat. IX.6; fig. 6/1–4). Acele de păr provin din şase morminte (cat. V.7, XV.3 şi XV.5, XVIII.4, XX.1 şi XXI.1)[47]. O defunctă din sarcofagul XV.3 de la Noviodunum avea două ace de păr (fig. 2/1). Tot în şase morminte s-au descoperit mărgele (în marea majoritate a cazurilor se poate presupune că ele alcătuiau un colier, dar numărul lor mic pare a fi, uneori, un argument contra acestei ipoteze; cat. XI.3, XV.3, XV.5, XV.8, XX.1, XX.2). Cele două morminte în care s-au descoperit coliere sunt din necropola callatiană (cat. V.7, de unde provin trei exemplare; fig. 3/13) şi din cea de la Durostorum (cat. IX.7*;* fig. 6/11). Cele două pandantive provin din două morminte (cat. XV.8 şi IX.7), diadema dintr-unul (cat. V.7), şi brăţara tot dintr-unul (cat. XV.7). Componenţa seturilor de bijuterii sau podoabe descoperite în cele 14 sarcofage din

---

iconografică), care a avut ca rezultat rafinarea cronologiei complexului funerar faţă de datele oferite *doar* de studiul sarcofagelor (Herdejürgen 2000, 209–234).

[47] Ar fi de menţionat atribuirea incertă tipologic, totuşi, a piesei din sarcofagul XX.1 de la Somovit, ca şi faptul că acul de păr din sarcofagul V.7 de la Callatis putea fi tot un instrument cosmetic, dat fiind că a fost găsit într-o casetă ce conţinea doar instrumente cosmetice.

Moesia Inferior nu pare a se supune unor reguli stricte. Defuncții din cinci sarcofage purtau doar un singur tip de obiect de podoabă: cercel în trei cazuri (cat. XVII.1 şi câte una din defunctele din sarcofagele XV.8 şi XI.3), ac de păr (cat. XVIII.4), şi cele patru inele, probabil aparținând unui băiat (cat. IX.6). În alte cazuri, cerceii se asociau cu mărgele (un caz, nesigur însă, la Somovit cat. XX.2) şi cu ac de păr (Štipsko cat. XXI.1). Seturile mai mari cuprindeau combinațiile: cercei+inel+colier (o defunctă din sarcofagul XI.3 de la Marcianopolis; fig. 8/1–2, 4; şi una din sarcofagul IX.7 de la Durostorum; fig. 6/7–11), cercei+inel+brățară (Noviodunum cat. XV.7; fig. 5/2), cercei+colier(e)+ac de păr (Somovit cat. XX.1 şi o defunctă din sarcofagul XV.3 de la Noviodunum; fig. 2/1), cercei+inel+ac de păr+mărgele (adulta din sarcofagul XV.5 de la Noviodunum; fig. 5/1), cercei+ inele+coliere+ac de păr+diademă (Callatis cat. V.7; fig. 3), inel+colier+pandantiv (o defunctă din sarcofagul XV.8 de la Noviodunum).

Ca frecvență a depunerii în sarcofage, monedele se situează pe locul imediat următor pieselor de podoabă. Nu am luat în considerare, din cauza semnelor de întrebare legate de apartenența lor la inventarul inițial al sarcofagelor, moneda din sarcofagul V.2 de la Callatis şi cele patru exemplare, unele arse, din sarcofagul XV.1 de la Noviodunum. Au rămas astfel în statistica întocmită de mine 27 sau 28 de monede, depuse în 14 morminte, de regulă câte una (nouă cazuri – cat. IX.7, XVIII.4–6, XV. 3, 5, 8, XX.1–2), mai rar câte două (Callatis cat. V.7 şi Oescus cat. XVIII.2), câte trei (Durostorum cat. IX.6; Štipsko cat. XXI.1) sau patru–cinci (Noviodunum cat. XV.7).

În discuția asupra prezenței vaselor ceramice, nu am luat în calcul recipientele care pot fi legate de practici ulterioare înmormântării (Noviodunum cat. XV.8 şi Somovit cat. XX.2). Două sunt formele ceramice întâlnite cu precădere în inventarul sarcofagelor din *Moesia Inferior*: urcioarele (18 exemplare în opt morminte – cat. II.1, VI.1, XV.3, XV.5, XV.7, XVIII.2–4), şi cănițele (nouă exemplare în şapte morminte – cat. II.1, VI.1, XV.3, XV.5, XV.9, XVIII.4, XXII.2). Acestor două forme li se adaugă oala cu două toarte din sarcofagul XV.3 de la Noviodunum, şi vasele a căror formă nu mai poate fi reconstituită, din patru complexe (Barboşi cat. II.1; Oescus cat. XVIII.3; Durostorum cat. IX.7; Somovit cat. XX.3). Numărul vaselor ceramice descoperite în sarcofage variază: doar unul (căniţe la Tomis cat. XXII.2 şi Noviodunum cat. XV.9; urcior la Noviodunum cat. XV.7), sau trei (urcior şi două cănițe la Dimum cat. VI.1; trei urcioare în sarcofagul XVIII.2 de la Oescus, două urcioare şi o căniță la picioarele celor două defuncte din sarcofagul XV.5 de la Noviodunum; două urcioare şi cel puțin un vas fragmentar în sarcofagul XVIII.3 de la Oescus). Un număr mai mare de recipiente se întâlneşte doar excepțional: patru (trei urcioare şi o căniță în sarcofagul XVIII.4 de la Oescus), cinci (trei urcioare, o căniță, şi încă un vas[48], la Barboşi cat. II.1), şase (trei urcioare, două cănițe şi o oală cu două toarte în sarcofagul XV.3 de la Noviodunum).

[48] În ilustrație se observă vasul, dar nu i se poate determina forma.

Mult mai variate sunt formele vaselor de sticlă, găsite în 11 sarcofage. Predomină însă net unguentariile (minimum 13 exemplare în nouă morminte – cat. V.7, XI.3, XV.5, XV.8, XVIII.4, XX.1, XXI.1, şi probabil XVI.9 şi XVIII.3), depuse cu precădere câte unul (patru cazuri – XV.5, XV.8, XVIII.4, XX.1), mai rar două (Štipsko cat. XXI.1 şi Marcianopolis cat. XI.3, dar ultimul cu trei defuncți) sau trei (Callatis cat. V.7). În toate cele trei morminte în care s-au descoperit flacoane, numărul lor era diferit: unul (Tomis cat. XXII.2), două (Tomis cat. XXII.3, ambele la un singur defunct; fig. 4/8–9), cinci (Callatis cat. V.7). Un *guttus* provine din sarcofagul XXI.1 de la Štipsko, depus ca inventar al unei tinere. Repertoriul formelor vaselor de sticlă se completează cu bolul (fig. 3/7) şi paharul din complexul de la Callatis cat. V.7, oala de la Štipsko cat. XXI.1[49] şi vasul cu formă neprecizată din sarcofagul cat. XXII.2 de la Tomis. Analiza raportului vase de sticlă/sarcofag arată predominarea cazurilor în care s-a depus doar un vas de sticlă (în toate cele patru cazuri, câte un unguentariu). Un flacon şi un alt vas de sticlă au fost descoperite în sarcofagul XXII.2 de la Tomis, adultul din sarcofagul XXII.3 din aceeaşi necropolă avea ca inventar un unguentariu şi două flacoane (fig. 4/7–9), iar în sarcofagul tinerei de la Štipsko (cat. XXI.1) s-au găsit două unguentarii, un *guttus* şi o oală. Numărul cel mai mare de vase de sticlă se înregistrează în sarcofagul V.7 de la Callatis – 10 (cinci flacoane, trei unguentarii, bol, pahar; fig. 3/6–7). În cinci cazuri vasele de sticlă se asociau cu recipientele ceramice (sarcofagul XXII.2 de la Tomis; Noviodunum cat. XV.5 şi XV.8; Oescus cat. XVIII.3–4).

Cel mai frecvent întâlnit obiect de port este încălțămintea, găsită în şapte complexe, în care se afla câte de o pereche, purtată (probabil Somovit cat. XX.2) sau nu (Noviodunum cat. XV.10, şi o defunctă din sarcofagul XV.5 din aceeaşi necropolă), cărora li se adaugă două defuncte de la Marcianopolis cat. XI.3 (la una dintre ele s-a mai descoperit doar o sanda; fig. 8/6), o defunctă din sarcofagul XV.8 de la Noviodunum şi decedata de la Štipsko. La vârful picioarelor adolescentei din sarcofagul XV.5 de la Noviodunum s-au găsit două perechi de încălțăminte (fig. 5/1). Nici una dintre cele trei perechi găsite din sarcofagul XV.8 de la Noviodunum (al unei adolescente) nu pare a fi fost purtată în momentul înmormântării, şi, fireşte, doar una dintre cele şapte perechi de încălțăminte din complexul de la Callatis cat. V.7 era purtată. Alte piese de port sunt fibulele (Callatis cat. V.7 şi Noviodunum cat. XV.10[50]; fig. 7/4) şi o catarama (adulta din sarcofagul XV.5 de la Noviodunum).

[49] Atrag atenția că această atribuire poate fi pusă sub semnul întrebării, dată fiind calitatea ilustrației.

[50] Considerată de autorul săpăturilor (Simion 2008, 259, cat. 6–7, fig. 6) drept fibulă *mit umgeschlagenem Fuss*, piesa din al doilea sarcofag de la Noviodunum – *Groapa Cailor*, la o privire mai atentă, pare a se încadra în tipul definit de S. Cociş drept pseudo-Latène (cf. Cociş 2004, 38–39, tip 2), purtat cu precădere de militari, şi cu o datare relativ timpurie (perioada Tiberiu-Vespasian, dar folosită până la începutul secolului al II-lea p.Chr.).

În şapte sarcofage s-au descoperit piese de toaletă. Frecvența cea mai mare o au pixidele (10), distribuite după cum urmează: câte una, din lemn, în trei cazuri (cat. XI.3, XV.5, XVI.9; fig. 4/5), câte două într-un caz (adolescenta din sarcofagul XV.8 de la Noviodunum) sau câte cinci (dintre care patru din lemn şi una din plută) într-un caz (defuncta de la Callatis cat. V.7). În cinci sarcofage (cat. V.7, XI.3, XV.5, XVI.9, XXII.3) s-au descoperit piepteni, dar trebuie reținut că piesa din sarcofagul XXII.3 de la Tomis constituia inventarul adolescentului, înmormântat la o dată ulterioară (fig. 4/10). Cu o singură excepție, unde se înregistrează prezența a două asemenea obiecte (adolescenta din sarcofagul XV.5 de la Noviodunum), inventarul mormintelor conține câte un singur pieptene. Oglinzile au fost depuse în două sarcofage, în număr de patru (Callatis cat. V.7; fig. 3/9,14) şi una (Štipsko cat. XXI.1). Combinația dintre plăcuță şi spatulă (fig. 3/5), se înregistrează în sarcofagul V.7 de la Callatis.

În patru morminte s-au descoperit casete. Din caseta de la Štipsko nu s-au mai păstrat decât garniturile, astfel încât conținutul ei rămâne necunoscut. Nu acelaşi este cazul celorlalte casete, care conțineau cinci flacoane+ac de păr+plăcuță+spatulă+oglindă+pixidă (o casetă din cele două din sarcofagul V.7 de la Callatis; fig. 3/5, 6, 9), o piesă din lemn şi o pixidă de lemn, cu doi dinți (altă casetă din acelaşi sarcofag), unguentariu+coşuleț cu mărgele+pixidă cu fard (adolescenta din sarcofagul XV.8 de la Noviodunum), pieptene+pixidă din lemn+şuviță de păr, iar pe casetă, un alt pieptene, un bol de lemn şi unul sau mai multe bețişoare de lemn (adolescenta din sarcofagul XV.5 de la Noviodunum).

Surprinzător de mic este numărul sarcofagelor în care s-au depus opaițe – doar şase: în cinci cazuri acestea sunt lucrate din lut (cat. XVI.9, XVII.1, XVIII.3, XVIII.7, XXII.2), unul singur fiind din metal (Callatis cat. V.7; fig. 3/2). Nici de această dată nu am inclus în statistică un opaiț (găsit lângă sarcofagul XV.5 de la Noviodunum) care a fost depus în cadrul unor practici ulterioare înmormântării. În patru sarcofage s-a depus câte un opaiț, într-unul au fost găsite două (lângă Odessos cat. XVII.1[51]; fig. 4/1–2), în timp ce numărul opaițelor din sarcofagul XVI.9 de la Odessos rămâne neprecizat. În ceea ce priveşte asocierile cu alte categorii de inventar, în două sarcofage s-a înregistrat combinația opaițe–vase ceramice–vase de sticlă (Tomis cat. XXII.2, Oescus cat. XVIII.3) sau opaițe–vase de sticlă (Callatis cat. V.7, Odessos cat. XVI.9).

Doar în trei sarcofage s-au găsit obiecte de uz casnic: cuțit (adultul din sarcofagul XX.2 de la Somovit), ac (Noviodunum cat. XV.10) şi cinci linguri şi trei

[51] Din literatura asupra acestui complex, descoperit lângă Odessos, lipsesc precizările referitoare la componența pe ansamblu a inventarului. Ruseva-Slokoska 1991, 114, cat. 26 a–b publică cerceii şi face referire la opaițele care s-au mai descoperit în complex, fără a da vreo trimitere bibliografică. Având în vedere locația comună a pieselor, am considerat că cele două opaițe (fig. 4/1–2) din colecțiile Muzeului Național din Sofia, publicate de Čičikova 1961, 312–315, cat. 7, 11) şi Kuzmanov 1992, 29–30, cat. 174, 186) provin din acelaşi mormânt cu bijuteriile (fig. 4/3), mai ales că datarea opaițelor coincide, în opinia autorilor citați.

fusaiole (Callatis cat. V.7). Asupra instrumentelor de scris–citit din sarcofage nu mai insist, analiza lor fiind detaliată cu un alt prilej[52] (fig. 3/3).

La încheierea discuţiei asupra inventarului sarcofagelor din *Moesia Inferior*, aş dori să mai remarc două aspecte. Primul dintre ele este legat de prezenţa, în inventarul sarcofagului V.7 de la Callatis, a rămuricilor din bolul de sticlă cu mâner (fig. 3/7), şi în inventarul uneia dintre cele două defuncte de la Marcianopolis cat. XI.3 a seminţelor de lucernă şi romaniţă, descoperite la cap. Cel de-al doilea aspect se referă la materiile arse, descoperite în interiorul sarcofagelor: bucăţi de răşină arsă, descoperite la dreapta sicriului defunctei de la Callatis cat. V.7, cărbunii din ambele căniţe din sarcofagul XV.3 de la Noviodunum, şi beţişorul (sau beţişoarele) arse, remarcate pe caseta adolescentei din sarcofagul XV.5 de la Noviodunum, sub bolul din lemn.

Absenţa inventarului funerar în marea majoritate a sarcofagelor mi-a îngreuiat mult încercarea de datare a mormintelor discutate în rândurile de faţă, chiar dacă am apelat la cronologia propusă ca urmare a analizei epigrafice sau a modelelor artistice. În condiţiile în care foarte multe dintre sarcofagele menţionate în contribuţia de faţă rămân, încă, neprecizate ca datare, nu pot spune decât că, cel puţin pentru *Moesia Inferior*, apogeul modei funerare a sarcofagelor se înregistrează începând cu a doua jumătate a secolului al II-lea p.Chr., şi continuă în prima jumătate a secolului următor. Desigur, aceasta nu exclude prezenţa unor monumente mai timpurii, datate în prima jumătate a secolului al II-lea p.Chr. (precum deja menţionatul sarcofag XV.10 de la Noviodunum), sau a unora mai târzii, datate în a doua jumătate a secolului al III-lea p.Chr. (Durostorum cat. IX.3 şi Dolna Bešovica cat. VII.1). Nu îmi mai rămâne decât să corectez datarea, mult prea timpurie, decisă de autoare doar pe baza monedelor (două monede emise de Hadrian) pentru sarcofagul XVIII.2 de la Oescus, unde analogiile urcioarelor şi unele detalii de formă impun, totuşi, o datare cel mai devreme la sfârşitul secolului al II-lea, dacă nu chiar una în secolul următor[53]; fig. 7/1) şi a sarcofagului XVIII.4 din aceeaşi necropolă (cu monedă emisă de acelaşi împărat, dar cu ceramică datată mai târziu[54]; fig.7/2–3).

CONCLUZII

Sintetizarea informaţiilor prezentate în rândurile de mai sus, pentru fiecare dintre centrele din *Moesia Inferior* în care au fost descoperite sarcofage, relevă

[52] Oţa 2010, 396–397.

[53] Popilian 1976, 98–99, urcioare tip V.7, frecvente la sfârşitul secolului al II-lea şi începutul secolului al III-lea p.Chr.; Kabakčieva 1986, 20 şi 76–77, cat. 275–278: urcioare tip I.1, datate la sfârşitul secolului al II-lea p.Chr. şi în secolul următor.

[54] Urcioare datate cel mai devreme la mijlocul secolului al II-lea p.Chr. (Popilian 1976, 98, tip V.5), în timp ce buza în formă de şaibă este considerată, la Ivajlovgrad, drept caracteristică secolului al III-lea p.Chr. (Kabakčieva 1986, 76, cat. 274, căni cu două toarte). O datare în a doua jumătate a secolului al II-lea, cel mai devreme, dacă nu chiar în secolul următor, este sugerată şi de căniţa cu „coaste” (Popilian 1976, 105–106, tip VII.3; Opaiţ 1980, 355, cat. 39, pl. VIII/3).

caracteristici destul de diferite, surprinzătoare, uneori, mai ales prin prisma apropierii geografice.

Cele mai multe sarcofage (24) provin de la Tomis. Dintre acestea, nouă au fost lucrate din marmură (cat. XXII.1, XXII.4, XXII.6, XXII.7, XXII.14, XXII.17, XXII.21–23). Cu siguranță, trei sarcofage au fost importate din Asia Mică, dar, chiar şi pentru multe dintre cele lucrate local, influența artistică a aceleiaşi zone este vizibilă. Cinci dintre cele 24 de sarcofage sunt nedecorate (cat. XXII.2, XXII.3, XXII.12, XXII.16, XXII.19), în timp ce repertoriul artistic al celorlalte este divers: personaje masculine sau feminine (două sarcofage cat. XXII.21–22), unelte sau embleme profesionale (cat. XXII.1), piese de toaletă (cat. XXII.24), Erotes (cat. XXII.17), capul Meduzei (cat. XXII.23), în cazul arcelor, în timp ce capacele sunt decorate cu imitații de țigle (patru cazuri sigure – cat. XXII.1, XXII.4, XXII.6, XXII.15, posibil şi XXII.18), sau capul Meduzei pe fronton, combinat cu motive vegetale pe acrotere (cat. XXII.13 şi probabil XXII.14). Pe sarcofagele descoperite la Tomis au putut fi inventariate 11 inscripții în limba greacă (cat. XXII.2–4, XXII.7–11, XXII.19–20, XXII.24) şi doar una în limba latină (cat. XXII.5), aceasta din urmă fiind pusă de părinții unui defunct de 23 de ani şi 11 luni. Originea din Asia Mică a trei dintre comanditarii sarcofagelor de la Tomis este explicit afirmată: Damostratos, fiul lui Heras, din Nicomedia[55] (care comandă sarcofagul pentru mama sa – cat. XXII.2), un alt comanditar, al cărui nume nu s-a păstrat, provine tot din Nicomedia (cat. XXII.10), în timp ce negustorul Metrodoros, fiul lui Gaius, decedat la 58 de ani, este originar din oraşul Prousias[56] (cat. XXII.3). Două sarcofage aparțin unor cupluri: Alexandros, fiul lui Zmaragdos („binefăcător" probabil originar din Tomis, dovadă fiind menționarea tribului său, Oinopes) şi soția Kyrilla, fiica lui Philocleus[57] (cat. XXII.4); Castresios, administrator al lui Iulius Fronto şi soția sa de 25 de ani, Euphrosyne[58] (cat. XXII.19). Din păcate, sarcofagul construit la comanda lui Flavius Neikylos pentru soția sa, Flavia Cocceia, nu este încă publicat detaliat (cat. XXII.24). Inventarul sarcofagelor cat XXII.2–3 de la Tomis nu este deosebit, nici ca acumulare de piese, nici ca valoare a lor; ar trebui remarcată, totuşi, spre deosebire de alte oraşe, fie ele greceşti sau romane, depunerea, cu precădere, a vaselor de sticlă în inventarul sarcofagelor tomitane.

Nouă dintre cele 20 de sarcofage provenite de la Odessos sunt din marmură (cat. XVI.2, XVI.4–7, XVI.9, XVI.13–14, XVI.19). Cel puțin până în prezent, Odessos este singurul caz în care poate fi observată influența artistică a atelierelor attice (un sarcofag importat, cat. XVI.5, şi un altul, lucrat local, cat. XVI.7), alături de cea microasiatică. Patru sarcofage sunt nedecorate (cat. XVI.10, XVI.13, XVI.16–17). Varietatea reprezentărilor de pe arce (ghirlande – cat. XVI.8–9, scene

[55] ISM II, 272–273, cat. 281(117).
[56] ISM II, 369, cat. 462(12).
[57] ISM II, 254–255, cat. 255(91).
[58] ISM II, 277–278, cat. 289(125).

mitologice – cat. XVI.7, XVI.5, geniu funerar/Eros – cat. XVI.12, navă – cat. XVI.3, spirale ce mărginesc *tabula ansata* – cat. XVI.15) este mai mare în raport cu cea a capacelor (geniu funerar, alături de animale – cat. XVI.18, şi scenă acvatică – cat. XVI.6). Moştenitorii Flaviei Luci[59] sunt singurii care aleg gravarea unei inscripții în limba latină pe sarcofag (cat. XVI.2), față de opt redactate în limba greacă (cat. XVI.1, XVI.3, XVI.7, XVI.13–15, XVI.19–20). Un comanditar îşi afirmă explicit originea microasiatică (Holokalos, fiul lui Pontikos[60] – cat. XVI.20), iar doi dintre defuncți purtau numele de Dionysios (cat. XVI.13, XVI.15[61]).

Nici unul dintre sarcofagele descoperite până în prezent la Callatis nu a fost decorat şi doar unul era lucrat din marmură (cat. XV.7). Două epigrafe, scrise în greacă, menționează doi defuncți în vârstă – Philippos, fiul lui Stephanos, de 63 de ani (cat. V.1), şi Gaius, fiul lui Philodespotos, de 60 de ani (cat. V.2)[62]. Oraşul menționat iese însă în evidență printr-un sarcofag (cat. V.7), lucrat după model bithynian, cu un inventar excepțional poate nu atât ca valoare a fiecărei piese, cât cumulat (fig. 3). Acumularea cantitativă neobişnuită (peste 56 de piese) şi varietatea pieselor de inventar depuse (vase de sticlă, cel mai numeros set de podoabe, monede, piese de toaletă sau de uz casnic, număr mare de perechi de încălțăminte, cărora li se adaugă piese restrânse numeric, precum opaițul de metal cu candelabru, sau chiar unicate în *Moesia Inferior*, precum rama pentru derularea sulurilor de papirus) particularizează sarcofagul V.7 de la Callatis, nu numai în cadrul seriei sarcofagelor, ci şi în ansamblul înmormântărilor din *Moesia Inferior*, descoperite până în prezent.

Neobişnuit este, în cazul Histriei, nu atât numărul relativ mic de sarcofage descoperite – şase (explicabil, în mare măsură, prin refolosire sau jaf), cât proporția mare a celor lucrate din marmură – trei (cat. X.2, X.5–6). Toate sarcofagele erau decorate fie cu unelte sau embleme profesionale (cat. X.2), cu geniu funerar (cat. X.4), personaj feminin (cat. X.5), delfin(? cat. X.3) sau Meduza (cat. X.1), în cazul arcelor, fie cu motive vegetale, în cazul unui capac (cat. X.6). Unei inscripții greceşti fragmentare (cat. X.3) i se adaugă una în limba latină, de pe sarcofagul construit de soție pentru cetățeanul roman L.(?) Aelius(?) Severinus, comandant de trieră în *classis Flavia Moesica*[63] (cat. X.1).

Numărul cel mai mare de sarcofage descoperite într-un oraş roman (12) a fost înregistrat în colonia Oescus. Caracteristicile principale sunt: absența, cel puțin conform datelor publicate până în prezent, a sarcofagelor din marmură, prezența unei variante locale, simplificată, de sarcofage, diversitatea mare a repertoriului decorativ, nu atât al arcelor, cât al capacelor (capul Meduzei pe fronton, combinat

[59] Mirčev 1953, 78, cat. 1.
[60] Mihailov 1977, 150–151, cat. 8.
[61] IGB I, 200, cat. 210–211.
[62] ISM III, 504–505, cat.182 şi 511, cat. 189.
[63] ISM I, 401–402, cat. 281.

cu geniu funerar pe acrotere, sau cu figuri umane – cat. XVIII.8, cavaler în galop, pe fronton, şi personaj feminin cu delfin şi geniu funerar pe acrotere – cat. XVIII.9), şi depunerea, ca inventar funerar, doar a vaselor ceramice sau a monedelor şi, excepțional, a podoabelor.

Dintre cele 10 sarcofage de la Noviodunum, doar unul este lucrat din marmură (cat. XV.2). Sarcofagele sunt lucrate local, şi, cu două excepții (coroană cu panglică – cat. XV.2 – şi friză cu viță-de-vie, combinată cu flori şi fructe pe acrotere – cat. XV.5), sunt nedecorate. Inscripțiile sunt, în mod egal, redactate în latină (pentru Ulpia Iulia, de 40 de ani, soția lui P. Aelius Mithres, casier al flotei[64] – cat. XV.5) şi în greacă (pentru Alexandros, fiul lui Herakleon, gerusiast originar, foarte probabil, dintr-unul din oraşele greceşti de pe coasta Mării Negre[65] – cat. XV.2). Mult mai complete sunt datele despre inventarul funerar – şase morminte (cat. XV.3, XV.5, XV.7–10), ce relevă depunerea cu precădere a vaselor ceramice, în defavoarea celor din sticlă, dar conturează şi o adevărată serie (patru complexe – cat. XV.3, XV.5, XV.7, XV.8) de sarcofage în care au fost îngropate persoane de sex feminin, cu podoabe, monede, piese de port sau obiecte de toaletă.

Judecând după sarcofagele pe care le-a furnizat până în prezent, se poate spune că, deşi întemeiat de romani, Durostorum are puncte comune mai degrabă cu centrele greceşti din *Moesia Inferior*. În acest sens, se remarcă sarcofagele lucrate după modele din Asia Mică, decorate cu ghirlande, ca la Odessos (cat. IX.2), sau cu imitații de țigle, ca la Tomis (cat. IX.4). Într-unul din sarcofage a fost înmormântat un cetățean roman, C. Valerius Iulianus, fost primipil al legiunii XI Claudia, originar din colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa, decedat în vârstă de 88 de ani[66] (cat. IX.3). Dacă într-adevăr numele de pe unul din cele patru inele din sarcofagul cat. IX.6 este cel al decedatului, atunci băiatul înmormântat purta numele Lupus. Tot în legătură cu sarcofagele de la Durostorum, ar mai fi de remarcat faptul că ambele morminte cărora li se cunoaşte inventarul, atât cel al defunctului (cat. IX.6; fig. 6/1–6), cât şi al defunctei (cat. IX.7; fig. 6/7–11), aveau ca trăsătură comună prezența, în număr relativ mare, a bijuteriilor.

Nici unul din cele trei sarcofage scoase la iveală, până în prezent, de la Troesmis nu era decorat.

Multe dintre fragmentele de sarcofag de la Nicopolis ad Istrum sunt publicate sumar, fără ilustrație, ceea ce nu permite prea multe concluzii. Se remarcă, şi în acest caz, procentul mare al sarcofagelor nedecorate – patru din şapte (cat. XIII.1, XIII.4, XIII.6–7) – deşi faptul că multe dintre fragmente provin de la capace ar putea strecura o umbră de îndoială cu privire la numărul lor. Repertoriul decorativ, restrâns, cuprinde redări ale capului Meduzei, asociate cu motive

[64] Simion 1994–1995, 122–124, 130–132.
[65] ISM I, 396, cat. 275; ISM V, 289–290, cat. 280.
[66] Bărbulescu-Munteanu, Rădulescu 1982, 153–159.

vegetale (cat. XIII.3) sau cu figuri umane (cat. XIII.2). Atrage atenţia sarcofagul copilului în vârstă de doi ani (cat. XIII.1), nu atât prin el însuşi, cât prin încorporarea sa într-un complex cu aspect monumental, şi mai ales prin asocierea sa cu o stelă funerară, pe care era redată o coroană legată cu panglică.

Situaţia de la Marcianopolis se înscrie în cu totul alţi parametri decât cea de la Nicopolis ad Istrum. Jumătate din cele şase sarcofage atestate până în prezent sunt lucrate din marmură (cat. XI.4–6). Şi acest centru din *Moesia Inferior* pare să se fi aflat în zona de influenţă a atelierelor proconnesiene, dovadă fiind sarcofagul importat, care urma a fi finisat într-un atelier local (cat. XI.5), şi un alt sarcofag, lucrat aici, după modele microasiatice (cat. XI.3). Un singur sarcofag nu a fost decorat (cat. XI.6). Diversitatea repertoriului artistic de pe restul sarcofagelor este mare: arcă decorată cu unelte, acoperită cu un capac având o acroteră decorată cu rozetă şi figură umană stilizată (cat. XI.3; fig. 1/6–9), sarcofag cu *tabula ansata* mărginită de spirale (cat. XI.4), capac decorat cu imitaţii de ţigle (cat. XI.5). Starea fragmentară a celor două inscripţii greceşti[67] (cat. XI.1–2) nu permite observaţii cu privire la onomastica sau originea comanditarilor sarcofagelor. În ciuda faptului că a fost folosit în două etape, complexul funerar XI.3 de la Marcianopolis se înscrie, măcar în cazul înmormântării celor două adulte (survenite ulterior unei prime inhumări), în seria sarcofagelor feminine cu inventar specific, alcătuit din piese de podoabă, de port sau de toaletă (fig. 8).

Deşi într-un număr mic, mai ales raportat la întinderea zonei, cele 15, poate 16, sarcofage descoperite în mediul rural al provinciei *Moesia Inferior* se impun atenţiei nu numai prin repertoriul decorativ, dar şi prin inventar sau prin conţinutul inscripţiilor. Deşi multe dintre sarcofage nu au fost publicate detaliat (situaţie în care se află şi exemplarele fragmentare din marmură de la *vicus* Petra – cat. XXIX.1 şi de lângă Odessos – cat. XVII.1), se poate observa că reprezentările alese pentru unele monumente sunt remarcabile. Exemplificative, în acest sens, pot fi capacul de sarcofag de la Dulgheru (cat. VIII.1), ce redă un personaj feminin întins, sau cel al sarcofagului decorat cu ghirlande, de la Dolna Bešovica (cat. VII.1). Pentru Aelia, soţul său, Fronto[68], a ales o inscripţie funerară redactată în limba latină (Nikopol, cat. XIV.1), în timp ce epigrafa de pe sarcofagul lui Agathodorus Diophanis, originar, poate nu întâmplător, din Bithynia[69], era bilingvă (latină şi greacă – Butovo, cat. IV.1). Alte două inscripţii greceşti, de la Valu lui Traian (cat. XXVII.1) şi Urluchioi (cat. XXV.1)[70], sunt fragmentare. Seria înmormântărilor feminine în sarcofage, având ca inventar piese de podoabă, monede, obiecte de toaletă şi vase de sticlă, observată la Noviodunum, este completată de complexul

[67] Mihailov 1977, 157–158, cat. 19–20.
[68] ILBR, 69–70, cat. 145.
[69] IGB II, 68, cat. 600; ILBR, 197, cat. 428.
[70] Bărbulescu, Câteia 2006, 208–209, cat. 3 pentru Valu lui Traian şi ISM II, 274, cat. 283(119) pentru Urluchioi.

funerar de la Štipsko (cat. XXI.1) şi, la o scară mai modestă, de unul dintre complexele descoperite lângă Odessos (cat. XVII.1; fig. 4/1–3).

Cele mai puține sarcofage, opt la număr, provin din necropolele fortificațiilor din *Moesia Inferior* şi se concentrează în două centre – Barboşi şi Somovit. Cu marja de eroare dată de absența detaliilor în legătură cu sarcofagul de la Dimum, monumentele de acest tip din cimitirele fortificațiilor din *Moesia Inferior* nu sunt decorate, cu singura excepție a capacului de la Axiopolis (ornamentat cu capul Meduzei pe fronton, combinat cu motive vegetale pe acrotere – cat. I.1). Deşi printre cele mai modeste din serie, cele două înmormântări feminine de la Somovit (cat. XX.1–2) se înscriu în caracteristicile generale ale grupului de înmormântări feminine în sarcofage, mai ales prin prezența pieselor de podoabă şi a monedelor. Vasele de lut cu decor lipit, descoperite la Dimum (cat. VI.1; fig. 6/12–13), se încadrează şi ele în rândul mărfurilor de lux[71], atestate şi în alte sarcofage din *Moesia Inferior*. Indiferent dacă în sarcofagul de marmură de la Barboşi (cat. II.1), importat din Asia Mică, era îngropat Alphenus Arignotus[72] sau nu[73], monumentul amintit este unul dintre exemplele ilustrative, cel puțin pentru *Moesia Inferior*, ale îmbinării dintre un statut material bun şi o poziție socială pe măsură. Indiferent de identitatea personajului înhumat la Barboşi (fig. 2/2), el îşi subliniază legătura, de orice natură va fi fost ea, cu armata romană, prin îngroparea sa cu arme.

Ilustrată deja prin exemplele prezentate mai sus, concluzia care se conturează în urma studierii sarcofagelor din *Moesia Inferior* este că ele aparțin unui tip de înmormântări ce trădează o stare materială bună. Ilustrative pentru averea familiilor din care proveneau decedații sunt atât importul sarcofagelor de marmură, lucrate în ateliere microasiatice (Barboşi cat. II.1; Tomis cat. XXII.1, XXII.21–22; Marcianopolis cat. XI.5; Odessos cat. XVI.9) sau attice (Odessos cat. XVI.5), cât şi acumulările cantitative însemnate de piese de inventar, cel mai bine exemplificate prin sarcofagul V.7 de la Callatis. La o scară mai redusă, complexului menționat de la Callatis i se adaugă cele de la Durostorum cat. IX.6–7, adolescenta din sarcofagul XV.8 de la Noviodunum, Štipsko cat. XXI.1. Un alt complex noviodunens, care poate fi citat în rândul înmormântărilor de mai sus datorită prezenței în inventarul funerar a unui *codex* (sau tăbliță de scris, încadrarea nu este sigură)[74], simbol al unui anume mod de petrecere a timpului arareori ilustrat în mormintele din *Moesia Inferior* şi asociat invariabil cu statutul material deosebit[75], este sarcofagul XV.5. Mărfurile de lux, precum opaițul de metal de la Callatis

[71] Gudea 1998, 158–159.
[72] ISM V, 308–309, cat. 300; *Istoria Românilor* II, 379.
[73] Alexandrescu-Vianu 2008-2009, 62, cat. 1.
[74] Oța 2010, 397.
[75] Oța 2010, 400–402.

(cat. V.7), rama pentru derulat suluri de papirus din același complex, sau vasele din sarcofagul de la Dimum (cat. VI.1) sunt alte exemple în acest sens. Mormântul familial de la Nicopolis ad Istrum (cat. XIII.1) şi statutul de „mare negustor" al tomitanului Metrodoros (cat. XXII.3), sau cel de „binefăcător" al altui tomitan, Alexandros, fiul lui Zmaragdos (cat. XXII.4), pot fi şi ele invocate ca mărturii ale averii comanditarilor de sarcofage. Fie că această avere se combina cu un statut social înalt (fapt dovedit de ridicarea de tumuli şi, foarte posibil, de însemnele de pe sarcofagul XV.2 de la Noviodunum, cele de pe fragmentul X.1 de la Histria şi cele de pe sarcofagul XXII.1 de la Tomis), fie că nu (precum în cazul administratorului Castresios – cat. XII.19) sau al sclavului imperial Fronto – cat. XIV.1), cred că trebuie ca orice demers de cercetare asupra sarcofagelor din *Moesia Inferior* să țină întotdeauna seama de faptul că ele reprezintă un tip de înmormântări excepțional.

Care anume au fost motivele ce au determinat, în antichitate, alegerea acestui tip de mormânt este dificil de spus. Desigur, una dintre explicațiile cele mai la îndemână ar fi legată de originea microasiatică a comanditarilor. La Roma, de exemplu, de la începutul secolului al II-lea p.Chr. şi până la sfârşitul secolului următor, poate fi percepută o „mişcare neîntreruptă de alimentare" cu sarcofage din Asia Mică[76]. Totuşi, frecvența acestui tip de înmormântări în *Moesia Inferior* şi, mai ales, distribuția teritorială a sarcofagelor pe teritoriul provinciei nuanțează mult problema. În stadiul actual al cercetărilor, diferența mică între numărul sarcofagelor provenite din oraşele greceşti (57) şi cele din oraşele/fortificațiile întemeiate de romani (58) ridică un prim semn de întrebare asupra corespondenței necondiționate între un anumit tip de mormânt, în cazul de față inhumația în sarcofag, şi o anume origine a defuncților. Numărul relativ mic al defuncților de origine microasiatică, prezența printre comanditarii sarcofagelor şi a cetățenilor romani, originari din zone în care sarcofagele nu au avut niciun fel de tradiție (Ulpia Traiana Sarmizegetusa, de exemplu) sunt tot atâtea argumente care pot fi invocate în favoarea unei interpretări nuanțate, în funcție de context. Chiar dacă importul primelor sarcofage microasiatice a putut constitui, mai ales la început, o chestiune de modă funerară, R. Turcan[77] subliniază că succesul acestei mode se leagă de contextul ideologic creat de anumite doctrine, care au favorizat impunerea inhumației în defavoarea incinerației. Mai presus de origine, alegerea acestui tip de înmormântare cred că a ținut cont, şi în cazul *Moesiei Inferior*, de credințele eschatologice, combinate însă, aproape fără excepție, cu o anumită avere[78] şi cu o anumită opțiune privind afişarea ei în acest mod.

---

[76] Turcan 1958, 334.

[77] Turcan 1958, 347.

[78] Şi în Asia Mică poate fi detectată, în epoca romană, o răspândire a „mormintelor monumentale", asociată cu un anumit nivel, generalizat, al bogăției (Spanu 2000, 174).

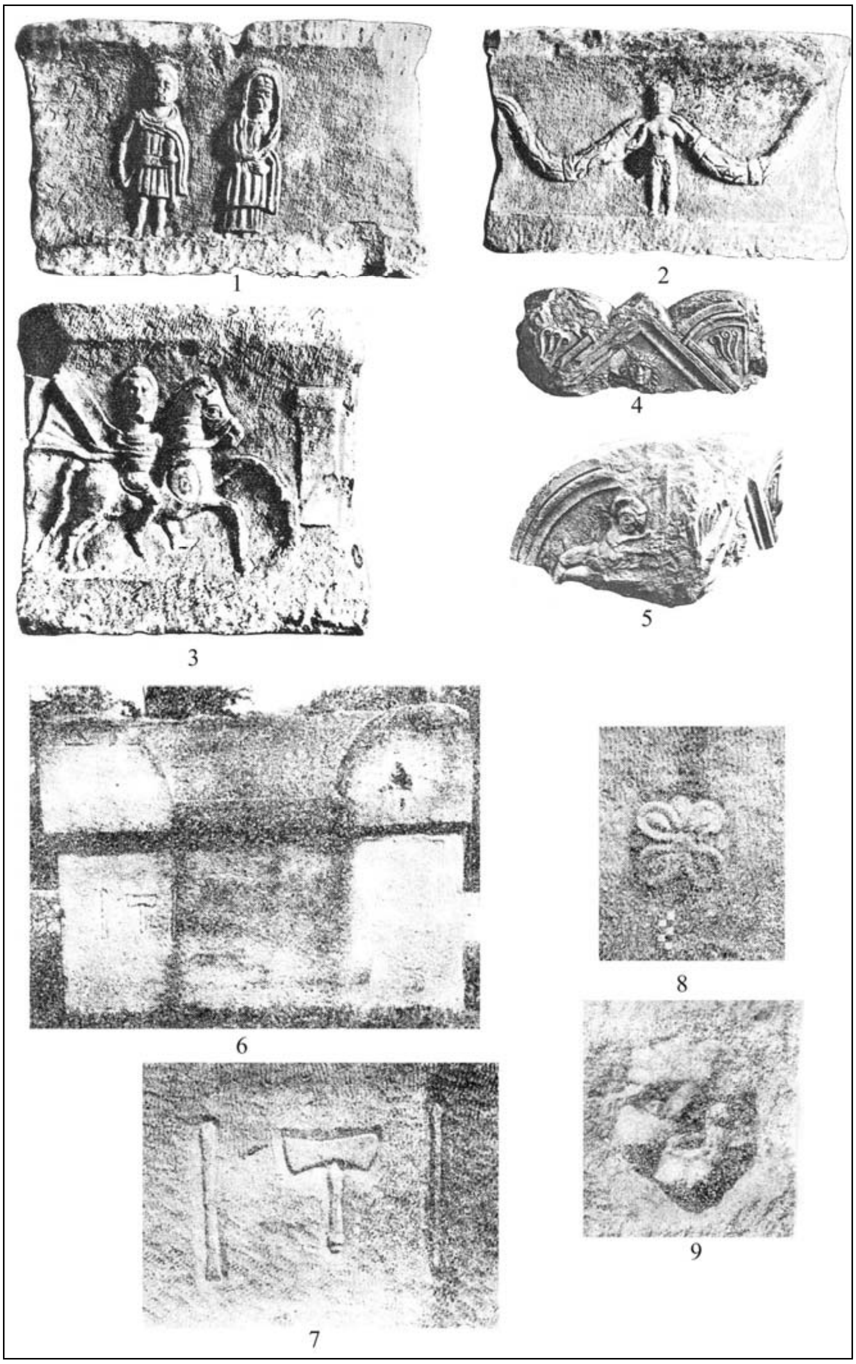

Fig. 1. 1–3. Dolna Bešovica (după Velkov 1934); 4–5. Pavlikeni – *Kopanata mogila* (după Velkov 1934); 6–9. Marcianopolis – *Carskoto* (după Angelov 1982).

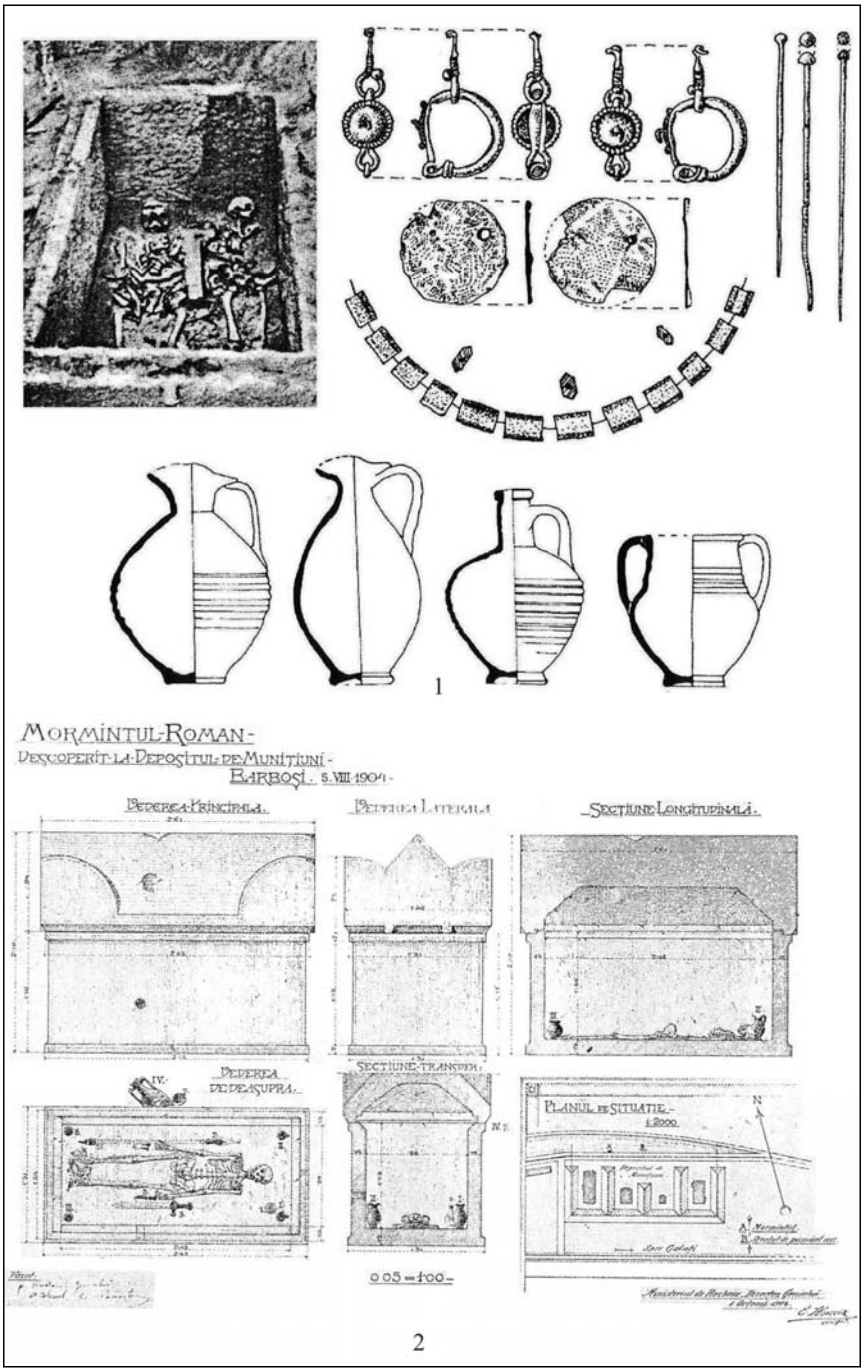

Fig. 2. 1. Noviodunum M. V m. 4 (după Simion 2008);
2. Barboși – *la NE de castellum* (după Pârvan 1913).

Fig. 3. 1–14. Callatis – *la doi km nord* (după Rădulescu, Coman, Stavru 1973 şi Covacef 1994).

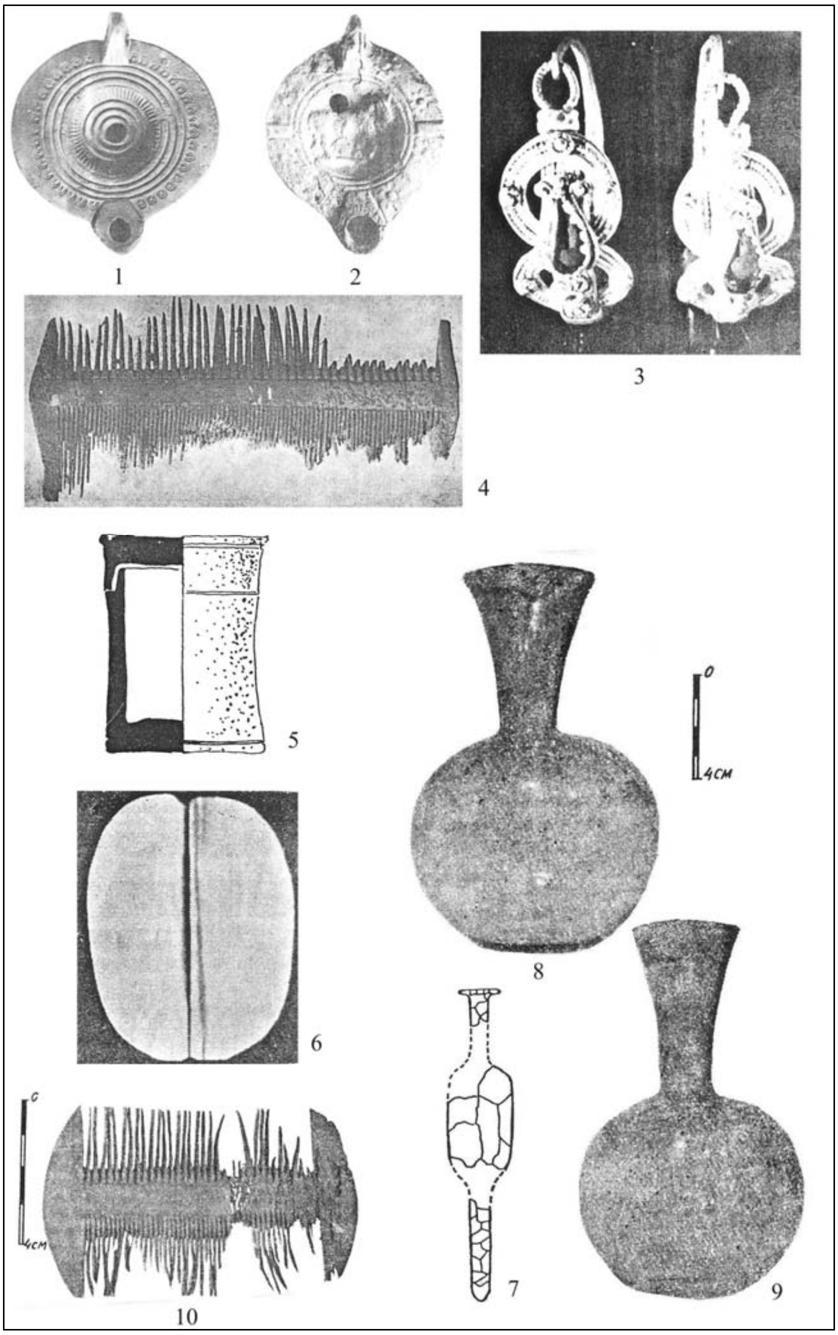
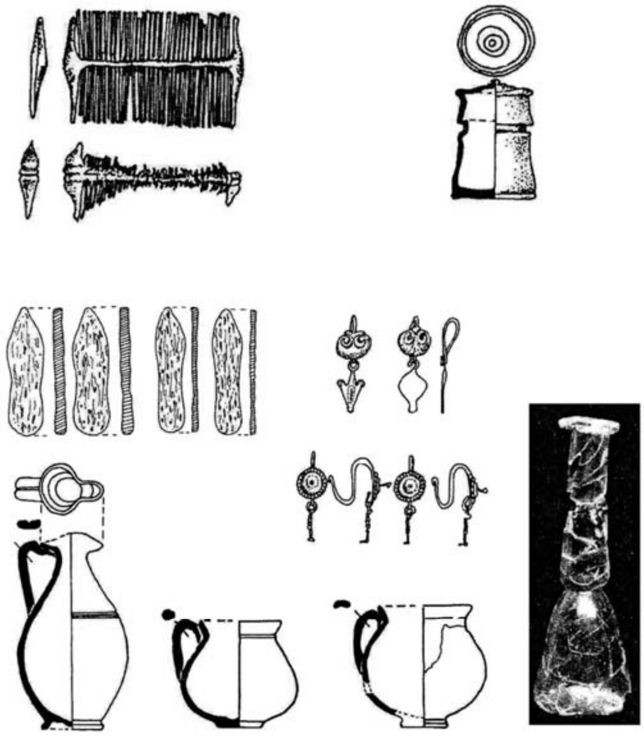
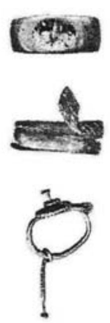

Fig. 4. 1–3. lângă Odessos – *şos. Evksinograd* (după Kuzmanov 1992 şi Ruseva-Slokoska 1991); 4–5. Odessos – *necropola nordică* sarcofag neterminat (după Mladenova 1961); 6–10. Tomis – *str. Cuza Vodă* (după Papuc 1974).

1

2

Fig. 5. 1. Noviodunum T. XXX T.P. (după Simion 2008);
2. Noviodunum – *La două Movile* (după Simion 2008).

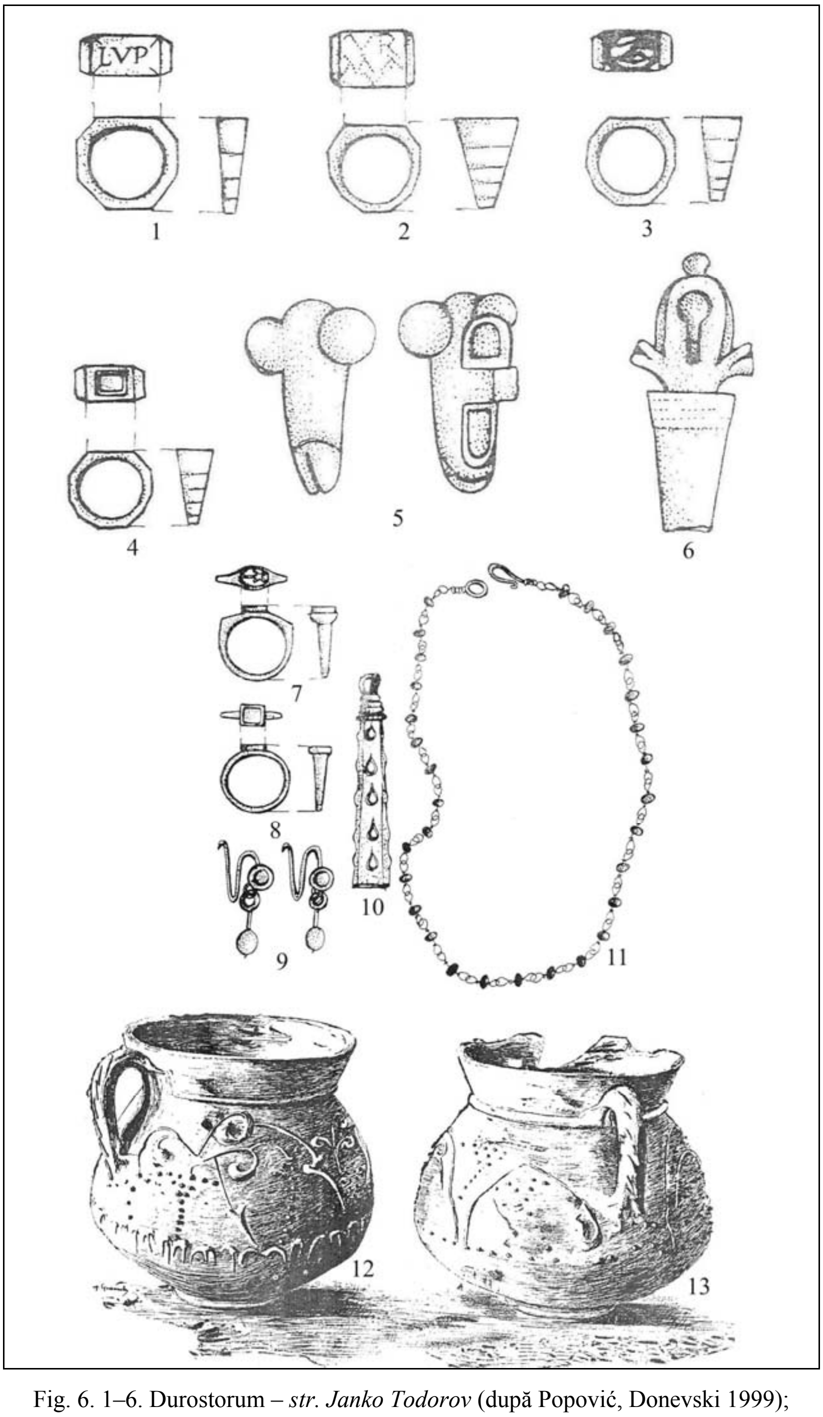

Fig. 6. 1–6. Durostorum – *str. Janko Todorov* (după Popović, Donevski 1999);
7–11. Durostorum – *Ropotamo* (după Popović, Donevski 1999); 12–13. Dimum (după Stefanov 1932–1933).

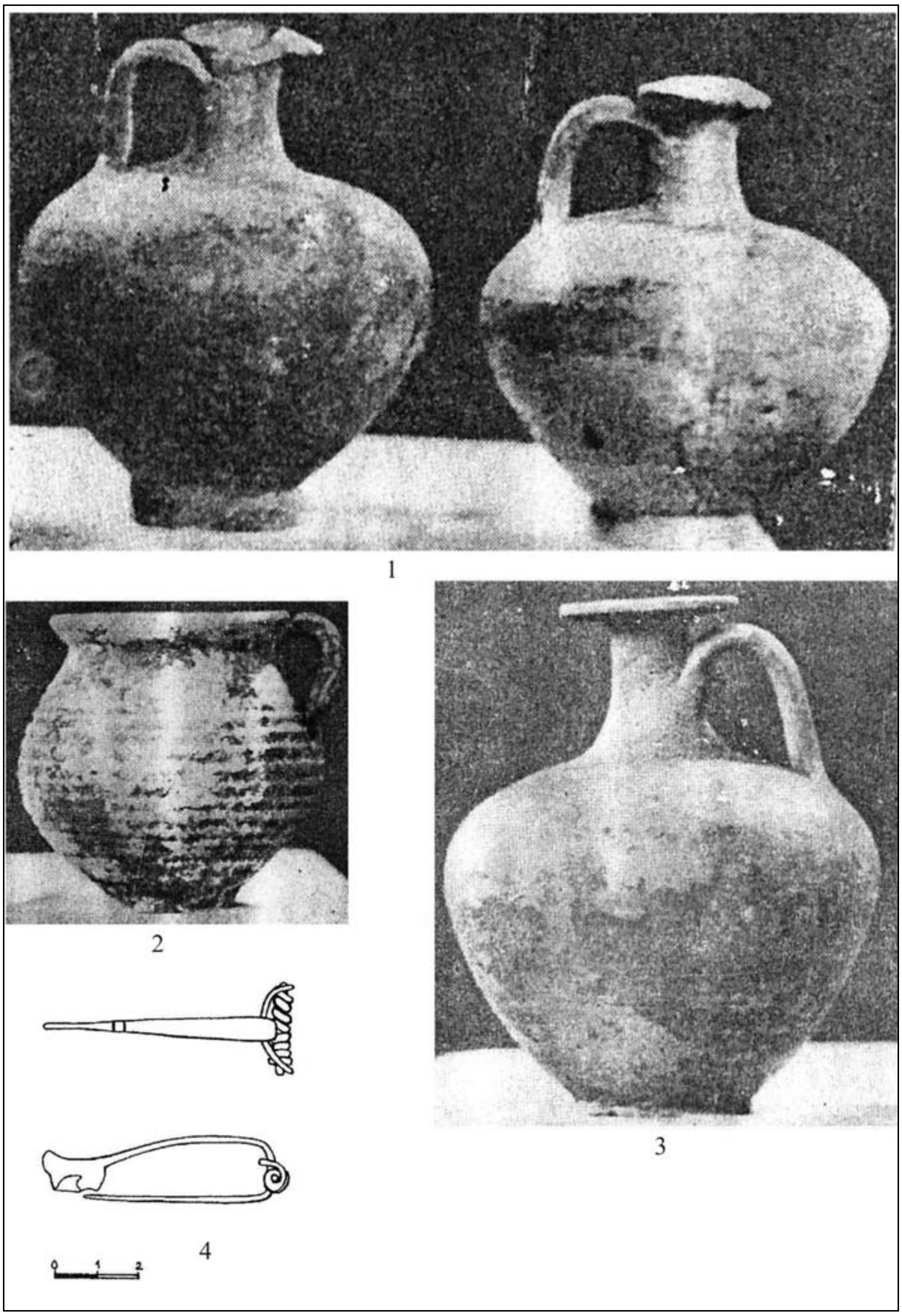

Fig. 7. 1. Oescus – *Zad Čiflika* M. 1 (după Kovačeva 1968); 2–3. Oescus – *Zad Čiflika* M. 3 (după Kovačeva 1968); 4. Noviodunum – *Groapa Cailor* al doilea sarcofag (după Simion 2008).

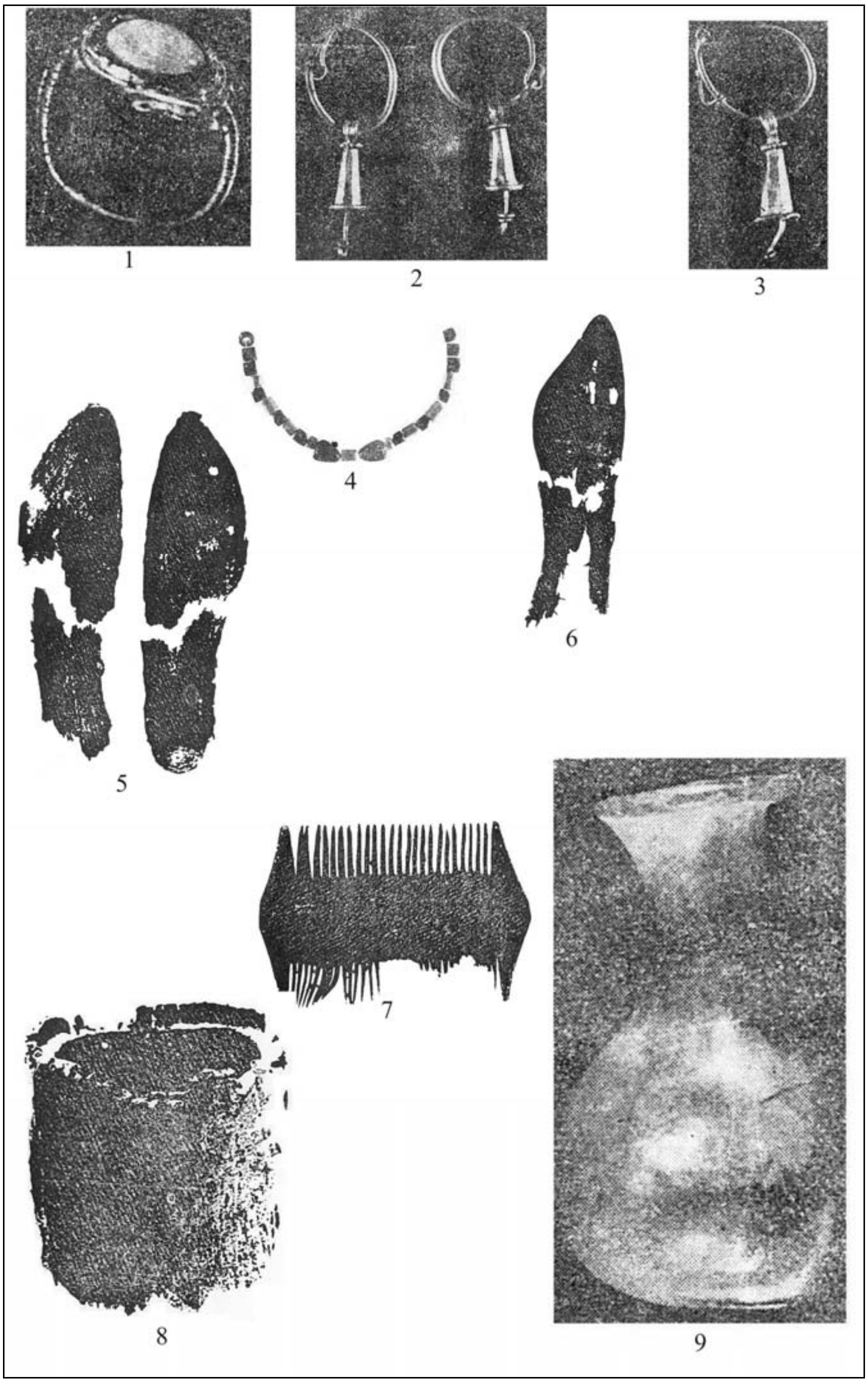

Fig. 8. 1–9. Marcianopolis – *Carskoto* (după Angelov 1982).

Catalog:

I. Axiopolis

1. fragment de capac, găsit împreună cu stela lui C. Valerius Germanus (Florescu 1934 b, 127–128, cat. 110; Florescu 1935–1936, 433, cat. XII; Alexandrescu-Vianu 1970, 298, cat. 32; ISM V, 308–309, cat. 300);

II. Barboşi–Galați

1. sarcofag descoperit *la NE de castellum* (Moisil 1910 a, 82–83; Pârvan 1913, 112; Pârvan 1923, 136; Dragomir 1967, 184–185; Alexandrescu-Vianu 1970, 296–297, cat. 29; Sanie 1981, 82–83; ISM V, 308–309, cat. 300; Alexandrescu-Vianu 2008–2009, 62, cat. 1);

2. capac de sarcofag la Muzeul de Istorie, Galați, fără nr. inv. (Alexandrescu-Vianu 1970, 296, cat. 28);

3. sarcofag la Muzeul de Istorie, Galați, fără nr. inv. (Alexandrescu-Vianu 1970, 297, cat. 30);

III. Bajkal, distr. Pleven

1. capac de sarcofag (Borisova-Katzarova 2005, 69);

IV. Butovo, distr. Veliko Tărnovo

1. fragment arcă din punctul *Čatal–tepe* (IGB II, 68, cat. 600; ILBR, 197, cat. 428; Conrad 2002, 109, cat. 17);

V. Callatis

1. sarcofag M. 1, situat *în marginea vestică* a Mangaliei (Iconomu 1969, 81–85; ISM III, 511, cat. 189);

2. sarcofag găsit în 1895 (Tocilescu 1896, 33, cat. 65; Tafrali 1927, p. 19; Alexandrescu-Vianu 1970, 290, cat. 16; ISM III, 504–505, cat. 182);

3. capac de sarcofag, Muz. Mangalia, inv. L 97 (Alexandrescu-Vianu 1970, 291, cat. 18);

4. capac de sarcofag, Muz. Mangalia, fără nr. inv. (Alexandrescu-Vianu 1970, 291, cat. 19);

5. capac de sarcofag, Muz. Mangalia, fără nr. inv. (Alexandrescu-Vianu 1970, 291–292, cat. 20);

6. arcă de sarcofag, Muz. Mangalia, inv. L 97 (Alexandrescu-Vianu 1970, 292, cat. 22);

7. sarcofag *la doi km N de Mangalia* (Rădulescu, Coman, Stavru 1973, 247–265; Ocheşeanu, Papuc 1973, 371, cat. 201–202; Covacef, Chera 1977, 194, cat. 11; Bucovală 1977, 94; Covacef 1994, 202–209; Simion 2003, 84–85, cat. 54–55; Alexandrescu-Vianu 2008–2009, 64);

VI. Dimum (Belene, distr. Pleven)

1. sarcofag descoperit în 1929 (Stefanov 1932–1933, 396–397);

VII. Dolna Bešovica, distr. Vraca

1. arcă de sarcofag (Velkov 1934, 449–450);

VIII. Dulgheru, jud. Constanța

1. capac de sarcofag (Alexandrescu-Vianu 1970, 288, cat. 13; Barbu 1971, 59, nota 34);

IX. Durostorum

1. sarcofag (? arcă?) în colecția Liceului pedagogic (Filov 1914, 251; Ştirbulescu 2007, 287);

2. arcă de sarcofag din colecția Pericle Papahagi, apoi la Muzeul de Istorie Națională şi Arheologie, Constanța, inv. 5207 (Russu 1936–1940, 194–196, cat. 22; Alexandrescu-Vianu 1970, 298–299, cat. 33; Ştirbulescu 2007, 287, nota 26; Alexandrescu-Vianu 2008–2009, 68);

3. arcă de sarcofag scoasă din Dunăre (Bărbulescu-Munteanu, Rădulescu 1982, 153–159; Petolescu 1985, 382–383, nr. 255);

4. sarcofag descoperit de Pericle Papahagi, Muzeul Dunării de Jos, Călăraşi, inv. 11395 (Ştirbulescu 2007, 283–287);

5. capac de sarcofag din lapidariul Muzeului Dunării de Jos, Călăraşi (Ştirbulescu 2007, 287);

6. sarcofag descoperit la *intersecţia str. Janko Todorov şi General Kolev* (Donevski 1990, 240; Popović, Donevski 1999, 12, 23–25, 62–63; Ivanov, Atanasov, Donevski 2006, 245 şi 258–259);

7. sarcofag descoperit în *cartierul Ropotamo* (Popović, Donevski 1999, 12, 25–28, 64–65; Ivanov, Atanasov, Donevski 2006, 245–246 şi 259–260);

X. Histria

1. fragment arcă de sarcofag, încastrat în paramentul curtinei, Muzeul Histria, inv. 61 (Pârvan 1925, 221–222, cat. 22; ISM I, 401–402, cat. 281; Alexandrescu-Vianu 2001, 155, cat. 224);

2. arcă, Muzeul Histria, inv. S 129 (Bordenache 1961, 209, fig. 25; Alexandrescu-Vianu 1990, 201; Alexandrescu-Vianu 2001, 155–156, cat. 226);

3. fragment arcă, pierdut (Alexandrescu-Vianu 2001, 156, cat. 227; ISM I, 427–428, cat. 313);

4. fragment arcă, fără nr. inv. (Alexandrescu-Vianu 2001, 154, cat. 223);

5. fragment arcă, inv. S 111 (Alexandrescu-Vianu 2001, 155, cat. 225);

6. fragment capac, inv. S 165 (Alexandrescu-Vianu 2001, 156, cat. 228);

XI. Marcianopolis

1. arcă de sarcofag găsită în 1975, Muzeul de Arheologie, Varna, inv. 5825 (Mihailov 1977, 157–158, cat. 19);

2. fragment arcă găsit în amfiteatru, Muzeul de Arheologie, Varna, inv. II 4997 (Mihailov, 1977, 158, cat. 20);

3. sarcofag descoperit în punctul *Carskoto* (Angelov 1982, 99–102, 103; Minčev 2007, 59);

4. sarcofag M. X din *necropola sudică* (Getov 1978, 18; Angelov 1983, 86–87);

5. sarcofag M. XI din *necropola sudică* (Angelov 1983, 87);

6. capac de sarcofag M. XII din *necropola sudică* (Angelov 1983, 87);

XII. Momin sbor, distr. Veliko Tărnovo

1. sarcofag menţionat în punctul *Kuru–dere* (Stanev, Ovčarov 1990, 11),

XIII. Nicopolis ad Istrum

1. sarcofag în *tumul lângă satul Nikjup* (Ivanov 1948, 109–111, cat. 1–2; IGB II, 119–120, cat. 691–693; Conrad 2002, 104 şi 109, cat. 11; Conrad 2004, 18);

2. capac de sarcofag decorat cu Meduza şi figuri umane (Gerasimov 1969, 64, nota 49);

3. capac de sarcofag decorat cu capul Meduzei şi palmete (Conrad 2002, 109, cat. 12);

4. capac de sarcofag nedecorat (Conrad 2002, 109, cat. 13);

5. capac de sarcofag (Conrad 2002, 109, cat. 14);

6. capac de sarcofag (Conrad 2002, 109, cat. 15);

7. capac de sarcofag (Conrad 2002, 109, cat. 16);

XIV. Nikopol, distr. Pleven

1. fragment arcă de sarcofag (Petrov, Caneva 1958, 567–568; Petrov 1961, 45–47; Krummrey 1981, 527–549; ILBR 69–70, cat. 145; Mihăilescu-Bîrliba 2004, 160–161, cat. 148);

XV. Noviodunum

1. sarcofagul din parcul din Tulcea (Alexandrescu-Vianu 1970, 293–294, cat. 25);

2. sarcofagul m. 1 din *necropola tumulară* (Bujor, Simion 1961, 396; Alexandrescu-Vianu 1970, 294, cat. 26; ISM I, 396, cat. 275; ISM V, 289–290, cat. 280; Baumann 1984, 225, cat. 7; Simion 2008, 254–255, cat. 1);

3. sarcofagul M. V m. 4 din *necropola tumulară* (Bujor 1960, 526, 529–531; Bujor, Simion 1961, 393, 395; Alexandrescu-Vianu 1970, 293, cat. 24; Simion 2008, 255–256, cat. 2);

4. sarcofagul M. XXIX–A m. 4 din *necropola tumulară* (Simion 1984, 78);

5. sarcofagul T. XXX T.P. din *necropola tumulară* (Simion 1994–1995, 122–124, 130–132; Simion 1995, 223, cat. 12, 13; Simion 2008, 259–261, cat. 8; Baumann 2009, 243, cat. 84);

6. sarcofag de copil (Simion 2008, 261, cat. 9);

7. sarcofag descoperit în punctul *La două movile* sau *Lângă drum* (Morintz 1973, 378–379; Simion 2008, 257, cat. 4);

8. sarcofagul m. 3 din *tumul Bădila* (Simion 1977, 125–132; Simion 2005–2006, 177, cat. 9; Simion 2008, 256–257, cat. 3);

9. primul sarcofag din tumulul de la *Groapa Cailor* (Simion 2008, 258–259, cat. 6–7);

10. al doilea sarcofag din tumulul de la *Groapa Cailor* (Simion 2008, 259, cat. 6–7);

XVI. Odessos

1. arcă de sarcofag, Muzeul de Arheologie, Varna, inv. II 963 (Mirčev 1951 a, 3–4, cat. 7);

2. arcă de sarcofag, inv. II 1326 descoperită în punctul *Piață* (Mirčev 1953, 78, cat. 1);

3. arcă de sarcofag, inv. II 1373 descoperită în punctul *Piață* (Mirčev 1960, 36, cat. 3; Gerasimov 1969, 65; IGB I, 201, cat. 212 bis);

4. sarcofagul M. 30 din *necropola vestică* (Mirčev 1951 b, 91, 92);

5. arcă de sarcofag *descoperită în necropola sudică* (Gerasimov 1969, 54–57; Hoddinott 1975, 224–225; Getov 1978, 18);

6. capac de sarcofag, decorat cu scenă acvatică, Muz. Sofia (Gerasimov 1969, 57–59);

7. arcă de sarcofag, Muzeul de Arheologie, Varna, inv. II 970 (Mirčev 1951 a, 4, cat. 8; Gerasimov 1969, 59–60; IGB I, 202, cat. 214);

8. arcă de sarcofag, decorată cu ghirlande (Gerasimov 1969, 60–61);

9. sarcofag neterminat descoperit în *necropola nordică* (Mladenova 1961, 47–48, 50; Gerasimov 1969, 61–62; Getov 1978, 14);

10. sarcofag nedecorat descoperit în *necropola nordică* (Gerasimov 1969, 61–62; Getov 1978, 14);

11. sarcofag din calcar descoperit în *necropola nordică* (Gerasimov 1969, 62);

12. arcă de sarcofag, decorată cu geniu funerar (Gerasimov 1969, 63–64);

13. sarcofag descoperit în punctul *str. Benkovski* (Mirčev 1951 a, 4–5, cat. 9; Gerasimov 1969, 64; IGB I, 200, cat. 211);

14. arcă de sarcofag descoperită în punctul *intersecția str. Preslavska–str. Kliment* (Mirčev 1951 a, 3, cat. 6; Gerasimov 1969, 64–65; IGB I, 200–201, cat. 212);

15. arcă de sarcofag descoperită în punctul *fosta Școală Kiril și Metodiu* (Gerasimov 1969, 66; IGB I, 200, cat. 210);

16–17. două sarcofage nedecorate (Gerasimov 1969, 66–67);

18. fragment acroteră (Gerasimov 1969, 67–68);

19. sarcofag de marmură, pierdut (IGB I, 199–200, cat. 209 bis);

20. arcă de sarcofag descoperită în punctul *cartier Troševo* (Mihailov 1977, 150–151, cat. 8);

XVII. Lângă Odessos

1. sarcofag menționat în punctul *șos. Evksinograd* (Čičikova 1961, 312–313, cat. 7 și 314–315, cat. 11; Kuzmanov 1992, 29, cat. 174, 30, cat. 186; Ruseva-Slokoska 1991, 114, cat. 26 a–b);

2. capac sarcofag din tumul distrus (informații Al. Minčev);

XVIII. Oescus

1. sarcofag menționat în punctul *Manastira* (Mušmov 1932–1933, 423);

2. sarcofagul M. 1, descoperit în punctul *Zad Čiflika* (Kovačeva 1968, 67–68);

3. sarcofagul M. 2, descoperit în punctul *Zad Čiflika* (Kovačeva 1968, 68);

4. sarcofagul M. 3, descoperit în punctul *Zad Čiflika* (Kovačeva 1968, 69–70);

5. sarcofagul M. 1, descoperit în *necropola sudică* (Kovačeva 1984, 73–74);

6. sarcofagul M. 2, descoperit în *necropola sudică* (Kovačeva 1984, 74);

7. sarcofagul M. 3, descoperit în *necropola sudică* (Kovačeva 1984, 74);

8. capac de sarcofag, decorat cu capul Meduzei și figuri umane (Gerasimov 1969, 64, nota 49);

9. capac, decorat cu cavaler în galop (Borisova-Katzarova 2005, 68–69);

10. capac? arcă? decorat cu portretul defunctului în cochilie (Borisova-Katzarova 2005, 69);

11. fragment de capac (Ştirbulescu 2007, 293);
12. sarcofag (Ştirbulescu 2007, 293);

XIX. Pavlikeni, distr. Veliko Tărnovo

1. capac de sarcofag, descoperit în punctul *Kopanata mogila* (Velkov 1934, 455);
2. sarcofag, descoperit în 1934 (Velkov 1934, 455–456);

XX. Somovit, distr. Pleven

1. primul sarcofag (Kovačeva 1977, 254–257; Dimitrova-Milčeva 2005, 269–270, cat. 10);
2. al doilea sarcofag (Kovačeva 1977, 258–259);
3. al treilea sarcofag (Kovačeva 1977, 260);

XXI. Štipsko, distr. Varna

1. sarcofag în tumul (Mirčev 1968, 220–223);

XXII. Tomis

1. sarcofag descoperit în 1931 (Brătescu 1931, 219–244; Vulpe 1931, 294–296; Coliu 1934, 81–106; Alexandrescu-Vianu 1970, 280–281, cat. 1; Poenaru-Bordea, Ocheşeanu 1991, 353–359; Alexandrescu-Vianu 2008–2009, 62 și 64, cat. 2);

2. sarcofag nr. 2, descoperit *lângă Gara Nouă* (Barbu 1963, 559–561, cat. 2 = Barbu 1964, 49–52, cat. 2; Alexandrescu-Vianu 1970, 282–283, cat. 3; ISM II, 272–273, cat. 281(117); Alexandrescu-Vianu 2008–2009, 64);

3. M. descoperit în punctul *str. Cuza-Vodă* (Papuc 1974, 307–316; ISM II, 369, cat. 462(12); Alexandrescu-Vianu 2008–2009, 64);

4. sarcofag nr. 1, descoperit în punctul *str. Cuza-Vodă* (Barbu 1963, 553–559, cat. 1 = Barbu 1964, 41–49, cat. 1; Barbu 1972, 111; Alexandrescu-Vianu 1970, 281–282, cat. 2; ISM II, 254–255, cat. 255(91); Alexandrescu-Vianu 2008–2009, 64);

5. arcă de sarcofag, Muzeul Național de Antichități București, inv. L 560 (ISM II, 289–290, cat. 305(141));

6. capac de sarcofag, Muzeul Național de Antichități București, inv. L 2033 (Moisil 1910 a, 85; Alexandrescu-Vianu 1970, 284–285, cat. 7);

7. fragment arcă de sarcofag nr. 8, refolosită la Edificiul cu mozaic (Barbu 1963, 566–567, cat. 8 = Barbu 1964, 59–61, cat. 8; ISM II, 303, cat. 335(171));

8. fragment arcă de sarcofag nr. 7, refolosită la Edificiul cu mozaic (Barbu 1963, 566, cat. 7 = Barbu 1964, 58–59, cat. 7; ISM II, 303, cat. 336(172));

9. arcă de sarcofag descoperită *în apropierea zidului de incintă, între Poarta vestică şi cea sudică* (Barbu 1963, 566, cat. 6 = Barbu 1964, 57–58, cat. 6; ISM II, 276, cat. 287(123));

10. arcă de sarcofag, Muzeul de Istorie Națională şi Arheologie, Constanța, inv. 1430 descoperită în punctul *Gara Veche* (Barbu 1963, 564, cat. 4 = Barbu 1964, 55, cat. 4; ISM II, 258, cat. 259 (95));

11. arcă de sarcofag, Muzeul de Istorie Națională şi Arheologie, Constanța, inv. 1512 descoperită în punctul *Gara Veche* (Poenaru-Bordea 1964, 120–121, cat. 5);

12. sarcofag, Muzeul de Istorie Națională şi Arheologie, Constanța, inv. 4720 (Alexandrescu-Vianu 1970, 283, cat. 4);

13. capac de sarcofag, Muzeul de Istorie Națională şi Arheologie, Constanța, fără nr. inv. (Alexandrescu-Vianu 1970, 286–287, cat. 9);

14. capac de sarcofag, Muzeul de Istorie Națională şi Arheologie, Constanța, inv. 5790 (Alexandrescu-Vianu 1970, 287, cat. 10);

15. capac de sarcofag, Muzeul de Istorie Națională şi Arheologie, Constanța, inv. 353 (Alexandrescu-Vianu 1970, 287, cat. 11; Alexandrescu-Vianu 2008–2009, 64);

16. capac de sarcofag, Muzeul de Istorie Națională şi Arheologie, Constanța, inv. 4744 (Alexandrescu-Vianu 1970, 288, cat. 12);

17. arcă de sarcofag, Muzeul de Istorie Naţională şi Arheologie, Constanţa, inv. 5720 (Alexandrescu-Vianu 1970, 289–290, cat. 15);

18. capac de sarcofag, Muzeul Naţional de Antichităţi Bucureşti, inv. L 489 (Alexandrescu-Vianu 1970, 286, cat. 8);

19. arcă de sarcofag, Muzeul Naţional de Antichităţi Bucureşti, inv. L 1 (Alexandrescu-Vianu 1970, 289, cat. 14; ISM II, 277–278, cat. 289(125); Ştirbulescu 2007, 288, nota 33; Baumann 1983, 55);

20. fragment arcă de sarcofag, descoperit în punctul *cartier Palas* (Munteanu 1974, 160–161, cat. 3; ISM II, 368, cat. 460(10));

21. fragment arcă, descoperit în 1970 (Covacef 1974, 303, cat. 1; Covacef 2002, 229);

22. fragment arcă, descoperit în 1973 (Covacef 1974, 303, cat. 2; Covacef 2002, 229);

23. fragment arcă, descoperit în 1967 (Covacef 1974, 300–301, cat. 4);

24. sarcofag publicat fără detalii (Covacef 2002, 328; Alexandrescu-Vianu 2008–2009, 64, cat. 3);

XXIII. Troesmis

1. capac păstrat în curtea prefecturii din Tulcea (Moisil 1910 a, 83);

2. sarcofag la Muzeul de Istorie, Galaţi, fără nr. inv. (Alexandrescu-Vianu 1970, 297, cat. 31);

3. sarcofag descoperit în punctul *Crescătorie de porci* (Simion 2008, 261, cat. 10);

XXIV. Tropaeum Traiani

1–2. două capace de sarcofag, Adamclisi (Alexandrescu-Vianu 1970, 299–300, cat. 34–35);

3–4. arce, refolosite la instalaţie de decantare (Barnea 1989, 296, nr. 1);

5. arcă, refolosită la edificiul A 7, sector A (CCA, campania 2006, 26, nr. 2; CCA, campania 2007, 21, nr. 1);

XXV. Urluchioi, jud. Constanţa

1. fragment de capac, încastrat în zidul bisericii din Tuzla, întregit cu inscripţia de pe arca de la Urluchioi (Slobozianu 1959, 747; Alexandrescu-Vianu 1970, 292–293, cat. 23; ISM II, 274, cat. 283(119));

XXVI. Vadu, jud. Constanţa

1. „numeroase capace de sarcofag" (Avram, Bounegru, Chiriac 1987, p. 329, 330);

XXVII. Valu lui Traian, jud. Constanţa

1. fragment arcă de sarcofag (Bărbulescu, Câteia 2006, 208–209, cat. 3);

XXVIII. Vardim, distr. Veliko Tărnovo

1. sarcofag, la 2–3 metri nord de tumul (Vâlov 1965, 31);

XXIX. Vicus Petra (Camena, jud. Tulcea)

1. fragment de sarcofag (ISM V, 240);

XXX. Višovgrad, distr. Veliko Tărnovo

1. capac de sarcofag (Conrad 2002, 109, cat. 18);

XXXI. Dobrogea

1. sarcofag, Muzeul Naţional de Antichităţi Bucureşti, inv. L 552 (Alexandrescu-Vianu 1970, 300, cat. 36);

2. capac de sarcofag, Muzeul Naţional de Antichităţi Bucureşti, inv. L 2031 (Moisil 1910a, 85; Alexandrescu-Vianu 1970, 300–301, cat. 37);

3. capac de sarcofag, Muzeul Naţional de Antichităţi Bucureşti, inv. L 550 (Alexandrescu-Vianu 1970, 301, cat. 38);

4. capac de sarcofag, Muzeul Naţional de Antichităţi Bucureşti, inv. L 234 (Alexandrescu-Vianu 1970, 301, cat. 39);

5. capac de sarcofag, Muzeul Naţional de Antichităţi Bucureşti, inv. L 2040 (Alexandrescu-Vianu 1970, 301–302, cat. 40);

6. capac de sarcofag, Muzeul Naţional de Antichităţi Bucureşti, inv. L 551 (Alexandrescu-Vianu 1970, 302, cat. 41);

7. acroteră, Muzeul Naţional de Antichităţi Bucureşti, inv. L 1407 (Alexandrescu-Vianu 1970, 302, cat. 42);

8. arcă de sarcofag, Muzeul Naţional de Antichităţi Bucureşti, inv. L 2029 (Alexandrescu-Vianu 1970, 302, cat. 43),

9. arcă de sarcofag din nordul Dobrogei (Simion 2008, 261–262, cat. 11);

10. sarcofag, Muzeul Naţional de Antichităţi Bucureşti, inv. L 2028 (Alexandrescu-Vianu 2008–2009, 65).

INHUMATION BURIALS IN SARCOPHAGI IN *MOESIA INFERIOR*

ABSTRACT

The author analyses the inhumation burials in sarcophagi discovered and published, up until now, in *Moesia Inferior*. The paper intends to discuss sarcophagi as *burials*, not as works of art. Sarcophagi are, up until now, the most widespread type of inhumation burial in *Moesia Inferior*, after the inhumation graves in a pit. According to the data published, 141 sarcophagi were found in *Moesia Inferior*. The territorial distribution of sarcophagi shows their concentration in Greek towns cemeteries (57), followed by Roman towns cemeteries (50), rural cemeteries (16) and necropolises of Roman forts (eight). 48 sarcophagi were fully preserved, but only 38 were found *in situ*. 43 chests and 42 lids can be also added. 18 sarcophagi were covered by tumuli. 82 are stone sarcophagi, and only 31 were made of marble. The decoration of the sarcophagi found in *Moesia Inferior* shows a great variety of representations: tools or professional emblems (three), garlands (four), mythological representations (two), male or female representations, associated with columns (three), ship (one), Erotes (six fragments). Eight lids, perhaps nine, were ornamented with imitations of roof tiles. Most of the sarcophagi found in *Moesia Inferior* were produced in local workshops, sometimes after patterns originating in Asia Minor (Bithynia or Phrygia) or Greece, and only seven sarcophagi are imports.

Despite the relatively small number of sarcophagi which can provide such data, some rules regarding the way the deceased were buried can be observed. The majority of the 40 sarcophagi were used for single intermnents, with seven exceptions (five with two deceased and two with three deads). Even fewer (16) are the cases on which the orientation, of the deceased or of the sarcophagi, was observed. The main axes of orientation are north-south (six interments and three sarcophagi), east-west (four interments, two sarcophagi), NE-SW (two interments and three sarcophagi). Very few positions of the deceased are registered: laid dorsal (seven interments), laid on the back, with palms on abdomen (three skeletons, but one represents a secondary burial in an ancient sarcophagus), laid dorsal, left arm along the corpse, left arm flexed, with palm on the chest (two deads, both buried in the same sarcophagus). The deceased were buried in coffins (five sarcophagi) or were laid on wooden floors or on a "bed" made of leaves. Adults were buried in most of the sarcophagi from *Moesia Inferior*, less children, and only exceptionally teen-agers.

In only 29 sarcophagi from *Moesia Inferior* was found funerary inventory. The grave-goods are mostly adornments (14 graves), ceramic vessels (12 sarcophagi), glass vessels (11 interments), dress items and toilet implements (seven graves, each), lamps (six tombs), household tools (three graves), writing/reading implements (two sarcophagi).

The analysis on the sarcophagi found in *Moesia Inferior* shows the link between this type of burial and wealth, associated, or not, with a high social status. The wealth is argued by the imported marble sarcophagi, by the number and the value of the grave-goods, strenghtened sometimes by the epigraphical data.

It is hard to say what particularly reasons dictated the choice of such type of burial. Certainly, at least for *Moesia Inferior*, the interment in a sarcophagus does not necessarily mean a certain origin, oriental or Greek, of the deceased. The choice was based on the beliefs about the afterlife, surely associated with wealth, and with the wish to show the wealth in such way.

Key words: grave, inhumation, sarcophagus, grave-goods, *Moesia Inferior*.

BIBLIOGRAFIE

Alexandrescu-Vianu 2008–2009	Alexandrescu-Vianu, M., *Ateliere de sculptură în Moesia Inferior. 2. Relațiile cu Bithynia*, SCIVA 59–60, 53–80.
Alexandrescu-Vianu 2001	Alexandrescu-Vianu, M., *Les statues et les reliefs en pierre*, *Histria*, IX, Bucureşti–Paris.
Alexandrescu-Vianu 1990	Alexandrescu-Vianu, M., *Die Steinskulptur von Histria*, în Alexandrescu, P., Schuler, W. (ed.), *Histria. Eine Griechenstadt an der rumänischen Schwarzmeerküste*, Xenia 25, 179–232.
Alexandrescu-Vianu 1970	Alexandrescu-Vianu, M., *Les sarcophages romains de Dobroudja*, RÉSEE 8, 2, 269–318.
Aleksandrov 1980	Aleksandrov, G., *Antična vila no. 2 kraj Montana*, IzvestijaVelikoTărnovo 4, 9–64.
Angelov 1983	Angelov, A., *Grobni nahodki ot južnija nekropol na Marcianopol*, IzvestijaVarna 19 (34), 84–88.
Angelov 1982	Angelov, A., *Pogrebenija v sarkofag ot Marcianopol,* IzvestijaVarna 18 (33), 99–103.
Avram, Bounegru, Chiriac 1987	Avram, Al., Bounegru, O., Chiriac, C., *Cercetări perieghetice în teritoriul Histriei (III)*, Pontica 30, 327–336.
Barbu 1972	Barbu, V., *Tomis. Oraşul poetului exilat*, Bucureşti.
Barbu 1971	Barbu, V., *Din necropolele Tomisului. I. Tipuri de morminte din epoca romană*, SCIV(A) 22, 1, 47–68.
Barbu 1964	Barbu, V., *Monumente funerare cu inscripții din Tomis*, în *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, Constanța, 41–65.
Barbu 1963	Barbu, V., *Monumenti funerari con iscrizioni rinvenuti a Tomis*, Dacia N.S. 7, 553–567.
Barbu 1961	Barbu, V., *Considérations chronologiques basées sur les données fournies par les inventaires funéraires des necropoles tomitaines,* StCl 3, 203–225.
Barnea 1989	Barnea, Al., *Cronica cercetărilor arheologice efectuate în anii 1981–1988 de Institutul de Arheologie din Bucureşti*, SCIVA 40, 3, 295–313.
Baumann 2009	Baumann, V.H., *Lucernele de la Noviodunum*, Peuce, serie nouă 7 (20), 217–310.
Baumann 1984	Baumann, V.H., *Piese sculpturale şi epigrafice în colecția Muzeului de istorie şi arheologie din Tulcea*, Peuce 9, 207–233.
Baumann 1983	Baumann, V.H., *Ferma romană din Dobrogea*, Tulcea.
Bărbulescu-Munteanu, Rădulescu 1982.	Bărbulescu-Munteanu, M., Rădulescu, A., *Colonia Ulpia Zermizegetusa pe o inscripție din Dobrogea*, Pontica 15, 153–159.
Bărbulescu, Câteia 2006	Bărbulescu, M., Câteia, A., *Inscripții inedite din Dobrogea*, Pontica 39, 205–218.

Bordenache 1961 — Bordenache, G., *Histria alla luce del suo materiale scultureo*, Dacia N.S. 5, 185–211.

Borisova-Katzarova 2005 — Borisova-Katzarova, I., *Edin sarkofag s izobraženie na konnik ot ULPIA OESCUS*, în *Stephanos Archaeologicos in honorem Professoris Ludmili Getov*, Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis Suppl. IV, Sofia, 68–72.

Brătescu 1931 — Brătescu, C., *Sarcofagul cu simboluri din Constanţa*, Analele Dobrogei 12, 219–244.

Bucovală 1977 — Bucovală, M., *Atestări arheologice ale practicilor medico-farmaceutice în Dobrogea*, Pontica 10, 91–96.

Bujor 1960 — Bujor, E., *Pogrebal'n'ie obrjad'i v nekropole iz Noviodunuma*, Dacia N.S. 4, 525–539.

Bujor, Simion 1961 — Bujor, E., Simion, G., *Săpături de salvare în cimitirul roman de la Isaccea*, MCA 7, 391–397.

Burda 1979 — Burda, Ş., *Tezaure de aur din România*, Bucureşti.

Čičikova 1961 — Čičikova, M., *Antični lampi s marki ot Odessos*, în *Izsledvania v pamet na K. Škorpil*, Sofia, 307–319.

Cociş 2004 — Cociş, S., *Fibulele din Dacia romană. The Brooches from Roman Dacia*, Bibliotheca Ephemeris Napocensis 3, Cluj-Napoca.

Coliu 1934 — Coliu, E., *Un sarcophage à symboles à Tomis*, Istros 1, 81–116.

Conrad 2004 — Conrad, S., *Die Grabstellen aus Moesia Inferior. Untersuchungen zu Chronologie, Typologie und Ikonographie*, Leipzig.

Conrad 2002 — Conrad, S., *Die Grabdenkmäler aus dem Territorium von Nikopolis ad Istrum*, în *The Roman and Late Roman City. The International Conference (Veliko Turnovo 26–30 July 2000)*, Sofia, 104–114.

Covacef 2002 — Covacef, Z., *Arta sculpturală în Dobrogea romană. Secolele I–III,* Cluj-Napoca.

Covacef 1994 — Covacef, Z., *63. Grabfunde aus Tomis; 73. Grabbeigaben aus Tomis; 80. Grabbeigaben aus Kallatis*, în *Godhelm, Schwert und Silberschätze*. *Reichtümer aus 6000 Jahren rumänischer Vergangenheit,* Frankfurt am Main, 184–191, 197, 202–209.

Covacef 1974 — Covacef, Z., *Quelques aspects de l'art funéraire romain à Tomi*, Pontica 7, 295–305.

Covacef, Chera 1977 — Covacef, Z., Chera, C., *Geme din Muzeul de istorie naţională şi arheologie Constanţa*, Pontica 10, 191–202.

CCA campania 2007 — *Cronica cercetărilor arheologice din România, campania 2007*, Bucureşti, 2008.

CCA campania 2006 — *Cronica cercetărilor arheologice din România, campania 2006*, Bucureşti, 2007.

Dimitrova-Milčeva 2005 — Dimitrova-Milčeva, A., *Gemi i kamei ot Istoričeskija muzej v grad Pleven*, în *Stephanos Archaeologicos in honorem Professoris Ludmili Getov*, Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis, Suppl. IV, Sofia, 264–276.

Donevski 1990 — Donevski, P., *Zur Topographie von Durostorum*, Germania 68, 1, 236–245.

Dragomir 1967 — Dragomir, I.T., *Descoperiri arheologice pe actualul teritoriu al Galaţiului din cele mai vechi timpuri şi până la întemeierea oraşului*, Danubius 1, 179–212.

Filov 1914	Filov, B., *Arheologičeskata sbirka na Pedagogičeskoto Učilište v Silistra,* în *Arheologičeski*, IzvestijaBAD 4, 241–278.
Florescu 1935–1936	Florescu, G., *Monuments antiques du Musée regional de la Dobrogea*, Dacia 5–6, 423–433.
Florescu 1934 a	Florescu, G., *Descoperiri arheologice în Constanța şi monumente antice inedite din Muzeul regional al Dobrogei*, Analele Dobrogei 15, 115–118.
Florescu 1934 b	Florescu, G., *Monumente inedite din Muzeul regional al Dobrogei*, Analele Dobrogei 15, 118–128.
Gerasimov 1969	Gerasimov, T., *Antični sarkofazi ot Odesos (Sarcophages antiques d'Odessos)*, IzvestijaVarna 5 (20), 49–71.
Getov 1978	Getov, L., *Za vnosa za sarkofazi v Odesos prez rimskata epoha*, ArheologijaSofia 20, 2, 13–19.
Gudea 1998	Gudea, N., *Vase romane cu decor lipit de la Porolissum*, EphemNap 8, 145–213.
Herdejürgen 2000	Herdejürgen, H., *Sarkophage von der Via Latina. Folgerungen aus dem Fundkontext*, MittDAI, RömAbt, 107, 209–234.
Hoddinott 1975	Hoddinott, R., *Bulgaria in Antiquity. An Archaeological Introduction*, Londra şi Tonbridge.
Iconomu 1969	Iconomu, C., *Noi morminte paleocreştine la Mangalia*, Pontica 2, 81–110.
IGB, I	Mihailov, G., *Inscriptiones Graecae in Bulgariae repertae*. *I. Inscriptiones orae Ponti Euxini*, Academia Litterarum Bulgarica, Institutum Archaeologicum, Series Epigraphica nr. 10, Sofia, 1970.
IGB, II	Mihailov, G., *Inscriptiones Graecae in Bulgariae repertae*. *II. Inscriptiones inter Danubium et Haemum repertae*, Sofia, 1958.
ILBR	Gerov, B., *Inscriptiones Latinae in Bulgariae repertae. Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae*, Sofia, 1989.
ISM, I	Pippidi, D.M., *Inscripțiile din Scythia Minor greceşti şi latine. I. Histria şi împrejurimile*, Bucureşti, 1983.
ISM, II	Stoian, I., *Inscripțiile din Scythia Minor greceşti şi latine. II. Tomis şi teritoriul său*, (indici Al. Suceveanu), Bucureşti, 1987.
ISM, III	Avram, Al., *Inscriptions grecques et latines de Scythie Mineure. III. Callatis et son territoire*, Bucarest–Paris, 1999.
ISM, V	Doruțiu-Boilă, E., *Inscripțiile din Scythia Minor. V. Capidava-Troesmis-Noviodunum*, Bucureşti, 1980.
Istoria Românilor II	Protase, D., Suceveanu, Al. (coord.), *Istoria Românilor*, vol. II. *Daco-romani, romanici, alogeni,* Bucureşti, 2001.
Ivanov, Atanasov, Donevski 2006	Ivanov, R., Atanasov, G., Donevski, P., *Antičnijat Durostorum. The Ancient Durostorum (Istorija na Silistra. History of Silistra, vol. I)*, Silistra–Sofia.
Ivanov 1948	Ivanov, T., *Novootkriti pametnici ot Nicopolis ad Istrum*, RazPr 1, 109–115.
Kabakčieva 1986	Kabakčieva, G., *Keramika ot vilata pri Ivajlovgrad, II-IV v.*, Sofia.
Kovačeva 1984	Kovačeva, T., *Kăm văprosa za nekropolite na kolonija Ulpija Eskus*, IzvestijaVelikoTărnovo 9, 61–82.

Kovačeva 1977 — Kovačeva, T., *Ostanki ot rimskata epoha kraj s. Somovit i mestonahoždenieto na LUCERNARIABURGUS*, IzvestijaVelikoTărnovo 1, 249–266.

Kovačeva 1968 — Kovačeva, T., *Novootkriti grobove ot Eskus*, ArheologijaSofia 10, 4, 67–71.

Krummrey 1981 — Krummrey, H., *Zu dem Grabgedicht für Aelia in Nikopol a.d. Donau (CLE 492)*, Klio 63, 2, 527–549.

Kuzmanov 1992 — Kuzmanov, G., *Antični lampi. Kolekcija na Nacionalnija Arheologičeski Muzej*, Sofia.

Mihailov 1977 — Mihailov, G., *Antični pametnici ot Varna i Varnensko,* IzvestijaVarna 13 (28), 142–165.

Mihăilescu-Bîrliba 2004 — Mihăilescu-Bîrliba, L., *Sclavi şi liberţi imperiali în provinciile romane din Illyricum (Dalmatia, Pannonia, Dacia şi Moesia)*, Iaşi.

Minčev 2007 — Minčev, Al., *Funerary Practices and Grave Types of 2nd–3rd C. AD in the Roman Cemeteries of Marcianopolis (Devnya, Bulgaria)*, în Sîrbu, V., Luca, S.A. (eds.), *Funerary Practices in Europe, before and after the Roman Conquest (3rd century BC–3rd century AD). Proceedings of the 8th International Colloquium of Funerary Archaeology, 4th–7th October 2007* (Acta Terrae Septemcastrensis*,* VI, 1), 57–69.

Mirčev 1968 — Mirčev, M., *Grobni nahodki văv Varna i Varnensko*, IzvestijaVarna 4 (19), 217–224.

Mirčev 1960 — Mirčev, M., *Novi epigrafski pametnici ot Černomorieto*, IzvestijaVarna 11, 35–58.

Mirčev 1953 — Mirčev, M., *Latinski epigrafski pametnici ot Černomorieto*, IzvestijaVarna 9, 69–80.

Mirčev 1951 a — Mirčev, M., *Grăcki epigrafski pametnici ot Černomorskoto krajbrežie i vătrešnostta*, IzvestijaVarna 8, 1–48.

Mirčev 1951 b — Mirčev, M., *Kăsno-rimskijat nekropol na Odesos*, IzvestijaVarna 8, 91–97.

Mladenova 1961 — Mladenova, J., *Dărveni rimski toaletni prinadležnosti*, ArheologijaSofia 3, 4, 46–50.

Moisil 1910 a — Moisil, C., *Sarcofagii din piatră din Dobrogea*, BCMI 3, 81–87.

Moisil 1910 b — Moisil, C., *Sarcofagul dela Niculiţel (Dobrogea). Mormântul antic dela Măcin*, BCMI 3, 48.

Morintz 1973 — Morintz, S., *Les fouilles archéologiques en Roumanie (1972)*, Dacia N.S. 17, 361–398.

Munteanu 1974 — Munteanu, M., *Câteva inscripţii tomitane inedite*, Pontica 7, 157–168.

Mušmov 1932–1933 — Mušmov, N.A., *Kolektivni nahodki na moneti*, IzvestijaSofia 7, 423–425.

Ocheşeanu, Papuc 1973 — Ocheşeanu, R., Papuc, Gh., *Monede greceşti, romane şi bizantine descoperite în Dobrogea (II)*, Pontica 6, 351–381.

Opaiţ 1980 — Opaiţ, A., *Consideraţii preliminare asupra ceramicii romane timpurii de la Troesmis*, Peuce 8, 328–366.

Oţa 2011 — Oţa, L., *Morminte de inhumaţie în cutie din Moesia Inferior*, Tibiscum, serie nouă, Arheologie–Istorie, 1, 139–164.

Oţa 2010 — Oţa, L., *Instrumente de scris/citit în mormintele din Moesia Inferior*, în Cândea, I. (ed.), *Tracii şi vecinii lor în antichitate. The Thracians and Their Neighbours in Antiquity. Studia in honorem Valerii Sîrbu*, Brăila, 395–405.

Oța 2007 — Oța, L., *Busta in Moesia Inferior*, în Sîrbu, V., Luca, S.A. (eds.), *Funerary Practices in Europe, before and after the Roman Conquest (3rd century BC–3rd century AD). Proceedings of the 8th International Colloquium of Funerary Archaeology, 4th–7th October 2007* (Acta Terrae Septemcastrensis, VI, 1), 75–99.

Papuc 1974 — Papuc, Gh., *Un sarcofag de epocă romană din Tomis*, Pontica 7, 307–315.

Păltănea 1972 — Păltănea, P., *Informații arhivistice despre un sarcofag roman de la Galați*, ArhMold 7, 383–385.

Pârvan 1925 — Pârvan, V., *Fouilles d'Histria. Inscriptions: troisième série: 1923–1925*, Dacia 2, 198–248.

Pârvan 1923 — Pârvan, V., *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, București.

Pârvan 1913 — Pârvan, V., *Castrul de la Poiana şi drumul roman prin Moldova de Jos*, AARMSI, seria II, tom 36, no. 4, 93–130.

Petolescu 1985 — Petolescu, C.C., *Cronica epigrafică a României (III, 1983)*, SCIVA 35, 4, 375–382.

Petrov 1961 — Petrov, T., *Starinnata češma v Nikopol*, ArheologijaSofia 3, 2, 45–47.

Petrov, Caneva 1958 — Petrov, T., Caneva, N., *Novi danni za češmata na rimljankata Elija v Nikopol*, în *Izsledvanija v čest na Akad. Dimităr Dečev po slučaj 80–godišninata mu*, Sofia, 567–568.

Poenaru-Bordea 1964 — Poenaru-Bordea, Gh., *Note epigrafice*, în *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, Constanța, 115–138.

Poenaru-Bordea, Ocheşeanu 1991 — Poenaru-Bordea, Gh., Ocheşeanu, R., *Câteva depozite monetare din Scythia Minor depuse ca ofrande funerare (sec. III–IV. d.Chr.)*, Pontica 24, 347–371.

Popilian 1976 — Popilian, Gh., *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova.

Popović, Donevski 1999 — Popović, I., Donevski, P., *Gold and Silver Jewelry from Durostorum Burials*, Svishtov.

Radoslavova, Atanasov 2008 — Radoslavova, G., Atanasov, G., *Ancient Tombs from Abrittus and Durostorum*, CCDJ 24, 187–199.

Rădulescu, Coman, Stavru 1973 — Rădulescu, A., Coman, E., Stavru, C., *Un sarcofago di eta romana scoperto nella necropoli tumulare di Callatis (Mangalia)*, Pontica 6, 247–265.

Rădulescu, Davidescu 1959 — Rădulescu, A., Davidescu, M., *Informații asupra unor materiale inedite din Muzeul regional Constanța*, MCA 5, 753–758.

Ruseva-Slokoska 1991 — Ruseva-Slokoska, L., *Roman Jewellery. A Collection of the National Archaeological Museum – Sofia*, Sofia.

Russu 1936–1940 — Russu, I. I., *Monumente sculpturale din Durostorum*, AISC 3, 174–199.

Sanie 1981 — Sanie, S., *Civilizația romană la est de Carpați şi romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n.–III e.n.),* Iași.

Simion 2008 — Simion, G., *Sarcofagele romane din muzeul de la Tulcea*, Peuce S.N. 6 (19), 251–276.

Simion 2005–2006 — Simion, G., *Gemele din colecția I.C.E.M. Tulcea*, Peuce S.N. 3–4 (17), 173–182.

Simion 2003 — Simion, G., *Opaițe greco-romane de bronz din România*, Cluj-Napoca.

Simion 1995 Simion, G., *Métodes de datation et de localisation des centres de production des bronzes romains découverts dans la région du Bas-Danube*, în Mols, S.T.A.M. *et alii*. (eds.), *Acta of the 12th International Congress on Ancient Bronzes, Nijmegen 1992*, Nederlandse Archeologische Rapporten 18, Nijmegen, 215–228.

Simion 1994–1995 Simion, G., *Ensemble funéraire de la nécropole tumulaire de Noviodunum (Isaccea)*, Dacia N.S. 38–39, 121-149.

Simion 1984 Simion, G., *Descoperiri noi în necropola de la Noviodunum*, Peuce 9, 75–88.

Simion 1977 Simion, G., *Descoperiri noi pe teritoriul noviodunens*, Peuce 6, 123–136.

Slobozianu 1959 Slobozianu, H., *Consideraţii asupra aşezărilor antice din jurul lacurilor Agigea şi Techirghiol*, MCA 5, 735–750.

Spanu 2000 Spanu, M., *Burials in Asia Minor during the Imperial period, with a particular reference to Cilicia and Cappadocia*, în Pearce, J., Millet, M., Struck, M. (eds.), *Burial, Society and Context in the Roman World*, Oxford, 2000, 169–177.

Stanev, Ovčarov 1990 Stanev, P., Ovčarov, T., *Arheologičeski proučvanija v zemlištata na Ledenik, Šemševo, Momin sbor i Puševo*, GodišnikŠumen 16, 5–21.

Stefanov 1932–1933 Stefanov, S., *Rimska grobnica ot Belene*, IzvestijaSofia 7, 396–397.

Ştefan 1971 Ştefan, Al.S., *Troesmis, consideraţii topografice*, BMI 40, 4, 43–52.

Ştirbulescu 2007 Ştirbulescu, C., *Un sarcofag descoperit în comuna Ostrov, jud. Constanţa*, Pontica 40, 283–306.

Tafrali 1927 Tafrali, O., *La cité pontique de Callatis*, Arta şi arheologia, an I, fasc. I, 17–55.

Tocilescu 1896 Tocilescu, Gr. 1896. *Neue Inschriften aus Rumänien*, AEM 19, 1, 1–35.

Turcan 1978 Turcan, R., *Les sarcophages romaines et le problème du symbolisme funéraire*, ANRW II, 16.2, 1700–1735.

Turcan 1958 Turcan, R., *Origines et sens de l'inhumation à l'époque impériale*, REA 60, 3–4, 323–347.

Ţentea, Cleşiu 2006 Ţentea, O., Cleşiu, S., *Fortificaţia şi necropola romană de la Galaţi, cartier „Dunărea”. Raport arheologic,* CAMNI 13, 39–88.

Vălov 1965 Vălov, V., *Antični nekropoli v Svištovsko*, ArheologijaSofia 7, 1, 27–34.

Velkov 1934 Velkov, I. (sub red.), *Novootkriti starini,* IzvestijaSofia 8, 447–467.

Vulpe 1934 Vulpe, R., *Noutăţi arheologice dobrogene (1932–1934)*, Analele Dobrogei 15, 200–210.

Vulpe 1931 Vulpe, R., *Noutăţi arheologice dobrogene 1931*, Analele Dobrogei 12, 293–298.

LIST OF CAPTIONS

Fig. 1. 1–3. Dolna Bešovica (after Velkov 1934); 4–5. Pavlikeni – *Kopanata mogila* (after Velkov 1934); 6–9. Marcianopolis – *Carskoto* (after Angelov 1982).

Fig. 2. 1. Noviodunum M. V m. 4 (after Simion 2008); 2. Barboşi – *la NE de castellum* (after Pârvan 1913).
Fig. 3. 1–14. Callatis – *la doi km nord* (after Rădulescu, Coman, Stavru 1973 and Covacef 1994).
Fig. 4. 1–3. near Odessos – *Evksinograd str.* (after Kuzmanov 1992 and Ruseva-Slokoska 1991); 4–5. Odessos – *necropola nordică* unfinished sarcophagus (after Mladenova 1961); 6–10. Tomis – *Cuza Vodă str.* (after Papuc 1974).
Fig. 5. 1. Noviodunum T. XXX T.P. (after Simion 2008); 2. Noviodunum – *La două Movile* (after Simion 2008).
Fig. 6. 1–6. Durostorum – *Janko Todorov str.* (after Popović, Donevski 1999); 7–11. Durostorum – *Ropotamo* (after Popović, Donevski 1999); 12–13. Dimum (after Stefanov 1932–1933).
Fig. 7. 1. Oescus – *Zad Čiflika* M. 1 (after Kovačeva 1968); 2–3. Oescus – *Zad Čiflika* M. 3 (after Kovačeva 1968); 4. Noviodunum – *Groapa Cailor* second sarcophagus (after Simion 2008).
Fig. 8. Marcianopolis – *Carskoto* (after Angelov 1982).

CERCEI DECORAȚI CU PANDANTIVE DIN GRANULE (SECOLELE XIII–XVI)

SILVIU OȚA*

Rezumat: De la sfârşitul veacului al XVIII-lea, pe teritoriul actual al României au început să fie descoperiți cercei diverşi, având ca decor unul sau mai multe pandantive confecționate din granule. Până în prezent, acest tip de decor a apărut pe un număr de 38 de exemplare provenind din 14 situri datate între secolele XIII–XVI (Bucureşti – Bârzeşti, *Drobeta*–Turnu Severin – Termele Romane, Enisala – La Biserică, Gruia – Lacul lui Dan, Măicăneşti – Străuleşti, Nufăru – Trecere bac, Olteni, Oraşul de Floci– Grindul nr. 1, Biserica nr. 2, Retevoieşti – Silişte, *Sucidava*–Celei, Târgu Trotuş – Țarna Nouă, Țifeşti, Vadu Anei, Vaslui – Curțile Domneşti). Lor li se adaugă cinci piese din trei colecții (colecția Pongráz, colecția Istrati-Capşa, colecția Muzeului din Târgovişte).

Pe ansamblu, putem spune că au fost utilizați în special în mediul urban sau din preajma fortificațiilor. De asemenea, atunci când au fost descoperiți în mediul rural, fie au făcut parte din tezaure (Olteni, Țifeşti), fie au aparținut, foarte probabil, unor persoane de rang înalt (Retevoieşti).

Cuvinte cheie: cercel, tezaur, necropolă, pandantiv, granulație, filigran.

Începând de la finalul secolului al XVIII-lea, pe teritoriul actual al României sunt semnalați cercei diverşi, având ca decor pandantive confecționate din granule. Acestea, uneori au mai fost decorate şi cu sârmă filigranată ori cu sârmă simplă, îndoită în formă de spirală.

Varietatea cerceilor este destul de importantă, de aceea se impune un studiu privind aria de circulație a acestui motiv decorativ precum şi analiza variantelor sale.

Până în prezent, acest decor a apărut pe 38 de exemplare descoperite în 14 situri (fig. 1). Lor li se adaugă cinci piese din trei colecții. Cerceii provin din achiziții (Colecția Pongráz[1], Colecția Istrati-Capşa[2], colecția Muzeului din Târgovişte[3]) şi din descoperiri arheologice, precum necropole (Bucureşti – Bârzeşti[4], *Drobeta*-Turnu Severin – Termele Romane[5], Gruia – Lacul lui Dan[6], Măicăneşti – Străuleşti[7], Nufăru – Trecere bac[8], Oraşul de Floci – Grindul nr. 1,

* Muzeul Național de Istorie a României, Bucureşti; e-mail: silviuota@yahoo.com .

[1] Pîrvulescu 1979, 227, fig. III/1–4; Oța 2009, 188, 189, 206, Pl. 2/14–15, 207, Pl. 3/8–9.

[2] Bălăceanu 1982, 202, 203, fig. 6; Dumitriu 2001, 123, Taf. 86/15.

[3] Georgescu 1973, 182, 189, Pl. 1/8; Anton-Manea 2000, 102.

[4] Panait, Ştefănescu 1992, 156, Pl. 2.

[5] Dumitriu 2001, 122, Taf. 37/4, 17, 18; Țeicu 2003, 62, 63, 71/M. 6, 60; Oța 2006, 271, Pl. 3/14.

[6] Dumitriu 2001, 125–126, Taf. 37/26, 34; Oța 2006, 271, Pl. 3/15.

[7] Dumitriu 2001, 129, Taf. 93/10.

[8] Pentru necropola de la Nufăru, punctul *Trecere bac*, vezi Damian *et alii* 2011, 84–85 şi nota 3.

SCIVA, tomul 63, nr. 3–4, Bucureşti, 2012, p. 269–292

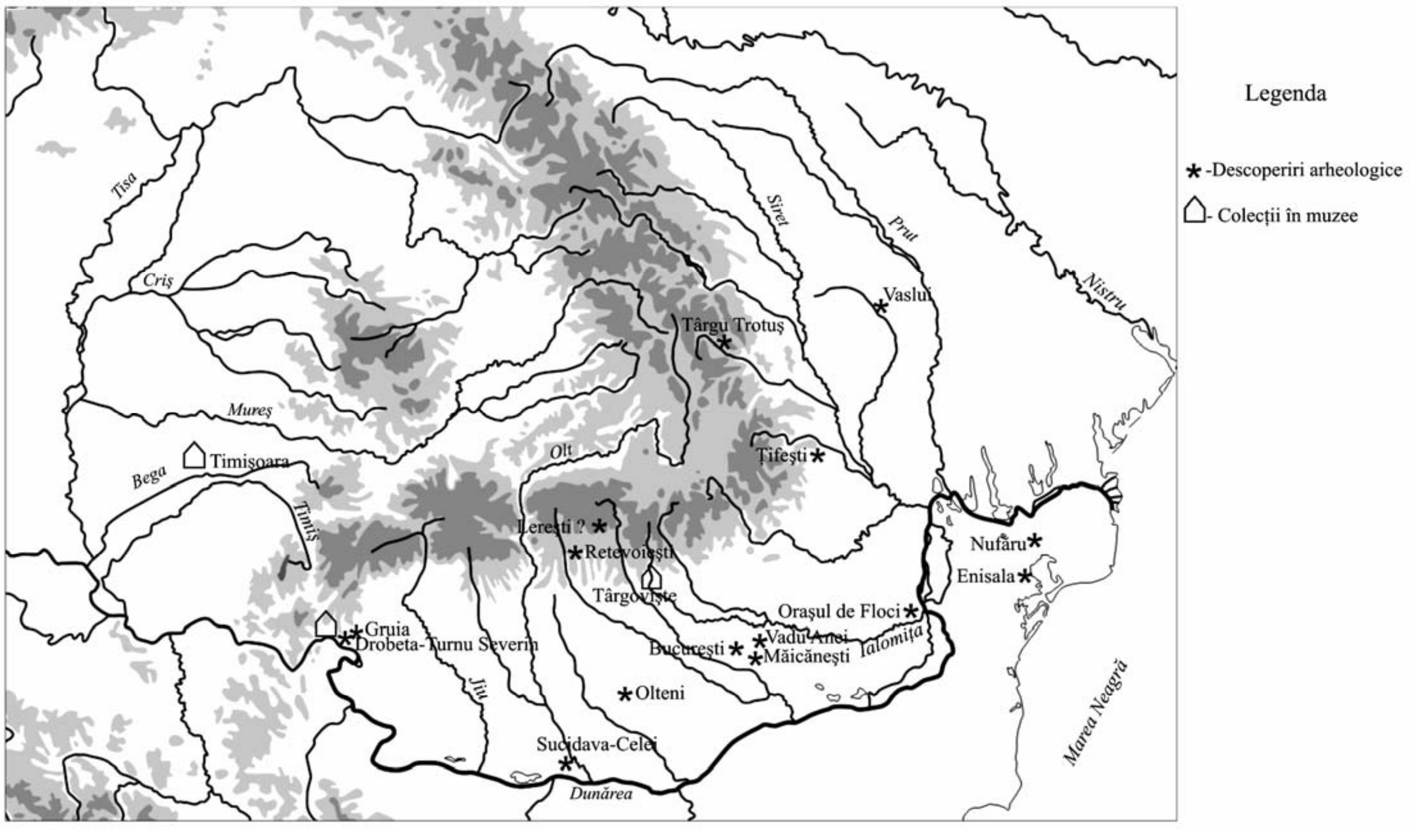

Fig. 1. Răspândirea cerceilor decorați cu unul sau două pandantive din granule.

Biserica nr. 2[9], Retevoieşti – Silişte[10], *Sucidava*–Celei[11], Târgu Trotuş – Ţarna Nouă[12], Vadu Anei[13], Enisala – La Biserică[14]), tezaure (Olteni[15], Ţifeşti[16]) şi aşezări (Vaslui – Curţile Domneşti)[17].

Ca arie de răspândire, aceşti cercei au fost descoperiţi în Banat (Colecţia Pongráz), Dobrogea (Enisala – La Biserică, Nufăru – Trecere bac), Moldova (Târgu Trotuş – Ţarna Nouă, Ţifeşti, Vaslui – Curţile Domneşti) şi Muntenia (Bucureşti – Bârzeşti, Măicăneşti – Străuleşti, Olteni, Oraşul de Floci – Grindul nr. 1, Biserica nr. 2, Retevoieşti – Silişte, Vadu Anei), Oltenia (*Drobeta*–Turnu Severin – Termele Romane, Gruia – Lacul lui Dan, *Sucidava*–Celei).

În stadiul actual al cercetărilor, un studiu consacrat pandantivelor din granule nu există. Având în vedere situaţia, se impune o analiză a acestui tip de ornament pentru a vedea originile sale, transformările pe care le-a suferit de-a lungul timpului şi aria sa de difuzare. De asemenea este important să observăm pe ce tipuri de cercei apare şi cu ce alte elemente decorative se asociază.

REPERTORIUL DESCOPERIRILOR

I. Colecţii

I.1. *Drobeta*-Turnu-Severin (mun., jud**.** Mehedinţi)

Colecţia: Istrati-Capşa.

1) *Cercel* din argint (fig. 3/9)[18]. Veriga din sârmă simplă este decorată cu trei pandantive. Pandantivul central este lucrat din granule. Acesta are două muluri distanţate pe care au fost lipite alte granule, atât pe verticală cât şi pe orizontală. În zona centrală sunt două tuburi din sârmă, paralele. Între ele au fost lipite alte mici tubuleţe de sârmă, distanţate. Privit din lateral, are formă hexagonală. Pandantivele laterale, de formă elipsoidală, au fost distanţate de cel central şi fixate cu ajutorul unor sârme de argint înfăşurate în jurul verigii. Au fost decorate fiecare cu câte patru rânduri de granule distanţate, fiecare dintre ele având un cerculeţ de sârmă. D = 33 mm, greutate = 12,213 g.

Bibliografie: Bălăceanu 1982, 202, 203, fig. 6; Dumitriu 2001, 123, Taf. 86/15; Oţa 2006a, 271, Pl. 3/10.

I.2. Timişoara (mun., jud. Timiş)

Colecţia: Pongráz.

În colecţia Muzeului Banatului se află 1–2) o pereche de *cercei* care conţine decorul analizat în acest studiu, ca element secundar de ornamentare (fig. 3/1–2) şi o altă pereche de *cercei*, asemănătoare cu precedenta (fig. 3/3–4/)[19].

---

[9] Chiţescu *et alii* 1979, 233, fig. 18/8; Anton-Manea 2000, 102, 114, 127, fig. 44.

[10] Popescu, Rosetti 1959, 713, fig. 14/8.

[11] Toropu, Tătulea 1987, 201, fig. 62; Butnariu 2007, 122.

[12] Artimon 2000, 67–68; Artimon 2003, 182, 366, fig. 68/2, 4, 9, 11, 13; Butnariu 2007, 122.

[13] Dumitriu 2006, 341, 342, 346, 350, 355, Pl. 1/3, 5, 362, Pl. 8/M. 59.

[14] Dumitriu 2001, 107, Taf. 16/4.

[15] Rosetti 1972, 4, 9, 12, fig. 24, jos; Dumitriu 2001, 130, Taf. 42/5.

[16] Moisil 1916, 5, 13 şi tab. 1 (la marginile planşei); Butnariu 2007, 122

[17] Butnariu 2007, 121–122.

[18] În textul articolului semnat de Maria Bălăceanu, la p. 202, poziţia 6 (descrierea cercelului) şi trimitere la fig. 6, apare descrierea piesei de la p. 203, fig. 5. La poziţia 7 este de fapt descrierea corectă a piesei de la p. 203, fig. 6, dar cu trimitere la fig. 5.

[19] Pentru a nu repeta descrierea pieselor, vezi Oţa 2009, 188–189.

Bibliografie: Pîrvulescu 1979, 227, fig. III/1–4; Oța 2009, 188–189, 206, Pl. 2/14–15, 207, Pl. 3/8–9.

I.3. Târgoviște (mun., jud. Dâmbovița)

Colecția Muzeului județean Dâmbovița[20].

1) *Cercel* (fig. 4/17) cu veriga din sârmă simplă, de argint, îndoită la un capăt în formă de buclă. Pandantivul a fost confecționat din două muluri de granule, distanțate, lângă care, în laterale au fost lipite altele. Pentru o fixare mai bună, montura are, de o parte și de alta, înfășurată sârmă în jurul verigii. D = 15 mm; greutate = 2,25 g.

Bibliografie: Georgescu 1973, 182, 189, Pl. 1/8; Anton-Manea 2000, 102.

II. Necropole

II.1. București – Bârzești (mun. București)

Punct: terenul de lângă Institutul Național de Meteorologie.

Observații: necropola aparținea satului medieval Bârzești, atestat documentar în secolele XV–XVI. Au fost cercetate 168 de morminte nederanjate și alte 30–40 deranjate. Pentru o pereche de cercei nu a fost precizat mormântul din care provine (fig. 4/5–6).

Mormântul 34. Plan; inhumație. **Inventar:** 1–4) patru *cercei*, probabil din argint (fig. 4/7–10). Două exemplare au veriga ruptă. Verigile au fost confecționate din sârmă circulară în secțiune, cu un capăt aplatizat și îndoit în formă de buclă. Pandantivul este realizat din muluri de granule, paralele, iar de o parte și de alta a lor, distanțate, sunt lipite altele. În partea centrală este înfășurată o sârmă spiralată. Lângă pandantiv, în partea opusă capetelor verigii, este o mulură de granule. Decorurile au fost fixate și cu sârmă filigranată înfășurată în jurul verigii.

Bibliografie: Panait, Ștefănescu 1992, 153, fig. 4 (jos), 154, 156, Pl. 2 (M. 34); Panait, Ștefănescu 1993, 533, 534, fig. 4/4, 5.

II.2. *Drobeta*–Turnu-Severin (mun., jud. Mehedinți)

Punct: Termele Romane.

Mormântul 6. Plan; inhumație. **Inventar:** 1) *cercel* din bronz (fig. 3/6). Veriga este din sârmă simplă, decorată cu două muluri de granule care flanchează un pandantiv central din granule. Acesta este decorat pe centru cu un tub de sârmă spiralată. Între cele trei monturi este sârmă filigranată înfășurată în jurul verigii. D = 20 mm.

Mormântul 60. Plan; inhumație. **Inventar:** o pereche de *cercei* din bronz. 1) Veriga este din sârmă simplă, dar se mai păstrează doar două mici porțiuni, aproximativ jumătate fiind pierdută (fig. 3/7). De o parte și de alta a pandantivului central, sunt două muluri de granule. Acestea sunt distanțate prin înfășurarea în jurul verigii a două bucăți de sârmă filigranată. Pandantivul central a fost decorat pe mijloc cu un tub de sârmă spiralată. 2) Veriga este ruptă, dar foarte probabil era similară cu cea a piesei precedente (fig. 3/8). Pandantivul central și mulurile laterale sunt identice cu ale cercelului nr. 1. Din mormânt mai provin două verigi de păr cu un capăt aplatizat și îndoit în forma literei S și două inele decorate cu o floare de crin stilizată, respectiv cu un alt motiv floral. Foarte probabil, din mormânt mai provine și o monedă maghiară.

Bibliografie: Bărcăcilă 1959, 780, fig. 3/1–3, 7, 781; Dumitriu 2001, 122, Taf. 37/4, 17–18; Țeicu 2003, 62, 63, 71/M. 6, 60; Oța 2006a, 271, Pl. 3/14.

II.3. Enisala (com. Sarichioi, jud. Tulcea)

Punct: La Biserică

Mormântul IX. inhumație; singular; sicriu; copil; sex: feminin. **Inventar:** 1) *cercel* din bronz (fig. 4/13); 2) spirale de fier împodobite cu mărgele din sticlă; 3) 315 mărgele și șapte fragmente de cochilii; 4) patru nasturi sferici, din bronz; 5) oglindă; 6) cercel din argint aurit.

[20] Se pare că piesa provine din localitatea Lerești, jud. Dâmbovița, vezi Anton-Manea 2000, 102.

Bibliografie: Mănucu-Adameşteanu 1984, 356, Pl. 4/3, 1993, 461, fig. 3/M.IX/1, 462, 465, fig. 6/M. IX/1; Dumitriu 2001, 107, Taf. 16/4.

II.4. Gruia (com. Gruia, jud. Mehedinţi)

Punct: km. fluvial 851,5, Lacul lui Dan

Observaţii: A fost cercetată o parte din necropola medievală. Mormintele descoperite au fost datate în cursul secolului al XIV-lea şi până în deceniul al patrulea al veacului următor. Mormântul din care au fost recuperaţi cerceii nu este precizat. Se menţionează doar că mormintele de inhumaţie au fost orientate de regulă pe direcţia V–E. Gropile, de formă dreptunghiulară, rotunjite la colţuri, aveau adâncimile cuprinse între 0,50–0,65 m.

Inventar: 1–2) Pereche de *cercei* din argint (fig. 4/18–19). Tija este din sârmă de argint, circulară în secţiune, îndoită în formă de semn de întrebare. Montura, executată în tehnica granulaţiei, din două muluri de granule distanţate, iar atât spre interiorul pandantivului cât şi spre exterior au fost lipite granule distanţate. Privită din partea inferioară, montura este rombică în secţiune. La capătul inferior al tijei este fixată o granulă. În partea superioară a monturii, pe tijă, a fost înfăşurată sârmă de argint filigranată.

Bibliografie: Stuparu 1985, 136, 2. Foto 2, dreapta sus, 138, 142; Dumitriu 2001, 126–127, Taf. 37/26, 34; Oţa 2006a, 271, Pl. 3/15.

II.5. Măicăneşti (sat, mun. Bucureşti)

Punct: Străuleşti.

Mormântul 83. Inventar: 1) *cercel* din argint aurit, cu veriga simplă, îndoită la un capăt în formă de buclă (fig. 4/12). Montura centrală este confecţionată din muluri de granule distanţate de două tuburi de sârmă spiralată. De o parte şi de alta a mulurilor, au fost lipite alte granule distanţate. În lateralul pandantivului central, la mică distanţă este o altă mulură de granule. Lângă ea a fost înfăşurată sârmă de argint filigranată.

Bibliografie: Panait 1964, 227, fig.5 (sus, centru); Constantiniu, Panait, Cristache-Panait 1965, 212–213, fig. 113/1; Dumitriu 2001, 129, Taf. 93/10.

II.6. Nufăru (com. Nufăru, jud. Tulcea)

Punct: Trecere bac.

Observaţii: Într-un mormânt dintr-o necropolă aflată în curs de cercetare la Nufăru, a fost găsit ca **inventar** funerar, în campania din anul 2005, 1) un *cercel* cu granule, din argint[21].

Necropola, totalizând peste 300 de morminte, conţine mai multe niveluri şi a fost datată, prin relaţii stratigrafice şi pe baza inventarelor funerare, în intervalul cuprins între mijlocul secolului al XI-lea şi începutul, eventual chiar mijlocul, secolului al XIII-lea. Mormântul în cauză face parte din nivelul cel mai recent de înhumări.

Bibliografie: Damian *et alii* 2007–2008, 305–392; Damian *et alii* 2009, 156; Damian *et alii* 2011, 84–85 şi nota 3 (pentru necropolă).

II.7. Oraşul de Floci (com. Giurgeni, jud. Ialomiţa)

Punct: Grindul nr. 1, biserica nr. 2.

Observaţii: Mormântul provine dintr-un cavou. Plan; inhumaţie. **Inventar:** 1) *cercel* din argint aurit (fig. 4/16). Veriga, din sârmă simplă, are la unul din capete o buclă rezultată din întoarcerea capătului. Partea opusă este aplatizată şi are o perforaţie circulară. Montura a fost fixată pe verigă cu sârmă de argint filigranată. Între mulurile de granule au fost înfăşurate două tuburi de sârmă simplă. D = 20 mm. MNIR inv. nr. 138012.

Bibliografie: Chiţescu *et alii* 1979, 228, 233, fig. 18/8 (nu 18/5, cum apare în publicaţie); Anton-Manea 2000, 102, 114, 127.

[21] Piesă inedită. Mulţumim doamnei Oana Damian pentru informaţie.

II.8. Retevoiești (com. Pietroșani, jud. Argeș)

Punct: Siliște (1 km nord de Retevoiești).

Observații: mormântul se afla în pronaosul bisericii.

Mormântul 12. Plan; inhumație[22]; individual; V–E; decubit dorsal; D[23]; picioarele întinse și paralele. **Inventar:** 1) *Cercel* din aur (fig. 4/11). Veriga este din sârmă circulară în secțiune, cu un capăt aplatizat și îndoit în formă de buclă. În lateralul monturii principale, se află o mulură de granule. Pandantivul mai mare este parțial spart. În laterale sunt muluri de granule, iar în centru sunt altele două, din sârmă spiralată; pentru o mai bună fixare pe verigă, în jurul acesteia, în lateralele decorurilor a fost înfășurată sârmă filigranată. 2) *Ac* din argint aurit. 3) *Nasture*.

Bibliografie: Popescu, Rosetti 1959, 712, 713, fig. 14/8; Dumitriu 2001, 134, Taf. 48/12.

II.9. *Sucidava*–Celei (oraș Corabia, jud. Olt)

Punct: Celei.

Observații: din necropola din veacul al XV-lea provin mai multe podoabe și accesorii vestimentare. Printre acestea este și 1) un *cercel* din argint (fig. 3/5), decorat cu un pandantiv lucrat în tehnica granulației. Veriga este din sârmă simplă. Pandantivul central a fost confecționat din granule. Din profil, montura are patru laturi. Fiecare este formată din patru granule, două mici în centru și câte una puțin mai mare la fiecare capăt. Pandantivul este fixat de verigă cu sârmă înfășurată în jurul ei. La extremități au fost lipite două muluri de granule.

Bibliografie: Toropu, Tătulea 1987, 201, fig. 62/1, stânga.

II.10. Târgu Trotuș (com. Târgu Trotuș, jud. Bacău)

Punct: Țarna Nouă.

Observații: Necropolă cu biserică din secolele XIV–XVII, cu mai multe faze de construcție. Are două niveluri de arsură. Primul incendiu este în jurul mijlocului secolului al XV-lea. Mormintele 48 și 58 au perforat acest nivel. Al doilea nivel de incendiu a fost datat la sfârșitul aceluiași secol.

Mormântul 14. Avea în inventar 1) un *cercel* de argint cu „perle” (?).

Mormântul 37. Descoperit la nord de absida bisericii. **Inventar:** 1–2) *Cercei* din argint lucrați în tehnica granulației și filigranului (fig. 3/10–12). Veriga, circulară în secțiune, are un capăt aplatizat și îndoit în formă de buclă, iar capătul opus în formă de vârf de săgeată, rombic, perforat în centru. Această terminație a fost parțial ruptă. Pandantivul are aspect hexagonal, privit din lateral; de o parte și de alta a sa sunt două muluri de granule în jurul verigii; pentru o mai bună fixare s-a utilizat sârmă filigranată înfășurată în jurul verigii. 3) Șirag de *mărgele*. 4–10) Șapte *nasturi*.

Mormântul 48. Descoperit în biserică. **Inventar:** 1) *Fire de țesături* aurite. 2–3) O pereche de *cercei* din argint (fig. 4/1–3). Veriga este din sârmă circulară în secțiune, cu un capăt aplatizat și îndoit sub formă de buclă. Pandantivul este din trei muluri de granule de argint, paralele, distanțate între ele. Spațiul liber a fost decorat, atât spre exterior cât și la interior cu granule. În lateral, în partea opusă buclei, este o mulură de granule. Decorurile au fost fixate și cu sârmă filigranată înfășurată în jurul verigii. Privite din lateral, pandantivele sunt de formă rombică.

Mormântul 58. Descoperit în biserică. **Inventar:** 1) *Inel*. 2) O jumătate de *gros*, păstrat fragmentar, emis în timpul domniei lui Alexandru cel Bun (1399–1432). 3) Fragmente de *cercel* cu pandantiv din granule.

Bibliografie: Artimon 2000, 67, 68, 84, fig. 11/2, 4, 9, 11, 13; Artimon 2003, 176, 181, 182, 186, 366, fig. 68/2, 4, 9, 11, 13.

---

[22] Conform autorilor săpăturii, este posibil ca mormântul să fie al jupâniței Chirana, soția marelui stolnic Vâlcu.

[23] Litera „D” semnifică poziția de functului întins pe spate cu îndoite din cot și cu palmele aduse pe torace. În acest sens, vezi Oța 1998, 115–116, Oța 2005, 177–182 sau Oța 2008, 44–57.

II.11. Vadul Anei (com. Brăneşti, jud. Ilfov)

Punct: malul stâng al Pârâului Pasărea, între pădurea Brăneşti şi cătunul Vadu Anei.

Mormântul 59. Mormânt plan; SV–NE; singular; infans II; –0,50 m; DE[24]; picioarele întinse. **Inventar:** 1–3) *Monede* emise în timpul domniei sultanului Süleyman (1520–1566). 4–5) *Monede* emise în timpul sultanului Selim II (1566–1574). 6–7) O pereche de *cercei* de argint decoraţi în tehnica granulaţiei şi filigranului (fig. 4/14–15). Veriga este din sârmă circulară în secţiune, îndoită la un capăt în formă de buclă. Pandantivul este format din trei rotiţe de granule de argint, cea din centru fiind mai mare. Acesta este fixat pe verigă cu sârmă filigranată. În lateral este o mulură de granule de argint. A doua piesă este în stare fragmentară. D verigă = 11 mm, D montură = 6 mm, greutate = 1,00 g, respectiv 0,65 g; 8–21) *Nasturi* din argint aurit.

Mormântul 349. Mormânt plan; V-E; singular; adult; –0,51 m; CE[25]; picioarele întinse; **Inventar:** 1) *Cercel* din argint, parţial distrus (fig. 5/4). Veriga, deformată, din sârmă circulară în secţiune, are un capăt aplatizat şi îndoit în formă de buclă. Sub montură, veriga este dreptunghiulară în secţiune. Din montură se mai păstrează o mulură din granule dispuse în formă de piramidă. Pe verigă se mai păstrează sârmă filigranată de argint.

Bibliografie: Dumitriu 2006, 341, 342, 346, 350, 355, Pl. 1/3, 5, 362, Pl. 8/M. 59; Oţa 2006b, 311, 312; Păunescu, Teodor 2006, 296; Stancu 2006, 335, 339, Pl. 1/12 c, d, e, 13 b, c.

III. Aşezări

III.1. Vaslui (mun., jud. Vaslui)

Punct: Curţile Domneşti.

Observaţii: în cadrul cercetărilor, a fost descoperit 1) Un *cercel* decorat cu pandantiv de granule, din argint (fig. 4/4). Veriga cercelului (D = 22 mm), cu grosimi variabile (D = 3–5 mm), are la unul dintre capete o buclă. Cel opus a fost parţial rupt şi se termina probabil tot cu o buclă. Decorul constă într-un pandantiv compus din două muluri de granule de mărimi diverse (D = 12 mm). De o parte şi de alta a mulurilor, sunt lipite granule distanţate. Privit din lateral, pandantivul are forma unui hexagon. În partea opusă buclelor de la capetele verigii, este o altă mulură de granule (D = 7 mm). Toate ornamentele au fost fixate cu ajutorul unor sârme filigranate, înfăşurate în jurul verigii.

Bibliografie: Butnariu 2007, 121–122.

IV. Tezaure

IV.1. Olteni (com. Olteni, jud. Teleorman)

Din tezaurul descoperit în localitatea Olteni, provin trei fragmente de la 1) un *cercel*, sau posibil o pereche de cercei decoraţi cu pandantive de granule.

1. Verigă simplă de argint (fig. 5/1), deformată (L = 53,2 mm, D = 2 mm). Pe suprafaţa sa se observă zgârieturi longitudinale, ceea ce indică procesul de trefilare pentru obţinerea verigii. Spre unul dintre capete sunt înfăşurate două spire de sârmă de argint filigranată. Urmează o mulură de sârmă de argint, spiralată, cu D = 3,9 mm. Pe această spiră au fost lipite granule de argint care formează o montură, din care se mai păstrează doar cinci, lipite alăturat. Peste câte două granule este o a treia; în lateralul lor este o alta şi formează o piramidă cu trei laturi. O altă mulură din sârmă spiralată este executată identic cu prima. Pe ea se mai păstrează patru granule suprapuse la rândul lor de altele, iar în lateralul lor, pe interiorul pandantivului, se mai păstrează altele două. În lateralul monturii, pe exterior se mai păstrează câteva spire de sârmă filigranată, înfăşurată în jurul fragmentului de verigă. Montura are o lungime de 8,1 mm. Lăţimea sârmei filigranate, spre capăt = 5 mm; D peste sârma spiralată = 3,1 mm; D peste granule = 6 mm (păstrat cu tot cu veriga); greutate = 3,27 g.

[24] Poziţie „DE” semnifică un braţ cu palma adusă pe torace şi celălalt îndoit şi el din cot, cu palma adusă pe claviculă.

[25] Poziţie „CE” semnifică un braţ cu palma adusă pe abdomen şi celălalt îndoit din cot, cu palma adusă pe claviculă.

2. Montură elipsoidală, din argint aurit, executată din două jumătăți (fig. 5/2). Pe una dintre jumătăți, spre bază, are o perforație circulară. Prin pandantiv trece veriga din care s-a păstrat doar un fragment (D = 2,1 mm). La capete, în jurul verigii a fost înfășurată o spiră de sârmă filigranată. Peste ea au fost lipite granule de argint de mici dimensiuni. La unul dintre capete pandantivul are 11 granule, iar la cel opus are zece (una sau două sunt rupte). Suprafața elipsei este nedecorată între mulurile de granule. Pe centru sunt două sârme filigranate, paralele şi probabil alăturate, peste care au fost lipite granule. Granulele sunt similare ca dimensiune cu cele de la capetele pandantivului. L = 24,3 mm, D = 17,2 mm, L pandantiv = 23 mm.

3. Fragment de cercel din argint cu două pandantive (fig. 5/3). Primul este introdus pe verigă (D = 2,1 mm). La un capăt veriga are înfăşurată o sârmă filigranată, pe o lungime de opt milimetri. Al doilea pandantiv este montat pe verigă, fiind confecționat din două spire de sârmă simplă în formă de arc, paralele şi distanțate. Pe fiecare dintre spire este lipit un brâu de granule, iar în lateralul lor, altele. Mulura dinspre pandantivul probabil central este mai mare (D = 10,8 mm), iar cea exterioară mai mică (9,8 mm). În total, sunt cinci grupuri de granule. L primului pandantiv = 6,7 mm, L totală = 36,4 mm. Greutate = 6,05 g.

Bibliografie: Rosetti 1972, 4, 9, 12, fig. 24, jos; Dumitriu 2001, 130, Taf. 42/5–6.

IV.2. Țifeşti (com. Țifeşti, jud. Vrancea)

Din tezaurul de la Țifeşti (fostul județ Putna), descoperit în cursul anului 1912, au făcut parte monede emise în timpul domniei lui Mahomed al II-lea (1451–1481), Baiazid al II-lea (1481–1512), Matei Corvin (1458–1490) şi Vladislav al II-lea (1490–1516), precum şi mai multe piese de podoabă, constând în cercei de argint (patru exemplare, formând două perechi) şi nasturi, în număr de zece (doi mari şi opt mici).

1–2) Pereche de *cercei* cu pandantiv din granule (fig. 3/13–14). Veriga (D sârmei = 2,5 mm, iar cel al pieselor = 33 mm) este din bară simplă, îndoită la unul din capete în formă de buclă, iar cel opus este aplatizat în formă de romb, perforat şi cu un „nit". Ornamentul central este un pandantiv format din două muluri de granule, distanțate, fixate la rândul lor pe câte o sârmă spiralată. De o parte şi de alta a lor au fost lipite alte granule, însă distanțate. Pe centru este un decor din sârmă spiralată strâns. De o parte şi de alta a pandantivului, în jurul verigii a fost înfăşurată sârmă filigranată. Urmează, de o parte şi de alta, două plăcuțe curbe, decorate fiecare cu trei tuburi de sârmă spiralată pe care sunt lipite granule (4+2, dar nu s-au păstrat integral). Şi acestea au fost fixate la capătul opus tot cu sârmă filigranată înfăşurată în jurul verigii. Unul dintre cercei mai are la capătul unei plăcuțe două granule, în exteriorul sârmei filigranate, pe verigă. Greutatea pieselor este de 12,50 g, respectiv 12,70 g.

Bibliografie: Moisil 1916, 5, 13 şi tab. 1 (la margini); Artimon 2000, 67.

Tipul descoperirilor. În acest stadiu al cercetărilor am înregistrat piese provenite din descoperiri de tip neprecizat, intrate în colecții (*Drobeta*–Turnu Severin, colecția Istrati-Capşa şi Timişoara – colecția Pongráz), piese provenite din necropole (11 cazuri), din aşezări (un caz) şi din tezaure (două cazuri).

Conform repartiției teritoriale, se poate observa că majoritatea exemplarelor se concentrează în Oltenia, Muntenia şi Moldova. Relativ rari sunt în sudul Dunării (Enisala – La Biserică, Nufăru – Trecere bac) şi în Banat (aceştia provin foarte probabil din zona Orşova). Cele mai multe exemplare au fost găsite în teritoriul unor centre urbane şi fortificații din Evul Mediu (Bucureşti –Bârzeşti, *Drobeta*–Turnu Severin – Termele romane, Enisala – La Biserică, Nufăru – Trecere bac, Oraşul de Floci – Grindul nr. 1, Biserica nr. 2, Orşova, Târgu Trotuş – Țarna Nouă, posibil Vaslui – Curțile Domneşti).

În cazul în care au provenit din mediul rural, piesele au aparținut unor persoane de rang înalt (Retevoieşti – Silişte) sau au fost descoperite în tezaure (Olteni, Țifeşti), mai rar în necropole comune.

Materiale de execuție. Cei mai mulți cercei sunt din argint. Singurele exemplare din bronz provin din necropolele de la *Drobeta*–Turnu Severin –Termele romane şi Enisala – La Biserică. În câteva cazuri, piesele au fost şi aurite (Olteni şi Oraşul de Floci – Grindul nr. 1, biserica nr. 2). Piesa de la Retevoieşti a fost din aur. Se poate observa că aceşti cercei au fost confecționați de orfevrieri care lucrau în bronz, argint sau aur, dar şi cu două tipuri de materiale. Considerăm că aria de circulație a fost definită mai degrabă de preferința pentru model decât de materialul în care acesta a fost realizat, acesta din urmă variind în funcție de suma de bani pe care cel care comanda podoaba era dispus să o investească pentru asemenea cercei.

COMPONENȚA CERCEILOR

Verigile. Din punctul de vedere al formei sunt semnalate trei tipuri (fig. 2): cu veriga circulară, din sârmă simplă, din sârmă pusă în două şi torsionată şi în formă de semn de întrebare.

În primul caz, se disting mai multe subtipuri.

1. Cercei cu veriga din sârmă simplă.

1.1. Sârmă simplă, îndoită circular (*Drobeta*–Turnu Severin – Termele romane – două exemplare şi piesa din colecția Istrati-Capşa (?), *Sucidava*–Celei Timişoara – colecția Pongráz, perechea nr. 1).

Cronologia lor absolută nu este cunoscută, dar pe ansamblu sunt considerate cele mai vechi piese. De regulă, începând din ultimul sfert al secolului al XIII-lea, cel puțin pentru cerceii de tip Tokaj, verigile din sârme simple au fost în cea mai mare parte înlocuite de cele din sârme puse parțial în două şi torsionate.

1.2. Sârmă îndoită similar, doar că unul dintre capete este aplatizat şi îndoit în formă de buclă (Bucureşti – Bârzeşti – M. 34, Enisala – La Biserică, Măicăneşti – Străuleşti, Retevoieşti – Silişte, Târgu Trotuş – Țarna Nouă – M. 48, Vadu Anei).

Aceste piese au fost ceva mai bine datate, pe baza relațiilor stratigrafice şi a cronologiei necropolelor din care au fost descoperite. Ele se pot data în cursul secolelor XV–XVI.

1.3. Sârmă similară cu precedentele, dar unul dintre capete a fost aplatizat în formă de romb, apoi perforat (Oraşul de Floci – Grindul nr. 1, biserica nr. 2, Târgu Trotuş – Țarna Nouă – M. 37, Țifeşti). Exemplarul descoperit la Vaslui –Curțile Domneşti este foarte posibil să aibă ruptă o parte din capătul aplatizat şi perforat. Datarea acestor piese poate fi susținută cel mai timpuriu în a doua jumătate a secolului al XV-lea şi în cursul veacului următor.

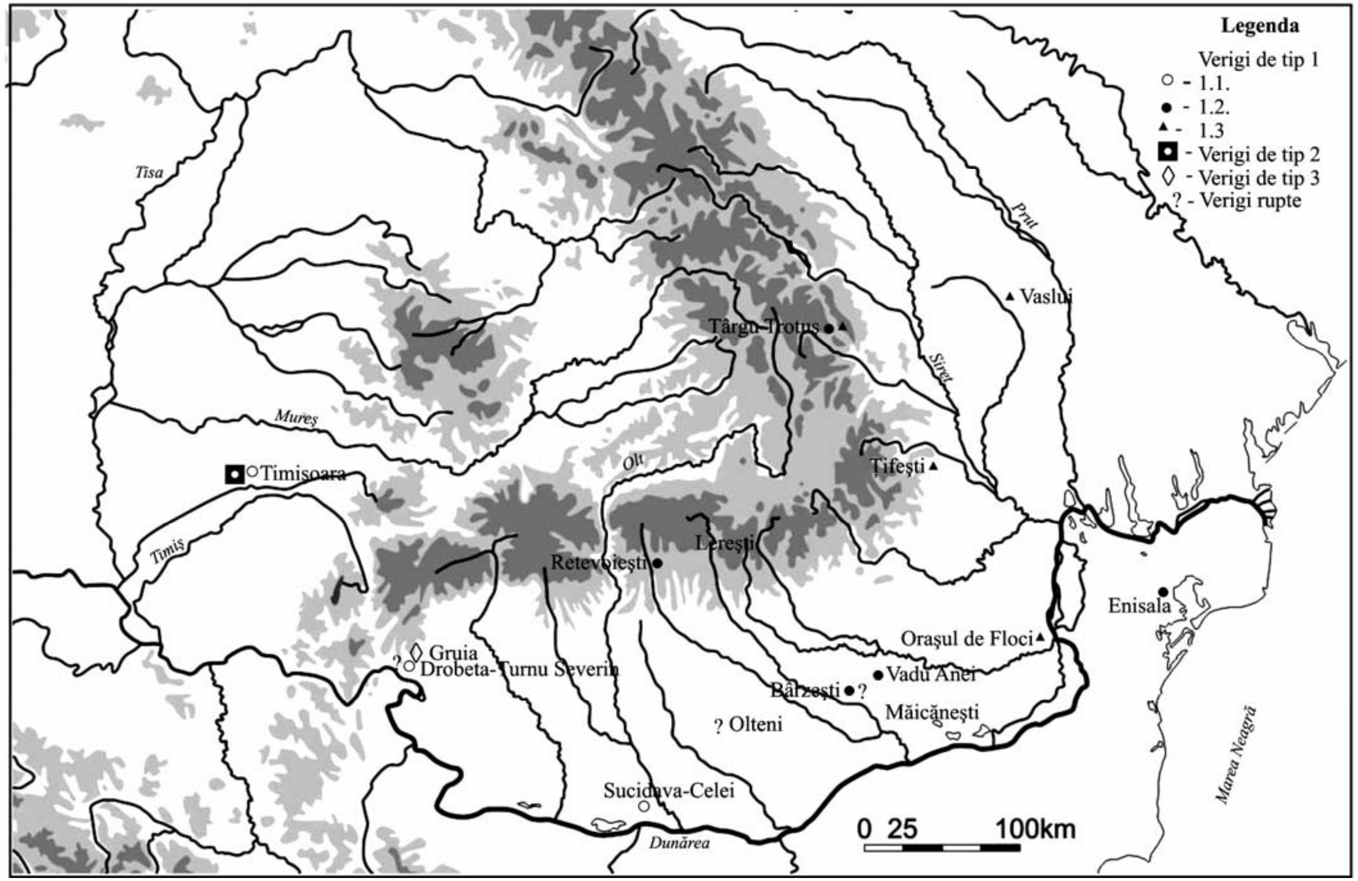

Fig. 2. Tipurile de verigi pe care au fost fixate pandantive din granule.

Lor li se mai adaugă şi exemplare a căror verigă este ruptă (Bucureşti – Bârzeşti, *Drobeta*–Turnu Severin – Termele romane, Olteni) despre care nu putem spune cu precizie cum a fost.

2. Cercei cu veriga din sârmă torsionată. Aceasta constă în punerea în două a unei sârme, torsionarea sa şi îndoirea în formă de cerc (perechea de cercei din colecţia Pongráz, nr. 2). Aceste piese pot fi datate din/în ultimul sfert al secolului al XIII-lea şi în veacul al XIV-lea[26].

3. Cercei cu veriga îndoită în formă de semn de întrebare (Gruia – Lacul lui Dan). Acest tip de verigă a fost descoperit în special în necropole în care au fost cercetate complexe funerare databile în cursul secolului al XIV-lea, ca de exemplu la Bucşani[27], Négyszállás în Ungaria etc.

Componenţa decorului principal. Se poate observa că poate fi constituit exclusiv din granule (Gruia – Lacul lui Dan, Olteni, *Sucidava*–Celei, Târgu Trotuş – Ţarna Nouă, Vadu Anei, Vaslui – Curţile Domneşti) sau din granule în asociere cu sârme spiralate (Enisala – La Biserică, *Drobeta*–Turnu Severin – Termele Romane, colecţia Istrati-Capşa, Măicăneşti – Străuleşti, Oraşul de Floci – Grindul nr. 1, biserica nr. 2, Ţifeşti, Timişoara – colecţia Pongráz).

Clasificarea decorului principal am realizat-o după modul de dispunere a granulelor din mulurile laterale. Conform actualului stadiu al cercetării, am distins 11 variante de pandantiv central.

DESCRIEREA PANDANTIVELOR

1. Pandantiv confecţionat din doar două muluri de granule, paralele şi distanţate. De o parte şi de alta a fiecărei muluri, după fiecare două granule, urmează alte două, lipite în spaţiul dintre a doua şi a treia (Gruia – Lacul lui Dan, fig. 4/18–19; cercel din colecţia Muzeului Târgovişte, fig. 4/17; Târgu Trotuş – Ţarna Nouă – M. 37, fig. 4/1–2; Vaslui – Curţile Domneşti, fig. 4/4).

1.a. Pandantiv executat similar cu piesele precedente, dar cu trei muluri de granule (Târgu Trotuş – Ţarna Nouă – M. 48; fig. 4/3).

2. Pandantiv din două muluri de granule, mai mici, distanţate. Între ele este o altă mulură din granule mai mari (Vadu Anei, fig. 4/14).

3. Două muluri paralele, confecţionate din granule mai mari. În lateralele fiecăreia, de o parte şi de alta, au fost lipite granule mai mici, câte una la fiecare două mari. Pe centru sunt două muluri alăturate de sârmă spiralată (Enisala – La Biserică, fig. 4/13; Măicăneşti – Străuleşti, fig. 4/12; Retevoieşti – Silişte –?, fig. 4/11).

4. Două muluri duble de granule, paralele, între care sunt altele două, alăturate, confecţionate din sârme spiralate (Oraşul de Floci – Grindul nr. 1, biserica nr. 2, fig. 4/16).

[26] Ćorović-Ljubinković 1954, 81–93.
[27] Mulţumim colegului Cătălin Bem pentru informaţie.

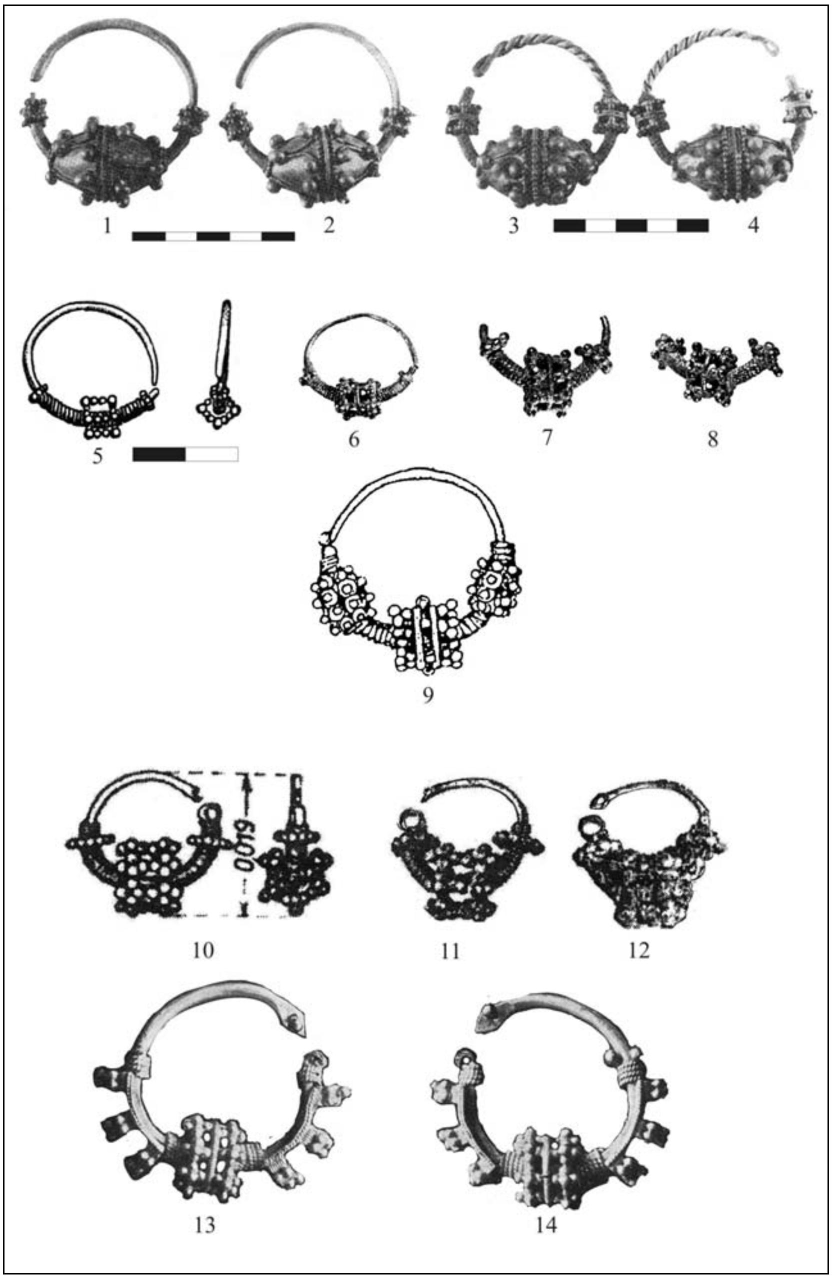

Fig. 3. 1–4. Timişoara – Colecția Pongráz (după Pîrvulescu 1979); 5. *Sucidava*–Celei (după Toropu, Tătulea 1987); 6. *Drobeta*–Turnu Severin, M. 6; 7–8. *Drobeta*–Turnu Severin, M. 60; 9. Colecția Istrati-Capșa (după Dumitriu 2001, fără scară); 10–12. Târgu Trotuș, M. 37 (după Artimon 2000, fără scară); 13–14. Țifeşti (după Moisil 1916, fără scară).

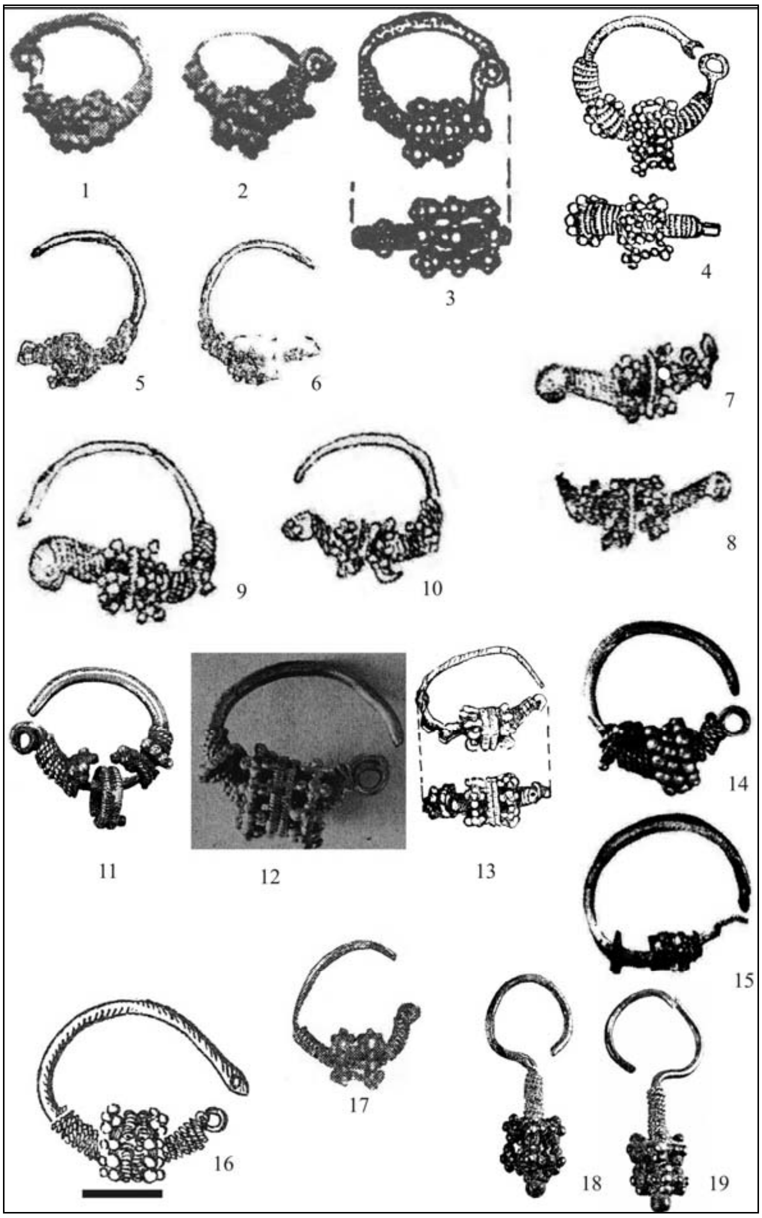

Fig. 4. 1–3. Târgu Trotuş, M. 48 (după Artimon 2000); 4. Vaslui (după Butnariu 2007); 5–6. Bucureşti – Bârzeşti; 7–10. M. 34 (după Panait, Ştefănescu 1992); 11. Retevoieşti, M. 12 (după Popescu, Rosetti 1959); 12. Măicăneşti – Străuleşti (după Constantinescu, Panait, Cristache-Panait 1965); 13. Enisala – La Biserică, M. IX (după Mănucu-Adameşteanu 1993); 14–15. Vadu Anei, M. 59 (după Dumitriu 2006); 16. Oraşul de Floci (după Chiţescu *et alii*); 17. Piesă din colecţia Muzeului Târgovişte (după Georgescu 1973); 18–19. Gruia (după Dumitriu 2001, fără scară).

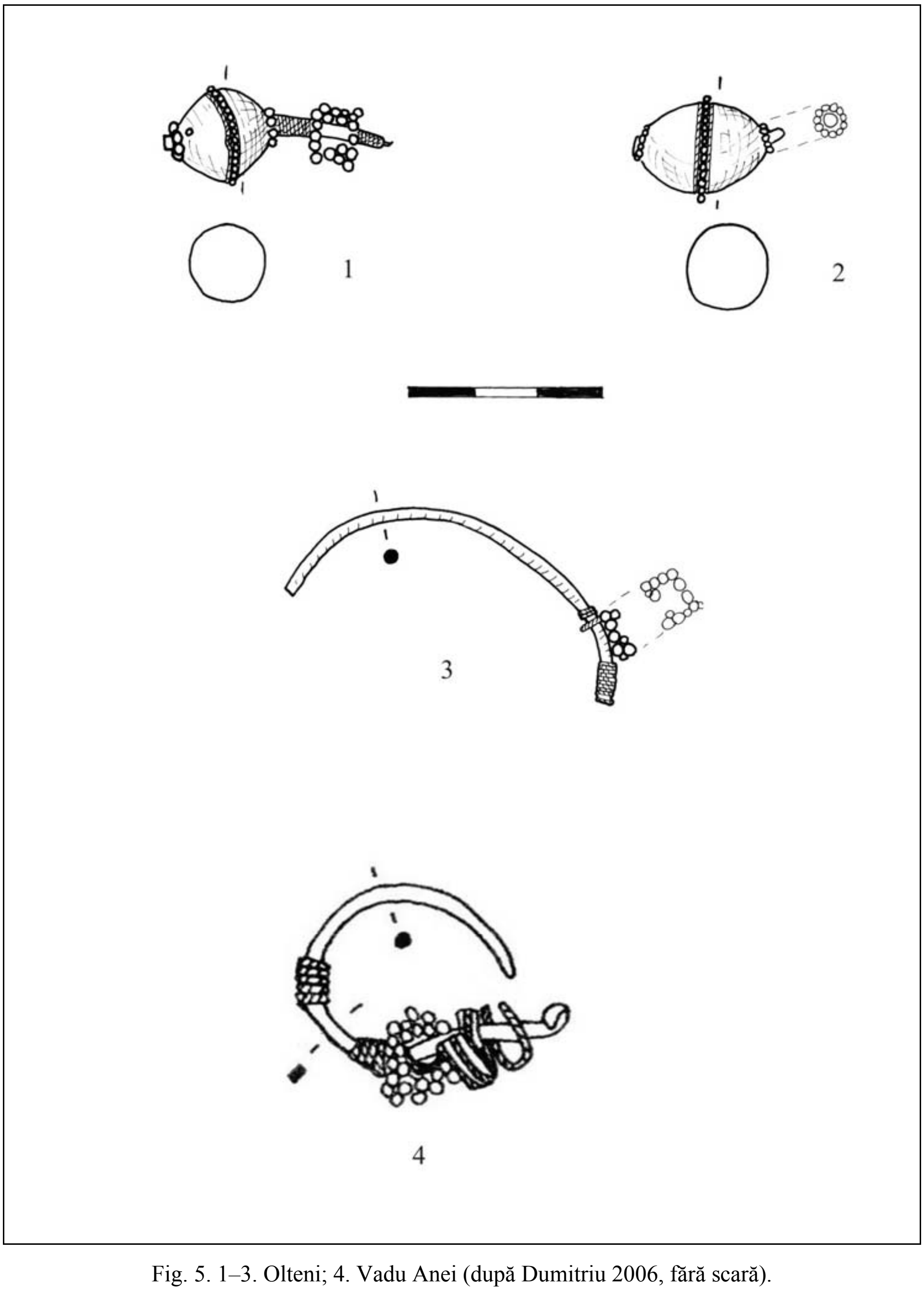

Fig. 5. 1–3. Olteni; 4. Vadu Anei (după Dumitriu 2006, fără scară).

5. Pandantiv structurat similar celor de la punctul nr. 1, doar că în partea centrală este înfăşurată o sârmă spiralată (*Drobeta*–Turnu Severin – Termele Romane, M. 6, fig. 3/6).

6. Două muluri de granule distanțate. În lateralul fiecăreia, pe interiorul pandantivului, la o distanță de câte două granule, este lipită o alta. Urmează în ordine, tot în lateralul lor, spre interior, câte două muluri de sârmă spiralată, paralele şi distanțate. Între ele, în centrul pandantivului, sunt tuburi mici, tot din sârmă spiralată, distanțate (*Drobeta*–Turnu Severin, colecția Istrati-Capşa, fig. 3/6).

7. Două muluri de granule, circulare, paralele, distanțate. De o parte şi de alta, la distanță de două granule, sunt lipite distanțat altele. În centru se află o mulură de sârmă spiralată (Țifeşti; fig. 3/13–14).

8. Două muluri din granule, distanțate. Acestea au fost realizate din granule de mărimi diferite: două mici, iar a treia mai mare, după care urmează alte două mici. În lateralele lor, pe interior sunt lipite din două în două granule altele. Pe centru este o mulură de sârmă spiralată (*Drobeta*–Turnu Severin – Termele Romane, M. 60, fig. 3/7–8;).

9. Pandantive executate similar cu piesa de la nr. 8, dar pe centru cu două muluri de sârme spiralate (Timişoara – colecția Pongráz, perechea nr. 2, fig. 3/3–4).

10. Două muluri de granule de mărimi diferite, distanțate şi paralele. Între ele, spre centru este lipită, după fiecare trei granule o alta. Din lateral, mulura are aspectul unei stele cu cinci colțuri (Olteni, fig. 5/1, 3).

11. Piese executate similar cu cea de la punctul 10 dar din lateral sunt în formă de romb (*Sucidava*–Celei, fig. 3/5; perechea nr. 1 de cercei din Timişoara – colecția Pongráz, fig. 3/1–2).

În urma analizei alcătuirii pandantivelor am identificat următoarele **tipuri de pandantive** din granule, în funcție de dispunerea acestora şi asocierea sau nu cu sârmă spiralată:

Grupa A. Cuprinde toate piesele care au decor strict din granule.

Subgrupa A.1. Doar între mulurile distanțate care formează pandantivul, şi nu în lateralul lor, se găsesc alte granule. Cuprinde piesele de la Olteni, *Sucidava*–Celei şi Timişoara – colecția Pongráz – perechea nr. 1.

A.1.1. Din profil, au formă rombică. Piesele de la *Sucidava*–Celei, Timişoara – colecția Pongráz – perechea nr. 1.

A.1.2. Din profil au formă pentagonală. Piesele de la Olteni.

Subgrupa A.2. Cuprinde piesele de la Gruia – Lacul lui Dan, Târgu Trotuş – Țarna Nouă şi Vaslui – Curțile Domneşti, care au două muluri de granule. Au fost ornamentate cu granule distanțate atât în interiorul pandantivului cât şi în exterior.

A.2.1. Din profil au formă hexagonală (Târgu Trotuş – Țarna Nouă, Vaslui – Curțile Domneşti).

A.2.2. Din profil au formă rombică (Gruia – Lacul lui Dan).

Subgrupa A.3. Pandantivul are trei muluri între care atât spre interior, cât şi spre exterior au fost lipite granule distanțate (Târgu Trotuş – Țarna Nouă).

Grupa B. Cuprinde acele piese care în partea centrală a pandantivului au fost ornamentate şi cu una sau mai multe muluri de sârmă spiralată.

Subgrupa B.1. Are două muluri ornamentate cu granule distanțate doar pe interior şi numai cu o sârmă spiralată (*Drobeta*–Turnu Severin – Termele romane, M.60).

Subgrupa B.2. Decorate doar pe interior cu granule şi cu două muluri de sârme spiralate (piesele din colecția Pongráz, perechea nr. 2)

Subgrupa B.3. Cuprinde o piesă care are două muluri duble de granule şi alte două de sârmă spiralată între primele amintite (Oraşul de Floci – Grindul nr. 1, biserica nr. 2).

Subgrupa B.4. Are granule atât la interiorul, cât şi la exteriorul mulurilor, precum şi două sârme spiralate (Bucureşti – Bârzeşti, Țifeşti).

Subgrupa B.5. Are suplimentar granule distanțate atât pe interior cât şi pe exterior, iar între ele sunt două muluri de sârme spiralate (Enisala – La Biserică, Măică-neşti – Străuleşti, Retevoieşti – Silişte).

Grupa C. Cuprinde un cercel (perechea lui fiind distrusă) cu trei muluri de granule, din care cea centrală are un diametru mai mare (Vadu Anei).

Lor li se adaugă piese deteriorate provenite de la Vadu Anei şi Bucureşti – Bârzeşti ale căror pandantive nu pot fi încadrate tipologic.

Decoruri principale sau secundare asociate celui analizat sunt cunoscute ca reprezentând mai multe tipuri:

1. Mulură de granule. Aceasta poate fi:

1.1. Singulară (Bucureşti – Bârzeşti – M. 34 – două piese la care se mai adaugă alte două, Târgu Trotuş – Țarna Nouă – o piesă, Vadu Anei, Vaslui – Curțile Domneşti – o piesă).

1.2. Dublă, de o parte şi de alta a pandantivului central (*Drobeta*–Turnu Severin – Termele romane, *Sucidava*–Celei, Târgu Trotuş – Țarna Nouă).

2. Plăcuța decorată cu tubulețe de sârmă sau granule combinate cu tubulețe de sârmă. Aceasta poate fi:

2.1. Singulară (Enisala – La Biserică).

2.2. Dublă, de o parte şi de alta a pandantivului central (Țifeşti).

3. Elipse decorate cu granule (*Drobeta*–Turnu Severin – colecția Istrati-Capşa).

4. Montură centrală elipsoidală (Timişoara, piesele din colecția Pongráz). Lor li se mai adaugă, foarte probabil şi un fragment de cercel din tezaurul de la Olteni.

5. Granulă cu mulură de sârmă spiralată (Gruia – Lacul lui Dan).

Alte decoruri se reduc la sârmele simple sau filigranate înfăşurate în jurul verigii pentru a împiedica alunecarea pandantivelor, plăcuțelor sau mulurilor de pe verigă. Acestea au fost utilizate pe toate exemplarele studiate.

POZIŢIONAREA PANDANTIVULUI PE VERIGĂ ÎN RAPORT CU ALTE ELEMENTE DE DECOR

În analiza acestui decor, putem spune că el ocupă poziţii principale şi secundare. În primul caz, el poate fi singular (piesa de la Oraşul de Floci – Grindul nr. 1, biserica nr. 2) sau în asociere cu altele (Bucureşti – Bârzeşti, *Drobeta*–Turnu Severin – Termele Romane şi colecţia Istrati-Capşa, Enisala – La Biserică, Gruia – Lacul lui Dan, Măicăneşti – Străuleşti, Retevoieşti – Silişte, Sucidava–Celei, Târgu Trotuş – Ţarna Nouă, Timişoara – colecţia Pongráz, Ţifeşti, Vadu Anei, Vaslui – Curţile Domneşti). Nu vom lua în discuţie elementele de fixare pe verigă, care constau în înfăşurarea în jurul acesteia, de o parte şi de alta a pandantivului, a unei sârme simple sau filigranate, deoarece ea a fost folosită invariabil, cel puţin pe exemplarele descoperite în România.

La cerceii care au pandantivul din granule în poziţie secundară, de regulă el flanchează o montură centrală, de dimensiui mai mari (piesele din colecţia Pongráz şi cea din tezaurul de la Olteni).

Cronologia absolută este cunoscută doar pentru un număr limitat de piese. Este vorba de cerceii de la Târgu Trotuş – Ţarna Nouă, proveniţi din M. 58, dataţi cu monedă emisă în timpul lui Alexandru cel Bun (1399–1432) şi de piesele de la Vadu Anei, care au fost descoperite împreună cu monede emise în timpul lui Süleyman (1520–1566) şi Selim al II-lea (1566–1574).

În cazul pieselor de la Ţifeşti, deşi în tezaur se găseau şi monede, ele se întind pe o lungă perioadă de timp, de la mijlocul secolului al XV-lea (Mahomed al II-lea) până în 1516 (Vladislav al II-lea).

TIPOLOGIA CERCEILOR

În urma analizei descoperirilor în care sunt documentaţi cercei decoraţi cu pandantive din granule, putem spune că, făcând abstracţie de exemplarele de la Bucureşti–Bârzeşti şi de cele de la Târgu Trotuş – Ţarna Nouă, nu sunt atestate decât cel mult perechi de piese. Fiecare pereche sau exemplar, în acest stadiu al cercetării, este practic un unicat. Inclusiv pandantivele nu pot fi decât cu greu înseriate. De aceea, în studiul nostru nu putem vorbi de o tipologie clară a cerceilor care au avut acest motiv decorativ. Aceasta demonstrează şi faptul că nu putem vorbi de un anume atelier, ci de o tehnică de lucru, fiecare orfevrier confecţionând modelul fie la comandă, fie după propria imaginaţie.

Cel mult, putem observa relative grupări de modele în zonele urbane sau în imediata lor vecinătate. Un alt aspect care ar trebui subliniat este şi că în unele regiuni se pot concentra mai multe piese cu acest motiv decorativ, ca de exemplu la Drobeta-Turnu Severin, de unde provin momentan patru astfel de cercei şi în regiunea imediat învecinată, anume localitatea Gruia–Lacul lui Dan, de unde a mai fost recuperată o pereche de cercei.

Tipurile de cercei ornamentați cu astfel de pandantive diferă în funcție de forma suportului pe care au fost montați şi de numărul de decoruri.

Astfel putem distinge:

I. Cercei cu trei elemente de decor pe verigă (trei pandantive, pandantiv în asociere cu muluri, pandantiv alături de plăcuțe decorate). În acest caz, pandantivele de granule pot avea poziție principală sau secundară.

I.1. Decor principal

I.1.1. *Sucidava*–Celei (fig. 3/5). Veriga este din sârmă simplă. Pandantivul central nu este decorat cu sârmă spiralată. În lateralele sale sunt două muluri de granule.

I.1.2. *Drobeta*–Turnu Severin – Termele romane, M. 6 (fig. 3/6). Veriga este din sârmă simplă. Pandantivul central este decorat cu o mulură de sârmă spiralată. În lateralele sale sunt două muluri de granule.

I.1.3. *Drobeta*–Turnu Severin – Termele romane, M. 60 (fig. 3/7–8). Veriga este din sârmă simplă. Pandantivul central este decorat cu o mulură de sârmă spiralată. În lateralele sale sunt două muluri de granule.

I.1.4. *Drobeta*–Turnu Severin, colecția Istrati-Capşa (fig. 3/9). Veriga este din sârmă simplă. Pandantivul central este decorat cu două muluri de sârmă spiralată, paralele şi tubulețe de sârmă. În lateralele sale sunt două pandantive elipsoidale decorate cu granule.

I.1.5. Târgu Trotuş – Țarna Nouă, M. 37 (fig. 3/10–12). Veriga este din sârmă simplă, cu un capăt în formă de vârf de săgeată perforat, iar cel opus aplatizat şi îndoit în formă de verigă. Pandantivul central este doar din granule. În lateralele sale sunt două muluri, tot din granule

I.1.6. Țifeşti (fig. 3/13–14). Veriga este ca la piesa precedentă. Pandantivul central a fost decorat pe centru cu o mulură de sârmă spiralată. În lateralele sale sunt două plăcuțe decorate cu granule şi tuburi de sârmă spiralată.

I.2. Decor secundar

I.2.1. Perechea de cercei nr. 1 de la Timişoara – colecția Pongráz (fig. 3/1–2). Veriga este din sârmă simplă, iar pandantivele laterale sunt din granule, fără decor de sârmă spiralată.

I.2.2. Perechea de cercei nr. 2 de la Timişoara – colecția Pongráz (fig. 3/3–4). Veriga din sârmă pusă în două şi torsionată. Pe centrul pandantivelor laterale este lipită sârmă spiralată.

II. Cercei cu două decorațiuni. Pentru aceste exemplare, pandantivul din granule a fost folosit invariabil ca decor principal.

II.1. Pandantivul principal este realizat doar din granule. Cuprinde trei subvariante:

II.1.1. Veriga are o buclă la unul din capete. Pandantivul este format din trei muluri, fără sârmă spiralată pe centru. Pe lângă pandantiv, decorul secundar este constituit dintr-o altă mulură de granule (Târgu Trotuş – Țarna Nouă, M. 48; fig. 4/3).

II.1.2. Veriga are o buclă la unul din capete. Decorul principal este format din două muluri, fără sârmă spiralată pe centru, iar cel secundar din altă mulură de granule (Târgu Trotuş – Ţarna Nouă; fig. 1–2).

II.1.3. Veriga are o buclă la unul din capete iar cel opus probabil a fost lăţit şi perforat. Decorul principal este format din două muluri, fără sârmă spiralată pe centru, iar cel secundar din altă mulură de granule. (Vaslui – Curţile Domneşti; fig. 4/4).

II.2. Veriga are un capăt îndoit în formă de buclă. Decorul principal este format din două muluri, cu o sârmă spiralată pe centru, iar cel secundar din altă mulură de granule(Bucureşti – Bârzeşti, M. 34; fig. 4/7–10, o pereche din aceeaşi necropolă, fără să fie precizat mormântul din care a fost recuperată; fig. 4/5–6 şi un fragment).

II.3. Cuprinde piese similare între ele, dar din materiale diferite.

II.3.1. Piesă din aur. Veriga are o buclă la unul din capete. Decorul principal este format din două muluri din granule paralele, alte două din sârmă spiralată pe centru. În lateral este o altă mulură de granule (Retevoieşti – Silişte; fig. 4/11).

II.3.2. Piesă din argint. Piesă similară cu precedenta (Măicăneşti – Străuleşti; fig. 4/12).

II.4. Veriga din bronz, are o buclă la unul din capete. Decorul principal este format din două muluri din granule paralele, alte două din sârmă spiralată pe centru. În lateral este o plăcuţă decorată cu tuburi de sârmă (Enisala – La Biserică, M. IX; fig. 4/13).

II.5. Veriga din argint, are o buclă la unul din capete. Decorul principal este format din trei muluri din granule, cea din centru fiind mai mare (Vadu Anei, M. 59; fig. 4/14–15).

II.6. Veriga din argint, este sub formă de semn de întrebare. Decorul principal este doar din granule, fără sârmă spiralată. Decorul secundar constă din mulură de sârmă spiralată şi o granulă mai mare (Gruia; fig. 4/18–19).

III. Cercei cu un singur element de decor

III.1. Cercel din argint aurit cu veriga, din sârmă simplă, are la unul din capete o buclă rezultată din întoarcerea capătului, iar partea opusă este aplatizată şi are o perforaţie circulară. Între mulurile de granule au fost înfăşurate două tuburi de sârmă simplă (Oraşul de Floci – Grindul nr. 1, biserica nr. 2, schelet din criptă; fig. 4/16).

III.2. Cercel cu veriga din sârmă simplă, de argint, îndoită la un capăt în formă de buclă. Pandantivul, din două muluri de granule, distanţate, lângă care, în laterale au fost lipite altele (cercel din colecţia Muzeului Târgovişte; fig. 4/17).

CONCLUZII

Pandantivul din granule a apărut în spaţiul actual al României, pentru prima dată, în Dobrogea, către mijlocul secolului al XIII-lea. În cazul piesei de la

Nufăru – Trecere bac, probabil cea mai timpurie descoperire cunoscută în acest moment pe teritoriul românesc, decorul cu granule a fost unul principal.

La nordul Dunării a pătruns în jurul mijlocului secolului al XIII-lea, cel mai probabil cândva între 1250–1270 (piesele din colecția Pongráz a Muzeului Banatului din Timişoara perechea nr. 1) şi probabil ultimul sfert al aceluiaşi secol sau începutul celui următor (piesele din colecția Pongráz a Muzeului Banatului din Timişoara, perechea nr. 2). La Dunărea mijlocie, în Banat, unde sunt cele mai timpurii piese cu aceste monturi descoperite la nordul Fluviului, decorul a avut un rol secundar, fiind plasat în lateralele pandantivului central. Locul descoperirii nefiind foarte clar, putem doar bănui că ar putea proveni din zona Orşovei, unde au mai fost descoperiți cercei cu un motiv decorativ surprins pe pandantivul central al pieselor din colecția de la Timişoara (granule de argint distanțate, unite între ele prin sârmă filigranată)[28].

Pentru piesele din Oltenia şi Muntenia vestică, pandantive din granule au fost utilizate atât ca element principal (Drobeta–Turnu Severin – Termele Romane şi Colecția Istrati-Capşa şi Gruia – Lacul lui Dan), cât şi secundar (Olteni). Cerceii pot fi datați în cursul secolelor XIV–XV.

În bazinul Dunării inferioare, anume în Muntenia nordică, centrală şi de est şi în Moldova sudică nu au mai fost descoperite pandantive în poziție secundară pe veriga cercelului. Cerceii menționați sunt însă târzii, din veacurile XV–XVI.

Se poate observa că structura pandantivelor, ca mod de execuție, are anumite caracteristici stilistice şi cronologice. Acestea cunosc diferențe destul de mari, inclusiv în funcție de tipul de suport folosit, anume verigă simplă sau în formă de semn de întrebare.

În primul rând se poate observa faptul că, în procesul de confecționare, se pleacă de la două muluri de granule distanțate între ele. Mulurile de granule se aplicau pe o sârmă spiralată înfăşurată în jurul verigii (de exemplu, la piesele de la Olteni sau la perechea nr. 1 de la Timişoara). În spațiul dintre două granule alăturate se lipea o a treia. Astfel rezulta un triunghi din trei granule. Spațiul dintre mulurile inițiale, distanțate, era la rândul său umplut cu alte două granule, câte una dinspre fiecare din cele două muluri. Prin alăturarea a patru granule se reuşea formarea unei piramide cu trei laturi. Două dintre laturi (cele dintre muluri), erau practic suspendate, iar colțul care în care se întâlneau aceste laturi se lipea de cel al piramidei opuse. Mărimea granulelor utilizate putea varia în funcție de aspectul dorit de meşterul bijutier, astfel încât una dintre muluri să fie mai mare, iar cea opusă mai mică.

O altă problemă de execuție este aceea că, la un moment dat, s-a renunțat la umplerea spațiului dintre muluri cu alte granule, ele fiind înlocuite cu una (*Drobeta*–Turnu Severin – Termele romane, M. 6) sau două (perechea nr. 2 de la

[28] Oța 2009, 179–211.

Timişoara – colecţia Pongráz) sârme spiralate. Uneori, inclusiv acestea erau distanţate între ele, iar peste spaţiul liber, cu sprijinire pe ambele elemente de decor, se lipeau tubuleţe de sârmă simplă (*Drobeta*–Turnu Severin – piesa din colecţia Istrati-Capşa).

Tot din punct de vedere stilistic, pandantivele astfel executate, pe verigă pot ocupa fie o poziţie centrală (*Drobeta*–Turnu Severin – Termele Romane sau piesa din colecţia Istrati-Capşa), fie secundară (Olteni, piesele de la Timişoara –colecţia Pongráz, perechea nr. 2).

O caracteristică a pieselor târzii este aceea că se renunţă la veriga din sârmă simplă, ea fiind înlocuită cu cea care are un capăt aplatizat şi îndoit în formă de buclă, cel opus fiind aplatizat în formă de vârf de săgeată şi perforat.

În cazul celor mai timpurii cercei de la nordul Dunării, din zona României, în afara celor care au avut veriga în formă de semn de întrebare, pandantivul din granule a fost folosit doar ca decor auxiliar (Timişoara – colecţia Pongráz) asemeni pieselor de la Mihailovgrad (Bulgaria) [29] şi Skopje (Macedonia)[30].

Cel mai probabil este vorba de cercei realizaţi de către artizani locali, care au plecat de la piesele decorate cu muluri de granule. În necropole, precum cea de la Négyszállás (Ungaria), în acelaşi cimitir se întâlnesc cercei în formă de semn de întrebare decoraţi pe tijă fie cu o mulură de granule simplă, fie cu decorul analizat aici, anume cel din granule. cercei în formă de semn de întrebare decoraţi cu mulură de granule au fost descoperiţi şi la Novo Brdo (Serbia)[31].

Deşi pandantivele executate din granule par a-şi avea originea în sudul Dunării, în special în mediul bulgar (Lukovit[32], Mihailovgrad, Pliska[33], Skravena[34]) şi macedonean (Skopje), cea mai mare răspândire au avut-o în spaţiul nord-dunărean extracarpatic, în Oltenia, Muntenia şi sudul Moldovei. În zona Serbiei aceste podoabe lipsesc[35]. Mai puţin cunoscuţi sunt şi în spaţiul pannonic, unde nu lipsesc, însă, cu desăvârşire, fiind semnalaţi şi în necropola de la Négyszállás, din Ungaria[36].

În termeni de cronologie absolută şi relativă şi ţinând cont de stadiul actual al cercetărilor, se poate aprecia că pe teritoriul actual al României utilizarea decorului din granule a durat până în veacul al XVI-lea.

---

[29] Alecsandrov 1984, 31–32, 33, Obr. 3/b.

[30] Maneva 1992, 49, 222, Pl. 21/C/2a–b.

[31] Zečević 2006, 40–41, cat. 16–19.

[32] Stančev, Načeva 1960, 89, Obr. 9, 92, Obr. 11/M. 99, 108; Jovanović 1987, 115, T. II/M. 47, 117, 118, T. III/M. 28–43, 122, T. V/M. 99, 108.

[33] Stančev, Načeva 1960, 77, 78, 81, 85, Obr. 8/47 (rândul 1, piesa a cincea), 89, Obr. 9/28, 52, 92, Obr. 12/108.

[34] Agre 1990, 22, 23, Sl. 14, 27.

[35] În acest sens, vezi Bikić 2010. Doar două piese, ar putea fi considerate drept imitaţii ale pieselor din spaţiul bulgar, deşi destul de nereuşite. Este vorba de un exemplar descoperit la biserica Sf. Nikola de la Staničej şi un altul de la Ribnica (Bikić 2010, 69, Sl. 43/1–2, 76, Sl. 48/9).

[36] Selmeczi 1992, 111, VII. Tábla, sír. 180/38.

EARRINGS ORNAMENTED WITH PENDANTS MADE OF GRANULES (13th –16th CENTURIES)

ABSTRACT

Different types of earrings, ornamented with one or more pendants made of granules, were discovered on the present-day territory of Romania, starting from the end of the 18th century.

Up until now, an ornament like this was observed on 38 items, from 15 sites (fig. 1). Five earrings, from three collections can also be added. The earrings are either collected (the Pongráz, Istrati-Capşa, and the Museum of Târgovişte collections), or found in cemeteries (Bucureşti–Bârzeşti, *Drobeta*–Turnu Severin – Termele Romane, Gruia – Lacul lui Dan, Măicăneşti – Străuleşti, Nufăru – Trecere Bac, Oraşul de Floci – Grindul nr. 1, Biserica nr. 2, Retevoieşti – Silişte *Sucidava*–Celei, Târgu Trotuş, Enisala, Vadu Anei), treasures (Olteni, Țifești) and settlements (Vaslui). Their area of distribution covers the regions of Banat, Dobrudja, Moldavia, Oltenia and Wallachia.

A catalogue of the items, an analysis of the type of discoveries, of the material used for the earrings, a discussion about different parts of the earrings (links, pendants, auxiliary ornaments) and an absolute chronology were proposed by the author. Based on the mentioned data, the author made also a typology of the items. Starting from the number of the ornaments on the link, three types of earrings were identified, each type with sub-types, and sometimes variants.

The earrings ornamented with one or more pendants made of granules were used especially in the urban milieu, or near the fortifications. The discoveries in the rural milieu were either treasures, or probably belonged to members of an elite. Even regional distinctions regarding the way such pendants made of granules were used on the link were observed by the author. The pendants made of granules were used from the 13th century up until the 16th century.

Key words: earring, treasure, cemetery, pendant, granulation, filigree.

BIBLIOGRAFIE

Agre 1990	Agre, D., *Mogila No. 1 ot nekropola Kraj selo Skravena, Botevgradsko*, ArheologijaSofia 32, 3, 17–31.
Aleksandrov 1984	Aleksandrov, G., *Srednovekovno bălgarsko săkrovište ot Mihailovgrad*, ArheologijaSofia 26, 1, 29–38.
Anton-Manea 2000	Anton-Manea, C., *Podoabe şi accesorii vestimentare descoperite la Oraşul de Floci între 1975–1989*, Ialomița 3, 97–139.
Artimon 2003	Artimon, Al., *Oraşul Medieval Trotuş în secolele XIV–XVII. Geneză şi evoluție*, Bacău.
Artimon 2000	Artimon, Al., *Viața spirituală în oraşele din sud-vestul Moldovei (secolele XIV–XVII)*, ArhMed 3, 59–84.
Bălăceanu 1982	Bălăceanu, M., *Câteva podoabe medievale din colecția Muzeului Regiunii Porților de Fier*, Drobeta 5, 201–205.
Bărcăcilă 1959	Bărcăcilă, Al., *Monede, podoabe de metal şi fragmente cetamice de la termele Drubetei şi din cimitirul medieval suprapus*, MCA 5, 769–794.
Bikić 2010	Bikić, V., *Vizantijski nakit u Srbiji. Modeli i nasleđe*, Belgrad.
Butnariu 2007	Butnariu, V.M., *Monnaies et parures du Musée Départamental "Ştefan cel Mare" de Vaslui*, Iaşi.
Chițescu *et alii* 1979	Chițescu, L., Conovici, N., Lungu, R., Păunescu, A., Rădulescu, V., *Cercetări arheologice la Piua Petrii (Oraşul de Floci), jud. Ialomița*, CAMNI 3, 199–246.
Constantiniu, Panait, Cristache-Panait 1965	Constantiniu, M., Panait, I. P., Cristache-Panait, I., *Şantierul arheologic Băneasa–Străuleşti*, CAB 2, 75–237.

Ćorović-Ljubinković 1954	Ćorović-Ljubinković, M., *Les boucles d'oreilles de trois graines inégaux dites boucles d'oreilles du type de Tokay*, RadVM, 3, 81–93.
Damian *et alii* 2007–2008	Damian, O., Mănucu-Adameşteanu, Gh., Vasile, M., Stănică, A., Bănăseanu, A., Samson, A., Vasile, G., *Descoperiri funerare în situl arheologic de la Nufăru, jud. Tulcea,* CAMNI, 14–15, 305–392.
Damian *et alii* 2009	Damian, O., Vasile, M., Samson, A., Vasile, G., Stănică, A., Ene, D., *53. Nufăru, com. Nufăru, jud. Tulcea. Punct: Trecere bac*, CCA, Campania 2008–2009, 156.
Damian *et alii* 2011	Damian, O., Mărgineanu-Cârstoiu, M., Dumitraşcu, V., Vasile, M., Samson, A., Apostol, V., Vasile, G., Stănică, A., Ene, D., Stănică, A., *39. Nufăru, com. Nufăru, jud. Tulcea. Punct: Trecere bac*, CCA, Campania 2010, 84–85.
Dumitriu 2006	Dumitriu, L., *Objets de parure de la nécropole de Vadu Anei*, CAMNI 13, 341–362.
Dumitriu 2001	Dumitriu, L., *Der Mittelalterliche Schmuck des Unteren Donaugebietes im 11. –15. Jahrhundert*, Bucureşti.
Georgescu 1973	Georgescu, M., *Podoabe din epoca feudală aflate în colecţia Muzeului judeţean Dâmboviţa*, Chronica Valachica 5, 181–193.
Jovanović 1987	Jovanović, V., *Razmatranja o srednjovekovnoj nekropoli Lukovit–Mušat kod Loveča u Bugarskoj*, Starinar 38, 111–132.
Maneva 1992	Maneva, E., *Srednovekoven nakit od Makedonija*, Kulturno-Istorisko Nasledstvo na Republika Makedonia, XXVIII, Skopje.
Mănucu-Adameşteanu 1993	Mănucu-Adameşteanu, Gh., *Necropola medievală de la Enisala, jud. Tulcea (1967–1968)*, MCA, a XVII-a Sesiune Anuală de Rapoarte, Ploieşti, 1983 (Partea a II-a), 455–468.
Mănucu-Adameşteanu 1984	Mănucu-Adameşteanu, Gh., *Aspecte ale ritului şi ritualului în lumina descoperirilor din necropola de la Enisala*, Peuce 9, 355–362.
Moisil 1916	Moisil, C., *Monete şi podoabe de la sfârşitul secolului al XV-lea (Tezaurul de la Ţifeşti, jud. Putna)*, BSNR 13, 27, ian. –martie, 3–16.
Oţa 1998	Oţa, S., *Mormintele bogomile din sudul Banatului (secolele XII–XV)*, ArhMed 2, 113–123.
Oţa 2005	Oţa, S., *Necropolele din orizontul sud-dunărean 2 de pe teritoriul Banatului (sfârşitul sec. al XI-lea – sec. al XIII-lea)*, în *Relaţii interetnice în Transilvania (secolele VI–XIII)*, Bibliotheca Septemcastrensis, XII, 171–215.
Oţa 2009	Oţa, S., *Câteva date privind decorul unor cercei de tradiţie bizantină descoperiţi în Peninsula Balcanică*, Istros 15, 179–211.
Oţa 2006 a	Oţa, S., *Contextul încetării funcţionării necropolelor din orizontul sud-dunărean 2 pe teritoriul Banatului*, în Rusu, A. A. (ed.), *Secolul al XIII-lea pe meleagurile locuite de către români*, Cluj-Napoca, 229–272.
Oţa 2006 b	Oţa, S., *Les sepultures bogomiles de Vadu Anei*, CAMNI 13, 309–321.
Oţa 2008	S. Oţa, *Orizonturi funerare din Banatul Istoric (secolele X–XIV)*, Sibiu.

Panait 1964 — Panait, I. P., *Contribuţii arheologice la cunoaşterea satului în secolul al XV-lea pe teritoriul de azi al Bucureştilor,* MatIstMuzBuc 1, 219–228.

Panait 1971 — Panait, I. P., *Cercetarea arheologică a culturii medievale din Ţara Românească în secolul al XIV-lea*, SCIVA 22, 2, 247–261.

Panait, Ştefănescu 1993 — Panait, I. P., Ştefănescu, A., *Cercetări privind satul Bârzeşti (sec. XV–XVI)*, MCA, a XVII-a Sesiune Anuală de Rapoarte, Ploieşti, 1983 (Partea a II-a), 531–537.

Panait, Ştefănescu 1992 — Panait, I. P., Ştefănescu, A., *Situl Bârzeşti*, CAB 4, 147–160.

Panait, Ştefănescu 1981 — Panait, I. P., Ştefănescu, A., *Relaţiile oraşului Bucureşti cu satele învecinate în secolele XIV–XVI*, CAB 3, 107–125.

Păunescu, Teodor 2006 — Păunescu, A., Teodor, E. S., *La nécropole de Brăneşti – Vadu Anei (le XVI-e siècle)*, CAMNI 13, 275–307.

Pîrvulescu 1979 — Pîrvulescu, D., *Obiecte de podoabă feudale din colecţia Muzeului Banatului*, Tibiscum 5, 223–232.

Popescu, Rosetti 1959 — Popescu, D., Rosetti, D. V., *Săpăturile arheologice de la Retevoieşti (r. Curtea de Argeş, reg. Piteşti)*, MCA 6, 703–717.

Rosetti 1972 — Rosetti, D. V., *Tezaurul de podoabe medievale de la Olteni (Teleorman) şi elementele lor bizantine*, BMI 41, 4, 3–14.

Selmeczi 1992 — Selmeczi, L., *A Négyszállási I. Számú Iasz Temető*, Budapesta.

Stančev, Načeva 1960 — Stančev, St., Načeva, I., *Srednovekoven bălgarski nekropol do Lukovit*, IzvestijaSofia 23, 71–98.

Stancu 2006 — Stancu, P., *Monnaies découvertes dans la nécropole et l'établiseement medievale de Brăneşti-Vadu Anei*, CAMNI 13, 331–340.

Stuparu 1985 — Stuparu, C., *Cercetări arheologice asupra aşezării şi a necropolei feudale din secolele XIV–XV din comuna Gruia, jud. Mehedinţi*, Drobeta 6, 135–143.

Toropu, Tătulea 1987 — Toropu, O., Tătulea, C., *Sucidava Celei*, Bucureşti.

Ţeicu 2003 — Ţeicu, D., *Observaţii privind necropola medievală de la Turnu Severin*, Studii Istorice, Timişoara, 61–71.

Zečević 2006 — Zečević, E., *Nakit Novog Brda*, Belgrad.

LIST OF CAPTIONS

Fig. 1. The territorial distribution of the earrings ornamented with one or two pendants of granules.

Fig. 2. The types of links on which pendants made of granules were attached.

Fig. 3. 1–4. Timişoara – Pongráz collection (after Pîrvulescu 1979); 5. *Sucidava*–Celei (after Toropu, Tătulea 1987); 6. *Drobeta*–Turnu Severin, Grave 6; 7–8. *Drobeta*–Turnu Severin, Grave 60; 9. Istrati-Capşa collection (after Dumitriu 2001, without scale); 10–12. Târgu Trotuş, Grave 37 (after Artimon 2000, without scale); 13–14. Ţifeşti (after Moisil 1916, without scale).

Fig. 4. 1–3. Târgu Trotuş, Grave 48 (after Artimon 2000); 4. Vaslui (after Butnariu 2007); 5–6. Bucureşti – Bârzeşti; 7–10. Grave 34 (after Panait, Ştefănescu 1992); 11. Retevoieşti, Grave 12 (after Popescu, Rosetti 1959); 12. Măicăneşti – Străuleşti (after Constantinescu, Panait, Cristache-Panait 1965); 13. Enisala – La Biserică, Grave IX (after Mănucu-Adameşteanu 1993); 14–15. Vadu Anei, Grave 59 (after Dumitriu 2006); 16. Oraşul de Floci (after Chiţescu *et alii*); 17. Earring in the collection of the Museum in Târgovişte (after Georgescu 1973); 18–19. Gruia (after Dumitriu 2001, without scale).

Fig. 5. 1–3. Olteni; 4. Vadu Anei (after Dumitriu 2006, without scale).

LOCUL TEORIEI ÎN CERCETAREA ARHEOLOGICĂ

GHEORGHE ALEXANDRU NICULESCU*

Rezumat: Teoriile ştiinţifice fac explicite reprezentările asupra realităţilor implicate în procesul de cercetare, examinează obiectivele lui şi modurile în care sunt construite şi abordate obiectele epistemice. Ele pot astfel deschide direcţii noi de cercetare. Lipsa de interes pentru teorie, în arheologia de la noi, continuă să contribuie la marginalizarea ei atât în raport cu alte discipline, în primul rând cu istoria, cât şi faţă de alte tradiţii de cercetare arheologică, prin perpetuarea şi preluarea unor reprezentări cărora li se permite să aibă autoritate fără să fi fost expuse unei judecăţi critice.

Cuvinte cheie: arheologie cultural istorică, teorie, România, practici interdisciplinare.

Deşi în ultimul deceniu numărul arheologilor care consacră timp problemelor teoretice sau privesc cu interes rezultatele muncii celor care fac acest lucru a crescut, teoria este înţeleasă, de cele mai multe ori, ca vorbărie goală, fie pentru că nu i se identifică vreun conţinut, fie pentru că este considerată ca fiind lipsită de relevanţă pentru ceea ce se întâmplă în disciplină, în general (şi, la noi, în special); prin urmare, se consideră că cei care se ocupă de aşa ceva fac altceva decât ar trebui[1]. Ei îi este opusă practica, consistenţa „realităţii", a „faptelor", în mod specific pentru arheologi, confruntarea cu situaţiile din teren şi cu obiectele descoperite. Cei care îşi declară interesul pentru teorie sunt deseori percepuţi ca fiind animaţi de pretenţia – lipsită

---

* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan", Academia Română, Bucureşti; e-mail: alec_niculescu@yahoo.com.

[1] Este ceea ce sugerează reacţia lui Alexandru Suceveanu: „acum, în zilele noastre, coordonatele esenţiale ale profesiunii noastre au părut a fi puse în discuţie de aşa-numita modă procesualistă. Se organizează mese rotunde la care participă de regulă debutanţi, dar şi arheologi mai vârstnici în care, prin titlul lor („Arheologia încotro?"), se cântă prohodul arheologiei tradiţionaliste. Din fericire, prin specialitatea mea – aceea a arheologiei clasice greco-romane, în care asemenea inovaţii nu prea au cum să-şi găsească locul – am rămas departe de ecourile acestei mode, motiv pentru care nu mă voi lansa în criticile pe care acestea le-ar merita" (Suceveanu 2008, 7). Din păcate, cel care era la acea vreme preşedintele Comisiei Arheologice arată aici nu numai un conservatorism încă frecvent, care face indezirabilă, dacă nu scandaloasă, orice discuţie despre alte moduri de a face arheologie. El nu este destul de bine informat nici asupra a ceea ce se întâmplă în disciplină: termenul procesualism – acest curent teoretic, apărut în 1962, nu se află printre preferinţele majorităţii arheologilor interesaţi de teorie de la noi – este impropriu folosit pentru a desemna orice ar putea tulbura liniştea locală, nici în ce declară că este specialitatea proprie, arheologia clasică greco-romană. Mi se pare suficient să spun că prima conferinţă de arheologie teoretică, organizată de arheologii interesaţi de lumea romană, a avut loc în 1991 şi că în 2012 a avut loc cea de-a 22-a, la Frankfurt am Main (http://www.trac2012.com).

SCIVA, tomul 63, nr. 3–4, Bucureşti, 2012, p. 293–304

de consistență – de a fi arheologi fără să fi acumulat deprinderile practice şi rezultatele care să le confere un asemenea drept.

Dintre lucrurile care au contribuit la o astfel de valorizare a teoriei am să mă opresc acum doar asupra celor 45 de ani de regim totalitar, în care lumea a fost pisată, în fel şi chip, mai întâi cu teoria marxistă, calificată ca fiind „singura teorie ştiinţifică despre lume şi viaţă", apoi cu „concepţiile despre lume şi viaţă ale partidului comunist şi ale secretarului său general". Multă lume ştia că aceste teorii nu aveau legătură cu realitatea, că ele erau doar propaganda unui sistem opresiv şi a intuit că rolul lor şi, de ce nu, al altora, era de a introduce politicul în ceea ce oamenii fac sau ar dori să facă. Poate de aceste realităţi se leagă acele idei despre pretenţiile hegemonice ale teoriei, care se manifestă uneori în mediul nostru arheologic, conform cărora un arheolog interesat de teorie ar vrea să impună colegilor modul său de a gândi şi poate că rezistenţa la teorie a fost, în acele vremuri, un mod de apăra disciplina faţă de intervenţiile politice.

Este interesant că o valoare promovată propagandistic de acelaşi regim, munca, supravieţuieşte în valorizările negative ale teoriei şi în importanţa acordată cunoaşterii practice, care pune în relaţie experienţa, în primul rând experienţa de teren, cu munca, înţeleasă ca efort individual, continuu şi sistematic, de prelucrare şi analiză a descoperirilor arheologice şi cu producţia, fie de obiecte prin săpătură, fie de literatură ştiinţifică.

Trebuie adăugat că toate aceste activităţi erau apreciate, până de curând, mai ales dacă erau desfăşurate „cu metodă", adică în conformitate cu practicile recunoscute ca exemplare de către arheologii cu bună reputaţie. În prezent, rolul pe care aceste practici îl au în evaluarea cercetării se reduce rapid în favoarea unui ansamblu de criterii a căror relaţie cu ele nu este clară. Între aceste criterii se numără dobândirea de granturi, după reguli la a căror stabilire arheologii au avut o contribuţie redusă, folosirea unor tehnici analitice pe care arheologii nu le stăpânesc şi pentru care recurg la specialişti din alte discipline (*e.g.* analizele fizico-chimice ale materialelor din care sunt făcute artefactele sau analizele asupra ADN-ului) şi numărul publicaţiilor, valoarea lor fiind estimată mai ales după criterii exterioare (locul în care au apărut). Ne confruntăm, din ce în ce mai des, cu forme de recunoaştere a valorii ştiinţifice elaborate în afara mediului profesional arheologic şi impuse acestuia.

Uneori noţiunea de „teorie" este utilizată de arheologi cu un sens mai puţin negativ, ca ipoteză explicativă, de cele mai multe ori nedemonstrabilă, la care arheologul recurge atunci când şi-a epuizat toate resursele metodice, ca efort de imaginaţie avizată plasat, conform unei logici aparte a cercetării ştiinţifice, la concluzii, nu la început, aşa cum recomandau în anii '60–'70, arheologii procesualişti partizani ai metodologiei ipotetico-deductive. Asemenea „teorii" pot fi, eventual, acceptate dacă vin de la arheologi experimentaţi şi sunt puse, în general, pe seama intuiţiei susţinute de experienţă; oricum, prezentate drept ceva care merge dincolo de terenul sigur al cunoaşterii ştiinţifice. Prin urmare, orice preocupare sistematică

pentru ele apare ca fiind cel puțin inutilă, iar interesul unor arheologi tineri, cu experiență redusă, pentru aşa ceva, apare ca scandalos.

Sensurile pe care noțiunile de „practică" şi „teorie" le au în limbajul arheologilor şi felul în care ele sunt valorizate seamănă bine cu ceea ce se întâmplă în cunoaşterea comună. Aceasta este orientată spre obiective practice, se întemeiază pe fapte, adică pe ceea ce apare ca evident, nu arată interes pentru ce nu aduce beneficii imediate, concepute în funcție de scări de valori ce se bucură de o largă acceptare. Cunoaşterea provenită din cărți este văzută ca irelevantă pentru existența cotidiană, proprie copilăriei, pentru care se acceptă, din motive care ar merita explorate şi la noi, ca un corp specializat de dascăli să-i chinuiască pe elevi cu lucruri mai degrabă inutile, care nu au legătură cu realitatea. Un contact cu cărțile, prelungit dincolo de vârsta studiilor, este văzut drept o infirmitate, ceva care-l plasează pe cel în cauză către marginile demne de compătimire ale umanității, ceea ce explică îngrijorarea cu care gazda de la Sinaia a lui G. Călinescu, pe când acesta depăşise de mult vârsta şcolarității, l-a întrebat, văzând că citeşte, „Tot mai înveți, maică?"

Cunoaşterea practică, deprinsă în timp, din surse autorizate, este singura în care putem avea încredere, este singura autentică, spre deosebire de lucrurile învățate din cărți[2], suspecte pentru că sunt artificiale şi depărtate de autoritatea umană valorizatoare pe plan local. De aici, ideile mai vechi despre „arheologul înnăscut" sau măcar cu o ucenicie arheologică începută cât mai devreme; în general, încrederea în calitățile naturale[3] ale arheologului, pe care educația nu le poate produce.

În cunoaşterea savantă, discuția despre teorii şi practici, purtată mai ales de filosofi şi practicieni ai ştiințelor sociale, dar şi de către fizicieni sau biologi, are proporții colosale şi nu aş putea să o rezum aici, chiar dacă aş avea competența necesară. Mi se pare util să vedem teoriile ca reprezentări ale unor realități mai mult sau mai puțin cuprinzătoare, cu particularități ce țin de condițiile în care sunt produse şi de funcțiile lor. Spre deosebire de cele din cunoaşterea comună, teoriile ştiințifice sunt în mod explicit perisabile (dacă prin caracterul ştiințific al unei teorii se înțelege caracterul de adevăr al reprezentării, aceasta indică, de multe ori, faptul că nu este vorba, de fapt, despre o teorie ştiințifică, ci despre una ideologică). Teoriile ştiințifice conțin nivelul cunoaşterii la un moment dat. Întreaga activitate de cercetare poate fi văzută ca fiind alcătuită din eforturi de a le confirma sau infirma şi de a produce teorii mai bune.

Relația teoriilor ştiințifice cu realitatea este mult mai complicată decât ne-ar sugera-o încrederea în generalizările empirice. De aproximativ o jumătate de secol, numărul celor care cred că faptele nu pot confirma teoriile este în creştere; la fel, numărul celor care renunță la distincția dintre fapte şi valori[4]. Neutralitatea faptelor şi

[2] Un exemplu simpatic este reproşul ce mi-a fost adresat de către un coleg, după ce am sugerat câteva modificări la rezumatul în limba engleză pe care-l scrisese: „engleza ta e prea livrescă", adică inferioară, pentru că este deprinsă din cărți şi nu din contactul prelungit cu vorbitori nativi.

[3] De această înzestrare naturală a arheologilor se leagă şi reprezentarea teoriei ca fiind feminină, deci inadecvată pentru arheologie (vezi Palincaş 2010, 101).

[4] Vezi, *e.g.*, Putnam 2002.

obiectivitatea lor sunt puse în discuție din diferite direcții, dintre care am să o menționez aici doar pe cea care porneşte de la ideea că observarea faptelor este întotdeauna precedată şi condiționată (nu determinată) de existența unor reprezentări, explicite sau implicite, care fac să vedem ceea ce suntem pregătiți să vedem şi să ignorăm restul[5]. Această situație inversează relația dintre fapte şi teorie; ideea că este bine să ne ocupăm mai întâi de fapte şi apoi de teorii ne face victime sigure ale reprezentărilor implicite şi tacite conținute în activitatea de constatare şi înregistrare a faptelor, care, din perspectiva pe care o prezint aici, este mai curând o activitate de creare a unor fapte cu proprietăți prescrise de reprezentările celui care pretinde că le descoperă. Arheologii nu studiază obiecte, ci imagini, alcătuite întotdeauna dintr-un număr mult mai mic de proprietăți decât cel existent, pentru bunul motiv că numărul proprietăților existente este infinit. Nu mă refer la faptul că starea proastă a depozitelor şi insuficiența fondurilor pentru deplasări, la care se adaugă uneori comoditatea arheologilor, conduc spre analize făcute asupra desenelor, nu asupra obiectelor, ci la faptul că, orice am face, nu putem introduce un obiect nici în mintea noastră, nici în computere. Introducem doar ceea ce decidem şi/sau am fost învățați să considerăm important.

Celor care se mai întreabă dacă este nevoie de teorie în arheologie li se poate oferi răspunsul foarte pertinent al lui Mircea Anghelinu: avem nevoie de teorie „pentru că există deja”, implicit, în tot ceea ce facem ca arheologi[6]. Tot ceea ce ştim despre lume în forme discursive este de natură teoretică. Dacă scopul arheologiei este cunoaşterea oamenilor, pornind de la obiectele lor (ar trebui discutat despre asta, căci există colegi care cred că arheologii trebuie să fie interesați doar de obiecte), recurgerea la teorii este inevitabilă. Cei care vor să cunoască oamenii în prezent ştiu deja că societatea nu poate fi studiată de pe poziții empiriste pentru că nimeni nu a văzut vreodată o societate. Ca să existe, ea trebuie imaginată şi, pentru ca ea să poată fi cunoscută de pe poziții ştiințifice, sunt necesare construcții teoretice complicate care să ne ajute să ne îndepărtăm de lucrurile evidente, cu care ne-am obişnuit pentru ca să putem trăi într-un anumit loc. Ele sunt şi mai complicate dacă vrem să studiem societăți din trecut, pornind de la obiectele ce le pot fi atribuite, mai ales atunci când încercările de a înțelege societăți din prezent pe baza culturii lor materiale sunt rare şi, oricum, ignorate de tradiția de cercetare din care facem parte.

Cantitatea de construcție teoretică necesară arheologiei este considerabilă[7]. Avem nevoie de teorie pentru a orienta săpătura în funcție de obiectivele noastre ştiințifice (dacă renunțăm să mai credem că facem săpături totale, care produc informație în mod egal utilizabilă de orice fel de interpretare arheologică), avem nevoie de teorie pentru a stabili relații între obiecte, indivizi şi grupuri, indiferent de natura lor, pentru a examina cum şi în ce măsură este posibil să cunoaştem trecutul

---

[5] Despre această problemă, importantă în disputele dintre procesualişti şi postprocesualişti, vezi Wiley 2002.

[6] Anghelinu 2002, 46.

[7] Cea mai bună introducere în teoria arheologică, din câte am citit, este cea scrisă de Matthew Johnson (Johnson 1999). Pentru o utilă sistematizare a domeniilor teoriei arheologice, vezi Schiffer 1988.

(obiectele de care ne ocupăm nu fac parte din trecut, ci din prezent, mai ales din cauza variatelor procese de decontextualizare şi de transformare la care sunt supuse). În sfârşit, avem nevoie de teorie pentru a plasa cunoaşterea noastră în lumea din care facem parte. La noi aceste categorii de construcții teoretice sunt în mare măsură umplute cu reprezentări tacite, de proveniențe diverse, nu de puține ori din cunoaşterea comună, reprezentări care, atunci când sunt verbalizate, pot căpăta statutul unor realități incontestabile. Un exemplu. Felul în care se face studierea ceramicii la noi nu a fost, din câte ştiu eu, niciodată supus unei examinări care să arate care-i sunt premisele teoretice. Totuşi, având în vedere preocuparea aproape exclusivă pentru forme, cred că pot imagina teorii tacite de tipul: „oamenii care folosesc ceramică sunt în primul rând interesați de formele recipientelor", sau „formele recipientelor indică funcțiile acestora", sau „formele ne spun lucruri importante despre lumea în care au fost folosite recipientele, indiferent ce credeau cei care le utilizau". Asemenea teorii tacite pot fi reconstituite prin examinarea în detaliu a descrierilor, analizelor şi a concluziilor. Mi s-ar părea interesant ca într-o asemenea investigație să înțelegem cum a ajuns arheologia pre-şi protoistorică europeană să-şi concentreze eforturile analitice asupra recipientelor ceramice în direcția funcțiilor lor simbolice, legate mai ales de afilierea indivizilor la grupuri şi să dea puțină importanță (sau chiar să ignore cu totul) alte atribute, cum ar fi rezistența la spargere sau la încălzire.

Dacă refuzăm teoria şi folosim doar rutine ştiințifice, produse la noi sau în altă parte, riscăm să producem în funcție de principii care nu au fost supuse evaluării şi în care avem încredere doar pentru că au fost folosite de arheologi de prestigiu. Cercetătorii care cred în caracterul practic, anonim şi neutru, al cunoaşterii lor sunt, aşa cum scria David Clarke, preluând ideea de la John Maynard Keynes, sclavii involuntari ai unor teoreticieni defuncți[8].

Lucrurile cele mai de preț pentru noi – săpăturile, analizele şi eventual chiar concluziile lor, deşi uneori arheologii sunt atât de baricadați în descriptiv încât concluziile nu au importanță – sunt făcute pornind de la teorii pe care le ignorăm sau le cunoaştem aproximativ, nu de puține ori deformate de transmiterea orală. Ele susțin reprezentări ale realității care şi-au pierdut de mult actualitatea. Suntem astfel condamnați de o atitudine care se descrie pe sine ca pragmatică, la o producție oarbă de fapte şi de interpretări ce se subordonează unor scopuri asupra cărora nu avem control şi a căror lipsă de actualitate poate fi detectată cu uşurință chiar şi de arheologii începători educați în Occident.

Această atitudine este într-adevăr pragmatică în raport cu lumea în care trăim, atunci când ceea ce cred arheologii despre realitatea socială este preluat nu din literatura ştiințifică, ci din cunoaşterea comună locală şi devine o teorie socială tacită, a cărei natură o face uşor de confirmat de descoperirile arheologice. Aşa se întâmplă când arheologii folosesc reprezentările comune despre etnii, care fac din ele națiuni şi ajung, indiferent ce descoperiri folosesc şi cum le interpretează, să confirme

[8] Clarke 1973, 18.

reprezentarea naţionalistă a realităţii sociale, care imaginează lumea ca fiind alcătuită din entităţi radical distincte, să descopere ceea ce se ştia deja. Autorităţile politice de un fel sau altul sunt dispuse să încurajeze producţia de fapte utile reprezentărilor ideologice ale realităţii, pe care o impun oamenilor, pe care – astfel – îi domină[9]. Aşa că este pragmatic să produci fapte, să te bucuri de acumularea şi de analiza lor, fără să te intereseze din ce reprezentare a lumii vor face parte, lăsând intact privilegiul autorităţilor de a le folosi.

La fel de pragmatic este să ignori teoriile arheologice în relaţiile cu colegii noştri din lumea occidentală, unde s-a dezvoltat aproape toată teoria arheologică existentă, care ne încurajează să ne dedicăm producerii de materiale arheologice analizabile şi privesc cu neîncredere tendinţele spre investigaţie teoretică şi cu înţelegere, uneori complice, ignoranţa noastră. Am descoperit existenţa unei relaţii de tip centru–periferie în arheologia europeană, relaţie în care noi nu ne aflăm în centru, în urma unei discuţii cu Rolf Hachmann, în 1988. Ştiam, de la discipolii săi din institut, că încuraja doar munca susţinută pentru atingerea unor obiective ştiinţifice clar limitate la tipul de arheologie pe care-l practica. I-am spus ceva ce m-am temut că i se va părea scandalos, dar mi-am asumat acest risc pentru că, ridiculizat pentru înclinaţiile mele teoretice de unii colegi şi chiar de prieteni, aveam nevoie să ştiu ce crede. I-am vorbit despre ce mi se părea important atunci – şi nu mi se mai pare deloc important acum – anume despre ce ar putea oferi arheologiei teoriile structuraliste ale lui C. Lévi-Strauss. Surpriza mea a fost totală: mă aşteptam să mă trimită la plimbare, speram să fie îngăduitor şi să spună că poate este ceva util în teoriile structuraliste. Nu a făcut nici una, nici alta. În schimb, după ce m-a întrebat dacă cunosc contextul intelectual al structuralismului, mi-a vorbit timp de 10 minute despre el, mai ales despre relaţiile dintre structuralism şi teoria critică a Şcolii de la Frankfurt. Nu înţeleg nici acum de ce Hachmann nu şi-a îndemnat discipolii din România să citească filosofie şi a preferat să li se prezinte ca un empirist sever. Mi-am amintit de această întâmplare la Budapesta, în 2005, unde, la o masă rotundă cu un istoric, Michael Werner, care propunea o perspectivă teoretică proprie pentru înţelegerea relaţiilor dintre tradiţiile de cercetare europene, perspectivă care se numeşte *histoire croisée*, am adus în discuţie dezechilibrele care fac o asemenea perspectivă discutabilă, constatând că de la începutul disciplinelor care se ocupă de trecutul mai îndepărtat – arheologia, istoria antică, filologia clasică – până în prezent, nici un savant care-şi desfăşura activitatea în estul Europei nu a reuşit să se plaseze în centrul disciplinei lui, adică să creeze norme şi principii după care ar trebui să se desfăşoare cercetarea, să impună teorii de succes, să devină exemplar pentru restul practicienilor.

Fără teorie, arheologii de la noi se află într-o situaţie similară cu cea a meşteşugarilor. Asemenea lor, arheologii nu se formează în universităţi – suntem, în continuare, una dintre puţinele ţări care nu are cicluri universitare de învăţămînt arheologic – ci pe şantiere, sub conducerea unui arheolog mai experimentat. Asemenea

---

[9] Despre arheologie ca mijloc de a critica societatea contemporană, vezi Dragoman, Oanţă-Marghitu 2006, 76.

meşteşugarilor, arheologii sunt ucenici înainte de a deveni meşteri, ceea ce-i face sensibili la detectarea autorităţii şi temători în ce priveşte capacitatea lor de a concepe moduri noi de producere şi de analiză a faptelor pe care le iau în seamă. Deţinători ai unor deprinderi care pot fi de o mare complexitate, practicanţi ai unor rutine care pot asigura o productivitate ridicată, ei nu pot oferi societăţii altceva decât ceea ce se aşteaptă de la ei şi le este foarte greu să pună la îndoială cunoaşterea care face parte din modul lor de a fi.

Absenţa teoriei explicite face din întreprinderile interdisciplinare, în care sunt implicate persoane la fel de dedicate rutinelor proprii, un dialog al surzilor. Aceste rutine nu se pot comunica, deprinderea lor durează mult timp, multe dintre ele nu sunt nici măcar verbalizate, aşa că discuţia despre ele este inutilă. Comunicarea se bazează pe respectul pe care fiecare parte implicată îl acordă celorlalte, bazat nu pe o încredere generată de recunoaşterea unor principii comune în ceea ce priveşte cunoaşterea ştiinţifică, ci pe faptul că toţi cei implicaţi sunt cercetători în discipline pe care statul le recunoaşte ca fiind ştiinţifice. O astfel de comunicare reproduce relaţiile care există între ele – de exemplu superioritatea ştiinţelor exacte asupra celor umaniste, de care sunt convinşi cei mai mulţi dintre cei pe care-i cunosc printre arheologii de la noi – şi tot ce se obţine este constituit din rezultate care nu modifică nimic din felul în care au fost obţinute. Această situaţie face ca o colaborare mai profundă, mai destabilizatoare pentru ceea ce cred cei implicaţi, să fie imposibilă[10].

Absenţa unei teorii explicite face încercările de evaluare a conţinutului cercetării să eşueze şi să fim obligaţi să ne limităm la aspectele formale şi cantitative. Dacă nu avem o reprezentare clară a obiectivelor ştiinţifice ale cercetării, tot ce putem evalua este prezenţa unor ingrediente indispensabile cercetării arheologice (săpătură, analiză, publicare), dar nu calitatea lor. Dacă nu putem spune care săpături, ce fel de analize şi ce publicaţii sunt mai bune, încurajăm săpături care n-ar trebui făcute, analize desuete şi publicaţii care n-ar trebui să apară.

Fără o investigaţie teoretică nu ştiu cum am putea judeca confruntarea dintre un arheolog care a lucrat toată viaţa în tradiţia lui de cercetare, a acumulat o cunoaştere fără egal a obiectelor şi a contextelor lor şi unul, cu douăzeci de ani mai tânăr, cu o cunoaştere şubredă a materialului arheologic, dar care a citit câteva lucrări de popularizare care-i permit, de exemplu, să afirme, cu deplină dreptate, că noţiunile de cultură şi de etnicitate, pe care arheologul experimentat le foloseşte, sunt defecte. Aceasta este o situaţie în care savantul de bună calitate nu are dreptate, nu pentru că ar greşi, ci pentru că urmează principiile generate de tradiţia lui de cercetare, iar cel care are dreptate nu o face din interiorul unei tradiţii de cercetare, ci importând cunoştinţe din alte discipline, la un nivel elementar.

Cred că investigaţia teoretică poate fi o practică eliberatoare, care permite accesul la scopurile disciplinei şi este indispensabilă pentru o producţie ştiinţifică de nivelul celei realizate în Occident. Relaţia dintre preocupările teoretice şi calitatea

[10] Pentru părerea că interdisciplinaritatea ar trebui să producă noi discipline vezi Frodeman, Mitcham 2007.

cercetării mi se pare evidentă. Este suficient să ne uităm la amploarea pe care investigaţia teoretică a luat-o în cele mai importante ştiinţe ale secolului al XX-lea, fizica şi biologia, şi la sutele de cercetători care s-au specializat în filosofia fizicii şi în filosofia biologiei. Există şi o filosofie a arheologiei, practicată în Statele Unite. Nu ştiu să existe în Europa aşa ceva. Există însă mulţi arheologi dispuşi să examineze fundamentele teoretice ale propriei discipline, folosind lecturi variate, mai ales din ştiinţele sociale şi din filosofie. Din păcate, producţia lor ştiinţifică este rareori evaluată de mediile ştiinţifice din care provin ideile pe care se întemeiază. Nu ştiu, de exemplu, ca vreun sociolog sau vreun antropolog să fi examinat modul în care sunt folosite ideile despre fenomenele etnice de către arheologii care le-au preluat din disciplinele lor.

Dacă suntem doar practicieni în virtutea unor teorii pe care fie le ignorăm, fie le cunoaştem aproximativ, nu putem crea noi teorii şi noi metode. Dacă în disciplină nu are autoritate decât ceea ce este tacit şi deja încorporat, stagnarea este un pericol real, aşa cum o arată incapacitatea noastră şi a colegilor noştri din estul Europei de a produce noi proceduri analitice. Din această stagnare se iese spasmodic cu importuri de teorie şi de rutine practice din Occident, care nu au cum să reproducă la noi mediul din care provin şi care, nu de puţine ori, se transformă în acord cu substanţa tacită a tradiţiei locale de cercetare arheologică.

Investigaţia teoretică este un ingredient indispensabil pentru succesul unei direcţii de cercetare ştiinţifică, dar simpla prezenţă a unor referiri la teorie nu înseamnă că ne aflăm în faţa unei cercetări de bună calitate. Putem porni de la constatarea lui Matthew Johnson că există o răspândită lipsă de corelare între teoria explicită, adoptată de către arheologi şi principiile tacite, care continuă să se manifeste în activitatea lor de cercetare, această situaţie apărând mai ales în fazele incipiente ale adoptării unor noi moduri de a gândi[11]. Este firesc ca acest lucru să se întâmple şi la noi. Dar se întâmplă şi alte lucruri. De exemplu, dificultăţile de a înţelege lucruri noi, peste care unii cercetători trec prea repede, convinşi că totul le este accesibil la prima lectură, chiar dacă este vorba despre o limbă străină, dificultăţi sporite atunci când lecturile sunt puţine[12].

Caracterul explicit al teoriei nu are legătură cu valoarea de adevăr a lucrurilor pe care le conţine. Teoria explicită este benefică pentru dezvoltarea cercetării arheologice nu pentru că ar conţine lucruri adevărate, în timp ce ceea ce ne-am

[11] Johnson 2006, 119.

[12] Afirmaţia lui Ioan Marian Ţiplic: „În anii '80 arheologia s-a divizat în două direcţii de cercetare: una cu adevărat teoretică şi implicând simbolistica, structuralismul, interpretarea şi abordarea contextuală, iar cealaltă care a devenit cunoscută sub denumirea de post-procesualism" (Ţiplic 2007, 38; afirmaţia este reluată identic în Ţiplic 2008, 181), susţinută de o trimitere la Maschner 2005, 3, pune pe gânduri pe orice arheolog care a citit măcar câteva texte introductive cu privire la gândirea arheologică din ultimii 30 de ani. Ea se întemeiază pe o înţelegere greşită a textului lui Maschner: «In the 1980s archaeology split in two directions. One was truly theoretical and involved the development of symbolic, structural, interpretive, contextual, and other archaeologies that became known as postprocessualism».

obişnuit să credem, ca arheologi în România, ar fi fals, ci pentru că ceea ce este susținut explicit poate fi mai uşor criticat, înlăturat şi înlocuit cu ceva mai bun[13]. Există însă şi arheologi care au păstrat viziunea locală, care conferă teoriei o poziție hegemonică şi care prezintă o teorie, pe care nu o discută, ca pe un adevăr care trebuie impus. Este ceea ce face George Bodi, într-un articol recent, scris în engleză. După intervievarea a şapte arheologi, el constată că arheologia de la noi este conservatoare şi că, *horribile dictu*, produce cunoaştere intradisciplinar, ceea ce ar avea efecte negative atât asupra generării de noi cunoştințe, cât şi asupra educării noilor specialişti. În opinia sa, trebuie să trecem la „modul 2" de cunoaştere, să reorientăm toată cercetarea arheologică conform modului de a gândi al lui William James şi Richard Rorty, ceea ce ar ajuta arheologia românească să-şi redescopere umanitatea şi să joace un rol activ în educarea publicului, să evolueze spre o concepție cu adevărat transdisciplinară asupra temelor ei de cercetare, crescând capacitatea ei de a încorpora unele dintre nevoile lumii contemporane. Pentru a atinge aceste obiective, arheologii ar trebui să renunțe la ideea că validarea cercetării este bine să fie făcută doar de către arheologi (*peer review*) şi să se gândească la contribuțiile pe care arheologia le-ar putea aduce în beneficiul societății, de exemplu prin dezvoltarea de politici de patrimoniu orientate către dezvoltarea turismului[14]. Înțeleg, de aici, că autoritățile care ne evaluează, fără a ține seama de ceea ce credem despre meseria de arheolog, şi cele care ne îndeamnă să ne ocupăm de turism au trecut la „modul 2" înaintea noastră şi că cei aproape de putere i-au citit deja pe William James şi pe Richard Rorty sau, dacă nu au făcut-o, nu are rost să se apuce acum de lectură, pentru că se află oricum pe drumul cel drept; că eforturile arheologilor de a apăra modul lor de a gândi meseria sunt orientate greşit şi am face mai bine să fim mai atenți la „nevoile societății". Cine stabileşte care sunt aceste nevoi? Se pare că nu arheologii. Nu este aici locul potrivit pentru a discuta despre „modul 2". Sper că G. Bodi o va face. Departe de a fi locul unde se află acum cercetarea ştiințifică internațională, loc spre care trebuie să se îndrepte toți cei care nu vor să rămână în urmă, „modul 2" este doar o teorie care încearcă să țină seama de tendințele constatate de un grup de sociologi ai cunoaşterii şi care a fost serios criticată, de la lansarea ei şi până acum[15]. Dacă doresc să se confrunte cu această

[13] Vezi Anghelinu 2002, 48: „…teoria promovează dubiul şi nu certitudinile, anticipația pe termen scurt şi nu soluții universale. Feedbackul ei cu practica este mai rapid, erorile sunt explicite, deci mai uşor criticabile."

[14] Bodi 2012, mai ales 373 şi 379– 381. Mulțumesc Nonei Palincaş pentru semnalarea acestui articol.

[15] Despre critici, parțial acceptate de unii dintre principalii creatori ai conceptului de „mod 2", vezi Nowotny, Scott, Gibbons 2003, 191–190. Despre locul investigației empirice, vezi Nowotny, Scott, Gibbons 2003, 186: «Both *The New Production of Knowledge* and *Re-Thinking Science* were written as reflective essays rather than as empirical studies» şi Barnes 2007, 188: «they fail to provide actual evidence that science is less clearly differentiated as activity and more closely coupled to the judgements, evaluations and objectives of non-scientists than once it was» şi Barnes 2007, 189: «even if the texts are addressed as mere manifestos, seeking change in the epistemological order of society rather than documenting it, they merit criticism for failing to offer convincing arguments for the desirability

teorie, mai bine primită în lumea celor care se ocupă de politică decât în cea a cercetătorilor, arheologii trebuie să spună ce cred, nu să accepte ceea ce G. Bodi prezintă ca fiind realitatea cercetării ştiinţifice de astăzi.

Oricât ar părea de ciudat, se pare că transmiterea cunoştinţelor ştiinţifice se face mai mult prin imitarea unor practici exemplare decât prin teorie, chiar şi în tradiţiile de cercetare în care teoria explicită are statutul pe care-l merită. Mult din ceea ce asigură funcţionarea oricărei tradiţii ştiinţifice nu este verbalizat. Un cercetător care acordă prioritate teoriei nu are, prin aceasta, un acces mai bun la realitate decât unul care a încorporat rutine esenţiale din tradiţia de cercetare din care face parte. Nu cred nici în necesitatea transformării arheologilor în filosofi şi nici în beneficiile separării teoreticienilor de practicieni. Ar fi mult mai bine dacă arheologii s-ar confrunta cu cât mai multe dintre problemele teoretice ale cercetării pe care o întreprind. Într-un sistem de învăţământ arheologic coerent, care întârzie să apară, arheologii atraşi de teorie ar trebui trimişi pe şantiere, iar cei atraşi de plăcerile săpăturii şi ale descoperirii ar trebui puşi să citească teorie socială.

Există multă teorie de proastă calitate, în special din cauza tentaţiei de a acumula elemente de legitimare, preţuite în formele autoritare ale cunoaşterii comune, în discursul public, după cum există şi multe practici ştiinţifice care şi-au dovedit utilitatea. Asemenea practici nu au însă nimic de pierdut de pe urma explicitării bazelor lor teoretice. Dacă majoritatea practicilor exemplare dintr-o tradiţie de cercetare sunt tacite, există riscul degradării, ceea ce face ca obiectivarea bazelor lor teoretice să devină necesară, pentru a se vedea de ce ele ar merita să fie păstrate, modificate sau abandonate.

Fără teorie explicită, tradiţia de cercetare arheologică din care facem parte este limitată la un statut subaltern. Faţă de istorie, care trece pentru unii drept teorie arheologică, sub forma „gândirii istorice”, arheologia rămâne o ştiinţă auxiliară, lipsită de mijloace proprii de interpretare, care oferă material din care rămâne ca istoricii să facă ceva, deşi este evident că un istoric fără educaţie arheologică serioasă nu poate folosi cu sens cunoştinţe arheologice. Acest statut împiedică în continuare constituirea unui învăţământ arheologic. Cercetarea arheologică este subordonată şi aşteptărilor autorităţilor faţă de cercetarea trecutului, fiind incapabilă să se prezinte altfel decât ca o producătoare de materiale ce pot fi utile reproducerii societăţii în care trăim şi ideologiilor curente (origini şi obiecte de patrimoniu pentru ideologia naţională, relaţii de putere pentru cea neoliberală). Absenţa teoriei explicite contribuie şi la perpetuarea relaţiilor centru–periferie în care tradiţia noastră este

and the feasibility of what they propose, and even in some cases for failing to convey what it would involve». Vezi şi Weingart 2008, 132: «It is left open whether it is a descriptive term or a normative one, but it is clear that it is something we do not yet have» şi Hessels, van Lente 2010, 69: «The notion of Mode 2 has proved to be an important step towards both the visibility and the understanding of important trends in contemporary science systems. Yet, it is also a source of questions and confusion Conceptually, it is still underdeveloped and prone to further refinement Empirically, its arguments are too brittle and equivocal to be used as a basis for convincing assessments and interventions». Mulţumesc Oanei Fuică pentru sugestiile bibliografice cu privire la „modul 2”.

implicată. Rămânem, în cel mai bun caz, producători de informație arheologică, care, pentru a fi interpretată la nivelul cerut astăzi de disciplină, trebuie fie să atragă atenția arheologilor din locuri unde teoria arheologică este explicită, fie pe cea a arheologilor locali, puțini la număr, care au ales să lucreze importând rutine științifice şi/sau teorie.

Circulația ideilor este o condiție vitală a cercetării şi avem, cu siguranță, nevoie de idei noi, dar, fără preocupări teoretice, cum putem oare estima valoarea lor? Fără această indispensabilă evaluare rămânem doar la practicile mimetice, încurajate de instituțiile statului ce se ocupă de evaluarea cercetării științifice şi pentru care scrisul în limba engleză, în publicații străine, folosind idei care au trecere în instituțiile care evaluează cercetarea în Occident, contează mai mult decât producția evaluată după criterii locale. În plus, această activitate de evaluare, din ce în ce mai importantă pentru finanțarea cercetării științifice, atât la noi cât şi în alte părți ale Europei, trebuie să se confrunte sistematic cu ceea ce cred cei care produc cunoaştere științifică despre munca lor, iar asta nu se poate face folosind doar rezultatele cercetării. Evaluarea se face pe baza unor teorii despre ce are valoare în cercetarea științifică şi nu ne putem apăra disciplina doar cu afirmații despre importanța practicilor științifice şi a justificărilor cu care ne-am obişnuit.

THE PLACE OF THEORY IN ARCHAEOLOGICAL RESEARCH

ABSTRACT

Scientific theories make explicit the representations of the realities involved in the research process, examine its goals and how epistemic objects are built and approached. They can thus open new directions of investigation. By perpetuating and borrowing representations which are allowed to be authoritative without being exposed to critical judgement, the lack of interest for theory in our archaeology continues to contribute to its marginalization towards other disciplines, first of all towards history, and then towards other traditions of archaeological research.

Key words: Culture-historical archaeology, theory, Romania, interdisciplinary practices.

BIBLIOGRAFIE

Anghelinu 2002	Anghelinu, M., *De ce nu există teorie în arheologia preistorică din România?,* Sargeția 30, 39–49.
Barnes 2007	Barnes, B., *Catching up with Robert Merton: scientific collectives as status groups*, Journal of Classical Sociology 7(2), 179–192.
Bodi 2012	Bodi, G., *Discussion of the characteristics of archaeological knowledge. A Romanian exploratory case-study*, Logos & Episteme 3(2), 2012, 373–381.
Clarke 1973	Clarke, D., *Archaeology: the loss of innocence*, Antiquity 47, 6–18.
Dragoman, Oanță-Marghitu 2006	Dragoman, A., Oanță-Marghitu, S., *Archaeology in communist and post-communist Romania*, Dacia N.S. 50, 57–6.

Frodeman, Mitcham 2007	Frodeman, R., Mitcham, C., *New directions in interdisciplinarity: broad, deep, and critical,* Bulletin of Science, Technology & Society 27(6), 506–514.
Hessels, van Lente 2010	Hessels, L.K., van Lente, H., *The mixed blessing of Mode 2 knowledge production*. Science, Technology & Innovation Studies 6(1), 65–69.
Johnson 1999	Johnson, M., *Archaeological theory: an introduction,* Oxford.
Johnson 2006	Johnson, M., *On the nature of theoretical archaeology and archaeological theory*, Archaeological Dialogues 13(2), 117–132.
Maschner 2005	Maschner, H.D.G, *Introduction*, în Maschner, H.D.G. şi Chippindale C. (eds.), *Handbook of archaeological methods*, 1, Lanham, 1–39.
Nowotny, Scott, Gibbons 2003	Nowotny, H., Scott, P., Gibbons, M., *Introduction. 'Mode 2' revisited: the new production of knowledge*, Minerva 41, 179–194.
Palincaş 2010	Palincaş, N., *Living for the others: gender relations in prehistoric and contemporary archaeology of Romania*, în Domasness, L.H. *et al.* (eds.), *Situating gender in European archaeologies*, Budapesta, 93–116.
Putnam 2002	Putnam, H., *The collapse of the fact-value distinction and other essays*, Cambridge, 7–27.
Schiffer 1988	Schiffer, M.B., *The structure of archaeological theory,* AmerAnt 53(3), 461–485.
Suceveanu 2008	Suceveanu, A., *Cuvânt înainte*, în Mircea Angelescu, Florela Vasilescu (eds.), *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2007*, Bucureşti, 5–7.
Ţiplic 2007	Ţiplic, I.M., *Probleme generale ale arheologiei medievale la început de mileniu*, Studia Universitatis Cibiniensis. Series historica 3– 4, 27–44.
Ţiplic 2008	Ţiplic, I.M., *Arheologia şi istoria la începutul mileniului trei*, Banatica 18, 161–194.
Weingart 2008	Weingart, P., *How robust is "socially" robust knowledge*, în Carrier, M., Howard, D., Kourany, J.A. (eds.), *The challenge of the social and the pressure of practice science and values revisited*, Pittsburgh, 130–145.
Wiley 2002	Wiley, A., *"Heavily decomposing red herrings": middle ground in the anti-/postprocessualism wars*, în Wiley, A., *Thinking from things: essays in the philosophy of archaeology*, Berkeley, 171–178.

NOTE EPIGRAFICE (IV)*

FLORIAN MATEI-POPESCU**

Rezumat: Sunt publicate două inscripții inedite, una în limba greacă și una în limba latină, aflate în colecția epigrafică a Muzeului Național de Antichități, ambele cu loc de descoperire necunoscut. Având în vedere conținutul și locul de depozitare, inscripția în limba greacă provine cel mai probabil de la Tomis și datează din perioada secolelor II– III p.Chr., iar cea în limba latină, ce datează din perioada romană târzie, ar putea proveni de la sudul Dunării, din zona provinciilor *Dacia Ripensis* sau *Moesia Secunda*, ori din Dobrogea, provincia *Scythia*. Este discutată, de asemenea, o inscripție descoperită la Apamea, provincia *Syria*, în care apare un nume de origine daco-moesică a unui soldat al legiunii *XIII Gemina* de la Apulum. Ultima notă atrage atenția asupra publicării fotografiilor a două diplome militare descrise ca inedite într-un catalog de expoziție din Bulgaria. Ambele documente sunt însă cunoscute, fiind publicate de mai multă vreme și preluate în CIL XVI.

Cuvinte cheie: inscripții, epoca romană târzie, *Moesia Inferior*, diplome militare, nume daco-moesice.

1. O INSCRIPȚIE FUNERARĂ ÎN LIMBA GREACĂ (MNA L 835)

În colecția epigrafică a Muzeului Național de Antichități, ce se află în acest moment la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" din București, se păstrează o inscripție în limba greacă, cu loc de descoperire necunoscut. Monumentul de calcar va fi fost la origine o stelă funerară de mici dimensiuni, dar este posibil ca în decursul timpului să se fi pierdut partea superioară, unde era amplasat frontonul. Se păstrează marginea de sus și cea din stânga a câmpului inscripției. Dimensiuni: înălțime – 24 cm; lățime – 25 cm; grosime – 11 cm; înălțimea literelor – 3,5 cm. Dintre particularitățile paleografice ale textului merită amintite: *alpha* cu bara mediană frântă, *sigma* cu brațele drepte, *epsilon* cu bara mediană mai mică în comparație cu bara superioară și cea inferioară. Se păstrează patru rânduri ale inscripției (pe rândul al cincilea se păstrează parțial două sau trei litere, poate *Y* și *E* sau *Σ*), după cum urmează:

Ἐνθάδε [κεῖται ...]
Κρήσκεν[τος ... ζήσας]
ἔτη κʹ. Τὴ[ν *e. g.* στήλην ...]

* Matei-Popescu 2003–2005; Matei-Popescu 2008–2009; Matei-Popescu 2011.

** Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" al Academiei Române, București; e-mail: florian.matei@gmail.com. Pentru observații și sugestii le mulțumesc doamnei Mihaela Mănucu-Adameșteanu și domnului Dan Dana.

κατεσκε[ύασεν ...]
[...]

Stela funerară a fost ridicată în memoria unui personaj necunoscut, fiul lui *Crescens*. Numele trebuie să se fi aflat în primul rând al inscripției. Întrucât partea pierdută, din dreapta, pare a fi fost mai lungă, putem presupune că după patronimic inscripția continua, poate cu precizarea apartenenței la un anume trib[1]. Numele latin *Crescens* este atestat în inscripțiile grecești din zona vestică a Pontului Euxin (Histria şi Tomis) sub forma Κρήσκης[2]. Numele celui care s-a îngrijit de monument trebuie să se fi aflat în partea pierdută, după verbul ce redă această activitate. În rândul al treilea întregirea nu este sigură, dar este de aşteptat un cuvânt care să aibă legătură cu ridicarea unui monument funerar, care să fie de genul feminin, întrucât literele *TH* pot fi înțelese ca parte a articolului hotărât feminin singular. Cuvintele erau despărțite probabil prin *hederae distinguentes*, una fiind păstrată pe rândul al treilea.

Din păcate nu se cunoaşte locul de descoperire a acestei inscripții, dar având în vedere colecția din care face parte și ținând cont de faptul că numele *Crescens* este atestat pe țărmul vestic al Pontului Euxin, ne putem gândi că ar putea proveni din această zonă, cel mai probabil de la Tomis[3].

2. O INSCRIPȚIE LATINĂ INEDITĂ (MNA L 1086)

În aceeaşi colecție epigrafică a Muzeului Național de Antichități se păstrează o placă fragmentară de marmură, cu loc de descoperire necunoscut, ruptă în partea de sus, la stânga şi la dreapta, ce conține o inscripție în limba latină şi partea din dreapta jos a unei reprezentări funerare, cel mai probabil reprezentarea Cavalerului Trac. Se observă foarte clar picioarele din față ale unui cal aflat în galop. Fragmentul are următoarele dimensiuni: înălțime – 30 cm; lățime – 27 cm; grosimea – 4 cm; înălțimea literelor – 2–4 cm. Dintre particularitățile paleografice se poate aminti redarea literei *A* cu bara mediană frântă, dar şi cu aceasta dreaptă. Textul păstrat este următorul:

ELV
VIXIT
NOR V vel *X*
ET IEO
NDIA
ONVTVR SIC
IOVIX ET SERO vel *C*
STANTES MARITO vel *MARTIO*
C ET FRATRES

---

[1] Vezi spre comparație ISM II 254– 256.

[2] LGPN IV, 202, *s. v.* Numele este atestat şi în Thracia şi Macedonia. Pentru această formă vezi Mihailov 1943, 75.

[3] Monumentul seamănă, spre exemplu, destul de bine cu ISM II 301, descoperită la Tomis, având aproximativ aceleaşi dimensiuni şi acelaşi tip de profilatură în partea stângă.

1

2

Fig. 1. Bucureşti. MNA. 1. L 835; 2. L 1086.

R. 1 se păstrează doar jumătatea inferioară a literelor, care par, totuşi, a fi *ELV*; R. 3 se observă un punct despărțitor între litera *R* şi litera următoare, păstrată parțial, ce pare a fi *V* sau *X*; R. 4 ultima literă păstrată pare a fi *O*, deşi nici prezența literei *C* nu poate fi exclusă; R. 5 se mai observă o mică parte din litera ce urmează după *A*; R. 6 ultima literă este sigur *C*, întrucât în partea inferioară se observă un mic spațiu între această literă şi partea inferioară păstrată a literei următoare; R. 7 ligatură între *I* şi *O*, de fapt litera I este înscrisă în câmpul literei *O*, în față se poate distinge hasta inferioară a unei litere de tipul *E*, *L* sau *Z*; *V* este redat rotunjit, ca un *U*, ceea ce pare a indica o influență grecească, mai ales că este precedat de *O*; R. 8 ligatură între *A* şi *N*, fără a exista o bară mediană de marcare a literei *A*; forma literelor *IT* este aproape identică, totuşi este de aşteptat cuvântul *marito*, căruia i-a fost dedicată inscripția funerară de către urmaşi, *superstantes*, deşi nici forma *Martio* nu poate fi exclusă, mai ales că primul *I* pare a avea o prelungire spre stânga, în partea superioară.

Caracterul funerar al inscripției este sigur, deşi există încă anumite neclarități în înțelegerea textului, datorate pierderii unei bune părți din inscripție. În partea superioară, unde se afla şi relieful, inscripția apărea în ambele părți ale acestuia. Cuvântul *vixit* imediat deasupra secvenței *NOR*, ce ar putea fi înțeleasă ca *[an]nor(um)*, pare a sugera că în partea superioară inscripția se dezvolta doar în dreapta reliefului, urmând a se extinde şi la stânga acestuia doar în partea inferioară. O astfel de lectură implică însă acceptarea existenței unei greşeli, nu foarte frecvente, *vixit annorum*. De fapt, secvența *NOR* ar putea fi înțeleasă şi altfel, mai ales că în zona provinciilor danubiene vârsta nu se mai reda prin genitivul plural încă din secolul al II-lea şi, mai mult decât atât, sunt rare cazurile în care după *vixit* să urmeze genitivul, după cum am amintit deja. Dacă admitem, totuşi, că se poate întregi *[an]nor(um)*, atunci nu poate fi legat de *vixit* de pe rândul superior, ci mai degrabă de textul ce se va fi aflat în partea stângă a monumentului, astăzi pierdută. O problemă încă de rezolvat rămâne cea a verbului, care apare la indicativ prezent sau plural pasiv pe rândul al şaselea. Prefer să întregesc aici, *exempli gratia*, *[p]onu(n)tur*, forma de plural, care implică faptul că, pe lângă monument, urmaşii se vor fi ocupat şi de amenajarea mormântului. Dacă admitem existența unei forme de singular, atunci ar trebui să acceptăm existența unei greşeli: *ponutur* = *ponitur*, provenită din confuzia de timbru între *i* şi *u*, atestată în provinciile danubiene[4], dar şi prin influența formei de plural. Ultima problemă rămâne lectura grupului de litere *MARITO* (forma de dativ/ablativ a substantivului *maritus*) sau *MARTIO* (forma de dativ/ablativ a cognomenului *Martius*) de pe rândul al optulea. Ambele lecturi sunt perfect posibile, având în vedere forma de redare, aproape identică, a celor două litere. Din textul păstrat se poate înțelege că este un fragment de inscripție funerară ridicată de urmaşi, *superstantes*, unui bărbat de către soția acestuia, copii şi probabil frați. Ar fi posibil să se păstreze parțial

[4] Mihăescu 1978, 176–177.

două nume ale dedicanților, *-iouix* şi *Sero-*[5], dar având în vedere starea fragmentară a textului, precum şi lipsa unor analogii sigure, această observație rămâne doar la stadiul de presupunere ce urmează a fi sau nu confirmată.

Pe baza caracteristicilor paleografice inscripția se poate data în epoca romană târzie, cel mai probabil în secolele IV–V. După cum am amintit deja, nu se cunoaşte locul de descoperire al acestei inscripții; totuşi, având în vedere conținutul şi colecția din care face parte, ea ar putea proveni fie de la sudul Dunării, din zona provinciilor *Dacia Ripensis* sau *Moesia Secunda*, fie din Dobrogea, zona provinciei *Scythia*. Ținând seama de starea extrem de fragmentară, textul inscripției se poate întregi doar parțial:

[...] relief *[..]ELV[...]*
[...] relief *vixit [...]*
[...an-] relief *-nor(um) V* vel *X[...]*
[...] relief *et IEO [...]*
*[...]*relief *ndia[...]*
*[...*e .g. *p]onu(n)tur* vel *-onutur sic [...]*
[...]iouix et sero vel *-c[...]*
[super]stantes marito vel *Martio*
[...]c et fratres.

3. UN NUME DE ORIGINE DACO-MOESICĂ AL UNUI SOLDAT AL LEGIUNII *XIII GEMINA*

IGLS VI 1362; Balty, Rengen 1993, 27, pl. nr. 6 (foto); AE 1993, 1576; AE 1996, 1541; IDRE II 410

D(is) M(anibus)
Aurel(ius) Si-
sinna
mil(es) leg(ionis)
XIII G(eminae) vi-
xit an(nis) XL
mil(itavit) an(nis) XVII
Ael(ius) Vict(or) h(eres) b(ene) m(erenti).

Stela funerară a fost descoperită în necropola de la Apamea din provincia *Syria*. În acest oraş au fost descoperite numeroase stele funerare aparținând mai multor unități ale armatei romane, în special legiunea *II Parthica*, care au participat la diferite expediții orientale în cursul secolului al III-lea. Prezența soldatului din legiunea *XIII Gemina* a fost pusă în legătură cu trimiterea unei vexilații din această legiune în expediția parthică a lui Caracalla, fiind apoi implicată şi în conflictul

[5] Cognomenul simplu *Sero* este atestat o singură dată în provincia *Belgica*, CIL XIII 6150, OPEL IV, 72, *s. v.* De asemenea, tot în provinciile occidentale este atestat şi cognomenul *Serotinus*, OPEL IV, 72, *s. v.*

dintre Macrinus şi Elagabal din anii 217–218. Dar nu problemele legate de participarea legiunilor din Dacia la expediția parthică a lui Caracalla ne rețin acum atenția, ci numele soldatului: *Aurelius Sisinna*[6].

După cum se poate vedea, acesta este un cetățean roman de dată recentă, care primise cetățenia probabil odată cu intrarea în armată, dacă admitem că prezența sa la Apamea este de pus în contextul expediției parthice a lui Caracalla, sau ca urmare a *constitutio Antoniniana*, dacă inscripția datează dintr-o perioadă mai târzie. Cognomenul este evident de origine locală, daco-moesică. Este fără îndoială apropiat de numele *Sinna*[7], atestat atât în diplome militare[8], cât şi în inscripții[9], dar diferit prin adăugarea unui element în plus, *si-*, cel mai probabil un prefix.

În principiu, întrucât inscripția se poate data cu siguranță în secolul al III-lea, putem considera că *Aurelius Sisinna* a fost recrutat din provincia Dacia, probabil chiar din *Dacia Apulensis* (Superior), având de a face cu o recrutare locală. Totuşi, o posibilă recrutare de la sudul Dunării, cel mai probabil din provincia *Moesia Superior*, unde numele *Sinna* este atestat, sau din *Moesia Inferior*, nu poate fi cu totul exclusă. Dacă admitem, totuşi, că soldatul a fost recrutat din Dacia, atunci avem atestat un nou nume de origine dacică în provincie.

4. DOUĂ DIPLOME MILITARE „INEDITE”

În catalogul expoziției organizate la Ruse, Bulgaria, cu ocazia celui de al XXII-lea Congres Internațional al Frontierelor Romane (6–11 septembrie 2012), sunt publicate fotografiile a două diplome militare romane (din comentarii reiese că ar fi vorba de trei diplome militare, dar cum se va vedea mai jos este vorba doar de două)[10]. Din păcate, există neconcordanțe între fotografii şi comentariile ce le sunt asociate. Mai mult decât atât, deşi în fiecare comentariu se menționează că diplomele sunt nepublicate, ele sunt de fapt cunoscute de mai multă vreme, publicate şi preluate în CIL XVI.

Astfel, prima diplomă (nr. 246) ar fi fost descoperită, conform comentariului, la Montana (Institutul Național de Arheologie şi Muzeu din Sofia, nr. inv. 6063) şi datează din anul 78. Totuşi, sub numărul 246 este publicată fotografia înfățişând exteriorul primei tăblițe, iar sub numărul 248 este publicată fotografia interiorului tăbliței a doua, dar comentariul la acest număr face referire la o altă diplomă militară, nepublicată, din timpul domniei lui Domitian, descoperită la Muhovo, regiunea

[6] În IGLS VI 1362 lectura numelui este *Sinna*. Fotografia publicată în 1993 demonstrează fără dubiu că lectura numelui este *Sisinna*. Vezi, în acelaşi sens, Dana 2001–2003, 88, nota 50.

[7] Dana 2001–2003, 86–89; Dana, Matei-Popescu 2009, 229.

[8] RMD V 472; Dana, Matei-Popescu 2009, 218, nr. 42 – *Sinnes*, formă de genitiv.

[9] CIL III 7548 = IMS II 53 – *M. Aur. Sinna*, originar din Ratiaria, *Moesia Superior*; ISM V 127 – *Tsinna*, într-o inscripție descoperită la Capidava, *Moesia Inferior*.

[10] Gencheva 2012, 95–96, nr. 246–248.

Ihtiman (Institutul Naţional de Arheologie şi Muzeu din Sofia, nr. inv. 6181). De fapt, sub ambele numere sunt publicate fotografii ale aceleiaşi diplome militare, descoperite într-adevăr la Muhovo şi care datează din 7 noiembrie 88. Diploma, cunoscută de mai multă vreme, este o copie după o constituţie imperială acordată soldaţilor din trupele auxiliare ale provinciei Syria[11].

Sub numărul 247 este publicată doar fotografia interiorului unei *tabella II* a unei diplome militare din anul 82, deşi se face referire la existenţa a două tăbliţe de bronz descoperite la Mindya, regiunea Veliko Tărnovo (Institutul Naţional de Arheologie şi Muzeu din Sofia, nr. inv. 6063). Verificând, am observat că fotografia publicată sub numărul 247 redă, de fapt, interiorul tăbliţei a doua a diplomei militare descoperite la Debelec, care datează din 20 septembrie 82. Aceasta este o copie după o constituţie imperială acordată soldaţilor din trupele auxiliare ale provinciei Germania Superior, la care sunt adăugaţi şi soldaţii din trei unităţi, o ala şi două cohorte, deja transferate în provincia Moesia. Evident şi acest document este cunoscut şi publicat de mai multă vreme[12].

EPIGRAPHIC NOTES (IV)

ABSTRACT

1. A Greek funerary inscription (MNA L 835). A funerary inscription, probably part of a damaged stela, is published. It is preserved in the collection of the National Museum of Antiquities, Bucharest. The inscription was raised in the memory of an anonymous son of *Crescens* and was probably discovered in one of the Greek cities from the western coast of the Black Sea, most likely Tomis.

2. An unpublished Latin funerary inscription (MNA L 1086). A very badly damaged Late Roman Latin funerary inscription, part of the some collection, is published here. The inscription field was divided by a relief, probably depicting the so called Thracian Horseman. The text could be restored only partially; many questions concerning certain details of the text remain still unknown. However, the funerary character is beyond doubt, the monument being probably raised in memory of a man by his wife with their children and his brothers. Probably the inscription was discovered south of the Danube, in the area of the Late Roman provinces of *Dacia Ripensis* and *Moesia Secunda* or in Dobruja – the Late Roman province of *Scythia.*

3. Daco-Moesian origin name of a soldier of the *XIII Gemina* legion. The funerary stela of a soldier belonging to the *XIII Gemina* legion was discovered at Apamea, in the Roman province of *Syria*. His name, *Aurelius Sisinna*, proves that he received the Roman citizenship at the beginning of the third century, while joining the army, if the inscription is to be dated at the end of the reign of Caracalla, or as a consequence of the *constitutio Antoniniana*, if the inscription is to be dated later on. His *cognomen*, obviously not a Roman one, could be considered Daco-Moesian, being much closed to the epigraphically attested name *Sinna*. Taking into consideration the date of the inscription, the soldier was probably locally recruited, from the *Dacia Apulensis* (Superior) province where the legion was located. Nevertheless, a possible south-danubian origin, probably from *Moesia Superior* or *Inferior*, can not be completely overruled.

[11] CIL XVI 35. Se mai cunosc alte câteva copii din această constituţie, Weiß 2006, 252– 254, nr. 1– 2.

[12] CIL XVI 28.

4. Two "unpublished" military diplomas. In the exhibition catalogue published on the occasion of the XXIInd International Limes Congress, held this year in September, at Rousse, Bulgaria, the photos of the two military diplomas (in the text there are mentioned three, nevertheless there are only two!) are published. The items are labeled as unpublished in the short added commentaries. Taking a closer look, it is obviously that only the photos of two diplomas are published (no. 246, *tabella I*, *extrinsecus*; no. 247, *tabella II*, *intus*; no. 248, *tabella II*, *intus* of the same diploma as no. 246). Moreover, the diplomas are already known and published, being also included in the CIL XVI: no. 246 and no. 248 = CIL XVI 35; no. 247 = CIL XVI 28.

Key-words: inscriptions, late Roman period, *Moesia Inferior*, military diplomas, Daco-Moesian names.

BIBLIOGRAFIE

Balty, Van Rengen 1993 — Balty, J.-Ch., Van Rengen, W., *Apamea in Syria. The Winter Quarters of Legio II Parthica. Roman Gravestones from the Military Cemetery*, Bruxelles.

Dana 2001– 2003 — Dana, D., *Notes onomastiques daco- mésiennes*, Il Mar Nero 5, 77– 89.

Dana, Matei-Popescu 2009 — Dana, D., Matei-Popescu, Fl., *Soldats d'origine dace dans les diplômes militaires*, Chiron 39, 209– 256.

Gencheva 2012 — Gencheva, E., *The Everyday Life of the Roman Legionary on the Lower Danube. The Catalogue of the Exhibition*, Ruse.

LGPN IV — Fraser, P.M., Matthews, E. (eds.), Catling,, R.W.V. (assist. ed.), *A Lexicon of Greek Personal Names. Volume IV. Macedonia, Thrace, Northern Regions of the Black Sea*, Oxford, 2005.

Matei-Popescu 2003– 2005 — Matei-Popescu, Fl., *Note epigrafice (I)*, SCIVA 54– 56, 303– 312.

Matei-Popescu 2008– 2009 — Matei-Popescu, Fl., *Note epigrafice (II)*, SCIVA 59– 60, 241– 245.

Matei-Popescu 2011 — Matei-Popescu, Fl., *Note epigrafice (III)*, SCIVA 62, 3– 4, 265– 273.

Mihailov 1943 — Mihailov, G., *La langue des inscriptions grecques en Bulgarie. Phonétique et morphologie*, Sofia.

Mihăescu 1978 — Mihăescu, H., *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*, Bucureşti– Paris.

OPEL — Lőrincz, B., (ed.), *Onomasticon provinciarum Europae Latinarum*, Budapesta–Viena, vol. I, 1994; vol. II, 1999; vol. III, 2000; vol. IV, 2002.

Tocilescu 1879 — Tocilescu, Gr.G., *Inschriften aus Rumänien*, AEM 3, 40– 46.

Weiß 2006 — Weiß, P., *Die Auxilien des syrischen Heeres von Domitian bis Antoninus Pius. Eine Zwischenbilanz nach den neuen Militärdiplome*, Chiron 36, 249– 298.

LIST OF CAPTIONS

Fig. 1. Bucharest. NMA. 1. L 835; 2. L 1086.

CONSIDERAȚII PRIVIND O PIESĂ DE BRONZ DESCOPERITĂ LA BUDUREASCA

ANDREI MĂGUREANU*

Rezumat: Valea Budureasca reprezintă una dintre cele mai bogate regiuni în ceea ce privește descoperirile epocii marilor migrații. În cei peste 50 de ani de cercetări au fost investigate numeroase situri, unul dintre ele fiind cel de la Budureasca 4 „Puțul Tătarului". De aici provine o piesă din bronz, interpretată inițial ca fiind un fragment dintr-o aplică cruciformă. Pe baza descoperirilor din alte regiuni, credem că acest fragment aparține în realitate unei limbi de curea databile la sfârșitul secolului al VI-lea și începutul secolului al VII-lea.

Cuvinte cheie: Budureasca, limbă de curea, mască umană, sec. VI–VII, Transdanubia.

În 1984, Victor Teodorescu și Marinela Peneș publicau un important articol în Anuarul Muzeului județean de Istorie și Arheologie Prahova, în care încercau să sistematizeze descoperirile arheologice efectuate în cursul a peste 20 de ani în Valea Budureasca[1] (fig. 1.1).

Cu această ocazie era publicată, din păcate doar sub forma unei fotografii, o piesă descoperită la Budureasca 4 „Puțul Tătarului": o aplică realizată din tablă de bronz, decorată prin tehnica presării[2].

Decorul central este un chip uman, interpretat inițial de V. Teodorescu ca reprezentând un simbol creștin: *bon homme*. Chipul este realizat destul de realist, fiind redați ochii, sprâncenele, nasul și gura acoperită de o mustață groasă. Coafura este și ea sugestiv marcată: părul, bogat, este tăiat drept la nivelul pomeților, iar fruntea este acoperită de un breton destul de scurt (fig. 1.2).

Fragmentul de aplică ne-a atras atenția, fiind una dintre puținele piese, decorate *au repoussé* din Muntenia, databile în a doua jumătate a mileniului I p.Chr. Interesul a devenit cu atât mai mare cu cât din același sit provine o altă aplică realizată prin presare, însă de o cu totul altă formă[3].

Piesa a fost considerată de către V. Teodorescu ca fiind un fragment dintr-o aplică cruciformă, atribuindu-i-se o proveniență bizantină[4]. Din păcate, cercetătorul nu a adus niciun fel de argumente în favoarea interpretării sale și nici nu a mai reluat

* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" al Academiei Române, București; e-mail: arheologiemedievala@yahoo.com.

[1] Teodorescu, Peneș 1984.

[2] Teodorescu, Peneș 1984, fig. 22/3.

[3] Măgureanu 2005, 189– 202.

[4] Teodorescu, Peneș 1984, fig. 22/3 (legenda figurii).

SCIVA, tomul 63, nr. 3–4, București, 2012, p. 313–320

discuția, deşi prezența în *Barbaricum*, în această epocă, a unui posibil simbol creştin putea reprezenta un subiect care, în anii '80, nu era evitat, fiind mai degrabă exagerat valorizat. De altfel, piesa nu mai apare în nicio altă lucrare care a abordat simbolurile creştine de la nordul Dunării în epoca migrațiilor şi nici în alte contribuții.

Caracterul special al piesei, marcat de decorul cu față umană şi tehnica de realizare, o individualizează printre piesele descoperite între Carpați şi Dunăre. Piesa de la Budureasca îşi păstrează unicitatea şi în raport cu piesele de la est de Carpați. Fiind o piesă realizată prin presare, am lărgit aria de căutare a analogiilor în special spre Pannonia, unde, în spațiul controlat de avari, astfel de piese sunt întâlnite frecvent. Şi rezultatul nu a întârziat să apară.

Astfel, după părerea noastră, nu este vorba despre o aplică provenită din Imperiu şi nici despre un simbol creştin. Credem că este un fragment dintr-o limbă de curea de epocă avară timpurie, decorată cu figură umană – *Gürtelzierden mit Masken* – conform tipologiei propuse de E. Garam[5].

Caracteristica acestor piese de centură este prezența unei fețe umane, care flanchează un simbol interpretat drept monogramă.

Între Carpați şi Dunăre a fost descoperit un singur exemplar din acest tip de limbă de curea, astfel de piese apărând doar în mediul avar din Pannonia, reprezentând un tip de decor cu o arie exclusivistă de răspândire (fig. 2.1.), fragmentul de la Budureasca 4 fiind un unicat din acest punct de vedere.

În Pannonia, astfel de piese apar în morminte de călăreți[6] (fig. 3–4): la Keszthely – Fenékpuszta în M. 1 ; la Csákberény în mormintele nr. 211, 214, 262; la Szekszárd – Bogyiszlói Str. în M. 238; la Vértesacsa în M. 1; la Szárazd; la Budakalász; la Zamárdi şi la Oroszlány II în M. 41. La Zamárdi – Retifoldek M. 873), apare o garnitură formată dintr-o aplică mare şi trei aplice mai mici, toate decorate cu față umană, asemănătoare celei de la Budureasca, alături de un fragment dintr-o cămaşă din zale[7].

În trei dintre morminte (Keszthely – Fenékpuszta în M. 1, Szárazd, Oroszlány II în M. 41), această limbă de curea apare alături de aplice de tip *Doppelwappenförmige*[8], cum pare să fie cazul şi la Budureasca 4[9]. De asemenea, în patru dintre mormintele din Pannonia (Keszthely – Fenékpuszta în M. 1, Csákberény în M. 262, Szekszárd – Bogyiszlói Str. în M. 238, Vértesacsa în M. 1)[10], limba de curea decorată cu mască umană apare alături de arme, iar în altul alături de un fragment de cămaşă de zale (Zamárdi – Retifoldek în M. 873)[11]. Drept urmare, considerăm că şi piesa care ne reține atenția ar fi putut face parte din centura unor călăreți, ca şi aplicele din tipul *Doppelwappenförmige*.

---

[5] Garam 2001, 130–132, Taf. 97; deşi există şi aplice decorate cu mască umană, dimensiunile fragmentului de la Budureasca, precum şi posibila continuare a decorului de pe acesta, recomandă atriburea lui unei limbi de curea.

[6] Garam 2001, Taf. 97.

[7] Bardós, Garam 2009, 118, Taf. 103/1–4.

[8] Garam 2001, Taf. 97.

[9] Conform indicațiilor de pe biletele care însoțesc piesele, cele două aplici au fost descoperite în acelaşi complex.

[10] Garam 2001, Taf. 97.

[11] Bardós, Garam 2009, 118.

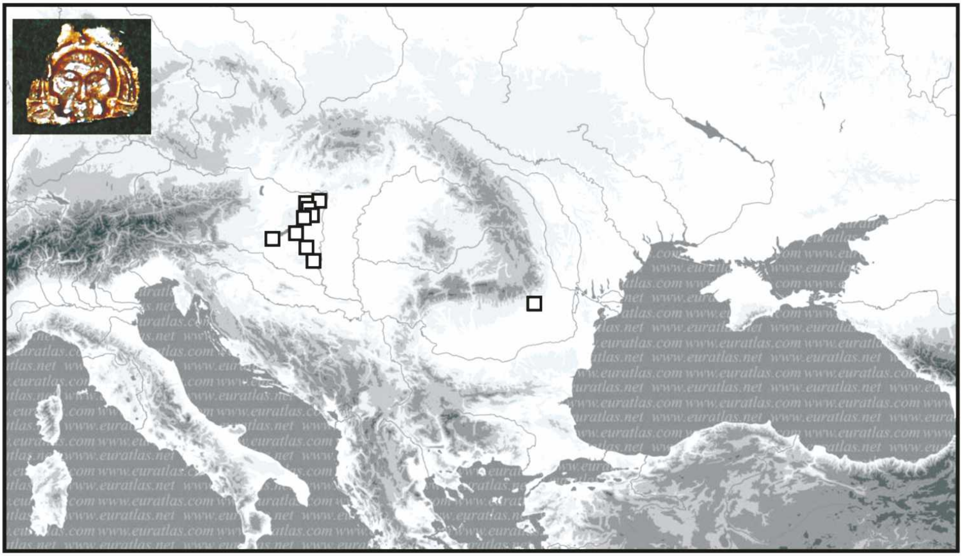

1

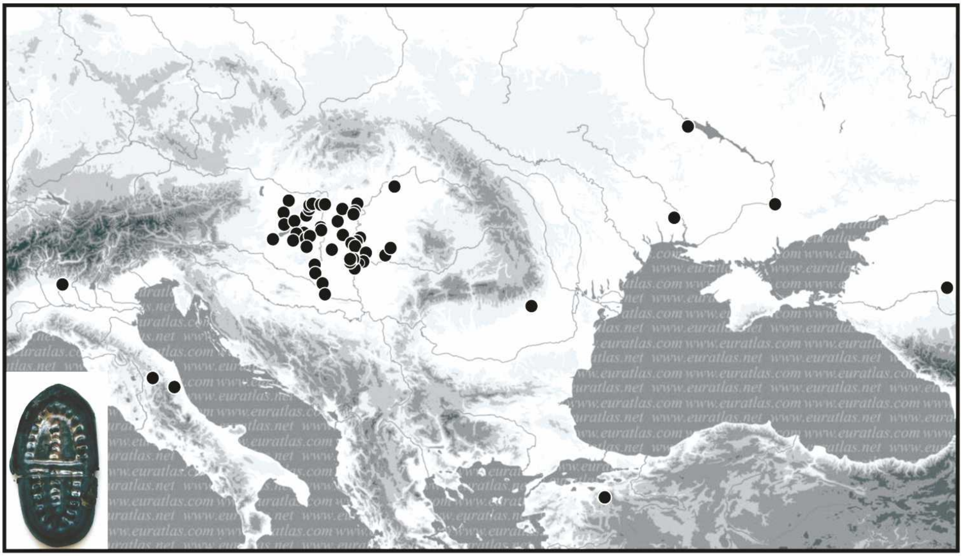

2

Fig. 1. 1. Vedere aeriană a văii Budureasca (● - Budureasca 4). 2. Fragment de limbă de curea.

0 200km
100

0 200km
100

Fig. 2. 1. Cartarea limbilor de curea decorate cu mască umană.
2. Cartarea aplicilor cu „scut dublu”.

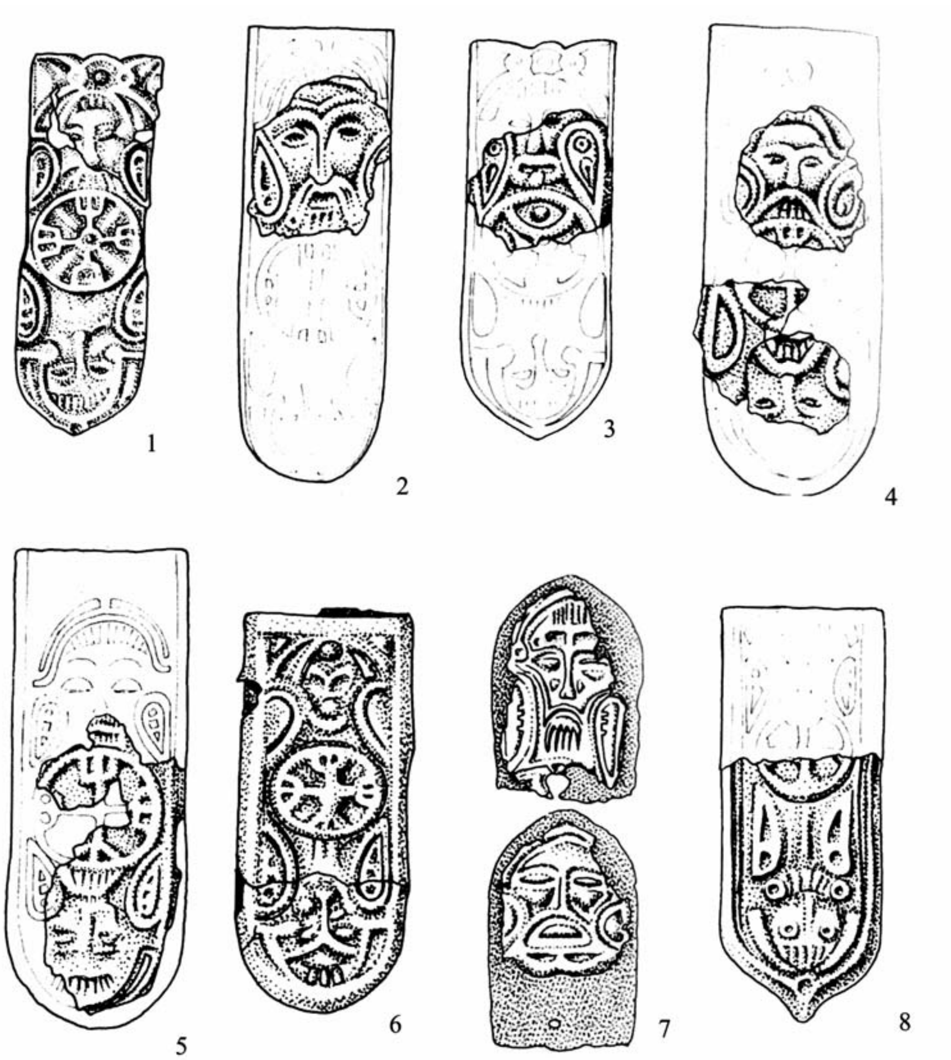

Fig. 3. Limbi de curea decorate cu mască umană (Garam 2001, Taf. 97): 1. Keszthely – Fenékpuszta, mormânt nr. 1; 2–4. Csákberény – Orondpuszta, mormintele nr. 211, 214, 262; 5. Szekszárd – Bogyiszlói Str., mormânt nr. 238; 6. Vértesacsa – Tükör Str., mormânt nr. 1; 7. Szárazd; 8. Oroszlány, mormânt nr. 41.

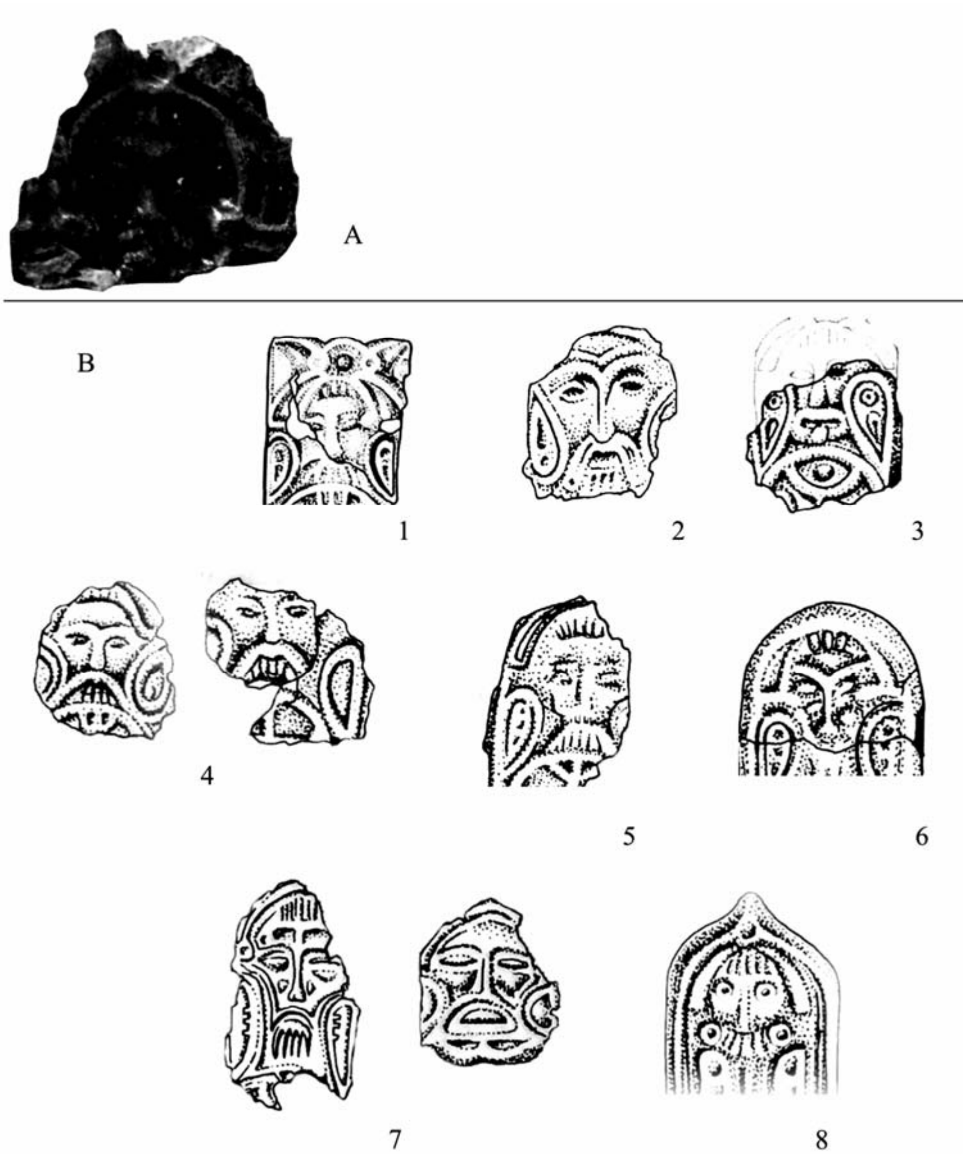

Fig. 4. A. Fragmentul de limbă de curea descoperit la Budureasca 4; B. Detalii cu fețele umane de pe alte limbi de curea (Garam 2001, Taf.97): 1. Keszthely – Fenékpuszta, mormânt nr. 1; 2–4. Csákberény – Orondpuszta, mormintele nr. 211, 214, 262; 5. Szekszárd – Bogyiszlói Str., mormânt nr. 238; 6. Vértesacsa – Tükör Str., mormânt nr. 1; 7. Szárazd; 8. Oroszlány, mormânt nr. 41.

Interesantă este situația din M. 1321, tot din necropola de la Zamárdi – Retifoldek, unde un fragment dintr-o astfel de aplică decorată cu mască umană a apărut, alături de fragmente ale unei benzi decorate prin presare şi de la un „tub” din

bronz, depuse într-o capsulă[12]. Mormântul a fost atribuit unei femei, dar poziția în care a fost descoperit fragmentul de aplică nu indică un port feminin, mai degrabă fiind vorba, în cazul M. 1321, de un fel de relicvă, depusă în respectiva capsulă[13].

DATARE

În lipsa oricăror sugestii de datare, determinate de absența publicării contextului descoperirii fragmentului de limbă de curea de la Budureasca 4, recurgem la interpretarea cronologică a descoperirilor din Pannonia.

Piesele de la Keszthely pot fi considerate cele mai timpurii, datându-se la sfârşitul secolului al VI-lea şi la începutul secolului al VII-lea, în epoca avară timpurie[14]. De altfel, aceeaşi datare poate fi acceptată şi pentru celelalte complexe în care au apărut aplice şi limbi de curea decorate cu mască umană.

O astfel de încadrare cronologică – la sfârşitul sec. al VI-lea – începutul sec. al VII-lea – este susținută şi de datarea aplicelor cu scut dublu (*Doppelwappenförmige*)[15], tip care a fost descoperit şi la Budureasca 4, probabil în acelaşi complex cu limba de curea decorată cu mască umană.

INTERPRETARE

Singularitatea piesei în peisajul epocii ne îndeamnă la căutarea unor ipoteze care să ne ajute în descifrarea semnificației prezenței sale la locul descoperirii.

Fragmentul de limbă de curea descoperit la Budureasca 4 face parte din structura unei centuri compuse. Fiind o piesă „străină”, parte a unui costum nespecific zonei în care a fost descoperită, aflată la mare distanță față de spațiul în care apare în mod obişnuit, poate fi ea considerată drept un marker social?

Studii recente au arătat că, cel puțin pentru perioada de până la anul 600, centura compusă nu reprezenta un simbol al statului social, fiind mai degrabă o parte a costumului de vânătoare purtat fără deosebire de rangul social[16]. O idee asemănătoare se regăseşte şi la T. Vida şi A. Pásztor[17], care consideră că utilizarea centurii era legată în primul rând de funcția sa practică, fiind nesemnificativă din punct de vedere al rangului. O reprezentare a poziției sociale prin centură apare mai târziu, ca o consecință a conflictelor cu Imperiul Bizantin, în special războinicii având nevoie de o expunere a bogăției şi importanței prin centuri fastuoase.

---

[12] Bardós, Garam 2009, 171, Taf. 148/31.
[13] Bardós, Garam 2009, 171.
[14] Boná 1984, 119.
[15] Măgureanu 2005, 192.
[16] Schmauder 2000, 42–44.
[17] Vida, Pásztor 1996, 341.

Asemănător, se consideră că forme de *emblemic style,* cum se sugerează a fi şi fibulele digitate, apar în anumite circumstanţe în care se simte necesară afirmarea identităţii de grup datorită schimbărilor în relaţiile sociale[18], iar din punct de vedere istoric, F. Curta leagă acest moment de apariţia menţionărilor privind o elită slavă în scrierile lui Pseudo-Caesarius sau în *Strategikon*[19].

Să fie acesta şi cazul de la Budureasca, unde apar piese ale unei centuri compuse, dar şi fibule digitate exact în perioada menţionării celor trei „reges”: Ardagast, Mousokios şi Peiragast? Să reprezinte oare cele trei piese de la Budureasca 4 (aplica cu scut dublu, limba de curea cu mască umană şi fibula digitată) afirmarea unei elite în perioada în care sunt menţionate şi conflictele dintre sclavini şi imperiu?

Un alt mod de manifestare a elitei poate fi reprezentat de capacitatea acesteia de a întreţine relaţiile la distanţă. Acest mod de manifestare nu este sugerat neapărat de piese fastuoase. De exemplu, în cazul fibulelor digitate s-a considerat că acestea pot indica o mişcare de daruri sau de relaţii matrimoniale la distanţă care să garanteze o alianţă[20]. Asemănător se exprimă şi V. Popovič, care este de părere că femeile slave, ajunse datorită exogamiei, în mediul avar, îşi păstrează „costumul naţional”, fiind înhumate cu o singură fibulă digitată[21].

O sugestie în sensul exemplificării unei relaţii la distanţă pare să ne ofere şi prezenţa fragmentului de limbă de curea descoperit la Budureasca 4, după cum am mai menţionat, la mare distanţă de zona în care se este atestat cu predilecţie, fiind, deocamdată, singura piesă descoperită în afara Transdanubiei.

Situaţia se repetă şi în privinţa aplicei cu scut dublu, care reprezintă, de asemenea, o apariţie izolată în spaţiul de care ne ocupăm, descoperită întâmplător sau nu în acelaşi complex cu fragmentul de limbă de centură.

Posibilitatea existenţei unor relaţii la distanţă pare susţinută şi de descoperirea la Budureasca a unor tipare pe care apar piese identice cu cele din seria Aldeni sau Argamum, tipare care par a schiţa unele căi de comunicare[22].

După cum am arătat şi în discuţia referitoare la aplica cu scut dublu [23], nici în cazul limbii de curea de la Budureasca nu cred că piesa ar putea sugera prezenţa efectivă a avarilor în această regiune[24].

Din păcate, până la publicarea integrală a materialului arheologic descoperit în importantul sit de la Budureasca 4 „Puţul Tătarului”, opiniile exprimate mai sus rămân doar simple ipoteze, bazate pe piese disparate, scoase din contextul descoperirii lor.

[18] Curta 2005, 102; Curta 2006, 461.
[19] Curta 2006, 462.
[20] Curta 2005, 131.
[21] Popovič 1984, 173, 175 şi nota 111.
[22] Măgureanu 2008, 173–190.
[23] Măgureanu 2005, 193–194.
[24] O astfel de prezenţă efectivă a unor războinici avari este susţinută de Al. Madgearu pe baza cataramelor de tip Pápa: Madgearu 2007, 270.

Cum a ajuns piesa într-o aşezare din Valea Budureasca, dacă a ajuns sub formă de fragment (semn al unei „amintiri”, cum pare să fie cazul la Zamárdi – Retifoldek) sau ca piesă de costum, ce putea semnifica ea la nivel de individ sau de grup, sunt doar câteva dintre întrebările care îşi aşteaptă, poate, răspunsul.

SOME REMARKS ON A BRONZE ARTIFACT DISCOVERED AT BUDUREASCA

ABSTRACT

Over 50 years of archaeological researche in Budureasca Valley succeeded to identify a lot of sites. One of them is Budureasca 4, where Victor Teodorescu started, in the ’60, the excavation of a 6th–7th century settlement. It is even today one of the best researched settlements in Wallachia, but, unfortunately, it is still unpublished.

However, some of the findings from this site were occasionally published and one of these was a fragment of a piece that has a human figure on it. It was published by V. Teodorescu and M. Peneş in a summarizing article about discoveries from Budureasca Valley. Unfortunately, the piece was published only like illustration, without any mention concerning its archaeological context. The authors only notify, in the picture’s caption, that it can be a fragment from a cruciform plaque and that the human figure on it could be understood as the Christian symbol of *bon homme*.

Generally, a press made appliqué is not a common artifact in the area between the Carpathians and the Danube, nor a human face decoration. So, we searched for analogies in a region where press made objects are more frequent: Pannonia.

Given the press technique and the analogies for the human face decoration, we believe that the Budureasca 4 piece should be considered as a part of a composite belt. It is a fragment of a belt tongue, from a specific Transdanubian type, decorated with human mask. The dating for this type of belt tongue is the end of 6th century and the beginning of the 7th century.

The uniqueness of this belt tongue in the extra-Carpathian territories invites to a hunting of meanings: should it be regarded as a social marker or represents it the ability of somebody to maintain long distance relationships, or does it actually reveal an Avar presence in the region? These are only some questions raised by its presence, but until all of the Budureasca 4 findings will be published, any attempt to answer can only be hypothetical.

Key words: Budureasca, belt tongue, human mask, 6th–7th centuries, Transdanubia.

BIBLIOGRAFIE

Bardós, Garam 2009	Bardós, E., Garam, É., *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi – Retifoldek* I, Monumenta Avarorum Archaeologica 9, Budapesta.
Boná 1984	Boná, I., *A XIX. század nagy avar leletei. Die grossen Awarenfunde des 19. Jahrhunderts*, Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv 1982–1983 (1984), 81–160.
Curta 2005	Curta, F., *Female dress and 'Slavic' bow fibulae in Greece*, Hesperia 74, 101–146.
Curta 2006	Curta, F., *Slavic bow fibulae? Werner's class I D revisited*, Acta ArchHung 57, 423–474.

Garam 2001 Garam, É., *Funde byzantinischer Herkunft in der Awarenzeit vom Ende des 6. bis zum Ende des 7. Jahrhunderts*, Monumenta Avarorum Archaeologica 5, Budapesta.

Madgearu 2007 Madgearu, Al., *The Avars and Dobrudja*, în *Problemi na prabălgarskata istorija i kultura*, 4/2, Sofia, 2007, 263–278.

Măgureanu 2005 Măgureanu, A., *O aplică avară descoperită la Budureasca (județul Prahova)*, Argesis 14, 189–202.

Măgureanu 2008 Măgureanu A., *Observații privind semnificația unor descoperiri din spațiul extracarpatic (sec. V–VII p. Chr.)*, Mousaios 13, 173–190.

Popović 1984 Popović, V., *Un etui de peigne en os de type „merovingien” et les objets d'origine ethnique etrangere à Caričin Grad*, în Caričin Grad I (ed. Duval N., Popović V.), Belgrad-Rome, 160–178.

Schmauder 2000 Schmauder M., *Vielteilige Gurtelgarnituren des 6.–7. Jahrhunderts: Herkunft, Aufkommen und Tragerkreis*, în Daim, F., (ed.), *Die Awaren am Rand der byzantinischen Welt. Studien zu Diplomatie, Handel und Technologietransfer im Frühmittelalter* – Monographien aus Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie, 7, Innsbruck, 2000, 15–44.

Teodorescu, Peneş 1984 Teodorescu, V., Peneş, M., *Matricea de incidență a siturilor arheologice de la Budureasca (B 1 – B 31) jud.Prahova, o oglindă a continuității multimilenare de viață, a unității culturale şi a densității paleo-demografice în zonă*, Anuarul Muzeului de Istorie şi Arheologie Prahova 2, 312–344.

Vida, Pásztor 1996 Vida, T., Pásztor, A., *Der beschlagverzierte Gürtel der Awaren am Beispiel des Inventars von Budakalász-Dunapart, Ungarn, Grab 696*, în Daim, F., (ed.), *Reitervölker aus dem Osten. Hunnen Awaren,* Eisenstadt, 341–347.

LIST OF CAPTIONS

Fig. 1. 1. Aerial view of Budureasca Valley (● Budureasca 4); 2. Fragment of a belt tongue.

Fig. 2. 1. Distribution map of belt tongues decorated with human mask; 2. Distribution map of double shield appliqués.

Fig. 3. Human mask decorated belt tongues (Garam 2001, Taf. 97): 1. Keszthely –Fenékpuszta, grave 1; 2–4. Csákberény – Orondpuszta, graves no. 211, 214, 262; 5. Szekszárd – Bogyiszlói Str., grave 238; 6. Vértesacsa – Tükör Str., grave 1; 7. Szárazd; 8. Oroszlány, grave 41.

Fig. 4. A. Fragment of belt tongue from Budureasca 4; B. Details of human masks from others belt tongues (Garam 2001, Taf.97): 1. Keszthely – Fenékpuszta, grave 1; 2–4. Csákberény – Orondpuszta, graves 211, 214, 262; 5. Szekszárd – Bogyiszlói Str., grave 238; 6. Vértesacsa – Tükör Str., grave 1; 7. Szárazd; 8. Oroszlány, grave 41.

UN MORMÂNT IZOLAT DESCOPERIT PE VALEA INFERIOARĂ A MUREŞULUI

FLORIN MĂRGINEAN*
LUMINIȚA ANDREICA**

Rezumat: Articolul de față aduce completări la repertoriul descoperirilor funerare cunoscute deja în spațiul văii inferioare a Mureşului, datate în jurul anului 1000. Este vorba despre un mormânt izolat de femeie, cu un inventar sărăcăcios, constând din câteva podoabe şi accesorii vestimentare, ceea ce ne face să credem că defuncta provenea din cadrul populației de rând. Mormântul poate fi datat în a doua jumătate a secolului al X-lea–începutul secolului al XI-lea.

Studiul conține şi analiza antropologică a osemintelor, subliniindu-se amprenta stresului ocupațional asupra acestui schelet feminin.

Cuvinte cheie: descoperire funerară, mormânt, cercetare arheologică preventivă, evul mediu timpuriu, valea inferioară a Mureşului, stres ocupațional.

I. INTRODUCERE

Lucrările de infrastructură demarate în toamna anului 2009 în județul Arad, pe traseul autostrăzii Nădlac–Arad–Timişoara, parte a coridorului IV paneuropean, au dus la îmbogățirea repertoriului descoperirilor arheologice şi implicit a patrimoniului muzeal local. Siturile cercetate pe cuprinsul județului Arad în urma acestor lucrări acoperă, din punct de vedere cronologic, cea mai mare parte a epocilor, fie că vorbim de preistorie, Antichitatea târzie sau Evul Mediu. Amploarea săpăturilor a deschis noi perspective în ceea ce priveşte strategia de cercetare în cazul arheologiei preventive sau de salvare. Decaparea unor suprafețe mari din siturile reperate a permis – pe lângă recuperarea unor cantități mari de material arheologic – şi înregistrarea contextelor de descoperire, toate la o scară nemaiîntâlnită până acum în cercetarea de profil din România. Prelucrarea şi publicarea descoperirilor va contribui cu siguranță substanțial la reconstituirea peisajului arheologic al văii inferioare a Mureşului. Un prim semnal în acest sens a fost dat de publicarea preliminară a descoperirilor de la Şagu[1]. Suntem convinşi că exemplul mobilizator nu va fi şi singular.

* Complexul Muzeal Arad; e-mail: finnlands@yahoo.com .
** Institutul de Antropologie „Francisc J. Rainer” Bucureşti; e-mail: hera_suzuki@yahoo.com
[1] Sava *et all.* 2011.

SCIVA, tomul 63, nr. 3–4, Bucureşti, 2012, p. 321–338

Studiul de faţă, prilejuit de descoperirea unui mormânt izolat pe traseul viitoarei autostrăzi Nădlac–Arad, situl 18, lotul 2, km 30+200–30+600, se înscrie într-o astfel de serie prin care se aduc completări la repertoriul descoperirilor funerare cunoscute deja în acest spaţiu, datate în jurul anului 1000. Urmare a deschiderii de după anul 1990, în arheologia românească numărul cercetărilor pe această temă a crescut simţitor, ceea ce a dus la publicarea descoperirilor mai vechi sau mai noi în articole şi studii de sinteză[2]. Astfel, s-au făcut paşi semnificativi spre racordarea la istoriografia central-est-europeană, legată de astfel de descoperiri provenind dintr-un spaţiu al interferenţelor între lumea bizantină şi ultimele valuri de migratori ai primului mileniu al erei creştine[3].

Pe lângă analiza din punct de vedere arheologic şi istoric, studiul a fost completat de analiza antropologică a osemintelor. Simpla analiză din punct de vedere al ritualului de înhumare şi al inventarului funerar se dovedeşte a fi incompletă şi mai ales insuficientă, atâta timp cât nu cunoaştem şi aspecte personalizate (sex, vârstă, patologie etc.) legate de modul de viaţă al indivizilor analizaţi. Tot acest efort este făcut în speranţa că, treptat, acest vid de informaţie va fi completat şi în cadrul cercetărilor de la noi[4].

II. LOCALIZAREA GEOGRAFICĂ A DESCOPERIRILOR

Amplasat la 3,5 km est de oraşul Pecica, între pădurea Popin şi calea ferată Arad–Pecica, situl 18 se aflǎ în plinǎ Câmpie de Vest, subdiviziunea Câmpia Aradului, componentă a părţii de est a Câmpiei Pannoniei[5]. În urma diagnosticului de teren situl a fost delimitat între km 30+200–30+600 ai autostrăzii Nădlac–Arad, Lotul 2 (fig. 1/1).

Câmpia Aradului, cuprinsă între râul Mureş şi râul Crişul Alb, reprezintă genetic o deltă cuaternară a Mureşului, construită la ieşirea din defileul Şoimoş – Lipova. Din punct de vedere al reliefului se prezintă ca o câmpie *aluvionar-piemontană* cu aspect tabular-jos. Este constituită din conuri ale Mureşului, dirijate spre nord-vest (spre Criş), dar care a suferit o lăsare subsidentă până recent. Deşi este o câmpie joasă, este oarecum diversificată, atât ca relief, cât şi ca depozite superficiale (aluviuni recente sau mai vechi, loessoide, nisipuri, mâluri argiloase). Arealele joase sunt uşor mlăştinoase şi au fost inundabile de râul Mureş în

[2] Heitel 1994–1995; Cosma 2002; Gáll 2004–2005; Oţa 2008 (Aceste lucrări reprezintă doar o parte dintre sintezele publicate în România, referitoare la spaţiul adus în discuţie, unde poate fi consultată întreaga bibliografie adusă la zi).

[3] Bálint 1991; Kürti 1994.

[4] Şi în acest caz putem afirma că încercăm să ne racordăm rigorilor impuse de cercetarea unor descoperiri funerare.

[5] Posea 1997, 11–12.

momentul revărsărilor periodice. Situl în discuție se află localizat tocmai într-o astfel de zonă joasă, înconjurat de brațe secundare ale Mureşului, care foarte posibil duceau la formarea unor insule (fig. 1/2), unele mari, de circa 30–40 km^2. Între Lipova şi Cenad au fost cartate peste 50 de insule, cele mai multe fiind între Arad şi Cenad[6].

Este posibil ca această zonă, aparent ferită, să fi contribuit la alegerea locului de înhumare. Situația nu este singulară, ba din contră, vine să completeze repertoriul descoperirilor făcute în ultimul sector al Mureşului înainte de vărsarea în Tisa (v. Arad *Ceala*[7], Pecica[8], *Tiszasziget*, Rábé *Anka Sziget*[9]).

În lipsa unor cercetări interdisciplinare, consultarea puținelor surse documentare, a hărților vechi şi, mai nou, a imaginilor satelitare, ne oferă informații utile asupra peisajului de dinaintea marilor lucrări de asanare şi îndiguire a malurilor Mureşului, demarate în sec. al XVIII-lea. Acest peisaj a rămas neschimbat peste veacuri, astfel încât canonicul italian *Rogerius*, în al său cântec de jale, face câteva referiri la aspectul mlăştinos al zonei în vremea invaziei tătare. De asemenea, lipsa unor analize complementare nu ne permite să facem aprecieri legate de situația climaterică şi hidrografică din acest spațiu, care, cu siguranță, şi-a pus amprenta asupra evoluției demografice şi a influențat habitatul uman[10].

Revărsările periodice ale Mureşului şi umplerea brațelor secundare cu apă duceau, foarte probabil, la formarea unor insule temporare. Foarte posibil că acesta a fost şi peisajul în care să se fi desfăşurat procesiunea de înhumare a unei femei, provenită, cel mai probabil, din cadrul populației de rând. Este de remarcat faptul că moartea acesteia a survenit, oricum, la o vârstă destul de înaintată pentru acele vremuri.

III. METODOLOGIA DE CERCETARE

Decaparea suprafeței sitului a fost efectuată de către excavatoare cu lame de taluz. După scoaterea stratului vegetal, ce avea în medie o grosime de aproximativ 0,20 m, s-a trecut la decaparea unor straturi de până la 0,10–0,20 m. După ce au fost înlăturate aceste depuneri, au fost delimitate complexele care s-au putut contura în stratul de cultură.

În cazul mormântului aflat în discuție, groapa sepulcrală s-a putut delimita de la adâncimea de 0,50 m, moment în care s-a trecut la cercetarea scheletului, iar apoi la înregistrarea întregului context funerar. În perimetrul delimitat al sitului 18 nu au mai fost semnalate alte morminte contemporane.

[6] Glück 1980, 58.
[7] Dörner 1970.
[8] Mărginean 2011.
[9] Oța 2008, 37.
[10] Györffy, Zólyomi 1994.

IV. DESCRIEREA MORMÂNTULUI

Mormântul a fost descoperit pe latura sudică a sitului 18, la –0,52 m față de nivelul de călcare actual (v. ridicarea topografică a întregului sit, fig. 1/3). Cel mai probabil defuncta a fost depusă direct în groapa sepulcrală, în decubit dorsal, cu fața spre dreapta (sud), cu brațele uşor arcuite spre abdomen şi membrele inferioare dispuse paralel. În pământul de umplere a gropii nu s-au sesizat urme care să indice alte elemente ale ritualului de înhumare. Mormântul a fost parțial deranjat în momentul decapării, o mică parte din osul frontal al craniului şi partea inferioară a picioarelor fiind dislocate. Forma gropii sepulcrale s-a putut delimita destul de clar, aceasta fiind uşor trapezoidală, cu colțurile rotunjite. Mormântul a fost orientat vest-est. După deshumarea osemintelor, fundul gropii s-a aflat la –0,66 m față de nivelul actual de călcare.

Inventarul recuperat, nu foarte bogat, a constat dintr-o piesă de accesoriu vestimentar şi câteva podoabe. Este vorba de un buton de bronz cu urechiuşă de fixare, descoperit în partea superioară a omoplatului stâng, doi cercei cu capete neunite găsiți pe partea stângă a craniului şi trei tipuri diferite de mărgele. Dintre mărgelele descoperite, nouă au putut fi recuperate *in situ*: trei în dreptul articulației umărului stâng, patru pe omoplatul drept, iar două în treimea superioară a humerusului drept. Nu s-au observat urme de sicriu sau depuneri de ofrandă animală.

Inventarul funerar[11]:

Accesorii vestimentare:

- Buton; bronz; turnare; formă sferică uşor aplatizată (Ø = 0,7 cm, h = 1,3 cm), plin, continuat cu o gâtuire sub forma unui lob şi o urechiuşă de fixare circulară (Ø = 0,5 cm, g = 0,2 cm); C. M. A., nr. inv. 17481; fig. 2/3.

Podoabe:

- Cercel; bronz; batere; constă dintr-un fir relativ subțire, păstrat fragmentar (doar două bucăți), cel mai probabil cu capetele neunite (g = 0,1 cm); C. M. A., fără nr. inv.; fig. 2/1.
- Cercel; bronz; batere; constă dintr-un fir relativ subțire, păstrat fragmentar (doar cinci bucăți), cu capetele neunite ascuțite (g = 0,1 cm); C. M. A., fără nr. inv.; fig. 2/2.
- Mărgea; sticlă; sferică ($Ø_{max}$ = 0,8 cm), aplatizată (g = 0,6 cm), perforată central (Ø = 0,25 cm), de culoare verde; C. M. A., nr. inv. 17482; fig. 2/14.
- Mărgele; lut; modelare–ardere; sferice (diametrul maxim variază între 0,9 şi 1,4 cm), aplatizate (cu grosimi care variază între 0,5 şi 0,9 cm), perforate

[11] Catalogul pieselor din inventarul mormântului a fost alcătuit astfel: denumirea piesei; materialul din care a fost confecționată; tehnica în care a fost confecționată; descrierea piesei, incluzând dimensiunile acesteia, exprimate în cm: L = lungime, $L_{t.}$ = lungime totală, l = lățime, $l_{max.}$ = lățime maximă, h = înălțime, g = grosime, Ø = diametrul, $Ø_{max.}$ = diametrul maxim, $Ø_{int}$ = diametrul interior, $Ø_{ext}$ = diametrul exterior); locul de păstrare (C.M.A. = Complexul Muzeal Arad); numărul de inventar; ilustrația.

central (cu diametrul care variază între 0,4 şi 0,7 cm), de culoare maronie, cu un decor pictat, realizat din linii albe, care se întretaie şi formează ochiuri romboidale, în interiorul cărora există mici protuberanțe de culoare bej (10 buc.); C. M. A., nr. inv. 17483/a–j; fig. 2/4–13.

- Mărgele; lut; formă circulară cu lobi în relief (diametrul maxim variază între 0,6 şi 0,9 cm), aplatizate (cu grosimi care variază între 0,4 şi 0,6 cm), perforate central (cu diametrul care variază între 0,2 şi 0,3 cm), de culoare crem deschis (opt întregi şi 19 jumătăți); C. M. A., nr. inv. 17484/a–h; fig. 2/15–22.

V. ELEMENTE DE RIT ŞI RITUAL FUNERAR. ÎNCADRAREA CRONOLOGICĂ A DESCOPERIRILOR

Mormântul descoperit în cadrul sitului 18 completează un repertoriu destul de restrâns de descoperiri de acest fel făcute în arealul avut în vedere de noi[12]. În cazul acestor morminte izolate, în general din pricina caracterului restrâns al cercetărilor, întotdeauna a planat suspiciunea că de fapt ar aparține unor grupuri de morminte sau necropole mai mici (v. Sânpetru German[13], Tomnatic, Săcălaz, Comloşu Mare, Dudeştii Vechi[14], probabil Curtici, Şagu etc.). Şi în acest caz, dat fiind locul de descoperire, s-ar putea specula faptul că ne aflăm la marginea unei necropole. Până la a putea proba aceasta, avem dovada certă a existenței unui mormânt izolat, descoperit ca urmare a lucrărilor la tronsonul de autostradă Pecica–Arad.

În privința ritului şi ritualului funerar, situația este similară cu a altor descoperiri din acelaşi interval cronologic din spațiul văii Mureşului inferior. Înhumarea s-a realizat cel mai probabil direct în groapa sepulcrală, defuncta având ca piese de inventar câteva podoabe şi accesorii vestimentare. Nu au fost descoperite alte elemente, care ne-ar putea sugera măcar o parte a ritualului de înhumare sau a banchetului, care probabil a precedat acest eveniment. Pe baza inventarului sărăcăcios am putea presupune că procesiunea a fost una la fel de simplă, iar, cel mai probabil, defuncta provenea din rândul populației de rând.

În ceea ce priveşte locul de înhumare ales, în stadiul actual se pot face doar speculații, care nu ar ajuta foarte mult la înțelegerea unor fenomene care țineau de credințele şi mentalul oamenilor din perioada respectivă. Având în vedere perioada discutată şi mai ales modul de viață semisedentar al populațiilor ajunse în acest spațiu (maghiari şi alte grupuri aduse de aceştia)[15], s-ar putea presupune că în alegerea locului de înhumare a defunctei s-a ținut cont mai ales de „siguranța” şi protecția mormântului, decât de anumite considerente legate de un anume ritual.

[12] Gáll 2004–2005, 337–338.
[13] Mărginean 2012 (sub tipar).
[14] Oța 2008, 161.
[15] Oța 2008, 160.

Mai interesantă pare a fi situația dispunerii puținelor piese de inventar. În privința utilității celor doi cercei şi a butonului lucrurile sunt oarecum clare, fiind şi cele mai bune elemente de datare pentru mormântul nostru. Chiar dacă au fost purtați o lungă perioadă de timp, aceste tipuri de cercei şi butoni pot fi datate în intervalul secolelor X–XI[16]. Butonii apar frecvent în cadrul descoperirilor funerare, cu rol precis de accesoriu vestimentar. În ceea ce priveşte mărgelele, având în vederea dispunerea lor în mormânt, dar şi analogiile, s-ar părea că au fost prinse de fapt în păr şi nu au fost purtate la gât. Astfel de situații au mai fost întâlnite la Sárrétudvari-*Hizóföld* (M. 118)[17]. Mărgelele descoperite au fost realizate doar din lut, care prin ardere a primit diverse nuanțe[18]. Ştim că s-au purtat şi mărgele făcute din diverse roci, care au apărut cu precădere din a doua jumătate a secolului al X-lea, dar şi mai timpuriu[19]. Printre mărgelele care au compus inventarul funerar, una singură face notă discordantă, fiind realizată din sticlă de culoare verde. Mărgele din sticlă, de culori diferite, apar în morminte ale acestui orizont pe parcursul secolului al X-lea, continuând să fie parte a inventarelor funerare până în sec. al XII-lea, atât în necropole păgâne, cât şi creştine[20].

Mărgele de diverse forme, realizate din materiale diferite (lut pictat, sticlă, piatră, scoici etc.) sunt semnalate în majoritatea descoperirilor funerare din acest spațiu, de la câteva piese până la şiraguri întregi[21]. În cele mai multe cazuri astfel de piese au fost descoperite în morminte de femei sau copii. Există însă şi morminte de bărbați în care au fost descoperite mărgele[22]. Dintre cele care ne-ar putea folosi ca analogii, le semnalăm pe cele de la Szőreg *Homokbánya*[23], Şiclău *Gropoaie*[24], dar şi Halimba[25], Gáva *Vásártér*[26] sau Bánov, Sered în sudul Slovaciei[27]. Pentru analogiile din urmă, datarea este puțin mai timpurie[28].

Din păcate, publicarea doar parțială a făcut imposibilă până acum realizarea unei clasificări sau tipologii, care să poată oferi repere cronologice clare în spațiul nostru. De cele mai multe ori datarea a fost făcută în asociere cu alte piese[29]. Şi în cazul de față, prezența cerceilor cu capete neunite şi a butonului de bronz

[16] Istvánovits 2003, 299–300.
[17] Nepper 2002, 317–318, fig. 237.
[18] Pe această cale aducem mulțumiri domnişoarei Lorena A. Apachiței (studentă în anul IV, în cadrul Universității Bucureşti, Facultatea de Geologie şi Geofizică, Specializare Inginerie Geologică) pentru determinările şi informațiile oferite.
[19] Révész 1996, 81.
[20] Donceva-Petkova 2005, 83.
[21] Oța 2008, 98–100, pl. 7–8.
[22] Révész 1996, 81.
[23] Bálint 1991, 87–88, fig. XXVIII, M.28.
[24] Rusu, Dörner 1962, 707, M.2.
[25] Török 1962, 151, 157, M.310 şi M.692.
[26] Istvánovits 2003, 293–295, fig. 153/6–7.
[27] Točík 1968, M.26 – pl. V/17, M.8/55, pl. XLVII/22–23.
[28] Točík 1968, 54–55.
[29] Giesler 1981, 131–132; Szilágyi 1994, 75–106; Révész 1996, 80–82.

ne permit datarea mormântului în a doua jumătate a secolului al X-lea–începutul celui următor.

Documentarea şi analiza cât mai atentă a descoperirilor funerare din spaţii bine delimitate au adus până în prezent importante contribuţii la cunoaşterea unor aspecte legate de obiceiurile şi ritualurile de înhumare, precum şi a unor orizonturi funerare diferite. Analiza comparativă a necropolelor şi descoperirilor cu caracter funerar a permis emiterea unor păreri pertinente în ceea ce priveşte densitatea de populaţie din spaţiul văii Mureşului, precum şi a zonelor învecinate, pe parcursul secolelor X–XI, dar şi pentru perioada care a urmat[30]. În ceea ce priveşte aria noastră de interes, se observă o densitate de locuire mai ales a spaţiului aflat spre gura de vărsare a Mureşului în Tisa[31], chiar dacă zona şi-a păstrat un aspect mlăştinos până în zorii epoci moderne. Cronologic s-a putut constata că puţine descoperiri pot fi datate în prima jumătate a secolului al X-lea şi ele indică oarecum direcţia de pătrundere dinspre Câmpia Pannonică spre est şi sud-est a noilor veniţi din stepele nord-pontice. Cele mai clare dovezi ale ocupării acestui spaţiu sunt oferite de descoperirile funerare. Cu toate acestea, pe baza surselor scrise, dar mai ales arheologice, se poate spune că o mare parte a populaţiei de rând a început să se sedentarizeze şi să practice şi agricultura pe lângă creşterea animalelor. Chiar dacă aprecierile noastre ţin seama doar de stadiul actual al cercetărilor, se poate spune că pe baza descoperirilor arheologice coroborate de la un moment dat de sursele scrise, după mijlocul secolului al X-lea asistăm la o creştere graduală din punct de vedere demografic. Statistic s-a putut observa o dublare a numărului descoperirilor, din a doua jumătate a secolului al X-lea şi începutul secolului următor, faţă de perioada anterioară. La aceasta trebuie adăugat imediat că şi numărul de morminte din necropolele datate începând cu a doua jumătate a secolului al X-lea creşte simţitor şi ele reflectă în parte o oarecare stratificare din punct de vedere social. Pentru fiecare dintre acestea, deosebirea s-a putut face pe baza inventarului funerar. În jurul văii Mureşului inferior există descoperiri funerare atribuite cu precădere populaţiei de rând, dar şi unor războinici sau chiar unele care ar putea indica elita conducătoare (v. Arad *Ceala*).

În stadiul actual al cercetărilor, descoperirile cu caracter funerar făcute pe valea Mureşului inferior reliefează ocuparea treptată în special a zonelor de câmpie, de pe terasele şi grindurile situate de-a lungul albiei acestui râu.

VI. ANALIZA ANTROPOLOGICĂ

Pe lângă inventarul funerar prezentat mai sus, un plus de informaţii este oferit de analiza antropologică efectuată asupra fragmentelor osteologice care aparţin unei persoane de sex feminin.

[30] Oţa 2008, 160–188.
[31] Bálint 1991; Kürti 1994, 161–170.

Fig. 1. Autostrada Nădlac–Arad (sit 18, lot 2, km 30+200–30+600). Localizarea geografică a sitului; 2. Delimitarea unor brațe secundare ale Mureșului din jurul sitului după o imagine satelitară; 3. Ridicare topografică.

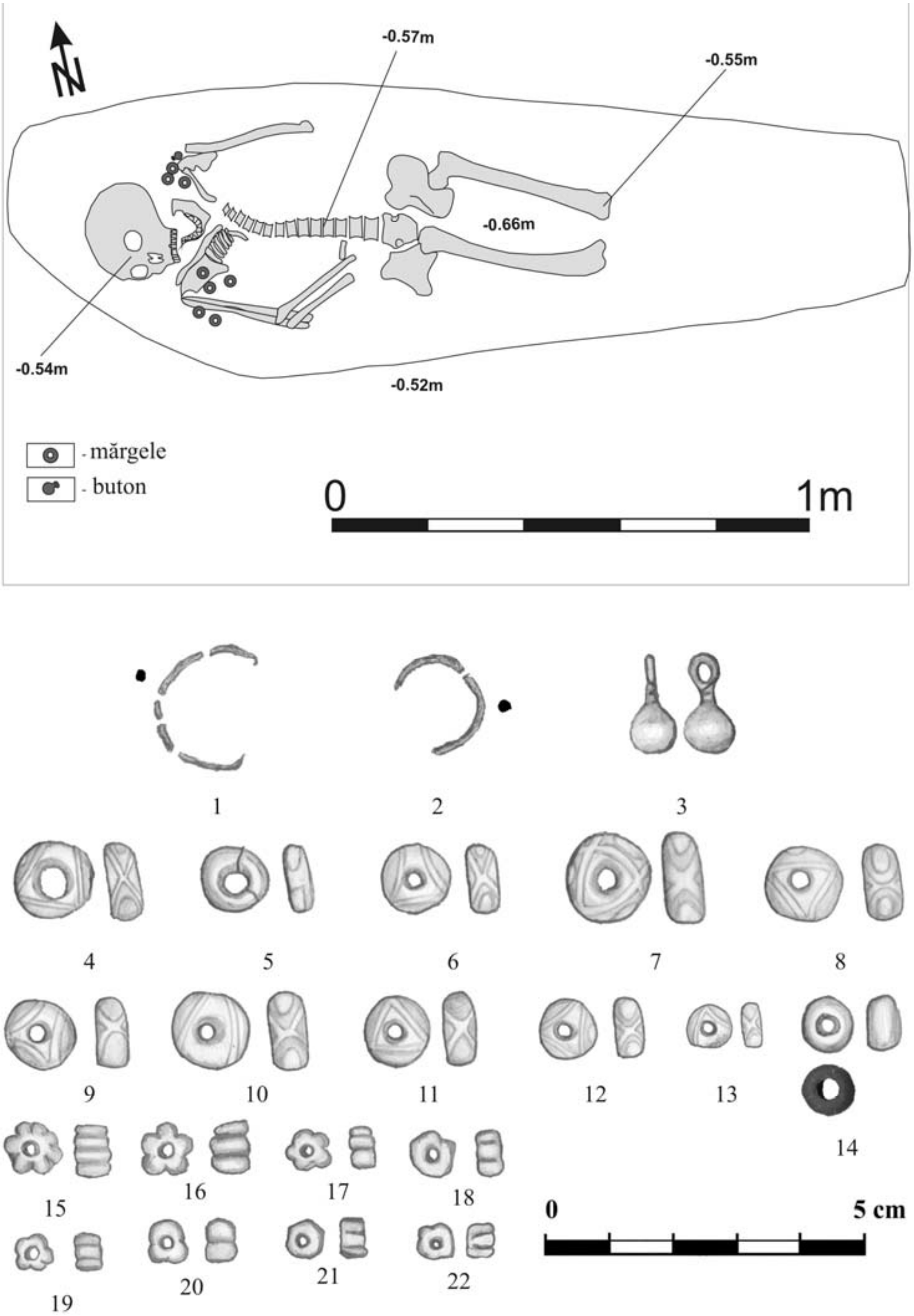
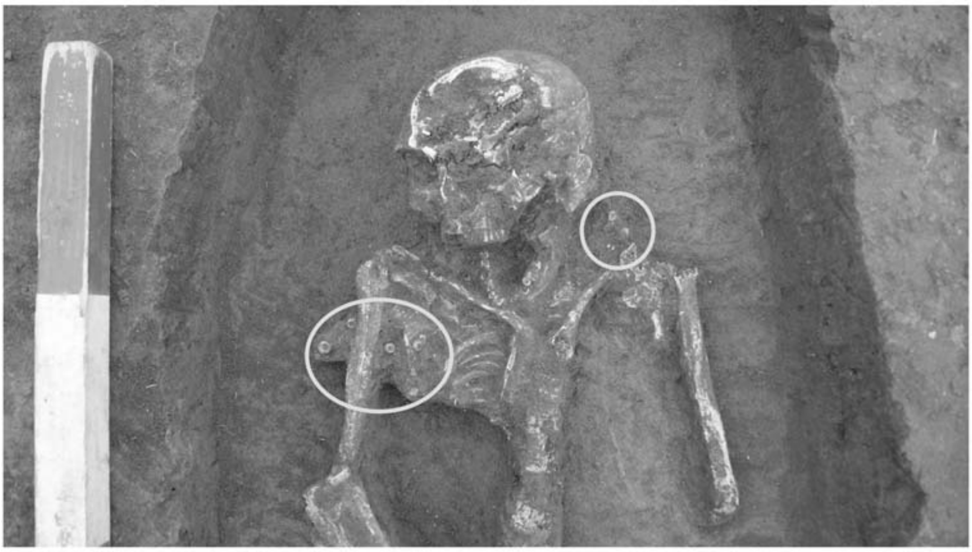

Fig. 2. Autostrada Nădlac–Arad (sit 18, lot 2, km 30+200–30+600).
Planul mormântului descoperit şi inventarul funerar.

1

2

Fig. 3. Autostrada Nădlac–Arad (sit 18, lot 2, km 30+200–30+600).
Mormântul: 1. imagine de ansamblu; 2. detaliu cu dispunerea pieselor de inventar funerar.

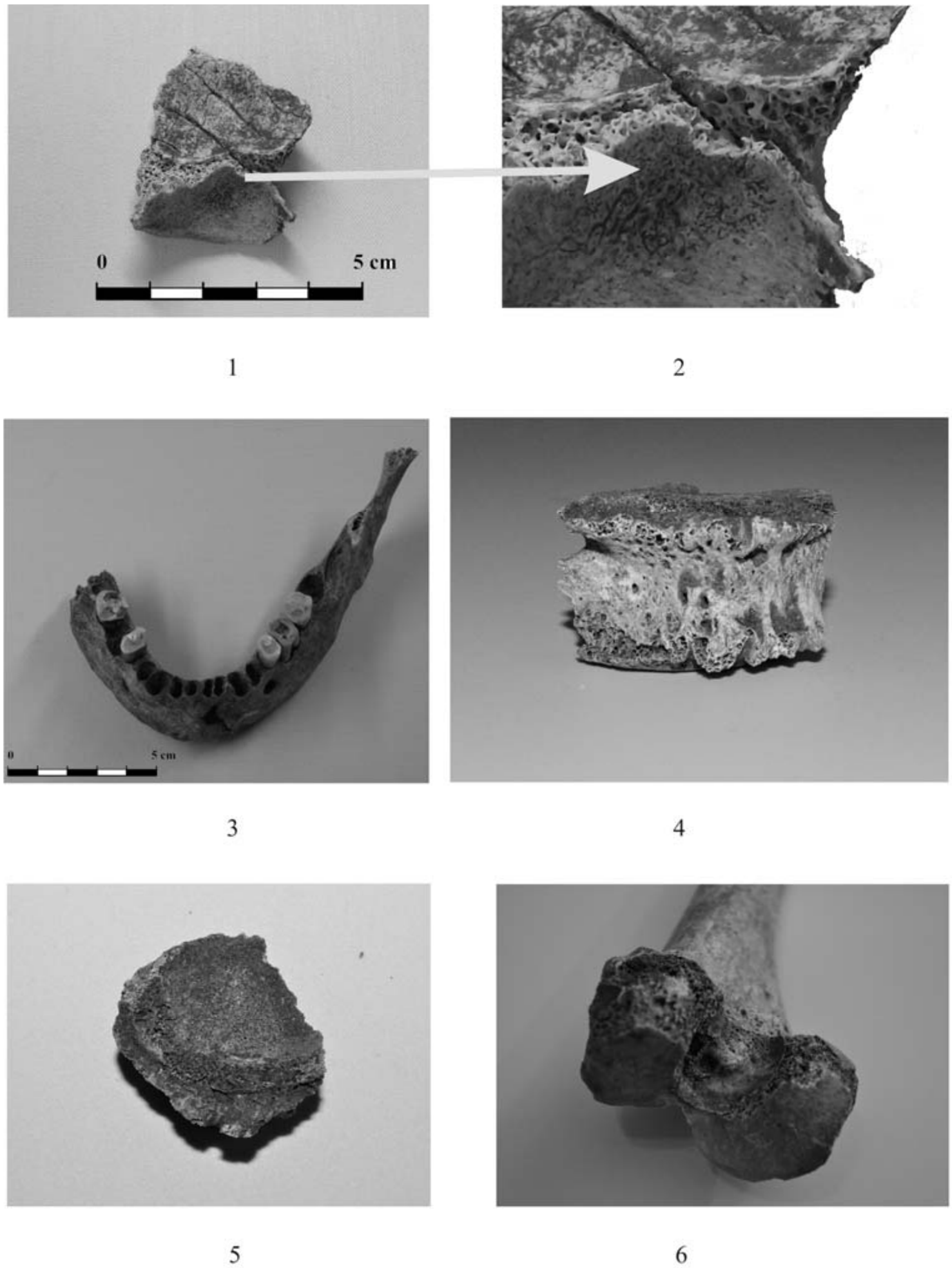
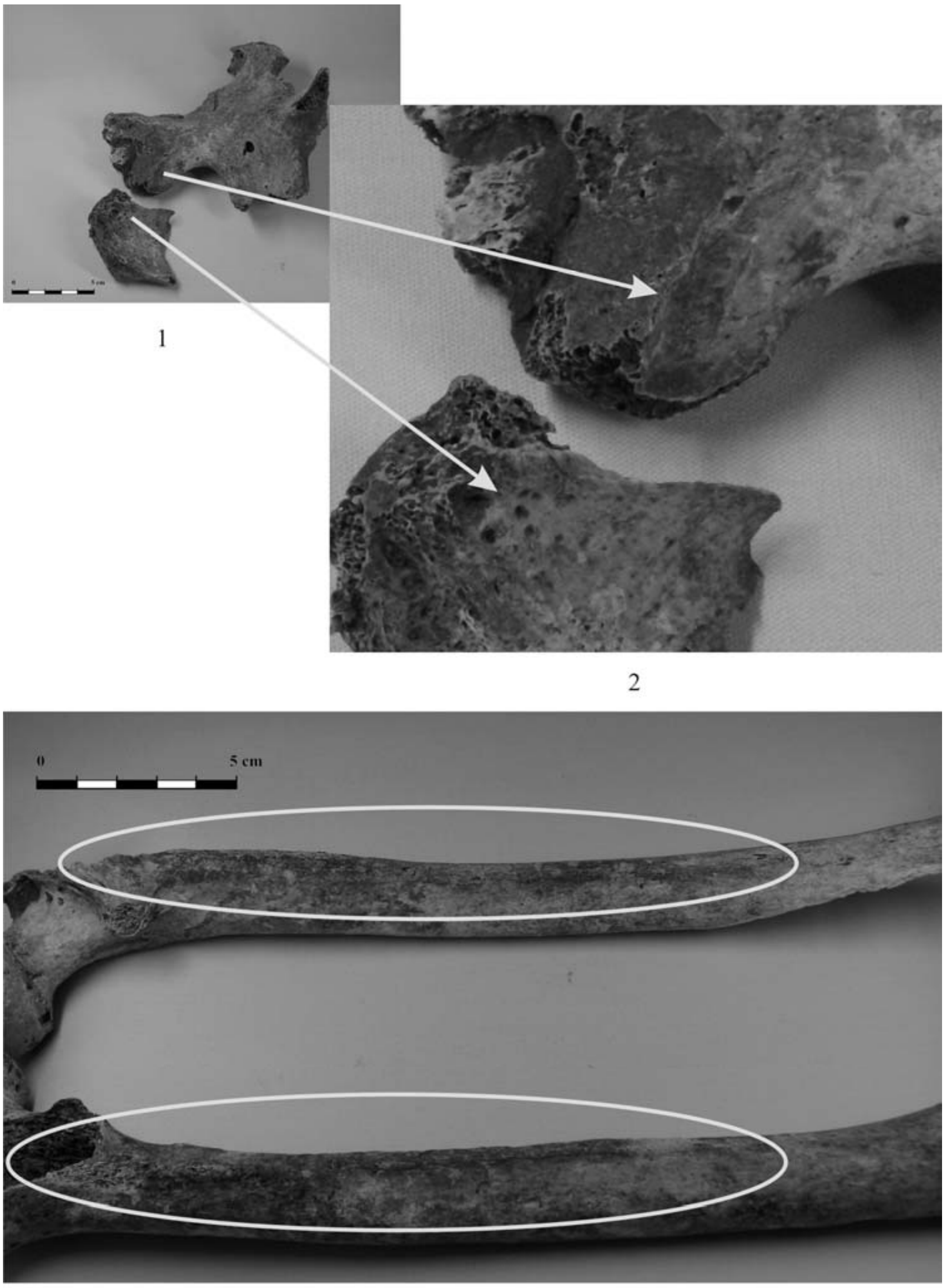

Fig. 4. Autostrada Nădlac–Arad (sit 18, lot 2, km 30+200–30+600). Scheletul: 1–2. porozitate la nivelul orbitei; 3. mandibulă: vedere de sus; suprafeţele ocluzale ale dinţilor puternic uzate; 4. corp vertebră lombară – faţa anterioară cu modificări artrozice; 5. corp vertebră lombară (vedere superioară); 6. epifiza distală a femurului stâng (vedere din poziţie inferioară).

3

Fig. 5. Autostrada Nădlac–Arad (sit 18, lot 2, km 30+200–30+600). Scheletul: 1–2. posibile traume post-partum la nivelul coxalului; 3. diafizele femurelor cu inserții musculare marcate.

Scheletul este destul de slab reprezentat şi se află într-o stare de degradare avansată. Craniul este foarte fragmentat şi prezintă lipsuri semnificative, în special pe partea dreaptă, de unde a fost recuperat doar osul temporal şi un fragment din parietal. Frontalul a fost distrus aproape în întregime în timpul excavării; s-a păstrat doar marginea supraorbitală dreapta, cu o mică porțiune din suprafața orbitală a frontalului. Partea stângă este reprezentată de osul temporal, fragmente din occipital, iar parietalul a fost recuperat aproape în întregime. Din viscerocraniu s-a păstrat doar zigomaticul drept şi maxilele. Mandibula este spartă la jumătate la nivelul incisivului 2 stânga, iar ramura verticală dreapta nu a fost recuperată din mediul de zăcere.

Aparatul dentar se află într-o stare foarte precară; uzura dentară atinge gradul maxim. Intravitam s-au pierdut incisivul 1, premolarul 1 dreapta, incisivul 1 stânga, molarul 2 stânga pe maxilar, iar pe mandibulă singura piesă dentară ce s-a pierdut în timpul vieții este molarul 3 stânga. Din mediul de zăcere au mai fost recuperați incisivul 2, caninul, molarul 2 dreapta şi incisivul 2, premolarul 1 stânga de pe maxilă, iar de pe mandibulă incisivul 1, molarul 3 dreapta şi incisivul 1, incisivul 2, caninul şi premolarul 1 stânga.

Din centura scapulară s-a păstrat doar clavicula stângă, însă fără epifize, un fragment din diafiza celei drepte şi cavitatea glenoidă alături de procesul coracoid al omoplatului drept.

Coloana vertebrală este foarte fragmentată; au fost recuperate patru fragmente de corpuri vertebrale lombare şi şase fragmente de corpuri vertebrale toracale. Procesele transverse s-au păstrat doar la două vertebre lombare şi doar cele de pe partea stângă. Au fost recuperate doar trei fragmente costale de pe partea dreaptă, aflate într-un stadiu avansat de degradare.

Membrele superioare sunt reprezentate de diafiza oaselor brațelor şi de oasele antebrațului drept, care însă prezintă distrugeri la nivelul epifizelor distale.

Centura pelviană este ceva mai bine reprezentată, doar că distrugerile din mediul de zăcere nu au permis o restaurare a fragmentelor componente.

Din membrele inferioare s-au recuperat doar femurele (din femurul drept lipseşte epifiza distală) şi un fragment din epifiza proximală a tibiei stângi. Din oasele de la picioare s-au păstrat doar două metacarpiene, posibil metacarpianul 5 şi metacarpianul 2.

A. **Determinarea sexului şi estimarea vârstei**. Judecând după coxale şi folosind unele metode stabilite de Phenice (1969)[32], scheletul aparține unei persoane de sex feminin. În acest caz au fost folosite drept criterii de determinare a sexului prezența arcului ventral pe suprafața pubisului, concavitatea subpubică şi prezența crestei mediale la nivelul ramului ischio-pubian. Caracterele sexuale

[32] Krenzer 2006, 15.

secundare ale craniului întăresc această afirmație: procesele mastoide au gradul 2, iar marginea supraorbitală este specifică gradului 3[33].

După caracteristicile scheletului, vârsta este de aproximativ 45–55 de ani. Suturile craniene au gradul II de sinostoză[34], suprafața simfizei pubice se încadrează în faza 10 de evoluție[35], iar suprafața auriculară indică o vârstă cuprinsă între 50–59 de ani, aflându-se în penultima fază de evoluție[36].

În unele cazuri, la persoanele de sex feminin se pot observa nişte modificări la nivelul pelvisului, reprezentând urme ale parturiției. Acestea se produc în urma tensionării muşchilor şi ligamentelor în cursul dilatației[37]. În cazul de față, aceste sechele ale parturiției au fost evidențiate prin prezența unor scobituri la nivelul sulcusului preauricular al ilionului şi la nivelul suprafeței ventrale a pubisului, dar şi prin evidențierea marcată a sulcusului preauricular (fig. 5/1–2).

Statura a fost calculată folosind lungimea maximă a femurului stâng, acesta fiind singura piesă osteologică întreagă. Astfel, aplicând formula lui Pearson[38], a fost calculată o statură de 149,6 cm, ce se încadrează în categoria sub-mijlocie din scara de clasificare a lui Martin[39].

B. **Elemente de patologie.** În primul rând trebuie remarcată starea dentiției, ce prezintă o uzură foarte accentuată. Pe fețele ocluzale ale premolarilor şi molarilor apar punți de unire între insulele de dentină, iar în cazul molarilor este observabil şi fenomenul de deschidere a camerei pulpare. Uzura dentară este foarte mare şi pentru grupa frontală, unde se văd insule de dentină secundară (fig. 4/3).

Uzura dentară, ca şi modul complex al abraziunii şi uzurii masticatorii, reprezintă un proces fiziologic de adaptare a dintelui. Abraziunea este acel tip de uzură ce se produce în urma frecării alimentelor de piesele dentare în timpul procesului de masticație, iar uzura dentară este rezultatul frecării directe a unui dinte pe alt dinte, în timpul masticației[40].

La nivelul palatelor orbitale se poate observa o transformare a substanței osoase, sub forma unei porozități (fig. 4/1–2). Este destul de dificil de identificat cauza apariției acestei modificări; poate reprezenta un răspuns al osului în fața unei anemii, provocate de deficitul de fier, a unor vitamine sau minerale din organism[41]. În cazul de față această ipoteză nu este susținută, deoarece nu a fost identificată nicio altă afecțiune patologică, cum ar hipoplazia emailului sau hiperostoza porotica la nivelul craniului, ce ar putea fi corelate cu o anemie. Astfel, periostita la

[33] Buikstra, Ubelaker 1994, 20.
[34] Buikstra, Ubelaker 1994, 35.
[35] Buikstra, Ubelaker 1994, 22.
[36] Buikstra, Ubelaker 1994, 25.
[37] Krenzer 2006, 16.
[38] Olivier 1960, 263.
[39] Olivier 1960, 13.
[40] Arnold, Naumova, Koloda 2007, 52.
[41] Krenzer 2005, 58.

nivelul orbitelor poate apărea şi în urma unor inflamaţii la nivelul craniului, cum ar fi sinusita, abcesele dentare, alte infecţii orale sau nasofaringiene. Unele boli infecţioase pot cauza conjuctivite. Aceste inflamaţii pot fi transmise în periost şi apoi în oase[42].

Pentru scheletul postcranian, ceea ce atrage interesul este situaţia coloanei vertebrale, ce prezintă osteoartrită la nivelul vertebrelor lombare (fig. 4/4–5). Tabloul patologic al defunctei ne oferă indicii cu privire la activitatea fizică depusă în timpul vieţii. Modificările degenerative de la nivelul discurilor intervertebrale sunt foarte frecvente în cazul materialelor osteologice din perioada medievală[43]. Din cauza problemelor de natură degenerativă, se diminuează distanţa dintre corpurile vertebrale, ajungându-se la iritarea substanţei osoase în urma contactului direct dintre vertebre. Aceasta stimulează periostul să formeze noi structuri osoase, în zonele afectate, denumite osteofiţi. Astfel de modificări apar foarte rar la persoanele sub 30 de ani; modificările degenerative sunt observate cel mai frecvent, la indivizii cu o vârstă de peste 75 de ani[44].

Unele dintre principalele cauze ce duc la apariţia leziunilor degenerative la nivelul coloanei vertebrale sunt staţiunea bipedă îndelungată, mersul pe jos şi cărarea unor obiecte grele în spate[45].

Transformări artrozice incipiente au mai fost identificate la nivelul cavităţii glenoide şi pe faţa posterioarã a condilului medial şi lateral ale femurului (fig. 4/6). Din nefericire, starea foarte slabã de conservare a materialului osteologic nu a permis observarea unor astfel de modificări artrozice la celelalte articulaţii.

Ceea ce surprinde la acest schelet este contrastul dintre dimensiunea redusă a fragmentelor osteologice în raport cu dezvoltarea extrem de puternică a reliefurilor musculare (fig. 5/3), cu atât mai mult cu cât este vorba despre scheletul unei femei, de talie mică.

Astfel, pe baza studiului morfofuncţional al scheletului şi al modificărilor degenerative, se poate presupune că această persoană a depus o muncă fizică intensă, vreme îndelungată, foarte probabil încă din copilărie.

În cazul de faţă, există mai multe elemente morfofuncţionale ce denotă solicitarea şi împovărarea organismului, pentru o lungă perioadă. Astfel, solicitarea muşchilor fesieri este exprimată printr-o creastă subtrochanteriană accentuată. Un alt indicator sugestiv pentru o activitate fizică intensă, mai precis cărarea unor greutăţi în spate, este reprezentat de modificările patologice de la nivelul coloanei vertebrale, în special la vertebrele lombare. O împovărare intensă a organismului este evidenţiată şi de adâncirea feţei auriculare a sacrului.

Ca urmare a stării destul de precare de conservare a fragmentelor osteologice, mulţi astfel de indicatori ai stresului ocupaţional nu au putut fi identificaţi. Dar şi aşa se poate afirma că această femeie, ajunsă la o vârstă destul

[42] Wapler, Crubézy, Schultz 2004, 337.
[43] Ortner 1985, 420.
[44] Aufderheide, Rodriguez 1998, 96.
[45] González, Concepción 2004, 252.

de înaintată, a dus o viață destul de grea, efectuând o serie de munci grele şi solicitante pentru organism. Aceste informații pot sugera că această persoană făcea parte din populația de rând. Mormântul conține de asemenea un inventar funerar sărăcăcios, ce cuprinde câteva podoabe şi accesorii vestimentare.

AN ISOLATED GRAVE FOUND ON THE LOWER VALLEY OF MUREŞ RIVER

ABSTRACT

The present paper aims to add supplementary information concerning a funerary discovery from around 1000 on the lower valley of Mureş river. It is about an isolated feminine grave with just a few inventory items consisting in jewelry and clothing accessories. The grave can be dated in the second half of the 10th century or the beginning of the next one. Additionally, an anthropological study gave information on the occupational stress of the deceased.

Key words: funerary discovery, grave, rescue excavation, Early Middle Ages, lower valley of Mureş river, occupational stress.

BIBLIOGRAFIE

Arnold, Naumova, Koloda 2007 — Arnold, W. H. , Naumova, E. A. Koloda, V. V. , *Tooth Wear in Two Ancient Populations of the Khazar Kaganat Region in the Ukraine*, International Journal of Osteoarchaeology, 17 (1), 52.

Aufderheide, Rodriguez 1998 — Aufderheide, A. C., Rodriguez M., *Traumatic condition*, The Cambridge Encyclopedia of human Paleopathology, Cambridge.

Bálint 1991 — Bálint, Cs., *Südungarn im 10. Jahrhundert*, StudArch 11, Budapest.

Buikstra, Ubelaker 1994 — Buikstra, J. E., Ubelaker, D. H. (eds.), *Standards for data collection from human skeletal remains,* Arkansas Archaeological Survey Research Series no. 44, Fayetteville.

Cosma 2002 — Cosma, C., *Vestul şi nord-vestul României în secolele VIII–X d.H.*, Cluj-Napoca.

Donceva-Petkova 2005 — Donceva-Petkova, L., *Odartsi. Nekropoli ot XI vek*, vol. 2, Sofia.

Dörner 1970 — Dörner, E., *Cercetări şi săpături arheologice în județul Arad*, MCA 9, 445–463.

Gáll 2004–2005 — Gáll, E., *Burial customs in the 10th–11th Centuries in Transylvania, Crişana and Banat*, Dacia NS, 48–49**,** 335–454.

Giesler 1981 — Giesler, J., *Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur. Ein Beitrag zur Archäologie des 10. und 11 Jhdts. im Karpatenbecken*, PZ 56, 1, 3–167, tab. 1–53.

González, Concepción 2004 — González, E., Concepción, M., *Marcadores de estrés y actividad en la población guanche de Tenerife*, Tenerife.

Glück 1980 — Glück, E., *Contribuții privind părțile arădene în secolele IX–X*, în Glück, E. (coord.), *Studii privind istoria Aradului*, Bucureşti, 82–100.

Györffy, Zólyomi 1994 — Györffy, G., Zólyomi, B., *A Kárpát-medence és Etelköz képe egy évezred elött*, Honfoglalás és Régészet ed. Kovács László, 13–37.

Heitel 1994–1995 — Heitel, R., *Der Archäologie der ersten und zweiten Phase des Eindringens Ungarn in das innerkarpatische Transilvanien*, Dacia N. S. 38–39, 389–439.

Istvánovits 2003 — Istvánovits, E., *A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékanyaga*, Nyíregyháza.

Krenzer 2006 — Krenzer, U., *Compendio de metodos antropológico forenses para la reconstruccion del perfil osteo-biologico, Traumas y Paleopatologia*, Serie de Antropologia Forense Tomo II, Centro de Analisis Forense y Ciencias Aplicadas, Guatemala.

Kürti 1994 — Kürti, B., *Honfoglalók a Maros-torok táján,* Honfoglalás és régészet, Budapest, 161–170.

Mărginean 2011 — Mărginean, F., *Cercetări privind necropola medieval timpurie de la Pecica – Şanţul Mare (sec. X/XI–XIII)*, AnB S.N. 19, Timişoara, 221–251.

Mărginean 2012 — Mărginean, F., *New considerations on the grave discovered in the Sânpetru German G. A. S. (Arad county)*, Studia Universitatis Cibiniensis, Sibiu (sub tipar).

Nepper I-II, 2002 — Nepper, M. Ibolya, *Hajdú-Bihar megye 10–11. századi sírleletei*, I–II, Budapest-Debrecen.

Olivier 1960 — Olivier, G., *Practique anthropologique*, Vigot Freres, Paris.

Ortner, Putschar 1981 — Ortner, D. J., Putschar, W. G, *Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains*, Washington.

Oţa 2008 — Oţa, S., *Orizonturi funerare din Banatul istoric*, Sibiu.

Posea 1997 — Posea, G., *Câmpia de vest a României (câmpia Banato-Crişană)*, Bucureşti.

RepArh 1999 — *Repertoriul arheologic al văii Mureşului Inferior*, Timişoara.

Révész 1996 — Révész, L., *A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sirleletei 1*, Miskolc.

Rusu, Dörner 1962 — Rusu, M., Dörner, E., *Săpătura de salvare de la Şiclău*, MCA 8, 705–712.

Szilágyi 1994 — Szilágyi, K., *Perlentypen aus dem X.–XII. Jahrhundert in Ungarn und ihre archäologische Bedeutung*, PamArch 85, 75–110.

Točík 1968 — Točík, A., *Altmagyarische gräberfelder in der Südwestslowakei*, Bratislava.

LIST OF CAPTIONS

Fig. 1. Highway Nădlac–Arad (site 18, lot 2, km 30+200–30+600). 1. Geographic location of the archaeological site; 2. demarcation of Mureş side arms from around the archaeological site after a satellite image; 3. topographic survey.

Fig. 2. Highway Nădlac–Arad (site 18, lot 2, km 30+200–30+600). The grave plan, funerary inventory.

Fig. 3. Highway Nădlac–Arad (site 18, lot 2, km 30+200–30+600). The grave. 1. General image; 2. detail with funerary items displaying.

Fig. 4. Highway Nădlac–Arad (site 18, lot 2, km 30+200–30+600). The skeleton. 1–2. Orbital porosity; 3. mandible: superior view; occlusal surfaces of the teeth with strong wear; 4. body of lumbar vertebrae: anterior view with arthrosis transformations; 5. body of lumbar vertebrae (posterior view); 6. distal epiphysis of left femur: inferior view.

Fig. 5. Highway Nădlac–Arad (site 18, lot 2, km 30+200–30+600). The skeleton. 1–2. Possible post partum trauma to the hip; 3. femoral disphysis with marked muscle insertions.

CRONICA EPIGRAFICĂ A ROMÂNIEI (XXXI, 2011)

CONSTANTIN C. PETOLESCU*

Recolta epigrafică a anului 2011 este apreciabilă, îndeosebi cea a Daciei romane: un număr important de note bibliografice, dar mai ales publicații de inscripții; de reținut un număr de diplome militare (din păcate, provenite din comerțul de antichități din Occident, cu loc de descoperire „necunoscut", ajunse în colecții „necunoscute"/nemenționate). Ca şi până acum, cronica este organizată în două secțiuni: *Dacia* (nr. 1484–1528) şi *Moesia Inferior* (sectorul românesc al provinciei romane: Dobrogea românească actuală; nr. 1537–1551).

A) **DACIA**
(nr. 1484–1536)

Bibliografie – Generalități
(1484–1513)

1484. Doina Benea, *Edificiul de cult roman de la Praetorium (Mehadia),* Timişoara, 2008 (cu 54 fig. şi 12 planşe). Vezi *infra,* nr. 1515–1520.

1485. Călin Cosma (ed.), *Studii de arheologie şi istorie.* Omagiu profesorului Nicolae Gudea la 70 de ani – *Studies in Archaeology and History.* An aniversary volume to professor Nicolae Gudea on his 70th Birthday, Cluj-Napoca, 2011. V. *infra,* nr. 1514.

1486. N. Gudea, *Christiana Minora.* Studii, articole şi note în legătură cu creştinismul timpuriu din Dacia romană, Dacia postromană şi unele provincii vecine, Cluj-Napoca, 2011, 519 pag. (38 contribuții, apărute în diverse publicații)

1487. H. Pop *et alii*, *Identități culturale locale şi regionale în context european. Studii de arheologie şi antropologie istorică. In memoriam Alexandri V. Matei,* Cluj-Napoca, 2010, 751 p. Reținem pentru cronica epigrafică:

– Călin Timoc, *Cohors V Lingonum şi apărarea limesului porolissens,* p. 355–356;

După autor, această trupă a staționat permanent la Porolissum, pe toată durata stăpânirii romane în Dacia.

– George Cupcea, *Professional Officers on the Northern Dacian Limes,* p. 383–394.

Dar termenul de „ofițeri" nu este potrivit pentru *principales*, ci pentru *prmipili* şi ofițerii de rang ecvestru.

– Florian Matei-Popescu, *Cohortes Augustae Nervianae Pacenses Brittonum,* p. 395–398.

– I. Piso, *La liste d'un college de Sarmizegetusa,* p. 430–442; v. *infra,* nr. 1522.

* Institutul de arheologie „Vasile Pârvan", Bucureşti, e-mail: ccpetolescu @yahoo.fr

SCIVA, tomul 63, nr. 3–4, Bucureşti, 2012, p. 339–356

– Ov. Țentea, *Balnea în Dacia – câteva comentarii,* p. 455–458;

– Atalia Ştefănescu-Onițiu, *Populația din Banat în epoca romană* (I). *Categoriile şi asociațiile socio-profesionale,* p. 463–468.

– Sorana Ardeleanu, Radu Zăgreanu, *Țigle şi cărămizi ştampilate inedite descoperite la Gherla,* p. 489–500.

Ştampile AL II P (ligatura *A + L,* cu *sicilicus* deasupra numărului de ordine al trupei); 46 exemplare. Cunoscute deja în CIL, III, 8074, 5 a (insula Sapaja AEM 4, 1880, p. 176).

– R. Ardevan, Sorin Parpucea, *Ştampila tegulară anepigrafică de la Micăsasa,* p. 501–508.

Patru exemplare, descoperite în anul 1980 în punctul Livadă; fulger reprezentat schematic ?

– Sorin Bulzan, *Dedicații ale trupelor auxiliare din Dacia pentru I. O. M. şi vota pro salute Imperatoris,* p. 509–518;

– C. C. Petolescu, *O ştampilă militară de la Viminacium,* p. 539–540.

Ştampila III VIMINACE pe numeroase cărămizi, provenind din zona Banatului; lectura posibilă *III (triremes* sau *triremiges) Viminace(nses),* secolul al IV-lea.

– Sorin Cociş, Florin Fodorean, Adrian Ursuțiu, Vitalie Bârcă, *Villa rustica de pe dealul Lomb (Chinteni, Cluj-Napoca),* p. 565–574. Vezi *infra,* nr. 1524.

1488. Mihai Popescu, *Quades et Marcomans contre Marc Aurèle,* Clermont-Ferrand, 2011, 103 p.

1489. D. Tudor, Gh. Popilian, N. Gudea, D. Bondoc, *Castrul roman de la Slăveni. Încercare de monografie arheologică,* Cluj-Napoca, 2011. Vezi prezentarea unităților militare atestate prin ştampile (p. 63–66, nr. 1–8, fig. 23–24, 78: desene), un fragment de diplomă militară (nr. 9, cunoscut: RMD, I, 121 = ILD, 44). Din *Repertoriul materialului arheologic* (165 şi urm.), reținem: fragment de amforă cu inscripție cu vopsea roşie (nr. 40 = IDR, II, 544), câteva ştampile pe *mortaria* (nr. 73–77), grafiti ceramici (nr. 78–80), 296–254 (ştampile militare şi grafiti tegulari), material epigrafic lapidar (p. 216 şi urm., nr. 489–520). Material aproape în totalitate deja cunoscut (vezi IDR, II, p. 196 şi urm.).

*

1490. Mariana Balaci Crânguş, *Stelele funerare de la Apulum.* Apulum 48, 2011 (series Archaeologica et Anthropologica), p. 103–118.

Unele monumente conțin inscripții – dar autoarea nu le acordă atenție specială.

1491. Gică Băeştean, Oana Tutilă, *O nouă inscripție funerară de la Sarmizegetusa,* Apulum 48, 2011, p. 239–243.

Vezi *infra,* nr. 1523.

1492. Doina Benea, *Organizarea păşunilor în Dacia romană şi importanța lor pentru economia provinciei,* în Bibliotheca Historica et Archaeologica Universitatis Temesiensis 12, 2010, p. 45–74.

1493. Eadem, *Un posibil episod din vremea războaielor marcomanice în sud-vestul Daciei romane,* Apulum 48, 2011, p. 203–215.

Autoarea are în vedere inscripția de la Kajtasovo (IDR, III/1, nr. 2) a unui *eq(ues) t(urmae) e(quitum) n(umeri) s(ingularium)* (lectură nouă a autoarei) şi ştampila *N(umerus) sing(ularium)* de la Cenad (IDR, III/1, p. 243) – formație ce presupune prezența în zonă a legatului provinciei –, precum şi alte ştampile tegulare militare de pe cuprinsul Banatului.

1494. Eadem, *Câteva observații privind cohors I sagittariorum de la Tibiscum şi transferul la Drobeta,* Drobeta 21 (Arheologie – Istorie), p. 42–52.

Autoarea identifică această trupă de arcaşi (vezi IDR, III/1, 130, anul 166) cu *cohors I Thracum sagittariorum,* atestată în diplomele militare ale Daciei Superioare (vezi C. C. Petolescu, *Auxilia Daciae,* Bucureşti, 2002, p. 121–122, nr. 56); o sugestie în acest sens ar fi dedicația către

Iupiter Zbelsurdus de la Drobeta (IDR, II, 20), care, după dimensiunile sale, ar putea fi chiar imaginea de cult (Kultbild) dintr-un sanctuar al acestui zeu trac la Drobeta. Totuşi, în diploma de la Drobeta din 1 aprilie 179, trupa apare cu vechiul nume: *I Thracum sagit(tariorum)* (AÉ 1987, 843 = RMD II, 123 = ILD, 46).

1495. Juan Ramon Carbó García, *I sogni "orientali" in Dacia. Sottomissione e dipendenza personale dalla divinità,* ED (s.n.), 13, 2011, p. 115–127 (cu un mic repertoriu epigrafic: 12 inscripţii).

1496. Carmen Ciongradi, R. Zăgreanu, *Ein Militärdiplom aus Gherla für die Truppen von Dacia Porolissensis,* ZPE 179, 2011, p. 295–298. Vezi *infra,* nr. 1527.

1497. G. Cupcea, *Immunes and Principales at Ulpia Traiana Sarmizegetusa,* AMP 30, 2008, p. 153–161.

1498. W. Eck. A. Pangerl, *Diplome für das Heer in Dakien,* ZPE 176, 2011, p. 221–233: o diplomă din 17 februarie 110 pentru trupele provinciei Dacia (vezi *infra,* nr. 1529), alta din 19 iulie 146 pentru trupele provinciei Dacia Inferior (*infra,* nr. 1532), p. 231–233: *Appendix* conţinând liste bibliografice cu diplomele provinciilor Dacia, Dacia Superior, Dacia Inferior şi Dacia Porolissensis.

1499. Iidem, *Drei Konstitutionen in Jahr 123 für Truppen in Dacia Porolissensis unter dem Präsidialprokurator Livius Gratus,* ZPE 176, 2011, p. 234–242.

Din *constitutio* din 14 aprilie 123 s-a emis diploma de la Urfa (RGZM, 22 = ILD, 20), pentru trupe din Dacia Superior şi Dacia Porolissensis; din cea din 10 august 123 s-au emis diplomele de la Gherla şi Čovdin (IDR, I, 7 şi 7 a = RMD, I, 21 şi 22), pentru trupe din Dacia Porolissensis şi Pannonia Inferior. Dintr-o *constitutio,* probabil tot din 10 august 123, se cunoaşte o nouă diplomă pentru trupele Daciei Porolissensis: vezi *infra,* nr. 1530.

1500. Iidem, *Ein Diplom für die Ravennatische Flotte unter dem Präfekten Aurelius Elpidephorus aus dem Jahr 221 n. Chr,* AMN 45–46/I, 2008–2009 (2011), p. 193–205.

Pentru cronica noastră, reţinem un *Appendix zu RMD V 463,* p. 200–205; este vorba despre un fragment de diplomă militară publicat de P. Weiß, ZPE 127, 1999, p. 246 şi urm. = AÉ, 1999, 1354, acordată unui *ex gregale M(arco) Aurelio Spori fil(io) Victori [q]ui et Drubio, Nicopoli ex Moesia, vico Dizerpera.* Acel *signum* ce însoţeşte numele veteranului este un antroponim geto-dacic, *Drubius,* ce se regăseşte în toponimul *Drubeta* (C. C. Petolescu, Oltenia, s.n., 17, 2010, p. 71–72, nota 8; idem, Drobeta 17, 2010 p. 210–211). De reţinut şi toponimul Dizerpera (Dizerpara), cu sufixul *–para,* mai rar în zona traco-getică.

1501. N. Gudea, *Contribuţii la istoria militară a Daciei Porolissensis,* 8. *Alte îndreptări în legătură cu cohors III Dacorum,* Apulum 48, 2011, p. 327–330.

Autorul reia discuţia asupra unor ştampile de la Porolissum, incluse cu câţiva ani în urmă (după ediţiile lui N. Gudea) în culegerea noastră ILD, nr. 740: *CH III* (pozitiv şi retrograd) şi nr. 742 (nu p. 742, cum apare la nota 1): *CH III D*. Autorul citat crede în continuare că este vorba de o *c(o)h(o)rs III D(acorum),* trupă care este *astfel* menţionată în inscripţia de la Byllis (Macedonia; CIL, III, 600 = ILS, 2724 = AÉ, 1997, 1352 = IDRE, II, 361), dar despre care s-a arătat de toţi cercetătorii importanţi ai istoriei militare romane că este o eroare, în loc de *cohors I Dacorum* din Syria. După descoperirea şi publicarea (de către epigrafistul şi arheologul N. Gudea; cu o gafă impardonabilă în r. 9) inscripţiei de la Porolissum, în care apare *cohors III Campestris* (ILD, 683; vezi aici citate rectificările efectuate de Petolescu şi Piso), era firesc să se propună (de către I. Piso) numele acestei trupe (în secolul al II-lea staţionase la Drobeta) sau chiar *c(o)h(ors) III D(elmatarum)* (de la Mehadia; deşi mai puţin probabil). Lectura propusă de mine, *c(o)h(ors) I D(acica),* avea în vedere nu trupa din Syria, ci *cohors I Gallorum Dacica* din Dacia (care totuşi trebuie să fi avut numărul de ordine *II,*

precum cohortele *II Gallorum Macedonica* şi *II Gallorum Pannonica:* vezi P. Holder, RMD, V, 384, n. 4). Remarcăm în încheiere omiterea (sau necunoaşterea) unei bibliografii esenţiale, dar mai ales limbajul, nedemn de o publicaţie academică, din partea septuagenarului învăţat N. Gudea (omagiat de curând printr-un al doilea volum de studii; vezi *supra,* nr. 1485).

1502. N. Mugnai, *Un nuovo diploma militare per le truppe della Dacia Inferior,* ZPE 177, 2011, p. 277–280. Vezi *infra,* nr. 1531.

1503. Fl. Matei-Popescu, *Note epigrafice III,* SCIVA 62, 2011, 3–4, 265–273.

Două monumente epigrafice cu loc de descoperire necunoscut, inedite, aflate în lapidariul Muzeului Naţional de Antichităţi (Bucureşti): un fragment de album din epoca elenistică; alt fragment de album, din epoca romană, provenind probabil de la Histria. În continuare, autorul reia un altar de mici dimensiuni *(arula),* publicat (CIL, III, 8059). V *infra,* nr. 1551.

1504. Idem, *Territorium Bassianae din Dacia Superior,* in *Archaeology: making of and practice. Studies in honor of Mircea Babeş at his 70th anniversary*, Piteşti, 2011 (ed. Despina Măgureanu, Dragoş Măndescu, Sebastian Matei), p. 351–361. Vezi *infra,* nr. 1535.

1505. C. C. Petolescu, *Villes de la Dacie romaine,* Dacia N.S. 55, 2011, p. 83–109.

1506. I. Piso, Ov. Ţentea, *Un nouveau temple Palmyrénien à Ulpia Traiana Sarmizegetusa,* Dacia N.S., 55, 2011, p. 111–121. V. *infra,* nr. 1521–1522.

1507. Fritz Mithof, *Decebals Freitod als inszeniertes Spektakel? Bemerkungen zu einigen Reliefsigillaten des L. Cosius aus Graufesenque,* în Zeitreisen Syrien – Palmyra – Rom. Festschrift für Andreas Schmidt-Colinet zum 65. Geburtstag, Wien, 2010, p. 141–156.

1508. Coriolan Opreanu, *New Approches to the Knowledge of the Military Tile Stamps from the Auxiliary Forts of Dacia,* EphemNap 21, 2011, p. 145–160.

1509. Sabin Popescu, *Vizita lui Caracalla în Dacia,* Drobeta 21 (Arheologie – Istorie), p. 53–64.

1510. N. Şerban, *Drobeta în epoca post-romană,* Drobeta, 21 (Arheologie – Istorie), p. 65–70. Dar secolele IV–VI, la care se referă „studiul" citat, reprezintă tot epoca romană (epoca romană târzie sau romano-bizantină).

1511. Zsigmond Lóránd Bordi, Radu Iustinian Zăgreanu, ***Auxilia*** *de la Olteni – controverse şi interpretări,* Acta Siculica 2010, p. 195–218 (= iidem, *Auxilia from Olteni. Controversy and Interpretations,* EphemNap 21, 2011, p. 131–144). V. *infra,* nr. 1526.

1512. Dávid Petruţ, Radu Zăgreanu, *The Funerary Stelae from Porolissum. Typological, Iconographical and Epigraphic Aspects,* Marisia 31, 2011 *(non vidi)*.

1513 (= XXIX, 1388). Cu ocazia pregătirii AÉ 2009, s-au semnalat unele îndoieli în legătură cu completarea numelui trupei de cavalerie de pe poziţia 3. După editorii diplomei, ar fi vorba de ala *[Front(oniana)] et Tung(rorum),* cu unele implicaţii asupra procesului de recrutare la data emiterii diplomei. Soluţia este eronată gramatical, deoarece conjuncţia *et* leagă noţiuni de acelaşi fel; vezi astfel: ala II Pannoniorum, numită ulterior *II Gallorum et Pannoniorum* dimpotrivă, ala I Claudia Gallorum (Dacia Inferior), adaugă (fără *et* !) *Capitoniana.*

Noi am propus cu titlu de ipoteză *[Fro]ṇt(oniana) Tung(rorum)* (prima literă păstrată nu pare a fi *E,* ci jumătatea inferioară a unei haste). Pentru mai multă siguranţă, m-am adresat principalei autoare cu rugămintea de a face o verificare, dar nu am primit niciun răspuns. Vezi acum AÉ 2009, 1177.

Diploma de la Napoca este prima descoperită până acum în care este menţionată această trupă în Dacia. Anterior s-a aflat în Pannonia Inferior, unde o menţionează diplomele din 1 septembrie 114, RMD 345/152 + 228 şi RGZM, 17/18 FRONTO[- - -] pe extrinsecus, FRO pe *intus*; a. 113/115 RMD 347 *extrinsecus* [- - -]NIANA. După ce a fost adusă în Dacia, în Banat, două inscripţii o menţionează cu numele *ala I Fron(toniana) Tung(rorum)* (IDR, III/1, 197, Vršac) sau *a(la) Frontonian(a)* (Pojejena; ILD, 179). Ulterior trupa se va numi *Tungrorum Frontoniana.*

Inscripţii recent descoperite sau revizuite
(nr. 1514–1528)

1514. Cioroiu Nou (jud. Dolj). D. Bondoc, *A stamped Amphora of the Producer Dionysogenes, discovered at Cioroiu Nou,* în *Studii de arheologie şi istorie* (v. *supra,* nr. 1485), p. 45–50.

ΔΙΟΝΥϹΟΓΕ-
ΝΟΥϹ

Litera *N* este inversă.

Ştampilă originară probabil din zona pontică; în Dacia mai apare la Apulum (V. Moga, Apulum 26, 1989, p. 203, fig. 1; preluată de A. Ardeţ, *Amforele din Dacia romană,* Timişoara, 2006, p. 227, nr. 37, fig. 121 desen). Amforele cu inscripţii greceşti trec dincolo de Porţile de Fier; ştampila transcrisă mai sus apare şi la Viminacium (Ljiljana Bjelajac, *Amfore Gornjo Mezijskog Podunavlja,* Belgrad, 1996, p. 58, nr. 96).

1515. PRAETORIVM (Mehadia): Fragment statuar, recompus din mai multe fragmente, descoperit în cursul săpăturilor dintr-un templu. Baza măsoară 0,24 × 0,22 (0,24) × 0,16 m. Pe aceasta se observă labele picioarelor unui personaj (divinitate; posibil Apollo), iar alături se înalţă un trunchi de copac (î = 0,40 m). Literele vopsite cu miniu înalte de 7 cm în r. 1, de 5 cm în r. 2. Păstrat la CSIA Timişoara.

D. Benea, *op. cit.* (v. *supra,* nr. 1484), p. 94, nr. 11, fig. 21 (desen), pl. IX şi coperta 1 (foto).

A[ur(elius)] Calp(urnius) Caṣto[r, dec(urio)]
col(oniae) ẹt sac(erdos) huius loci

Autoarea citeşte *cognomen*-ul din primul rând *Casio*; la observaţia noastră, colega Doina Benea a verificat piatra, confirmând lectura propusă de noi.

1516. *Ibidem*. Fragment de placă de marmură (probabil un basorelief). Dimensiuni: 11,6 × 6 × 2,4 cm. Litere înalte de 1,6–1,7 cm, vopsite cu miniu; în r. 1, literele AN, la începutul, precum şi la sfârşitul rândului, sunt apropiate (dar nu este o ligatură), litera *T* este redată ca o simplă hastă. Se păstrează la CSIA Timişoara.

D. Benea, *op. cit.* (v. *supra,* nr. 1484), p. 95, nr. 13, fig. 25 a (desen) şi X/2 (foto).

[- - -] Aṇtonia N[- - -]
[ex v]oto posuer(unt)

1517. *Ibidem.* Fragment de relief de marmură. Dimensiuni: 16,2 × 14 (–22,5 cm) (?). Dispărut.

D. Benea, *op. cit.* (v. *supra,* nr. 1484), p. 95, nr. 14.

Se păstrează o porţiune de postament cu trei litere, care ar abrevia închinarea *I(ovi) O(ptimo) M(aximo).*

1518. ***Ibidem***. Fragment de plăcuță de marmură. Dimensiuni: 9 × 10 × 3 cm. Pe rama de sus se mai păstrează doar litera *L,* înaltă de 1,3 cm, vopsită cu miniu roşu; în câmpul basoreliefului apare parte din trupul unui căprior şi parte din capul unei divinități cu bucle – posibil Diana.

D. Benea, *op. cit.* (v. *supra,* nr. 1484), p. 95, nr. 15, fig. 25 b (desen).

1519. ***Ibidem***. Fragment de coloană de calcar friabil; reutilizat ca material de construcție; î = 31 cm. Litere înalte de 5–5,2 cm în r. 1 şi de 4,8–4,9 cm în r. 2. Păstrat la CSIA Timişoara.

D. Benea, *op. cit.* (v. *supra,* nr. 1484), p. 96–97, nr. 18, fig. 27 (desen).

Autoarea consideră că inscripția reprezintă o închinare pentru o divinitate (Apollo sau I. O. M. Dolichenus),

[pro sal(ute)]
[D(omini)] n(ostri Aug(usti)
[M(arci) Ant(oni)] Gordiani
[- - - - -]

Poate totuşi un fragment de *milliarium* ?

1520. ***Ibidem***. Pe pavajul unei clădiri, 11 fragmente dintr-o inscripție conținând doar câteva litere: M; BAS; S, A, V; D, E; P; E, C; L, V. Păstrate la CSIA Timişoara.

D. Benea, *op. cit.* (v. *supra,* nr. 1484), p. 97, nr. 19.

1521. VLPIA TRAIANA SARMIZEGETVSA. Placă fragmentară de marmură, din care s-au descoperit 12 fragmente; în extremitatea dreaptă se păstrează o parte din cadrul profilat. Dimensiuni estimate: 60 × ? × 4,5 (–5) cm. Litere înalte de 5,3–6,2 cm.

I. Piso, Ov. Țentea, *op. cit.* (*supra,* nr. 1506), p. 116–117, nr. 2 (v. nota 35: „Lorsque l'article était sous presse, la découverte d'un nouveau fragment nous a appris qu'au-dessus de ce que nous considérions être la première ligne se trouvait encore une ligne. C'était trop tard pour modifier le dessin et le texte").

[- - - - - - - - - -]
Mal[a]gbel [- - -]
[p]ro salute [d(omini) n(ostri)? Imperatoris Ca]es[aris]
[M(arci) A]urelli[- - - P]ii Fel[i]cis
[Aug(usti) - - - totiusque d]omus eius
[- - - sacerdos eorun?]dem
[numinum - - -] pec[unia s]ua fe[c(it)]

Autorii consideră că în r. 3 poate fi numele lui Caracalla sau Severus Alexander (dar acesta din urmă a suferit *damnatio memoriae*; grosimea plăcii ar fi suportat o martelare).

1522. ***Ibidem.*** Placă de marmură, recompusă grafic din 3 fragmente (două rezultate din îmbinarea altor fragmente), descoperite de-a lungul timpului în zona dintre zidul de vest al forului vechi şi templul palmirenian. Dimensiuni estimate: Î = 1,50, l = 1,20 m. Litere înalte între 1,1–3,5 cm. Publicări succesive:

IDR, III/2, 484 (= C. Daicoviciu, Dacia I, 1924, p. 245, nr. 3–5; fragmentul stâng de sus); IDR, III/2, 65 (ate două fragmente); I. Piso, în vol. *Identități culturale,* Cluj-Napoca, 2010, p. 479–483 (v. *supra,* nr. 1506) (cu adăugarea a cinci noi fragmente epigrafice şi două anepigrafice); I. Piso, Ov. Țentea, *op. cit.* (*supra,* nr. 1506), p. 118–121 (alte trei sau chiar patru fragmente; cu foto şi reconstituire grafică).

Cult[ores Dei Solis? Ma-]
lagb[eli - - - Pro-]
culu[s - - -]a (?)
[- - - exst]rux(erunt)
quo[rum nomina subscripta] sunt:

Sped(ius) V[- - -]
col(oniae)
Marcu[s - - - - -]
M(arcus) Aur(elius) Iu[- - -]
Sped(ius) [- - -]anu[s]
S[ped(ius?) - - -] aug(ustalis) col(oniae)
Pom[p(onius) Avitus]
Val(erius) [- - -]nus
Sped(ius) Prim[anus] REX
Aurel(ius) Aqui[linus]
Aurel(ius) Zopyrus
Comini(us) Maximinus
Aurel(ius) Viator
Ant(onius) Barbos
Ael(ius) Geminus
[- - - - -]

[- - - M]arcus
[- - - Val]entinus
[- - -] Antipater
[- - -] Crescentio
[- - -] Eutyches
Val(erius) Rufus
Aurel(ius) V[i]talianus Esurio
Domitius I?[- - -]

După autori, şi un alt fragment, acum pierdut, ar fi putut aparţine acestei liste (IDR, III/2, 65, fig. 53, fragm. b).

Despre *cultores* în Dacia, v. Silviu Sanie, AIIA Iaşi 20, 1983, p. 77–80.

1523. ***Ibidem.*** Placă de marmură descoperită în primăvara anului 2010 în cursul lucrărilor agricole la sud de sat de către proprietarul terenului (Iorgoni Dorel); deteriorată din vechime la colţul din dreapta jos şi la bordura ce delimitează câmpul inscripţiei, precum şi de plug. Dimensiuni: 0,57 × 0,36 × 0,08 m. Inscripţia este mărginită de un cadru profilat, măsurând 0,44 × 0,24 m. Partea posterioară nefasonată. Muzeul Sarmizegetusa, inv. S 36806/2236 A.

G. Băeştean, O. Tutilă, *op. cit., supra,* nr. 1491.

D(is) M(anibus)
Aemil(io) Proculo
Lucilia Marcia
coniugi
b(ene) m(erenti) p(osuit).

1524. Chinteni (jud. Cluj). În cursul săpăturilor de la *villa rustica* de pe dealul Lomb, într-o instalaţie cu hipocaust, a apărut un fragment de cărămidă ştampilată; dimensiunile cartuşului: 6 × 3,5 cm.

Sorin Cociş *et alii*, *op. cit.* (*supra,* nr. 1487), p. 567, fig. 15 (foto).

Editorii recunosc literele VAL (posibilă ligatura V + A) şi compară cu ştampila VAL CAT (civilă), descoperită tot într-o instalaţie de hipocaust, pe dreapta văii Chinteni, în punctul Pustafalău.

1525. POROLISSVM (Jac). Bloc de calcar cu coronament în formă de trunchi de piramidă (patru fragmente care nu se îmbină) descoperit în anul 2008, în cursul săpăturilor din necropola de pe colina Ursoieş, posibil dintr-un complex familial. Fragmentele *c–d* prezintă un coronament cu

acrotere şi fronton triunghiular; două rozete şi con de pin; câmpul epigrafic de pe bază *(b)* este în formă de tabula ansata, 12 × 29 cm. Litere înalte de 4 cm *(a)* – 3 cm *(b)*; în r. 6, ligatura E+T; puncte triunghiulare despărţitoare. Muzeul din Zalău.

D. Petruţ, C. Găzdac, Á. Alföldy-Găzdac, S. Pánczél, I. Bajusz, S. Mustaţă, L. Vass, Tyche 25, 2010, p. 81–87 (fotografii, desene).

[- - - - -]
[- - -] Cleopa-
[tr]ae filia(e)
[quae ?] uixit
5 *[an]n(os) VII m(enses)*
[- - - - -]
Ma[r]tin(us) uer(na)
et uil(icus) b(ene) [m(erenti) p(osuit)].

Prima atestare a numelui *Cleopatra* în Dacia. *Martinus,* sclav născut în casa stăpânului *(verna)*, era folosit în biroul vamal de la Porolissum. Vezi AÉ 2005,1289.

1526 (= IDR, III/4, 318)**. Olteni** (com. Bodoc, jud. Covasna). Cărămizi ştampilate păstrate la Muzeul din Sfântu Gheorghe.

S-au propus diferite lecturi. După Z. Székely (MCA 4, 1956, p. 178–179, fig. 5; idem, MCA 8, 1962, p. 331–334, fig. 6), lectura ar fi *C(ohors) IIII B(rittonum) E(quitata)* sau *C(ohors) IIII Be(ssorum)*; mai remarcă ligatura E+T, propunând: *C(ohors) IIII Be(tavorum)*.

Ulterior, N. Gostar, observând un punct după primele două haste, a propus *c(ohors) II Fl(avia) Be(ssorum)* (AM, 5, 1967, p. 138–141; lectură preluată în AÉ, 1967–409)[1]. Ştampila este reprodusă şi în cataloagele expoziţiilor *Römer in Rumänien,* Köln, 1969, p. 118, C 31 şi *Civiltà romana in Romania,* Roma, 1970, p. 137, C 23 (cu foto).

La rându-ne, remarcând că bara orizontală a literei *E* este prelungită spre stânga, având capătul ascuţit în jos, am considerat că este ligatura E + S, acceptând identificarea propusă de Gostar: *c(ohors) II Fl(avia) Bes(sorum).* În susţinerea acestei lecturi, mai observăm acum în privinţa gentiliciului trupei: litera *F* mai apare ca o simplă hastă într-o ştampilă de la Feldioara (IDR, III/4, 181, fig. 107, dreapta, jos); într-o altă ştampilă de la Sărăţeni, aparţinând cohortei *p(rima) Alp(inorum),* apare şi varianta CPAI (IDR, III/4, 212, fig. 120, 5–6); vezi totuşi I. Piso, F. Marcu, AMN 43–44/I, 2006–2007, p. 175, care propun *c(ohors) p(rima) A(ugusta) I(turaeorum).*

Alţi autori au urmat lectura lui I. I. Russu, anume că ar fi vorba de *cohors IIII Betasiorum*; astfel, Cr. M. Vlădescu (*Armata romană în Dacia Inferior,* Bucureşti, 1983, p. 38) şi N. Gudea (EphemNap 11, 2001, p. 55–60).

Ultima ediţie a acestei ştampile s-a făcut recent de Zs. L. Bordi şi R. I. Zăgreanu, *loc. cit.* (*supra,* nr. 1511; cu bibliografia anterioară şi un repertoriu cuprinzând 51 exemplare); autorii acceptă lectura lui I. I. Russu şi N. Gudea. Dar, deocamdată, ei au depistat în literatura de specialitate o singură trupă cu acest ethnicon, staţionată în Britannia (RIB, II, 2468; vezi şi IDRE, II, 246, cu ale indicaţii bibliografice). De eliminat unele scăpări (spre exemplu, *cohors* este de genul feminin; corect este *hypocaustum*; nota 43 este greşită); cât despre „hastele" B, C şi E, ele sunt de tot hazul !

Pentru a admite asemenea lectură, autorii citaţi redau ştampila în poziţia **C IIII B ΄E**, având ligatura E+T cu bara de sus demesurată faţă de cea de jos (mai scurtă) – ceea ce este neobişnuit. Prin urmare, este greu a „crea" o trupă de *Betasii* cu numărul de ordine *IIII*, neatestată nici în Dacia, nici în altă parte a Imperiului.

[1] În AÉ, 1975, 725 se transcrie lectura *C(ohortis) IIII BE,* citându-se ca sursă Székely, AM, 5, 1967, p. 138–140 (!).

1527 Gherla (jud. Cluj). Fragment de diplomă militară (tabella I) descoperită probabil în castru, achiziționată în primăvara anului 2010. Dimensiuni: 2 × 2,6 cm; pe partea dreaptă, pe *extrinsecus,* chenarul din dreapta.

Carmen Ciongradi, R. Zăgreanu, *op. cit., supra,* nr. 1496.

Reproducem textul în transcrierea finală a editorilor:

[Imp(erator) Caes(ar) divi Hadriani f(ilius) divi Traiani Parthici nep(os) divi Nervae pronep(os) Titus Aelius Hadrianus Antoninus Aug(ustus) Pius pont(ifex) max(imus) trib(unicia) pot(estate) - - -]

[equitibus et peditibus qui militaverunt in alis - - - et cohortibus - - - quae appellantur - - - et I Tungrorum Fro]nt(oniana?) et I Ulp(ia) Brit(tonum) [∞ et - - - et] II Hisp(anorum) [scut(ata) Cyren(aica) - - - et sunt in Dacia Porolissensi[2] *dimissis honesta missione]*[3]

[quor(um) nom(ina) subscr(ipta) sunt civ(itatem) R(omanam) qui eor(um) non hab(erent) d]ed(it) et [con(ubium) cum ux(oribus) quas tunc hab(uissent) cum] est c[ivitas is dat(a) aut cum is quas post(ea) dux(issent) dum(taxat) sin]g(ulis)[4].

Pe baza analizei dispunerii trupelor, editorii ajung la concluzia că diploma datează între anii 143–153.

1528 (= XXX, 1439). Ilişua (jud. Bistrița-Năsăud). Reluarea discuției asupra perechii de consuli:

Neavând posibilitatea de a consulta direct micul fragment epigrafic, ne mărginim a face doar presupuneri. Astfel, litera *G* pare să fie un *E* (dar poate şi un accident de gravare); literele următoare sunt desenate de editor VLLEA, dar prima literă este sigur *M.* Consultând principalele lucrări conținând listele de consuli din secolul al II-lea p. Chr. (A. Degrassi, *I fasti consolari dell'Impero Romano,* Roma, 1952; G. Alföldy, *Konsulat und Senatorenstand unter den Antoninen,* Bonn, 1977), precum şi AÉ începând din 1974, nu am găsit un personaj al cărui nume s-ar putea potrivi cu cel al consulului din fragmentul de diplomă de la Ilişua. În seria precedentă a acestei cronici (XXX, 1439), am încercat a recunoaşte în literele MḶḶẸẠ *cognomen*-ul celui de-al doilea consul din cea de-a doua pereche de consuli din anul 154; prin urmare: *[Paet]o et Mạcṛ[ino co(n)s(ulibus)* (G. Afföldy, *Konsulat und Senatorenstand,* p. 164). Examinând din nou fotografia, literele din cel de-al doilea nume par a fi totuşi MAX, aparținând cognomenului celui de-al doilea consul din perechea din 155: *C. Aufidius Victorinus* et *M. Gavius Appalius Maximus*[5]; prin urmare, în textul epigrafic: *[Victorin]o et G(avio) Max[imo co(n)s(ulibus)* [6].

Chiar şi în lipsă de alte amănunte, se poate presupune că este vorba de diploma eliberată unui fost călăreț din *ala Tungrorum Frontoniana,* staționată în castrul de la Ilişua (C. C. Petolescu, *Auxilia Daciae,* Bucureşti, 2002, p. 78–80, nr. 15).

Inscripții externe privitoare la istoria Daciei
(nr. 1529–1536)

1529. Diplomă militară fragmentară. Din *tabella I* se păstrează partea stângă (trei fragmente care se îmbină; 11,8 × 4,1 cm. *Tabella II* se păstrează în bună parte (lipsă porțiuni în special din partea dreaptă şi cea stângă de sus); 12,9 × 15,8 (acestea pot fi considerate şi dimensiunile primei tăblițe).

[2] Editorii transcriu *Porolissensis* (eronat).

[3] Textul cu trupele se păstrează pe *extrinsecus.*

[4] Acest text este restituit după *intus.*

[5] G. Alföldy, *Konsulat*, p. 167.

[6] În seria precedentă a cronicii epigrafice, ne-am oprit asupra perechii de consuli din anul 154 (G. Alföldy, *Konsulat*, Bonn, 1977, p. 164): *[Paet]o et Macr[inoco(n)s(ulibus)].*

W. Eck, A. Pangerl, *op. cit., supra*, nr. 1498.

Transcriem, după editori, textul constituției rezultat din combinarea textelor de pe prima tăbliță (*extrinsecus* şi *intus*), precum şi de pe tăblița II (*intus*):

[Imp(erator) C]aesar divi Nervae f(ilius) Nerva Tra[ianus Aug(ustus) Ge]rm(anicus) Dacicus pontif(ex) max(imus) t[ribunic(ia) potest]at(e) XIIII imp(erator) VI co(n)s(ul) V p(ater) [p(atriae)]

[equiti]bus et peditibus qui mil[itaverunt in alis d]uabus et cohortibus [decem quae apell]antur (1) *I [c(ivium)] R(omanorum) et* (2) *I Au[g(usta) Ituraeorum) et* (1) *I] Au[g(usta) Itur]ae[orum sagittar(iorum) et* (2) *I] Britannica (milliaria) c(ivium) R(omanorum) et* (3) *I Hispanor(um) p(ia) f(idelis) et* (4) *I] Thracum c(ivium) R(omanorum) e[t* (5) *I Ituraeor(um) et* (6) *I Flavia Ulpia Hispano[r(um) (milliaria) c(ivium) R(omanorum) et* (7) *II Gallorum] Macedonica [et* (8) *III Campestris c(ivium) R(omanorum) et* (9) *IIII] Cypria c(ivium) R(omanorum) et* (10) *VI[II Raetor(um) c(ivium) R(omanorum) et pedites sin]gulares Brit[annici et sunt in Dacia sub D(ecimo)] Terentio Sca[uriano quinis et vicenis plu]ribusve stipe[ndiis emeritis dimissis ho]nesta mission[e]*

[quorum nomina subscripta] sunt ip[sis liberis posterisque] eo[ru]m civitat[em dedit et conubium cum uxo]ribus, quas t[u]nc habuissent, cum e[st civitas] iis data aut siqui caelibe[s essent, cum iis qu]as postea duxissent, [dumtaxat s]in[gu]li singulas.

A(nte) d(iem) XIII K(alendas) Mart(ias) Ser(vio) Scipione Salvidieno) [Orfito], M(arco) Peducaeo Priscino co(n)[s(ulibus)].

Alae I Aug(ustae) Ituraeor(um), cui pr[ae(e)st] G(aius) Vettius Priscus ex gregale Marsuae Calvi f(ilio) Azal(io) et Antoniae Mahechi fil(iae) ux(ori) ei(us) CAP/R[-] et CIL XVI 57 filio) eius et Munno f(ilio) ei[us].

Descriptum et recognitum ex tabula aenea, quae fixa est Romae [in muro post templum divi Aug(usti) ad Minervam].

Pe partea exterioară a tăbliței II se află numele martorilor.

Datarea: 17 februarie 110. Diploma a fost acordată unui veteran originar din tribul celtic al *Azalii*-lor din Pannonia, dar care a servit într-o trupă de orientali. Aceeaşi trupă, condusă de acelaşi prefect, mai apare în diploma cu aceeaşi dată CIL, XVI, 57 (= IDR, I, 2), dar acordată unui veteran de neam itureu.

Vezi şi RMD IV, 220 (aceeaşi dată).

1530. Diplomă militară romană; proveniență necunoscută. Este ruptă în două; sus şi în partea stângă, două mici fragmente pierdute. Dimensiuni: 13,9 × 12,4 cm. Locul de păstrare necunoscut.

W. Eck, A. Pangerl, ZPE 176, 2011, p. 234–242 (*supra,* nr. 1499).

Tabella I extrinsecus

Imp(erator) Caesar divi Traiani Parthici f(ilius) divi Nervae nepos Traianus Hadrianus Aug(ustus) pont(ifex) maxim(us) trib(unicia) potest(ate) VII co(n)s(ul) III proco(n)s(ul) peditib(us) et equitib(us) qui militaverunt in coh(ortibus) quinque quae appellant(nr) I Flavia Hispan(orum) ∞ (milliaria) et I Batavor(um) ∞ et I Aelia Gaesator(um) et II Aug(usta) Britton(um) ∞ et I Hispan(orum) quae sunt in Dacia Po-rolissensi sub Livio Grato quinis et vicenis pluribusve stipend(iis) emerit(is) dimiss(is) hones-ta missione quorum nomina subscripta sunt ipsis liberis posterisq(ue) eorum civita-tem dedit et conubium cum uxoribus quas tunc habuissent cum est civitas is data aut siqui caelibes essent cum is quas postea

duxissent dumtaxat singuli singulas
AD XIIII IDVS AVG
T. Salvio Rufino Minicio Opimiano
Cn. Sentio Aburiano co(n)s(ulibus)
[co]h(ortis) I Hispanor(um) cui praest
M. Domitius Iustinus
exequite
Tullioni Vegeti f(ilius) Tungr(o)
et Ammaionae Aeconis fil(iae) uxor eius Erav(iscae)
et Feroci f(ilio) eius et Viatori f(ilio) eius et Verno f(ilio) eius.
Descript(um) et recognit(um) ex tabula aenea quae
fixa est Romae in muro post templ(um)
Divi Aug(usti) ad Minervam.

Textul este reluat, cu mici diferențe, pe *intus* aceleiaşi tăbliţe şi pe *intus* tăbliţei II. Astfel, indicarea datei din r. 16 transcris mai sus apare în r. 4 al tăbliţei II astfel: AD IIII IDVS – AVG (!). Editorii corectează *a(nte) d(iem) IIII idus Aug(ustas)*; coroborată de indicaţia din titulatura imperială şi numele consulilor, diploma datează din 10 august 123. Este data la care a fost eliberată şi diploma de la Gherla (IDR, I, 7) pentru un *ex gregale* originar din Sirmium şi soţia sa din neamul eraviscilor.

1531. Fragment de diplomă militară păstrată într-o colecţie privată din Roma; provenienţa necunoscută (probabil „dall'area balcanica"). Dimensiuni: 2,6 × 2,1 cm.
N. Mugnai, ZPE 177, 2011, p. 277–280.

Extrinsecus:
[- - - - -]
[- - -]LA[- - -]
[- - -] LAV[- - -]
[- - -]GALLO[- - -]
[- - -]DIO CONS[- - -]
[- - -]ṆDIS [- - -]
[- - - - -]

Intus:
[- - - - -]
[- - -]Ạ COMM[- - -]
F̣ḶAV Ṿ
[- - - - -]

După restituirea datelor titulaturii imperiale, editorul completează textul de pe *extrinsecus*:

[equit(ibus) et peditib(us) qui militaver(unt) in alis - - - et coho(rtibus) - - - quae appell(antur) - - - et I C]la[ud(ia) Gallor(um) Capiton(iana) sau *[I F]la[v(ia) Commag(enorum)]* sau *[II F]la[v(ia) Numid(arum)] et II Flav(ia) Bess(orum) et - - - II]* sau *[III] Gallo[r(um) et sunt in Dacia Infer(iore) sub Clau]dio Cons[tante, quin(is) et vicen(is) plurib(usve) stipend(is) emerit(is) dimiss(is) honesta missione]* etc.

Pe *intus*, în primul rând păstrat se reconstituie numele cohortei *[II Flavi]a Comm[ag(enorum)],* în următorul cel al cohortei *[II] Flav(ia) Ṇ[umid(arum)*.

Graţie prezenţei numelui procuratorului Claudius Constans, care mai apare în alte două diplome militare (RMD V, 380 = AÉ 2002, 1743 = ILD, 24; RMD V, 376 = AÉ 1997, 1764 = ILD 25, datate între 10 decembrie 129 – 9 decembrie 130), diploma datează din timpul împăratului Hadrian. Confruntând „punerea în pagină" a diplomei RMD 376 cu cea a micului nou fragment, editorul constată unele diferenţe şi prin urmare „si può suppore che questa constitutio sta successiva e quindi collocabile fra il 131 e il 132".

1532. Două fragmente de diplome militare; loc de descoperire necunoscut. Starea de conservare este acceptabilă; mici porţiuni din margini sunt pierdute, dar textul este perfect reconstituibil. Dimensiuni: 14,7 × 11 cm. Pe partea interioară a tăbliţei II, înainte de IVNIORE

(numele unuia dintre consuli, la ablativ), editorii observă urme de cerneală. Loc de păstrare necunoscut (nemenționat).

W. Eck, A. Pangerl, ZPE 176, 2011, p. 225–230 (cu fotografii).

Tabella I *extrinsecus*:

[Imp(erator Cae]sar divi Hadriani f(ilius) divi Traiani
[P]arthic(i) n(epos) divi Nervae pron(epos) T. Aeliu(s)
Hadrianus Antoninus Aug(ustus) Pius pont(ifex)
max(imus) tr(ibunicia) pot(estate) VIIII imp(erator) II co(n)s(ul) IIII p(ater) p(atriae)
equit(ibus) et pedit(ibus) qui milit(averunt) in in alis III et numer(o)
equit(um) Illyric(orum) et coh(ortibus) VIIII quae appel(lantur) (1) *I Aṣtu-*
rum et (2) *Hispan(orum) et* (3) *Claud(ia) Gallor(um) Capịton(iana) et*
(1) *I Fl(avia) Commag(enorum) sag(ittariorum) et* (2) *I Bracaraug(ustanorum) et*
(3) *I Tyrior(um)*
sag(ittariorum) et (4) *I Aug(usta) Pacens(is) Nervian(a) Britt(onum)* ∞ *(milliaria)*
et (5) *I Hi[s-]*
pan(orum) veter(ana) et (6) *II Fl(avia) Numid(arum) et* (7) *II Fl(avia) Bessor(um)*
et (8) *II et* (9) *III Gallor(um) et sunt in Dacia Infe[rior(e)]*
[s]ub Ulpio Saturnino quinis et vic[enis]
[p]luribusve stip(endiis) emer(itis) dimis(sis) honest(a) mis-
sion(e) quor(um) nomin(a) subscript(a) sunt
civit(atem) Roman(am) qui eor(um) non haber(ent) dedit
et conub(ium) cum uxor(ibus) quas tunc habuiss(ent)
cum est civitas iis data aut cum iis quas post(ea)
duxiss(ent) dumtaxat singulis. A(nte) d(iem) XIV K(alendas) Aug(ustas),
M. Terentio Iuniore (et) L. Aurelio Gallo co(n)s(ulibus).
[A]lae I Asturum cui pra(e)est
Flavius Nonianus,
ex gregale
[T]hiamponi Dexaei f(ilio) Besso.
[D]escript(um) et recognit(um) ex tabula aerea
quae fixa est Romae in muro post
[t]emplum Divi Aug(usti) ad Minervam.

Textul este reluat parțial pe *intus* ambelor tăblițe, dar cu omiterea trupelor transcrise *supra,* r. 6–11. La sfârșitul r. 2: AELIV, dar complet pe *intus*; în r. 6 și 7, *T* apare ca o simplă hastă: ASIV, CAPIION; în r. 8: BRACAR AVG.

Pe baza indicațiilor din titulatura imperială și a indicației din r. 18, diploma datează din 19 iulie 146. Cei doi consuli (vezi A. Degrassi, *I fasti consolari,* Roma, 1952, p. 41–42; G. Alföldy, *Konsulat,* Bonn, 1977, p. 151) sunt atestați, la aceeași dată, în alte două diplome militare (CIl XVI, 178 și RMD, IV, 269). Ulpius Saturninus, procuratorul presidial al provinciei Dacia Inferior, a fost identificat de noi cu omonimul prefect al annonei din timpul lui Marcus Aurelius și Lucius Verus, al cărui adjunct a fost Sex. Iulius Possessor (AÉ, 1965, 237 = IDRE, I, 179, vezi Dacia N.S. 43–45, 1999–2001, p. 231).

Diploma a fost eliberată unui *exgregale* (sic), *Thiamponi Dexaei f(ilio) Besso,* din *ala I Asturum*; numele la nominativ trebuie să fi fost *Thiampo*; editorii remarcă, după D. Dana, legătura cu elementul *Thia-* din numele dacice (vezi și CIL, III, 14507 = IDRE, II, 306, Thiamarcus), dar și cu numele *Val(erius) Thiumpo* de la Troesmis (CIL, III, 6194 = IGLR, 236); numele tatălui, Dexaeus, pare a fi atestat pentru prima dată.

Comandantul trupei, *Flavius Nonianus,* este nou cunoscut în prosopografia miliţiilor ecvestre.

După *constitutio* imperială cu data menţionată este reprodusă şi diploma citată RMD, IV, 269 (= AÉ, 2001, 2155; CEpR, XIX–XX, 872 = XXI–XXIV, 985; ILD, 35), având ca titular un *sesquiplicarius* din *numerus equitum Illyricorum* (dar numele comandantului nu este menţionat).

1533. În sediul *(praetorium)* guvernatorului roman din Caesarea Palestinei, s-au descoperit 12 inscripţii fragmentare, dintre care ne reţin atenţia şapte fragmente de marmură albă, reutilizate, aflate sub mozaicul porticului de vest. Dimensiuni: 30,5 × 34,5 × 2,5 cm. Înălţimea literelor: de la 4,3 la 14 cm.

W. Eck, H. M. Cotton, în *Man Near a Roman Arch, Studies presented to Prof. Yoram Tsafrir* (L. Di Degni, Y. Hirshfeld, J. Patrick, R. Talgam ed.), Ierusalim, 2009, p. 106–107, nr. 5 (foto).

[- - -] Ti. f. [--- |
[- - -]ano eq(uo) pu[b(lico), praef(ecto)]
[coh(ortis) ---?, trib(uno)] ṃịl(itum) leg. V [Mac(edonicae)
[proc(uratori) prou(inciae) Syr(iae) Palest(inae)? - - -

Pentru tribunii legiunii V Macedonica, vezi PME VI (2001), p. 154–156.

1534 (= XXVI, 2006, 1198). *Oescus* (Moesia Inferior). Bază de statuie de calcar, descoperită în zona forului coloniei; se păstrează în Muzeul oraşului Pleven.

R. Ivanov, ArheologijaSofia, 2005, p. 159–161; idem, în: Miroslava Mirković (ed.), *Römische Städte und Festungen an der Donau,* Belgrad, 2005, p. 215–217; AE, 2005, 1325. Vezi Jens Bartels, *Was tat der* praefectus saltus*? Städtischer Grundbesitz und seine Verwaltung in der römischen Kolonie Oescus,* ZPE 167, 2008, p. 276–282.

T(ito) Flavio T(iti) f(ilio) Pap(iria tribu)
Valentino, eq(uiti) R(omano),
flam(ini) et II-viral(i)
col(oniae), praef(ecto) sal(tus),
patron(o) colleg(ii)
fabror(um) coloni-
ar(um) Oes(censium) et Apul(ensium),
patrono col(oniae) Ulp(iae)
Oescensium,
bono civi et ama-
tori rei p(ublicae) ob meri-
ta eius in repub(lica)
conlata sp(lendidissimus) ordo
ex suo

Amplă incursiune în sursele menţionând *saltus.* Vezi concluzia finală a autorului: „Bei dem bisher nur in der *Colonia Ulpia Oescus* des nachgewiesenen Amt des *praefectus saltus* handelt es sich also um eine städtische Funktion, die für die Verwaltung des im Eigentum der Gemeinde befindlichen Wald- und Weidelandes zuständig war".

1535. *Doliche* (Syria). Stelă funerară de calcar; dimensiuni: 1,54 × 0,485 (–0,415) m. În registrul sculptural este reprezentat defunctul, ţinând în dreapta un vas, iar în stânga o cunună.

Margherita Facella, Michael A. Speidel, *From Dacia to Doliche (and back). A new Gravestone for a Roman Soldier,* în Asia Minor Studien, Band 64: Von Kummuh nach Telouch.

Historische und archäologische Untersuchungen in Kommagene. Dolichener und Kommagenische Forschungen IV, Bonn, 2011, p. 207–215. Cf. Fl. Matei-Popescu, *op. cit., supra*, nr. 1504.

D(is) M(anibus)
et secur(itati) (a)ẹte(rnae) (?)
et [qui]eti.
A[- - -]s
Vitalis
ex provinc-
ia Dacia Sup(eriore)
ter(i)i(torio) Bassia-
na, vixit an-
nis XXIII;
Aur(elius) Valeri-
anus, dupla(rius) leg(ionis)
XIII c(o)ho(rtis) III frat(ri)
carissimo
[f(aciendum) sau *p(onendum)] c(uravit).*

Formula *D M* a fost gravată pe plinta dintre registrul figurat şi câmpul inscripţiei. În r. 2, literele finale EIE, dar continuau probabil pe cadrul din dreapta (care pare a fi aşchiat până în dreptul r. 8) cu literele ER sau chiar ERN (?). Gentiliciul defunctului era desigur tot *A[ureliu]s,* precum al fratelui său mai mare. În r. 7–11 şi 13 cuvintele sunt despărţite prin frunze de iederă. În r. 12, la început, AIᑌS, reprezentând ligaturille A + N şi V + S.

Aurelius Vitalis a murit la vârsta de 22 de ani, la doar câţiva ani după ce se înrolase; fratele său era însă soldat mai vechi, deoarece avea rangul de *duplarius.*

Autorii consideră că aceşti militari au ajuns în Orient cu o vexilaţie a legiunii XIII Gemina din Dacia, participantă la războiul cu parţii al unui împărat roman. Dar, contrar oricărei evidenţe, editorii consideră că *Bassiana*, locul de origine al defunctului, ar fi în Pannonia, unde se cunosc două localităţi cu acest nume – ceea ce a atras imediat reacţia lui Fl. Matei-Popescu: v. *supra,* nr. 1504.

Este vorba despre un nou toponim din Dacia Superior, atestat de epigrafia externă, precum Ranisstorum şi Ad Vatabos (Ad Batavos). Originea lui trebuie să fie într-un antroponim, *Bassus,* cel al întemeietorului satului, precum atâtea din Dobrogea. Numele este format cu terminaţia adjectivală *–iana,* cum mai avem în Dacia Largiana şi Optatiana, iar la sud de Dunăre, pentru a cita doar două toponime celebre, *Romuliana* şi *Ulpiana.* În sudul Dobrogei, antroponimul care ne preocupă intră se pare în componenţa unui toponim traco-getic, *Besidina* (cf. ISM III, 237 *vicus A[ml]aidina*).

În legătură cu datarea, editorii consideră că este vorba de începutul secolului al III-lea; la fel crede Fl. Matei-Popescu. Spre asemenea datare conduce gentiliciul *Aurelius* purtat de cei doi fraţi, precum şi lipsa gentiliciului. Am avea astfel cea mai recentă denumire a provinciei, *Dacia Superior,* după cea din diploma de la Drobeta din 179.

Vezi recent C. C. Petolescu, SCIVA 63, 2012, 1–2, p. 137–140.

1536. AQVINCVM. Foaie de plumb descoperită în necropola de răsărit a oraşului. Dimensiuni: 17 × 23 cm. Litere cursive, înalte între 6 şi 9 mm; mici lacune, în special în partea inferioară.

A. Barta, ActaArchHung 49, 2009, p. 23–29 (în engleză; cu foto şi desen); A. Barta, G. Lassányi, în: Ókorban. A szavannák fáraói. Núbia a meroitikus korban, 1–2, 2008, p. 63–69; AÉ, 2009, 1169.

Iulia Nissa et Gaius Mutilius ne possit facere con-
tra Oceanum, contra Am(o)en<a>m. Ne possit Gaius contra Felic(i)o-
ne(m) facere. Respect<ae> lingua ne possit aduersus conseruos
[.]arr[..]rionis lingua ne possit [- - -]

facere. Eunici Suri lingua ne possit aduersus Oceanu<m>
Asellionis lingua et nomen ne possit a<d>uersus Oc<e>anum facere.
loqui. Ne possit Gaius aut Iulia aduersus Annia
Anniani lingua ne possit [---]
num facere et Dec<e>bali lingua et nomen ne pos-
sit aduersus Oceanum facere. Eo modo hoc ego auer-
so graphio scribo, sic lingu<ae> illorum auers<ae> ne po(s)int
facere contra (h)os L[--- e]go ? siprapos<ui>. Ne Gaius aut I[ulia] Nissa et
Eunicus Surus aduersus Oceanum lin[gu-]
as ob [---]AE[---] lingua [---]ECCIGNISN[---]
contra Am(o)en<a>(m).

„Iulia Nissa şi Gaius Mutilius să nu poată face contra lui Oceanus şi contra Amoenei. Să nu poată Gaius să facă împotriva lui Felicio. Limba Respectei să nu poată face contra conservilor. Limba lui [- - -] să nu poată face. Limba lui Eunucus al lui Surus să nu poată împotriva lui Oceanus. Limba şi numele lui Aselio să nu poată... Gaius sau Iulia să nu poată face împotriva limbii lui Annianus. Limba şi numele lui Decibalus să nu poată face contra împotriva numelui lui Oceanus. Aşa cum scriu eu aceasta cu condeiul întors, la fel limbile lor întoarse să nu poată face înpotriva acestora. Pentru ca limbile lui Gaius sau Iulia Nissa sau Eunicus al lui Surus să nu poată face contra Amoenei [- - -]" etc.

Plăcuţa face parte din categoria acelor *tabellae defixionum.* Interesul nostru pentru această piesă este determinat de prezenţa numelui *Decibalus*; forma cu *Deci*-, aşa cum apare pe tăbliţă (vezi desenul editorilor), se mai întâlneşte în inscripţii (vezi IDRE, II, indici, p. 510) şi chiar în Pannonia (IDRE, II, 264).

B) MOESIA INFERIOR

Dobrogea
(1537–1551)

Bibliografie – Generalităţi

1537. O. Alexandrov, *Relighiat v rimskata armiia v provintzia Dolna Miziia (I–IV v.),* Veliko Tîrnovo, 2011.

1538. Al. Avram, C. P. Jones, *An Actor from Byzantium in a New Epigram from Tomis,* ZPE 178, 2011, p. 126–134 (a doua jumătate a secolului al II-lea p. Chr.).

1539. Al. Barnea, *The Greek Divinities from Tropaeum Traiani,* Oltenia 17, 2010, p. 57–62.

1540. Maria Bărbulescu, Livia Buzoianu, *Inscripţii inedite şi revizuite din colecţia Muzeului de istorie naţională şi arheologie, Constanţa*, Pontica 42, 2009, p. 398–400.
Vezi *infra,* nr. 1546.

1541. Dan Elefterescu, *Two Gnostic pieces from Durostorum,* în *Orient şi Occident,* CCDJ 28, 2011, p. 153–157. V. *infra,* nr. 1548–1549.

1542. C. C. Petolescu, *Bellum Bosporanum,* Il Mar Nero 8, 2010–2011, p. 275–297.

1543. G. Staab, *Das Grabepigramm des Euelpistos aus Tomi,* ZPE 179, 2011, p. 197 şi urm.

1544. M. Zahariade, Cristina-Georgeta Alexandrescu, *Greek and Latin Inscriptions from Halmyris. Inscriptions on stone, signa and instrumenta found between 1981 and 2010,* BAR International Series 2261, 2011 (Halmyris Series Monographs II[7]).

Vezi în special: II. *Inscriptions on stone,* p. 21–56, nr. 1–35; III. *Inscription Building Material and Pottery,* p. 57–87, nr. 36–148; indici, p. 124–133.

1545. Jerzy Želazowsky, *L'attività dei governatori nella Mesia Inferiore (86–275 d. C.) secondo le iscrizioni,* Palamedes. A Journal of Ancient History 4, 2009, p. 131–145.

Inscripţii recent descoperite sau revizuite
(nr. 1546–1551)

1546. TROPAEVM. Altar de calcar descoperit în 1987 în partea de sud a cetăţii, pe dealul din apropiere, cu prilejul lucrărilor de terasare a pământului în vederea plantării viţei de vie. Deteriorări nesemnificative, fără să afecteze câmpul inscripţiei. Dimensiuni: 0,61 × 0,34 × 0,28 m; înălţimea literelor: 0,04–0,045 m.

Maria Bărbulescu, Livia Buzoianu, Pontica 42, 2009, p. 398–400, fig. 5 a–b (foto şi desen) (*supra,* nr. 1540).

Invicto
Mithrae
[·] Octavi-
[u]s P[ro]-
5 *bus v(otum) l(ibens) m(erito)*

Praenomen-ul dedicantului este pierdut.

Zeul Mithra mai apare cinstit la Tropaeum doar în două inscripţii, puse de doi centurioni din legiunile I Italica (CIL III, 12468) şi XI Claudia (CIL, III, 7483).

1547. TROPAEVM. Fragment de altar, descoperit în săpăturile din anul 2007 (sectorul de la poarta de nord). Frontonul este decorat cu acrotere în relief. Din inscripţie se păstrează doar două rânduri (cel de-al doilea este foarte vătămat). Dimensiuni: î = 0,72 (frontonul 0,22 m), lăţimea = 0,758 (inscripţia 0,57 m), gros. 0,65 m. Litere înalte de 3,2–5,2 cm. MINA Constanţa.

Maria Bărbulescu, Livia Buzoianu, Pontica 43, 2010, p. 359–361, fig. 6 (foto, desen).

Ἀγαθῆι τύχηι
Ἑρμόδωρο[ς Ζ]οίλου
[- - - - - - - - - -]

Cele două nume se întâlnesc în cetăţile vest-pontice, la Histria, Tomis, Callatis, Odessos etc.: ISM, I, 196–197 A; ISM, II, 59 (25), 83 (49) r. 29; ISM, III, 8; IGB, I^2, 51 bis etc.

Pentru inscripţiile greceşti de la Adamclisi, vezi Al. Barnea, *Les Grecs de la ville romaine de Tropaeum Traiani*, în Guy Vottéro (ed.), *Le grec du monde colonial antique,* I. *Le N et NO de la Mer Noire.* Actes de la Table Ronde de Nancy 28–29 septembre 2007 (Études anciennes, 42), Nancy, 2009*,* p. 119–123 (vezi CEpR, XXIX, 2009, 1402).

1548. DVROSTORVM. Inel de plumb descoperit în 1976 pe plaja Dunării în zona aşezării romane de la Ostrov – Ferma A (în dreptul km 132, D.N. 3A), la aproximativ 3,5 km de anticul

[7] Vezi Al. Suceveanu, M. Zahariade, Fl. Topoleanu, *Halmyris I. Monografie arheologică,* Cluj-Napoca, 2003.

Durostorum (cercetări Dan Elefterescu). Este deformat, apărând în profil rectangular. Șatonul are dimensiunile 13,62 × 6,20 mm, grosimea 1,68 mm. Litere înalte de 1,8 mm. Muzeul Călărași, inv. 39472.

Dan Elefterescu, în *Orient și Occident,* CCDJ 28, 2011, p. 153–154, nr.1.

Pe șaton se citește inscripția ΙΑω.
Editorul trimite spre analogie la N. Markov, *In the tracks of the ancient magic,* Sofia, 2005, B 4.

1549. ***Ibidem.*** Amuletă pandantiv. Descoperire întâmplătoare, 1976, ca și piesa precedentă. Diametrul 13 mm, grosimea 1,5 mm. Muzeul Călărași, inv. 39475.
Dan Elefterescu, în *Orient și Occident,* CCDJ 28, 2011, p. 154, nr. 2.

Pe o față se vede, pe două rânduri, inscripția ΙΑω / TPC (litera P inversă); pe cealaltă, iarăși pe două rânduri, ABPA / CAZ.
Autorul citează spre analogie descoperiri de la Ratiaria (N. Markov, *op. cit.,* B 7) și Viminacium (T. Dimitrijević, în *Viminacium*, 10, 1988, p. 17–20, fig. 1–3).

1550. SACIDAVA**.** Stelă funerară din calcar descoperită în cetate cu peste trei decenii în urmă. Ruptă în două bucăți (acum lipită); se păstrează la MINA Constanța, inv. 29717. Dimensiuni: 2,85 × 0,86 × 0,33 m. Frontonul este triunghiular, încadrat pe ambele părți de palmete, iar în centru este un cerc împodobit cu rozete cu patru petale. Registrul sculptural este împodobită pe margini cu curpenul de viță de vie, plin cu struguri, care crește dintr-un vas *(cantharos)*; în centrul registrului, o coroană din frunze de laur, legate cu *taenia*; în cele patru colțuri sunt rozete cu patru petale, asemănătoare cu rozeta din centrul frontonului, dar care are petalele mai mici. Câmpul inscripției a fost vătămat în câteva locuri, dar lectura textului nu este afectată. Literele sunt frumoase, înalte de 6–7 cm; cuvintele pe alocuri despărțite de mici triunghiuri. MINA Constanța, inv. 29717.
Maria Bărbulescu, Livia Buzoianu, Traian Cliante, Pontica 44, 2011, p. 145–149, nr. 2, fig. 2 a–b (foto, desen).

D(is) M(anibus)
Diozeno
Rigozi
sub tes(serario?) b-
ur(gariorum) se vi-
vo sibi et
Tiruni
filio su-
o ann(orum) XX
VII b(ene) m(erenti) p(osuit).
H(ic) s(itus) e(st).

Numele *Diozenus* este probabil trac, compus din două elemente : Dio + zenos (I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*^{2}*,* București, 1967, p. 104, 128; Detschew, *Sprachreste*^{2}*,* 1952, p. 12, 32, 71, 92 forma *Diazonos*; cf. I. I. Russu, *Illirii,* București, 1969, p. 87). *Rigozis,* tot trac, se mai întâlnește într-o inscripție de la Tropaeum (CIL, III, 14214, 11: *Crescens Rigozi*). Numele fiului era *Tiro*, în textul epigrafic în cazul dativ: *Tiruni*; această formă se datorează transformării lui *o* neaccentuat în *u,* fenomen lingvistic cunoscut și prezent în textele epigrafice (H. Mihăescu, *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*, București-Paris 1978*,* p. 178–179). Cognomenul *Tiro* este purtat chiar de un

personaj de rang senatorial (C. C. Petolescu, ZPE 58, 1985, p. 207–210; I. Piso, *Fasti provinciae Daciae,* I, Bonn, 1993, p. 284).

1551. Fragment de mic altar, despicat pe înălţime; partea posterioară lipsă, precum şi colţul stâng de jos. Profilat pe faţă şi lateral. Dimensiuni: 19 × 9 × 2 (–5,5) cm. Litere înalte de 1,5–2 cm, vopsite cu roşu. Muzeul Naţional de Antichităţi, inv. L 1627.

Gr. Tocilescu, AEM, 3, 1879, p. 44, nr. 14; CIL, III, 8059; I. I. Russu, StCom Sibiu, 12, 1965, p. 53, nr. 4 a; CIGD, 131, Fl. Matei Popescu, SCIVA 62, 2011, 3–4, p. 269–271.

ΑΡΑ
ΓΑΙΟϹ ΟϹ
ΦΛΑΕΙΝ
ΙΟΥΛΙΟϹ
ΟΥΕΙΚΤΙ sau ΣΙΥΕΙΚΤΙ

În r. 1, Fl. Matei-Popescu recunoaşte cuvântul latin *ara,* dar are în vedere şi cuvântul grec ἀρά, cu sensul de jurământ. Numele dedicantului (r. 2–4) este transcris Γαϊος Φλα<β>ειν(ος) Ιουλιος; în r. 5, transcrierea de mai sus.

După părerea mea, cuvântul din primul rând, având sensul de *altar*, se leagă de ultimul rând, care pare a se citi Α̣ΝΕΙΚΤΙ (pentru asemenea situaţie, compară cu CIGD, 15). În ziua de 13 noiembrie 2012, am reexaminat piatra, împreună cu prof. I. Piso şi Fl. Matei-Popescu. În r. 2, I. Piso consideră că literele ΟϹ nu sunt o repetare inutilă, ci terminaţia numelui din r. 3 (unde nu au mai încăput, fiind „expediate” la sfârşitul rândului precedent); este vorba de un personaj cu *tria nomina*, redate în greceşte: Γαϊος Ιούλιος Φλα(ου)εῖνος. Cuvânul din ultimul rând poate fi, după părerea mea, o variantă a grecescului ἀνεϊκήτος = *invictus,* poate la dativ; prin urmare: „Altar (pus) de Gaius Iulius Flavinus Neînvinsului (Mithra)”.

INSTALAȚII PORTUARE ÎN CETĂȚILE GRECO-ROMANE DE PE ȚĂRMUL PONTULUI EUXIN

MIRCEA DABÎCA*

Tema acestei teze de doctorat[1] s-a născut, acum mai mulți ani, din dorința doctorandului, sprijinit de coordonatorul științific al lucrării, de a cunoaște și aprofunda situația instalațiilor portuare din bazinul Pontului Euxin. Motivația acestei încercări de analiză sistematică a fost strâns legată și de activitatea arheologică a semnatarului acestor rânduri la Histria, antica cetate de pe malul lacului Sinoie, unde unul dintre obiectivele de cercetare pe termen lung este descoperirea și investigarea arheologică a instalației portuare, a cărei existență este cunoscută din izvoarele antice, fără a fi fost identificată pe teren. Lucrarea a fost concepută ca o privire de ansamblu asupra fenomenului portuar în general, cu referiri la marile porturi ale antichității din lumea greco-romană, unde cele mai multe dintre porturile din Marea Neagră își au analogii, dar și ca o analiză atentă – din punctul de vedere al stadiului cercetărilor – a porturilor circum-pontice cercetate, ca și a celor care sunt doar parțial cunoscute, ultimele nefiind încă, din motive obiective, documentate arheologic.

Teza se compune din *Introducere*, patru capitole și două anexe. *Introducerea* cuprinde o scurtă istorie a formării și evoluției Mării Negre (cadrul geografic în care sunt amplasate coloniile grecești și orașele greco-romane, cu instalațiile portuare aferente), cu accent pe modificările importante ale nivelului apelor sale în decursul timpului. Apoi sunt analizate numele pe care această mare le-a avut în diferite perioade istorice, colonizarea greacă din Marea Neagră, precum și condițiile necesare și obligatorii pentru fondarea unei colonii în antichitate. Această primă parte a tezei continuă cu o încercare de tipologizare a porturilor antice, cu accent pe terminologia antică, greacă și latină, și pe descrierea portului antic, cu

*Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” al Academiei Române, București; e-mail: mdabica@yahoo.com.

[1] Textul de față reprezintă rezumatul tezei de doctorat, cu același titlu, susținută public de autor la Facultatea de Istorie a Universității București, la data de 22 martie 2012; coordonarea științifică a tezei aparține prof. dr. Alexandru Suceveanu (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” al Academiei Române); din comisia de doctorat au mai făcut parte prof. dr. Ecaterina Lung (Facultatea de Istorie a Universității București), prof. dr. Alexandru Barnea (Facultatea de Istorie a Universității București), dr. Crișan Mușețeanu (Muzeul Național de Istorie a României) și prof. dr. Octavian Bounegru (Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași).

SCIVA, tomul 63, nr. 3–4, București, 2012, p. 357–359

unele exemple, apoi cu analiza textului lui Vitruvius din celebrul său tratat *De architectura*, un adevărat canon pentru cercetarea portuară. Nu în ultimul rând, este prezentat pe scurt noul domeniu de cercetare arheologică, respectiv arheologia subacvatică, care – deşi se află la început de drum în bazinul Mării Negre – are toate şansele, în timp, să ofere rezultate excepționale.

Capitolul I, intitulat *Oraşe greco-romane în bazinul Mării Negre (Cadrul geografic, colonizare, istorie şi economie)*, prezintă, pe larg, aproape toate coloniile greceşti de la Pontul Euxin, fondate în timpul *celui de-al doilea val al colonizării greceşti,* destinul lor istoric fiind urmărit până în epoca romană târzie, aşa cum sugerează de altfel şi titlul acestui capitol. Analiza este făcută pentru întregul țărm al Mării Negre, începând, precum primii greci care au ajuns în Pontul Euxin, cu partea sa de vest, continuând cu cele de nord, est şi sud

Capitolul II, intitulat *Instalații portuare în lumea greco-romană*, cuprinde descrierea şi analiza unor mari complexe portuare din antichitate, din zona mediteraneană, aceste exemple având un caracter de paradigmă pentru toate instalațiile portuare antice.

Capitolul III este dedicat *Instalațiilor portuare din bazinul Mării Negre*. *Stadiul cercetărilor.* În acest capitol sunt prezentate, în ordinea descrisă în Capitolul I, toate porturile şi instalațiile portuare cunoscute, cu sublinierea contribuțiilor cercetărilor arheologice submarine, care, în cele mai multe cazuri, au condus la identificarea sigură sau probabilă a bazinelor portuare antice din Marea Neagră. Tot aici, are loc o întreagă discuție cu privire la diferențele, uşor sesizabile, dintre cele patru sectoare ale țărmului mării, corespunzând celor patru puncte cardinale, arătându-se ca ele au fost generate, în primul rând, de schimbările de nivel ale Mării Negre în decursul timpului. Din păcate, aşa cum a reieşit din analiza noastră, aceste schimbări de nivel au contribuit, după caz şi în funcție de zona Mării Negre în care ne aflăm, la inundarea sau înnisiparea porturilor şi a zonelor portuare antice circum-pontice, fapt care astăzi îngreunează cercetarea acestor instalații, în cele mai multe cazuri. Porturile şi zonele portuare analizate în acest capitol sunt cele de la: *Apollonia Pontica*, *Anchialos*, Ourdoviza, Achtopol, *Salmidessos*, Ineada, *Mesembria*, *Odessos*, *Dionysopolis*, *Bizone*, *Caron-limen*, *Callatis*, *Tomis*, *Olbia*, *Borysthenes*, Kamennay Zaton, *Kerkinitis*, *Theodosia*, *Phanagoria*, *Phasis*, *Amisos*, *Sinope*, *Amastris* şi *Heraclea Pontica*.

Capitolul IV, nucleul acestei teze, este dedicat *Portului oraşului greco-roman Histria*. *Caz particular*, aici fiind expusă pe larg problematica portuară de la Histria, unul dintre cele mai vechi şi mai importante oraşe greco-romane din bazinul pontic, cu o viețuire îndelungată (sec. VII a.Chr.–sec. VII p.Chr.) şi cu transformări geomorfologice importante în decursul existenței sale. Capitolul este alcătuit din două părți. Prima parte cuprinde dosarul portului histrian, cu toate categoriile de informații referitor la această instalație portuară, precum şi cu diversele ipoteze de amplasare a lui, expuse din primii ani de cercetare arheologică

la Histria şi până astăzi. A doua parte, constituind şi secţiunea originală a tezei de doctorat, este reprezentată de rezultatele cercetării noastre arheologice de la Histria din perioada 2003–2010, desfăşurate în *Sectorul Sud*, într-o zonă în care, după părerea noastră, s-a aflat la un moment dat portul Histriei.

Aceste cercetări au dus la identificarea din punct de vedere arheologic, pentru prima oară, a unei situaţii inedite, care ne permite să vorbim despre refolosirea zonei portuare a Histriei în acelaşi scop – portuar –, în ultimele momente de vieţuire ale acestui oraş antic (a doua jumătate a secolului VI – prima jumătate a secolului VII p.Chr.).

Ultima parte a tezei este rezervată *Concluziilor* care decurg din cercetarea noastră, precum şi unei scurte analize a comerţului histrian, activitate economică care a fost sinonimă cu însăşi existenţa acestui oraş antic, care, de la fondare şi până la sfârşitul său, a depins şi a fost orientat către mare şi către comerţul maritim, doar astfel putându-se explica şi părăsirea sa în a doua jumătate a secolului VII p.Chr.

Lucrarea se încheie cu o secţiune specială, cea a titlurilor bibliografice şi este însoţită de două anexe, un catalog epigrafic, în care marea majoritate a inscripţiilor reprezintă dovezi directe şi indirecte ale existenţei şi funcţionării porturilor antice circum-pontice, şi o amplă secţiune de ilustraţii, necesară pentru înţelegerea demersului nostru.

AŞEZĂRILE DIN MUNTENIA ÎN SECOLELE VIII–X

BOGDAN CIUPERCĂ*

Lucrarea[1] este alcătuită din două volume: primul are 446 pagini de text, cu 59 figuri incluse; al doilea are 235 planşe şi opt anexe. Volumul I este structurat în următoarele capitole: *I. Introducere; II. Istoria politico-militară a Dunării Inferioare de la venirea triburilor bulgare şi până la reconquista bizantină din secolul al X-lea; III. Habitatul şi tipul de locuire în secolele VIII–XI; IV. Analiza materialului arheologic; V. Elemente de istorie economică; VI. Rituri şi ritualuri funerare în secolele VIII–X; VII. Concluzii istorico-arheologice; VIII. Bibliografie; IX. Repertoriul aşezărilor din Muntenia din secolele VIII–XI; X. Catalogul complexelor de locuit din secolele VIII–X.*

Secolele VIII–X au reprezentat pentru istoria sud-estului european şi, implicit, pentru zona Munteniei, o perioadă frământată, cu o succesiune de evenimente politico-militare ce şi-au pus amprenta pe evoluţia comunităţilor din acest spaţiu. Pierderea *limes*-ului dunărean de către Imperiul Bizantin încă de la începutul secolului al VII-lea, la care se adaugă pătrunderea masivă a triburilor slave la sudul Dunării, culminând cu apariţia primului ţarat bulgar, condus de hanul Asparuh şi recunoscut de către împăratul bizantin Constantin IV Pogonatul în anul 681, a modificat raportul de forţe din zonă, influenţând şi evoluţia comunităţilor umane dintre Carpaţi şi Dunăre.

Această perioadă, care pentru arheologia românească se identifică cu problematica formării poporului român, este relativ bine studiată ca urmare a cercetărilor arheologice efectuate în Muntenia, cercetări care au scos la lumină un număr important de aşezări, dintre care amintim pe cele de la: Dridu, Ileana – Podari (jud. Ialomiţa), Bragadiru, Străuleşti – Măicăneşti, Bucureşti – Băneasa, Bucureştii Noi, Grozăveşti, Otopeni (jud. Ilfov şi teritoriul Bucureştiului), Târgşoru Vechi, Bucov, Vadu Săpat, Şirna (jud. Prahova).

---

* Muzeul Judeţean de Istorie şi Arheologie Prahova; e-mail: bogdanciuperca@yahoo.com.

1 Teza de doctorat a fost susţinută public în data de 20 decembrie 2010 la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" al Academiei Române, sub conducerea ştiinţifică a dr. Radu Harhoiu. Comisia de doctorat a fost alcătuită din prof. univ. dr. Alexandru Vulpe, membru al Academiei Române (preşedintele comisiei), dr. Oana Damian (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" al Academiei Române), dr. Dan Gh. Teodor (Institutul de Arheologie Iaşi), prof. dr. Lukacs Antal (Facultatea de Istorie – Universitatea Bucureşti).

SCIVA, tomul 63, nr. 3–4, Bucureşti, 2012, p. 361–372

Abordarea unei asemenea teme de studiu a fost impusă de cantitatea mare de material arheologic rezultat în urma cercetărilor din aşezările din Muntenia, datate în secolele VIII–X, ca şi de nevoia de a aduna acest material, de a-l organiza şi analiza comparativ. Trebuie precizat că, până de curând, dintre siturile cercetate sistematic, numai două beneficiau de o publicare monografică: aşezările de la Dridu[2] şi Bucov[3]. Acestora li s-a adăugat recent monografia sitului de la Şirna[4]. Celelalte aşezări cercetate sunt publicate parţial în articole şi rapoarte de săpătură, de mai mare sau mai mică amploare. Un număr mare de situri a fost semnalat în urma unor periegheze sau descoperiri întâmplătoare.

În istoriografia românească există o dispută veche legată de cultura de tip Dridu, de originea şi cronologia acesteia. În epoca apariţiei conceptului de cultură de tip Dridu[5] (anii '50–'60 ai secolului al XX-lea) se considera că această cultură se situa, cronologic, în secolele X–XI, poate chiar la începutul secolului al XII-lea; 10–15 ani mai târziu cronologia aceleiaşi culturi acoperea fie secolele VIII–XI, fie secolele VIII–X. Personal, consider că această ultimă plasare cronologică este cea care reflectă realitatea epocii, deoarece cultura de tip Dridu (sau oricare altă denumire unanim acceptată care să definească realitatea arheologică a spaţiului muntean din secolele VIII–X) a apărut şi a evoluat între cele două momente importante pentru zona Dunării de Jos şi anume pierderea *limes*-ului de către bizantini în secolul al VII-lea şi recucerirea acestuia la sfârşitul secolului al X-lea, sub conducerea împăratului bizantin Ioan Tzimiskes. Revenirea bizantină pe linia Dunării la finele secolului al X-lea (în anul 971) constituie termenul *post quem* pentru lucrarea de faţă, deoarece, odată cu refacerea limesului, se instaurează o altă dinamică a relaţiilor politico-militare şi economice în zona Dunării de Jos. Tot acum, la sfârşitul secolului al X-lea, începe să se facă simţită tot mai mult prezenţa pecenegă, care a avut un rol important în evoluţia comunităţilor din Muntenia.

Lucrarea şi-a propus atingerea câtorva probleme importante pentru clarificarea evoluţiei spaţiului muntean în secolele VIII–X: analiza conceptului de cultură de tip Dridu şi încadrarea acesteia în contextul mai larg al civilizaţiei sud-estului european; repertorierea siturilor, cercetate sau doar semnalate, atribuite complexului de tip Dridu din Muntenia; analizarea aşezărilor cercetate sistematic şi delimitarea acestora de cele doar sondate sau evidenţiate în urma unor periegheze; întocmirea unui catalog al locuinţelor cercetate în cadrul aşezărilor muntene; analiza habitatului şi a structurii interne a aşezărilor de tip Dridu; analizarea aşezării de la Târgşoru Vechi şi stabilirea poziţiei sale în cadrul aşezărilor din Muntenia secolelor VIII–X; analiza materialului arheologic rezultat din cercetările întreprinse în aşezările din Muntenia.

[2] Zaharia 1967.
[3] Comşa 1978.
[4] Olteanu, Grigore, Nicolae 2007.
[5] Nestor 1958.

Capitolul *Istoria politico-militară a Dunării Inferioare de la venirea triburilor bulgare şi până la reconquista bizantină din secolul al X-lea* conţine prezentarea desfăşurării evenimentelor şi a principalilor actori care au dominat spaţiul analizat în a doua parte a mileniului I p.Chr.: pierderea *limes*-ului dunărean de către Imperiul Bizantin încă din cursul secolului al VII-lea; pătrunderea masivă a triburilor slave la sudul Dunării; apariţia primului ţarat bulgar condus de hanul Asparuh şi recunoaşterea sa de către Bizanţ în anul 681.

Capitolul *Habitatul şi tipul de locuire în secolele VIII–XI* conţine o analiză organizată pe două paliere: structura internă a aşezărilor, urmărindu-se modul de ocupare şi organizare a spaţiului, ca şi eventualele utilităţi existente în afara complexelor de locuire; structura internă a locuinţelor, sub toate aspectele, de la sistemul constructiv la dotările funcţionale identificate în interior. Lucrarea abordează atât ansamblul de fortificaţii de la Slon, privit într-un cadru mai larg, legat de problematica eventualelor centre de putere de la Dunărea de Jos, cât şi aşezările de la Târgşoru Vechi, plasate în contextul celorlalte situri cercetate în zona centrală a Munteniei.

Cunoaşterea şi reconstituirea habitatului uman din spaţiul muntean al secolelor VIII–X reprezintă un demers destul de dificil în condiţiile în care, în majoritatea lucrărilor de sinteză este zugrăvit un peisaj politic şi etnic foarte bine conturat. Se vorbeşte în general despre „*români*” sau despre „*străromâni*” ca despre o populaţie clar definită din punct de vedere etnic, care se află într-o perioadă accelerată de constituire a unor formaţiuni politico-statale cu teritorii şi graniţe bine delimitate, în care nu îşi găsesc locul niciuna dintre populaţiile aflate în „migraţie”, menţionate în izvoarele epocii. De cele mai multe ori, realităţile descrise, uneori destul de convingător, nu au nici un fel de acoperire din punct de vedere ştiinţific, fiind vorba doar de deziderate şi de un mod cel mult intuitiv de a recrea habitatul şi tipul de organizare a teritoriului analizat.

Pentru a putea oferi o imagine de ansamblu asupra răspândirii aşezărilor umane din secolele VIII–X pe teritoriul muntean, atât cât permite cercetarea actuală, în lucrare sunt adunate şi cartate toate descoperirile atribuite acestei perioade. Acest demers reprezintă un prim pas în încercarea de a recompune imaginea unui teritoriu şi a unei epoci, dar şi de a înţelege realităţile cu care s-au confruntat cei care au locuit acest spaţiu în ultimele trei secole ale mileniului I. Informaţia analizată este susţinută de un repertoriu al aşezărilor şi de un catalog al complexelor de locuire din Muntenia databile în ultimele secole ale mileniului I.

Din totalul de 558 de puncte identificate până în prezent, în care au fost descoperite vestigii atribuite secolelor VIII–X, în 34 de situri s-au întreprins cercetări arheologice sistematice, în 15 cazuri au fost efectuate sondaje arheologice de mai mare sau mai mică amploare, în 67 de puncte au fost realizate cercetări arheologice preventive, iar restul de 442 puncte au fost identificate în urma unor cercetări de teren sau a unor descoperiri întâmplătoare.

Cercetările arheologice sistematice, întreprinse în 34 de situri, au fost făcute în proporţii deosebite şi cu diferenţe importante de abordare în ceea ce priveşte modul de publicare a rezultatelor. Trei dintre aşezările aparţinând secolelor VIII–X care au fost cercetate sistematic au fost publicate monografic: Dridu (jud. Ialomiţa) – situl eponim al culturii arheologice de la sfârşitul mileniului I, aşa cum a fost aceasta configurată de către Ion Nestor –, Bucov şi Şirna, (jud. Prahova); o altă categorie de situri este reprezentată de cele cunoscute prin intermediul unor articole, unele de tip monografic: Bucu (jud. Ialomiţa), Bragadiru (jud. Ilfov), Bucureşti, cartier Străuleşti (Măicăneşti)**,** Dulceanca IV (jud. Teleorman), Însurăţei (jud. Brăila), Târgovişte (jud. Dâmboviţa), Ţăndărei (jud. Ialomiţa), Radovanu (jud. Călăraşi); un număr destul de mare de situri, unele amplu cercetate, cu o pondere însemnată în economia descoperirilor aparţinând acestei perioade, sunt cunoscute în urma publicării unor rapoarte de săpătură, de o mai mare sau mai mică întindere: Târgşoru Vechi, Slon (jud. Prahova), Dulceanca I, Dulceanca II (jud. Teleorman), Piua Petrii–Oraşul de Floci, Podari, com. Ileana, Vlădeni – Popina Blagodeasca (jud. Ialomiţa), Bucureşti – Câmpul Boja (jud. Ilfov), Pietroasele (jud. Buzău), Măgura – Buduiasca, Vedea (jud. Teleorman), Voineşti (jud. Dâmboviţa); o altă categorie de aşezări, în care au fost întreprinse cercetări arheologice sistematice, sunt cunoscute prin scurte menţiuni: Domneştii de Sus (jud. Ilfov), Pietroasa Mică (jud. Buzău), Băleni Români (jud. Dâmboviţa), Ceptura (jud. Prahova), Drăgăneşti Olt, Mogoşoaia, Pietrele, Dorobanţu, Bungetu, Mlăjet – Nehoiu, Bucureşti – Bălăceanca.

Cercetările de salvare, efectuate atât pe teritoriul oraşului Bucureşti şi în împrejurimile acestuia, cât şi în partea de sud a Munteniei, pe terasele unora dintre râurile care se varsă în Dunăre, au dus la o serie de descoperiri în judeţele: Ilfov, incluzând şi zona oraşului Bucureşti (26 situri), Călăraşi (nouă situri), Giurgiu (opt situri), Teleorman (cinci situri). Brăila (şapte situri), Buzău (trei situri), Prahova (două situri), Dâmboviţa (două situri) şi Ialomiţa (un sit). Doar în câteva situaţii au fost valorificate ştiinţific rezultatele prin publicarea unor studii monografice sau articole de mai mare consistenţă: Bucov – Rotari, siturile din zona Greaca – Căscioarele, Vadu Săpat – Cotul Malului, Feteşti – Vlaşca, Băneasa sat, Vadu Anei, Vâlcele, Ştefan cel Mare, Alexandria – Podul Nou, Alexandria – Hectare etc. În cele mai multe situaţii nu există decât scurte menţiuni sau, eventual, o publicare incompletă şi selectivă a materialului.

Pentru perioada istorică analizată, informaţiile cu privire la structura şi tipul construcţiilor utilizate ca locuinţe sau cu altă destinaţie (ateliere, dependinţe), aparţin exclusiv cercetărilor arheologice desfăşurate în ultimii aproximativ 50 de ani. Până în prezent nu beneficiem de informaţii scrise cu care să poată fi comparate şi completate datele arheologice. De aceea, imaginea noastră despre felul în care erau construite şi utilizate acele structuri pe care, în mod generic, le definim ca locuinţe, este una parţială şi marcată în mod inevitabil de subiectivismul demersului fiecăruia dintre cei ce au fost preocupaţi de această problematică. Orice

analiză de acest gen conține o doză mai mică sau mai mare de eroare, generată de tipul de gândire tehnică cu care fiecare dintre noi a fost înzestrat, la care se adaugă conținutul informației ce a putut fi obținută în timpul cercetării arheologice propriu-zise şi modul în care aceasta a fost publicată. De cele mai multe ori nu deținem un set minim de informații, absolut necesare pentru analizarea unei locuințe sau a unei aşezări în întregul ei. Cauzele acestor lacune informaționale sunt dintre cele mai diverse, fie că este vorba de locuințe şi/sau aşezări cercetate parțial pentru că s-au păstrat doar parțial sau a fost realizată doar o cercetare de salvare, fie că este vorba de locuințe şi/sau aşezări cercetate în proporții semnificative, dar care au beneficiat de o publicare defectuoasă/incompletă/selectivă sau nu au fost încă publicate, chiar dacă de la descoperirea lor au trecut destul de mulți ani. Chiar şi atunci când informațiile despre unele aşezări sunt incluse în articole sau studii monografice, acestea sunt foarte greu de utilizat din cauza modului defectuos şi incomplet de publicare.

Fără a emite pretenția sintetizării totalității informației arheologice publicate, lucrarea repertoriază 325 de structuri de locuire cercetate pe teritoriul de astăzi al Munteniei. Având ca punct de plecare caracteristicile de bază ale complexelor respective, aşa cum reies din publicații, am putut stabili o structură tipologică, după cum urmează: 203 locuințe adâncite, 82 de locuințe de suprafață, 26 de locuințe semiadâncite, şase locuințe pentru care nu se precizează tipul constructiv, precum şi opt construcții, oarecum singulare până în prezent în peisajul epocii, şi anume cele cinci construcții cneziale şi cele trei fortificații descoperite la Slon (jud. Prahova).

Capitolul *Analiza materialului arheologic* tratează materialul arheologic dintr-o perspectivă funcțională, punându-se accent pe utilitatea piesei, şi se bazează pe inventarul descoperit în cadrul aşezărilor cercetate într-o proporție semnificativă. Structura acestui capitol a fost influențată şi de ponderea cantitativă a materialului descoperit.

Analiza materialului arheologic are ca punct de pornire materialul ceramic, ce reprezintă cea mai mare parte a inventarului descoperit în cadrul aşezărilor muntene din secolele VIII–X, dominând din punct de vedere cantitativ oricare altă categorie de piese. De altfel, încă de la teoretizarea conceptului de cultură de tip Dridu, ponderea ceramicii în cadrul argumentației ştiințifice a fost covârşitoare, trecând oarecum în plan secund restul obiectelor descoperite. Astfel primele artefacte analizate au fost recipientele din lut care reprezintă partea majoritară a inventarului complexelor analizate, abordarea materialului ceramic fiind făcută din perspectiva tehnologiei de producție, a analizei formelor şi decorurilor. Materialul ceramic a fost împărțit în: oale cu sau fără torți, căni, căni cu gura trilobată, castroane, ulcioare amforoidale, găleți, vase de provizii, tăvițe şi pahare. Separat au fost prezentate particularitățile fundurilor de vase ce prezintă „mărci de olar”.

În funcție de tehnica modelării au putut fi observate trei categorii ceramice, care au pondere diferită în structura inventarului ceramic al aşezărilor din spațiul analizat. Majoritatea covârşitoare a recipientelor confecționate din lut au fost

modelate la roata înceată sau roata de mână, indiferent de pasta şi tipul de ardere utilizate în procesul tehnologic. În cantităţi mult mai reduse şi doar în unele situri au fost descoperite fragmente ceramice modelate cu mâna sau la roata rapidă (roata de picior). Analizând pasta din care sunt confecţionate recipientele şi tipul de ardere a acestora, se observă existenţa a două categorii principale care domină „economia” epocii: vase modelate dintr-o pastă nisipoasă cu diferite grade de granulaţie, arse în cuptoare cu aport de oxigen (ardere oxidantă) şi vase realizate dintr-o pastă compactă, mai fină, arse în cuptoare în care nu se utilizează oxigenul (ardere reducătoare). Excepţia de la această „regulă”o constituie fragmentele de vase confecţionate din pastă nisipoasă, arse oxidant dar modelate la roata rapidă. De asemenea, mai sunt prezente fragmente de la diferite categorii ceramice (nesemnificative cantitativ) de la vase confecţionate din pastă caolinoasă, cu decor pictat sau vase acoperite cu smalţ în diferite nuanţe de verde, precum şi ceramica bizantină descoperită la Bucov (asemănătoare cu tipul *chafing dish* din Corinth).

Trebuie amintit însă şi un amănunt important în economia subiectului, şi anume că, poate cu excepţia unui caz sau două, nu se cunosc cuptoare de ardere a ceramicii în spaţiul dintre Dunăre şi Carpaţi. Fiind greu de crezut că întreaga cantitate de ceramică este rezultatul comerţului, se poate formula ipoteza ca unele dintre cuptoarele identificate în exteriorul structurilor de locuire să fi fost utilizate pentru arderea recipientelor de lut.

Printre obiectele descrise în lucrare, cărora li se dedică subcapitole, amintim: piese de port şi de podoabă (mărgele, cercei, inele, pandantive, catarame), o categorie de inventar arheologic a cărei expresivitate cronologică este mai semnificativă decât cea a recipientelor confecţionate din lut; arme (vârfuri de săgeţi, vârfuri de suliţă sau topoare de luptă), piese cu o cronologie mai fină prin comparaţie cu artefacte similare descoperite în spaţiul moravian şi cel sud-dunărean; unelte şi ustensile (utilizate în domeniul agricol, meşteşugăresc sau în economia casnică). O categorie importantă de descoperiri o constituie materialele de construcţie, de tipul olanelor şi cărămizilor, prezente în complexe de locuire a căror structură constructivă nu conţine în mod tradiţional astfel de materiale, ceea ce a determinat opinii contradictorii legate de producerea lor. Un loc important în peisajul arheologic al secolelor VIII–X îl ocupă depozitele de unelte şi arme descoperite în zona Dunării şi la curbura Carpaţilor. Astfel de descoperiri au fost înregistrate la Radovanu şi Curcani (jud. Călăraşi), Bârlogu (jud. Argeş), Ploieşti Triaj (jud. Prahova), Budeşti, Dragosloveni, Obrejiţa, Răstoaca (jud. Vrancea). În ceea ce priveşte răspândirea depozitelor descoperite în spaţiul extracarpatic, se observă că două dintre acestea se găsesc în apropierea Dunării (Radovanu şi Curcani), alte două în apropierea unor căi de comunicaţii (Bârlogu şi Ploieşti Triaj), iar cele mai numeroase se concentrează în zona curburii Carpaţilor (Dragosloveni, Răstoaca, Budeşti, Obrejiţa). În ceea ce priveşte uneltele şi armele descoperite în interiorul unor aşezări sau în mod izolat (dar fără a aparţine unor depozite) se observă existenţa unui număr mai mare de descoperiri la nord de zona

celor patru depozite de la curbura Carpaților în detrimentul spațiului muntean. Și din perspectiva acestui tip de descoperiri există diferențe semnificative între spațiul sud-carpatic şi cel est-carpatic.

Capitolul *Elemente de istorie economică* aduce în discuție o serie de aspecte legate de producția locală şi de noțiunea de import, raportate la aşezările din Muntenia secolelor VIII–X. În interiorul unora dintre aşezările cercetate, unele dintre construcțiile mai „deosebite" au fost interpretate ca „ateliere" sau „locuințe-atelier". Ceea ce le scoate în evidență este mărimea, existența unor cuptoare sau vetre şi prezența unei cantități oarecare de zgură de fier. Acest ultim aspect, legat de zgura de fier, a constituit criteriul principal pentru încadrarea construcțiilor în categoria „specială" de „atelier". După cum se poate constata, complexele definite drept ateliere nu se individualizează prin caracteristici arhitecturale deosebite. Practic, dacă am face abstracție de cele câteva elemente de inventar care le califică pentru un statut „privilegiat", nu am putea deosebi aceste complexe de cele considerate simple locuințe. Nici inventarul acestora nu este unul care să conțină suficiente elemente care să le recomande pentru o astfel de încadrare.

În literatura de specialitate din România nu există o discuție asupra a ceea ce se înțelege prin noțiunea de „import" în arheologia mileniului I la Dunărea de Jos. Unele articole, care par să abordeze această problemă, se limitează la a considera drept import doar piese alese subiectiv şi numai pentru a demonstra o legătură privilegiată a populației autohtone cu teritoriile Imperiului Bizantin. În arheologia mileniului I p.Chr., importurile, văzute doar ca piese, şi nu tratate prin prisma problemelor pe care le implică, sunt printre cele mai folosite argumente în stabilirea unei cronologii fie a unui spațiu, fie a unei culturi. Problema pieselor susceptibile de a fi considerate importuri şi a semnificației acestora merită o atenție aparte, necesitând o vastă şi îndelungată cercetare a fenomenului, atât din punctul de vedere al arheologiei tradiționale, al arheologiei teoretice, antropologiei cât şi al analizei economice. Importul (referitor la piese arheologice descoperite într-o anume regiune) implică acțiunea cuiva de a aduce un obiect dintr-o zonă în alta, unde acesta nu exista; astfel când ne referim la importuri ne referim la persoane, la cel care importă, la cel care exportă, la cel care transportă, la nevoile unuia şi ale celuilalt, la motivele care au generat acest import. În prezent, noțiunea de import ascunde caracterul de intenționalitate sau nu a modului în care a ajuns respectivul produs dintr-o zonă în alta. Prin intenționalitate ne referim la comerț, daruri sau meşteri specializați, în timp ce prin import neintenționat ne referim la jaf, piese şi cunoştințe aduse de prizonieri sau pe alte căi accidentale. Un indiciu în acest sens ar putea fi frecvența prezenței unor piese. Astfel, cu cât mai mică e frecvența, cu atât mai mare este posibilitatea ca respectiva piesă să reprezinte un import neintenționat. De asemenea, cu cât mai mare este frecvența, cu atât creşte probabilitatea ca respectiva piesă să fie un import intenționat. Dar şi acest indiciu, al frecvenței, se poate referi doar la piesele comune, nu şi la cele fastuoase. Trebuie să atragem atenția că intenționalitatea, cel puțin în cazul darurilor, este cea a

„exportatorului” şi nu cea a „importatorului”. Frecvenţa ridicată a unor piese exprimă un anumit grad de cerere. Această nevoie a importatorului privitoare la respectiva piesă ridică semne de întrebare referitoare la capacitatea lui de a copia şi de a produce respectiva piesă. Una dintre categoriile de piese cu o mare frecvenţă de descoperire în spaţiul nord-dunărean sunt monedele care, evident, nu au fost produse aici. Totuşi nicăieri nu am întâlnit interpretarea monedelor ca fiind un import, considerându-se că şi acest teritoriu făcea parte dintr-un sistem de circulaţie monetară. Dacă, însă, acest sistem nu există, iar monedele sunt privite ca o sursă de materie primă, ele fiind folosite pentru a crea piese din bronz sau argint, atunci nu cumva putem vorbi despre importuri? Un alt aspect al importurilor este că ele pot duce la apariţia unor imitaţii în teritoriul nou creat. În acest mod pot fi interpretate unele fibule turnate romano-bizantine, care reprezintă imitaţii barbare ale unor modele provenite din imperiu, şi, probabil, tot aşa s-ar putea interpreta şi paharele de lut din mediul cerneahovian, care imită ca formă şi decor paharele din sticlă.

Capitolul *Rituri şi ritualuri funerare în secolele VIII–X* conţine un repertoriu al manifestărilor funerare întâlnite în spaţiul muntean, în care au fost incluse, pe lângă binecunoscutele necropole birituale sau de incineraţie, plasate în vecinătatea Dunării, şi o serie de descoperiri cu caracter funerar, de cele mai multe ori izolate, a căror prezenţă ridică o serie de probleme, rămase nerezolvate.

Problematica necropolelor din secolele VIII–X a prins istoriografia românească între demonstrarea apartenenţei „*vechi româneşti*” a mormintelor de inhumaţie şi în special a celor care prezintă orientare creştină şi analiza obiectivă a materialului arheologic. Dacă până în anul 1989 nu au fost publicate lucrări de sinteză care să analizeze ritul şi ritualul funerar al secolelor VIII–X, acest subiect fiind tratat mai mult decât „expeditiv” în lucrările dedicate istoriei celei de-a doua jumătăţi a mileniului I, după această dată se constată o preocupare constantă pentru această temă. Semnalul a fost dat de publicarea în anul 1992 a lucrării lui Uwe Fiedler[6], care este şi primul studiu de o asemenea amploare cu privire la necropolele din stânga şi dreapta Dunării de Jos. Cercetătorul german, în urma unei îndelungate documentări, realizează în lucrarea sa o foarte bună prezentare a materialului arheologic descoperit în cadrul necropolelor analizate, întocmind o tipologie originală a materialul ceramic, care i-a permis reevaluări şi, în unele situaţii, datări noi. Una dintre restanţele arheologiei româneşti referitoare la cercetarea mileniului I rămâne publicarea integrală a complexelor funerare şi a inventarelor acestora. Trebuie remarcat faptul că, în analiza sa, Uwe Fiedler nu a putut utiliza decât materialul publicat şi, în câteva situaţii, datorită bunăvoinţei unora dintre arheologii români, şi o mică parte a materialelor nepublicate. Dacă avem în vedere că cercetarea, de către arheologul Gheorghe Matei, a celei mai mari necropole descoperite şi săpate, la nordul Dunării, cea de la Platoneşti, a fost finalizată în anul

[6] Fiedler 1992.

2002, există suficiente argumente în favoarea unui nou demers privind necropolele de la Dunărea de Jos.

Capitolul *Concluzii istorico-arheologice* punctează o serie de aspecte legate de analiza comparată a realităților arheologice ale spațiului muntean din secolele VIII–X cu cele aflate în zona Dunării inferioare sau mijlocii (Transilvania, Moldova, Republica Moldova, Ucraina, Bulgaria, spațiul Morav, zona Pannoniei), pornind de la structurile de locuire şi modul de amenajare a spațiului până la inventarul descoperit în cadrul cercetărilor întreprinse.

Realitatea arheologică a aşezărilor nu poate fi separată de aceea a necropolelor. O serie de descoperiri care nu aparțin cu certitudine nici aşezărilor, nici necropolelor, deoarece nu au fost identificate prin săpături arheologice lămuritoare, sunt greu de plasat şi de utilizat. Materialele arheologice rezultate în urma cercetărilor arheologice de suprafață nu pot să indice decât existența în punctul respectiv a unui sit arheologic, nefiind reprezentative pentru a fi folosite în cadrul unor analize comparative sau calitative. Nu se poate considera că un sit sau altul, în care nu s-au efectuat săpături arheologice, este contemporan cu un sit care a beneficiat de o cercetare sistematică. Punctele reperate în urma cercetărilor de suprafață pot fi utilizate pentru a crea o imagine asupra întinderii teritoriale a unui orizont cultural şi, eventual, pentru a semnala o anumită densitate de locuire. Pentru periodizări şi analize trebuie utilizate siturile ce au fost cercetate într-o proporție semnificativă şi, mai ales, au fost publicate satisfăcător (eventual o publicare cât mai detaliată a complexelor).

Din punctul de vedere al cronologiei relative se observă existența mai multor orizonturi de locuire în cadrul aşezărilor muntene din secolele VIII–X. În cadrul acestui demers trebuie luate în considerare acele piese care, datorită circulației şi impactului avut din punctul de vedere al modei şi al utilității, au o expresivitate cronologică mai mare.

Un prim orizont cronologic timpuriu poate fi legat de prezența şi relațiile călăreților avari cu spațiul Dunării Inferioare. Acestui orizont îi pot fi atribuite unele dintre tiparele descoperite în Valea Budureasca, mormântul de avar de la Târgşoru Vechi, unele vârfuri de săgeți de la Bucov şi Dulceanca, ceramica galbenă din necropola de la Sultana etc. În ceea ce priveşte descoperirile de la Dulceanca, acestea sunt strâns legate de realitățile economice de la Dunărea Mijlocie, dar şi de confruntările de la Dunărea Inferioară; în acest stadiu al cercetării, situl de la Dulceanca pare a reprezenta o placă turnantă din punct de vedere cultural între mediul avar şi spațiul Dunării Inferioare. Prezența, fie ea şi sporadică, a avarilor în Muntenia şi în alte teritorii învecinate (Oltenia şi sudul Moldovei) în secolul al VIII-lea, este marcată printr-o serie de descoperiri care par să sugereze acest fapt: mormântul de călăreț de la Târgşoru Vechi, unele aplici descoperite la Budureasca, precum şi piese din inventarul unora dintre mormintele din necropolele de la Izvoru (aplici de centură) şi Sultana (limbi de centură şi ceramică galbenă).

Situl cel mai timpuriu din punct de vedere al datării materialului arheologic este cel de la Dulceanca, care documentează, până în prezent, o situaţie deosebită în peisajul arheologic al secolelor VIII–X. Una dintre particularităţile sale este asocierea dintre ceramica arsă oxidant, decorată prin incizie, lucrată la roata rapidă (roata de picior) şi ceramica cenuşie, arsă inoxidant. Pe baza prezenţei ceramicii lucrată la roata rapidă şi a lipsei ceramicii modelată la roata de mîna datarea sitului a oscilat între secolul al VII-lea şi secolul al VIII-lea. Acest tip ceramic este rar întâlnit în cadrul aşezărilor din Muntenia a căror existenţă s-a derulat pe parcursul secolelor VIII–X. În cadrul aşezărilor cercetate la Bucov, ceramica modelată la roata rapidă se găseşte într-o cantitate apreciabilă, fiind practic singurul loc din Muntenia unde a fost descoperit un număr mare de fragmente din care s-au putut întregi vase. Ceramica fină de culoare cenuşie arsă inoxidant şi decorată prin lustruire este principalul indicator cronologic care pledează pentru datarea siturilor de la Dulceanca (în primul rând Dulceanca IV – unde există cele mai multe complexe – şi Dulceanca III) în secolul al VIII-lea.

Aceluiaşi orizont timpuriu îi aparţin unele locuinţe semiadâncite de la Târgşoru Vechi, în care nu se întâlnesc materiale ceramice cenuşii, descoperirile de la Vadu Săpat, plasate cronologic în prima parte a secolului al VIII-lea, şi, posibil, unele locuinţe de la Şirna, aparţinând nivelului datat cu o monedă de la Nichifor I.

În trei necropole muntene este menţionată prezenţa unui tip ceramic caracteristic mai ales necropolelor slavo-avare din Pannonia. Astfel de recipiente, confecţionate dintr-o pastă de culoare galbenă, datată în a doua jumătate a secolului al VIII-lea, sunt semnalate la Sultana, Păuleasca şi Izvoru. La Sultana, prin raportare la necropolele pannoniene, acest tip de vas se întâlneşte în câte un exemplar şi în trei poziţii diferite. Cu toate acestea, procentul ceramicii modelate din pastă de culoare galbenă (1,67%) din totalul materialului ceramic descoperit la Sultana, se încadrează în limitele procentuale întâlnite în necropolele de la Dunărea mijlocie.

Secolul al IX-lea este reprezentat prin cele mai multe dintre complexele cercetate în cadrul aşezărilor de la Bucov. Inele de tâmplă, dintr-o sârmă de bronz în formă de verigă simplă descoperite la Bucov, se regăsesc şi în necropolele avare târzii, în cele de la Novi Pazar, dar şi în necropolele din sudul Munteniei. Varianta lucrată dintr-o sârmă de bronz, pătrată în secţiune şi apoi răsucită, are analogii în Pannonia şi Slovacia. Varianta cu o mică sferă neornamentată este menţionată la Greaca si Radovanu. Pentru o datare, în prima parte a secolului al X-lea, a unora dintre locuinţele cercetate la Târgşoru Vechi pledează recipientele din lut cu torţi interioare şi catarama tip liră descoperită în locuinţa B 37.

Datate la Bucov începând cu secolul al VIII-lea şi până în secolul al X-lea, recipientele de tip *chafing dish* îşi au originea în ateliere bizantine de pe teritoriul Greciei şi lipsesc din nordul Peninsulei Balcanice, zona Dobrogei şi zona Serbiei. Piesele de la Bucov se consideră a fi realizate de meşteri bizantini transplantaţi la

nordul Dunării. Unele fragmente descoperite la Chirnogi pot fi atribuite unor piese similare.

Una dintre problemele acestei perioade este cea a relației cronologice dintre necropolele şi aşezările de la Dunărea Inferioară. Poziționarea majorității necropolelor cercetate până în prezent în apropierea Dunării, ilustrând o cartare diferită a fenomenelor funerare față de cea a aşezărilor, a constituit un argument pentru legarea acestora de manifestările similare din cadrul teritoriului primului țarat bulgar. Nu se poate să nu remarcăm că nu există, până în prezent, o situație care, pentru o altă perioadă, cea a secolelor III–IV, este o realitate bine cunoscută – prezența spațiului funerar în apropierea aşezării. Acest comportament funerar poate fi rezultatul actualului stadiu al cercetării sau poate să reflecte o anumită raportare față de moarte şi de investire a teritoriului din apropierea Dunării cu rolul de spațiu destinat defuncților. Existența, şi în zona subcarpatică, a unor înmormântări, mai mult sau mai puțin izolate, unele încă insuficient documentate prin cercetări arheologice, altele corect încadrate cronologic, cum ar fi cele de la Târgşoru Vechi şi Vadu Săpat, ar putea deschide calea pentru noi interpretări.

Prin compararea ceramicii cenuşii lustruite descoperite în necropole cu cea din aşezările de la Dridu şi Bucov, utilizând tipologia realizată de Uwe Fiedler, se observă următoarele: aşezările de la Bucov s-ar plasa cronologic în intervalul cuprins între anii 700–900, iar aşezarea de la Dridu ar aparține intervalului cuprins între anii 750–850, ceea ce ar sugera o datare mai timpurie pentru situl de la Dridu decât cea atribuită până acum şi contemporaneitatea cu situl de la Bucov.

Din compararea inventarului arheologic, se observă că piesele de port şi podoabă apar în număr mai mare în cadrul necropolelor decât în aşezări. Dacă prezența acestor categorii de piese cu predilecție în cadrul inventarului funerar este explicabilă şi nu reprezintă o situație specială, existența unui număr mult mai mare de cuțite în morminte decât în locuințe este o situație mai puțin întâlnită. Din punct de vedere al inventarului, în aşezări au fost descoperite în special piese de uz casnic şi piese de armament. De altfel, fierul reprezenta o marfă extrem de căutată şi care era obținută cu destulă greutate, fapt demonstrat şi de anumite prevederi din legislația bizantină care interziceau comercializarea acestui produs dincolo de granițele imperiului. Raritatea pieselor confecționate din fier, fie unelte, fie arme reprezintă una dintre explicațiile pentru fenomenul apariției depozitelor de obiecte din fier din câmpia munteană şi curbura Carpaților.

Definirea conceptului de cultură de tip Dridu a pornit de la descoperirile arheologice ale anilor '50–'60 ai secolului al XX-lea, pe baza sitului celui mai reprezentativ sau primul cercetat în proporții semnificative, practică des întâlnită în arheologia vremii. Evoluția ulterioară a conceptului a fost marcată de puternice influențe politice, dar şi de dezbateri ştiințifice care au încercat să aşeze în cadre bine definite realitățile arheologice ale ultimelor secole ale mileniului I p.Chr. Consider că ne putem raporta în continuare la cultura de tip Dridu ca la „expresia arheologică caracteristică spațiului muntean al secolelor VIII–X".

BIBLIOGRAFIE

Comșa 1978 Comşa, M., *Cultura materială veche românească,* Bucureşti.

Fiedler 1992 Fiedler, U., *Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau*, Bonn.

Nestor 1958 Nestor, I., *Contributions archéologiques au problème des proto-roumains. La civilisation de Dridu. Note préliminaire,* Dacia N.S. 2, 371–382.

Olteanu, Grigore, Nicolae 2007 Olteanu, Şt., Grigore, N., Nicolae, V., *Comunitatea sătească de la Şirna, județul Prahova (secolele II–X),în lumina izvoarelor arheologic*e, Bucureşti

Zaharia 1967 Zaharia, E., *Săpăturile de la Dridu,* Bucureşti.

Alin Frînculeasa, *Seciu – Judeţul Prahova. Un sit din epoca neo-eneolitică în nordul Munteniei*, Ed. Oscar Print, Bucureşti, 2011, 192 p., 79 pl.

Volumul de faţă, apărut sub egida Consilului Judeţean Prahova, este rodul colaborării dintre tânărul şi prolificul arheolog Alin Frînculeasa (Muzeul Judeţean de Istorie şi Arheologie Prahova) şi o serie de alţi specialişti (Adrian Bălăşescu, Mădălina Frînculeasa, Monica Mărgărit, Octav Negrea, Elek Popa, Valentin Radu, Andrei Dorian Soficaru) şi ne prezintă rezultatele cercetărilor arheologice preventive, din anul 2009, dintr-o aşezare neo-eneolitică aflată în localitatea Seciu, oraş Boldeşti-Scăeni, jud. Prahova, punctul „La Pompieri”.

După necesarele *Abrevieri* şi o scurtă *Prefaţă*, urmează *Introducere în istoria unui sit arheologic* (Alin Frînculeasa). Pe parcursul celor patru pagini sunt reliefate unele dintre dificultăţile actuale ale desfăşurării cercetărilor arheologice preventive din România: pasivitatea autorităţilor, a arheologilor şi legislaţia permisivă duc de cele mai multe ori la distrugerea parţială sau în totalitate a siturilor arheologice, multe construcţii fiind ridicate fără nici un fel de autorizaţie sau avizele fiind date fără descărcare de sarcină arheologică.

Un capitol foarte bine conturat este destinat *Cadrului natural* (Mădălina Frînculeasa), urmat de o scurtă prezentare a campaniei arheologice din 2009 – *Cercetările arheologice de la Seciu* „La Pompieri”, *campania 2009* (Alin Frînculeasa, Octav Negrea), cu subsecţiunile „Introducere”, „Metodologie de cercetare” şi „Stratigrafia”.

Principalele secţiuni ale volumului sunt dedicate celor două perioade descoperite aici, şi anume neoliticul şi eneoliticul. *Neoliticul* este tratat într-un capitol separat (Alin Frînculeasa). Este constatată o locuire neolitică timpurie la baza nivelului eneolitic, plasată la nivel de Starčevo-Criş II final – Starčevo-Criş IIIA-B sau imediat posterioară acestui orizont. Descoperirile de la Seciu sunt însă, după opinia autorului, prea puţine pentru a trage concluzii edificatoare în această direcţie.

Cea mai consistentă parte a volumului este dedicată locuirii eneolitice de la Seciu, capitolul fiind împărţit în mai multe secţiuni. Prima dintre acestea este dedicată complexelor arheologice, fiind descoperite şase locuinţe, evidenţiate în trei orizonturi de construcţie, zone „menajere” şi gropi (Alin Frînculeasa). Un alt subcapitol consistent (Alin Frînculeasa) este dedicat ceramicii, ca „reper al tradiţiilor locale şi al contactelor culturale”, în care sunt analizate formele de vase şi tehnica de decorare în contextul descoperirii acestora. Remarc discuţia de final care pledează pentru unele „abordări suplimentare care să depăşească stadiul de clasificare”. Într-adevăr, cercetarea arheologică din România pare blocată în crearea şi menţinerea unor tipologii ceramice şi nu numai, care în timp devin sisteme-expert ce urmăresc propria coerenţă (vezi Mircea Anghelinu, *Evoluţia gândirii teoretice în arheologia din România. Concepte şi modele aplicate în preistorie*, Târgovişte, 2003, p. 309–310). Lipsesc aproape cu desăvârşire studiile care să evidenţieze legătura dintre formă şi funcţie, analogiile etnografice, semnificaţia decorului sau analizele chimice de conţinut ale recipientelor ceramice.

Subcapitolul *Unelte şi arme. Podoabe. Alte piese* (Alin Frînculeasa) evidenţiază numărul foarte mic de piese din silex (numai 10 piese), lucru care poate fi cauzat însă şi de suprafaţa restrânsă cercetată în cadrul aşezării de la Seciu. Au mai fost descoperite alte tipuri de unelte (dăltiţă, topor, râşniţe), un nucleu, precum şi podoabe (ac de cupru, pandantiv din canin), o pintaderă şi o fusaiolă.

Industria materiilor dure animale (Monica Mărgărit, Elek Popa, Alin Frînculeasa) a beneficiat şi ea de un subcapitol consistent. Au fost analizate 27 de piese (16 din os şi 11 din corn) care completează tabloul activităţilor domestice; acestea puteau fi folosite în cadrul unor „acţiuni de prelucrare a pieilor, a lemnului sau a fibrelor, fiind folosite pentru perforat, împletit, decojit, degresat, pană de despicat etc.”

Un alt subcapitol este dedicat *Plasticii antropomorfe şi zoomorfe eneolitice* (Alin Frînculeasa). Este analizat un lot de 29 de piese antropomorfe şi zoomorfe din nivelul eneolitic, remarcându-se faptul că cele mai multe piese au fost descoperite în stratul arheologic şi mai rar în complexe.

Studiul materialului faunistic eneolitic (Elek Popa, Valentin Radu, Adrian Bălăşescu) ne arată că animalele domestice au o preponderenţă în faţa celor sălbatice (60%), ceea ce sugerează faptul că activitatea de creştere a animalelor juca un rol important în comunitatea respectivă. Dintre animalele exploatate se detaşează vita, urmată de porcine şi ovicaprine. De asemenea, speciile vânate sunt în număr de şapte, dintre care se detaşează mistreţul şi cerbul.

Un subcapitol interesant este dedicat *Consideraţiilor antropologice asupra descoperirilor de oase umane* (Andrei Dorian Soficaru, Alin Frînculeasa). La Seciu au fost descoperite oase umane în contexte care nu aparţin domeniului funerar, ca de altfel în numeroase alte situri gumelniţene – aici detaşându-se *tell*-ul de la Pietrele, cu peste 400 de fragmente. Interpretarea acestora pune probleme deosebite, în sensul manipulării post-mortem a unor indivizi, dar şi a felului în care comunităţile de la Seciu percepeau umanitatea, cu siguranţă într-un mod diferit faţă de omul modern.

În *Cronologia locuirii eneolitice* (Alin Frînculeasa) ne sunt prezentate unele date privind cronologia relativă şi absolută a aşezării eneolitice de la Seciu. Avem de-a face cu o aşezare gumelniţeană, databilă la sfârşitul fazei A1 şi pe parcursul fazei A2. Pentru cronologia absolută situl beneficiază şi de o dată ^{14}C, care, calibrată, ne oferă intervalul 4356–4245 BC cu o probabilitate de 95%.

Concluziile (Alin Frînculeasa) subliniază specificitatea acestei aşezări în arealul gumelniţean, mai ales prin proporţia ceramicii de tip Stoicani-Aldeni descoperite aici, dar şi prin amplasamentul sitului, aparent insolit în raport cu celelalte aşezări gumelniţene. Din acest punct de vedere potenţialul zonei nu este deloc de neglijat, o cercetare intensă a acesteia putând schimba semnificativ viziunea noastră actuală asupra habitatului gumelniţean.

În încheiere, aş dori să remarc faptul că volumul se prezintă în condiţii grafice excelente, cu planşe color şi alb-negru de foarte bună calitate. Calitatea analizei, formatul interdisciplinar şi rapiditatea punerii în circulaţie a informaţiei fac din volumul prezentat un exemplu de valorificare a cercetărilor arheologice de tip preventiv.

Cristian Eduard Ştefan[*]

[*] Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” al Academiei Române, Bucureşti; e-mail: cristarh_1978@yahoo.com

ABREVIERI

AARMSI	Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice, Bucureşti
ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta
AEM	Archäologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Osterreich-Ungarn, Viena
AIIAIaşi	Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie, Iaşi
AISC	Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj
AmerAnt	American Antiquity, Washington, D.C.
AnB	Analele Banatului, Timişoara
Analele Dobrogei	Analele Dobrogei, Constanţa
Antiquity	Antiquity, University of York
ANRW	Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt, Berlin–New York
Apulum	Acta Musei Apulensis, Alba Iulia
ArchAnz	Archäologischer Anzeiger, Berlin
ArheologijaSofia	Arheologija. Organ na Archeologičeskija Institut i Muzej, Sofia
ArhMed	Arheologia Medievală
ArhMold	Arheologia Moldovei, Iaşi
Argesis	Argesis, Muzeul judeţean Argeş
Banatica	Banatica, Muzeul judeţean Reşiţa
BCMI	Buletinul Comisiunii monumentelor istorice, Bucureşti
BMI	Buletinul monumentelor istorice, Bucureşti
BSNR	Buletinul Societăţii numismatice Române, Bucureşti
CAB	Cercetări arheologice în Bucureşti, Bucureşti
CAMNI	Cercetări arheologice, Muzeul Naţional de Istorie a României, Bucureşti
CCA	Cronica cercetărilor arheologice din România, Bucureşti
CCDJ	Cultură şi civilizaţie la Dunărea de Jos, Călăraşi
CercIst	Cercetări istorice, Iaşi
Chiron	Mitteilungen der Kommision für Altgeschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts
Chronica Valachica	Studii şi materiale de istorie, Muzeul judeţean Dâmboviţa, Târgovişte
Dacia N.S.	Dacia, Nouvelle Série, Révue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, Bucureşti
Danubius	Danubius, Revista Muzeului de Istorie, Galaţi
Drobeta	Drobeta, Drobeta-Turnu Severin
EphemNap	Ephemeris Napocensis, Cluj
Germania	Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Berlin
GodišnikŠumen	Godišnik na Muzeijte ot Severna Bălgaria, Šumen
Hesperia	Hesperia. Journal of the American School of Classical Studies at Athens, Cambridge
Ialomiţa	Ialomiţa. Studii şi cercetări arheologice. Istorie, etnografie şi muzeologie, Slobozia
Istros	Istros. Buletinul Muzeului Brăilei. Studii, comunicări, note, Brăila
IzvestijaSofia	Izvestija na Narodnija Muzej Sofia, Sofia
IzvestijaVarna	Izvestija na Narodnija Muzej Varna, Varna

SCIVA, tomul 63, nr. 3–4, Bucureşti, 2012, p. 375–376

IzvestijaVelikoTărnovo	Izvestija na Muzeijte v Severnozapadna Bălgarija, Veliko Tărnovo
Klio	Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Berlin
MCA	Materiale şi cercetări arheologice, Bucureşti
MatIstMuzBuc	Materiale de istorie şi muzeografie, Bucureşti
Mousaios	Mousaios. Muzeul judeţean Buzău, Buzău
PamArch	Památki Archeologické, Praga
Peuce	Peuce, Studii şi cercetări de istorie şi arheologie, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, Tulcea
Pontica	Pontica. Studii şi materiale de istorie, arheologie şi muzeografie, Muzeul de Istorie Naţională şi Arheologie Constanţa
PZ	Prähistorische Zeitschrift, Leipzig-Berlin
RadVM	Rad Vojvodjpanskih Muzeja, Novi Sad
RazPr	Razkopki i Proučvanija, Sofia
REA	Revue des Etudes Anciennes, Bordeaux
RESEE	Revue des Études Sud-Est Européennes, Bucureşti
Sargetia	Sargetia, Buletinul Muzeului judeţean Hunedoara, Deva
SCIVA	Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie, Bucureşti
Starinar	Starinar, Beograd
StCl	Studii clasice, Bucureşti
Tibiscum	Muzeul Banatului, Timişoara
ZPE	Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn

REVISTE PUBLICATE
ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA ISTORICĂ
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
MATERIALE ŞI CERCETĂRI ARHEOLOGICE
EPHEMERIS NAPOCENSIS
ARHEOLOGIA MOLDOVEI
ARHIVELE OLTENIEI
STUDII ŞI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
– SÉRIE BEAUX-ARTS
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES

La publication „STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE" paraît 4 fois par an. Toute commande de l'etranger sera adressée à: **EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE**, Calea 13 Septembrie, nr. 13, sector 5, P.O. Box 5–42, Bucureşti, România, 050 711, Tel. 4021-318 81 46, 4021-318 81 06; Fax: 4021-318 24 44; E-mail: edacad@ear.ro, web: www.ear.ro; **ORION PRESS IMPEX, 2000 S.R.L.**, P. O. Box 77–19, sector 3, Bucureşti, România, Tel./Fax: 4021-610 6765, Tel./Fax 4021-210 6787; Tel.: 0311 044 668; E-mail: office@orionpress.ro.

Adresse du Comité de rédaction: str. Henri Coandă nr. 11, RO-010 667, Bucarest, Roumanie, Tel. 4021-212 88 69, Fax: 4021-212 88 62 4021-212 88 62 E-mail: m.m.adamesteanu@gmail.com et redactie_iab@yahoo.com

LUCRĂRI DE ARHEOLOGIE ŞI DE ISTORIE VECHE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ZOE PETRE (sub îngrijirea), **Antidoron. Centenarul acad. Em. Condurachi (1912–2012)**, 2012, 78 p.
PARASCHIVA-VICTORIA BATARIUC, **Civilizaţie medievală românească. Ceramica monumentală din Moldova**, 2012, 656 p.
ION MOTZOI-CHICIDEANU, **Obiceiuri funerare în epoca bronzului la Dunărea Mijlocie şi Inferioară**, vol. I–II, 2011, 900 p., 472 pl.
CARMEN MARIA PETOLESCU, **Monedele regelui Coson**, 2011, 128 p., 20 pl.
ALEXANDRU BARNEA, **Tropaeum Traiani. Tezaurul de denari republicani imperiali.** III, 2011, 56 p., 67 pl.
EMILIAN POPESCU, TUDOR TEOTEOI (editori), **Études byzantines et post-byzantines**, vol. VI, 2011, 538 p.
MARIA CRÎNGACI ŢIPLIC, **„Oaspeţi germani" în sudul Transilvaniei. Istorie, arheologie şi arhitectură (sec. XII – XIII)**, 2011, 396 p., 60 pl., 7 hărţi
GHEORGHE I. CANTACUZINO, **Începuturile oraşului Câmpulung şi Curtea Domnească. Aspecte ale civilizaţiei urbane la Câmpulung**, 2011, 438 p.
CONSTANTIN C. PETOLESCU, **Dacia. Un mileniu de istorie**, 2010, 384 p.
FLORIN CURTA, **Text, Context, History and Archaeology**, 2010, 476 p.
ALEXANDRU SUCEVEANU, **Opuscula Scythica. Grecs et Romans au Bas Danube**, 2009, 410 p.
MIHAI BĂRBULESCU, **Signum originis (Religie, artă şi societate în Dacia romană)**, 2009, 302 p.
VASILE CHRISTESCU, **Istoria militară a Daciei romane**, 2010, 303 p., 1 pl.
GHEORGHE DIACONU, RADU HARHOIU (ediţie îngrijită şi prefaţată), **Dacia în epoca primelor migraţii (secolele al II-lea – al IV-lea d. Hr.)**, 2009, 162 p., 32 pl.
MICHEL KAZANSKI, **Archéologie des peuples barbares (editor Victor Spinei)**, 2009, 491 p.
PETRE ROMAN, ANN DODD-OPRIŢESCU, **Ostrovul Corbului între km. fluviali 911–912. Morminte şi aşezări preistorice**, 2008, 182 p.
SEBASTIAN BRATHER, **Archaeology and identity. Central and East Central Europe in the earlier Middle Ages** (editori V. Spinei, A. Rubel), 2008, 492 p.
ALEXANDRU SUCEVEANU, **Histria. XIII. La basilique épiscopale (les résultats des fouilles)**, 2007, 236 p., 82 pl.
CONSTANTIN C. PETOLESCU, **Contribuţii la istoria Daciei romane (I)**, 2007, 352 p.
GHEORGHE POSTICĂ, **Civilizaţia medievală timpurie din spaţiul pruto-nistrean (secolele V–XIII)**, 2007, 488 p.

ISSN 1220-4781

S C I V A, tomul 63, nr. 3–4, Bucureşti, 2012, p. 197–376